PHILIPPI MELANTHONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

VOLUMEN [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

LIBRI PHILIPPI MELANTHONIS

... DOGMATA ET SYMBOLA DOCTRINAE ECCLESIAE LUTHERANAE EXPOSUIT.

VOLUMEN XXVII.

CONFUTATIO CONFESSIONIS AUGUSTANAE,

... generatim ...

... LATINAE, GERMANICE

... opinion und bekantnuß.

... p. 189—228.

B.

CONFESSIONIS CONFESSIONIS GERMANICAE.

II. APOLOGIA CONFESSIONIS [illegible]

Prolegomena generalia p. [illegible]

Volumen 1.

... die Apologie ... der ... Bruch ... sedet 12. Juli.

Prolegomena specialia [illegible]

I. CONFUTATIO CONFESSIONIS AUGUSTANAE.

[illegible] Volumine ad praecibus [illegible] adversariorum Con- [illegible] scripta fere ubique ad eam [illegible] Quapropter hoc Volumen exordiamur [illegible] praetermittenda est. [illegible] J. C. Bertram, Ioh. Phil. Gab- [illegible] Tomo II. [illegible] 96—107. 170—182. [illegible]

iudicium postea [illegible] [illegible]. Tertia fuit, ut [illegible] Confessionis [illegible] composita publice [illegible] Electore Saxoniae reliquisque [illegible] [illegible] Imperatoris committeretur, vel, si Lutherani id repudiaturi essent, mandaretur [illegible] [illegible] in [illegible] donec Synodus convocaretur, in qua haec res diiudicaretur. Harum sententiarum primae [illegible] theologi Pontificii favebant; in ipsis autem Actis rerum in Comitiis Augustanis tractatarum primum ad [illegible] sola altera sententia memoratur, deinde vero ad d. 5. Iulii tertia ac prima *); ex quibus intelligitur, [illegible] peratoris, cuius lenitatem Melanthon, Iustus Ionas aliique praedicabant, a theologis catholicis [illegible] demum exasperatum fuisse.

In tertiam duriorem sententiam etiam Principes istarum partium [illegible] rogantes, ut confutatio [illegible] Confessionis a theologis catholicis conscribenda publice praelegeretur, nulla vero amplior disceptatio [illegible] additis tamen precibus, quibus Lutherani ad partes suas revocarentur, et denique, si ne id quidem [illegible] set, ut quidam ex Ordinibus utrarumque partium evocarentur, qui rem componerent et [illegible] Quo facto Imperator, se omnia, quae Principes assensu suo confirmassent et quae a se petiissent, [illegible] esse rescripsit, adiuncta promissione, confutationem quoque, quam theologis harum rerum peritis [illegible] commisisset, si fuisset absoluta, Legato Papae **), Electoribus, Principibus et reliquis Imperii [illegible] legendam et examinandam se traditurum, [illegible] Ordinum Imperii [illegible] dam curaturum esse.

Hoc consilio, ut Augustanam Confessionem [illegible] Imperator [illegible] elegerat, inter quos eminebant Ioh. Faber, Ioh. Eccius et Ioh. Cochlaeus, [illegible] [illegible]

[illegible]

Interea dum a theologis catholicis [illegible] Ducem Fridericum, Comitem [illegible] [illegible] Iohanne, Electore Saxoniae [illegible]

[illegible]

... quam qui nolo conscientia nauri essent, quam qui haere... hoc negotium exacerbare, sed cum debita mansuetudine ... possent, sic cavere voluisse, ne prolixa ... vel obscura ... attamen se professi, per eandem ... et ... doctrinae et ... qui pugnarent cum articulis et rationibus ... Quare ... opus esse, ut plures articulos proponerent ... 10. Iulii datam, ab Imperatore et Ordinibus catholicis Imperii ...

... trepidabant, cadebant, conquerebant, operam et consilia conferre ... Augustanam refellerent, quo studio plurimi ita ardebant, ... atque lenitatis pacisque amantes, ut Mensingium, ...

... et vario retractata, deinde in germanicam linguam ... coram omnibus Principibus reliquisque Imperii Ordinibus reci... ...eodem fere tempore eiusque alias quoque Con... ... diversas.

... CONFUTATIO

CONFESSIONIS A...

... LATINE ET GERMANICE SCRIPTA.

[illegible] Principum Lutheranorum, qui videbantur [illegible] Lutherus et Philippus [Melanthon], nunc [illegible] quas M. T. respondere iussit, inprobissime [illegible] in lucem edere non [illegible] et totius Confessionis eorum articulos, de [illegible]

[illegible] a Cochlaeo affertur duplex responsio [illegible] Theologorum [illegible]), hisce verbis praemissis: „Quoniam [illegible] [Lutherus et Melanthon], [illegible] cum [illegible] [illegible] Augustae [illegible] et autoritate M. T. data est [illegible] et calumniantur, atque etiam nocturnam [illegible] [illegible] M. T., operae pretium esse videtur [illegible] Responsionis partem, quae ad secundum [illegible] quarum prior M. T. [illegible] [illegible] non quidem amaro contentionis studio, sed pie praemo- [illegible] Principibus Ordinibusque sacri Ro. Imperii intelligerent, [illegible] taciendo dissimulabant, ut in hypo- [illegible]

[illegible] affertur Responsio Theologorum ad [illegible] novit M. T. [illegible] non, qui [illegible] [illegible] potestate constitutos, nullus dissipare Ecclesias, [illegible] sed ad [illegible] in omni [illegible] hic Vulgi, immo hyenae et [illegible] Quod ut manifestius fiat, ipsius [illegible] edidit.“

[illegible] Confutationis fragmenta G. [illegible] „Nachricht von dem [illegible] Confession,“ quam ex- [illegible] 452 [illegible]

[illegible]

T. referre volebam,

in nulla potestate constitutos,

[illegible] compositae fuisse, ex alia parte [illegible] consultatione proposita essent, in ordinem [illegible]

[illegible] Confutationis formula priori prolixiori quasi funda- [illegible] Principibus communicata erat, ab his iterum ob eius [illegible] est. — Haec formula, quae [illegible] ad Imperatorem scripta erat, cuius [illegible] et cuius nomine esset praelegenda. [illegible] hanc apponimus. Chr. [illegible] aliam quandam, quam ipse textum [illegible] formula continebant, et Imperator cum Princip- [illegible] faciendum, et cuius nomine Confutationem [illegible] Imperatoris et theologorum compone- [illegible] fol. 76. his verbis: [illegible] Principum decreto constitutum videtur, ut [illegible] et theologorum [illegible], vel, ut [illegible] factam fuisse [illegible] et theologorum [illegible] Lutheranos [illegible] theologi docerent, [illegible] recusa confu- [illegible] voluntati. Eto- [illegible] his asperitas [illegible] auctoritati Im- [illegible]

[illegible] Imperatorem [illegible] praelegenda; [illegible] Imperatorem [illegible]

1. ex eo, quod ...

2. ex eo, quod variae lectiones, quibus haec a ... certe magna ex parte ... lectiones quod ...

3. ex eo, quod ...

[illegible]

... obaverunt; et deinde Confutatio ... [illegible] ... valde festinandum esset, ... [illegible]

... deberet ipsa confutatio. In Principum disceptatio, variaque confutationis trans- ... [illegible] ... Die eine Ursache, warum diese Confutation nicht genehmigt wurde, deutet Cochl. ... [illegible] ... auf die Frage, in welcher Weise, und in wessen ... [illegible] ... so scheint es, die Confutation jedes Mal an den Kaiser ... [illegible]

[illegible] ... Churfürsten, Fürsten ... [illegible] ... Mal. Namen ... [illegible] ... (ap. Förstem. II. p. ... [illegible]

[illegible]

... Caroli Quinti Imperatoris, et Catholicorum ... Lutheri ad refutationem Confessionis propositum, brevo quidem, sed doctum et ... non fuisse ... Apologiam in Apo- ...

... exhibentur, Con- ...

... quae primum ... In huius operis Tom. ... Confutationem, quam sic ...

... non tantum ipsam Confessionem Augustanam †), sed etiam Confuta- ...

2. In hoc libro: Confessio, Confutatio Papistica, Apologia Prima, Caesari exhibita. [Lipsiae]

... infra ... Francofurti ad ... collectionem non solum ...

... Confutatio- ... No. VI. p. 82—92., et ... germanicam linguam ...

germanice, sed etiam latine esse editam, et hanc latinam (quam vero hucusque nemo reperisse videtur) postea Lipsiae a. 1603. recusam esse.

3. in Phil. Muelleri *Concordia* sic inscripta:

Concordia, pio et unanimi consensu repetita Confessio fidei et doctrinae Electorum, Principum et aliorum Ordinum Imperii, Ac Eorundem Theologorum, qui Augustanam Confessionem amplectuntur, et Nomina sua Huic Libro subscripserunt, — — E. Iohannis Mülleri Superintendentis Chemnizensis, et M. Samuelis Mülleri Superintendentis Sangerhusani, Manuscripto, curaque propriâ edita a Philippo Müllero, Fil. et Nepote, Theol. D. Praepos. et Praelat. ad B. Virg. Magdeburg. Sereniss. Ducum Sax. Consil. Eccles. Suprem. S. Theol. PP. et Seniore Academiae Ienensis. — Sumptib. Autoris, Lipsiae et Ienae ap. Lud. Gleditsch. et Tobiam Öhrling. M. DCC. V. **166½ plagg. 4°. *)**

In hoc libro Confutatio, paene 45 pagg., litt. †D—†F infra signatas explens, iisdem verbis inscripta est, quae apud Coelestinum leguntur, unde facile colligatur, eam non ex Fabricii, sed ex Coelestini opere esse recusam. **)

2. *Codex Ebnerianus* ***).

Erasmus Ebnerus, qui Comitiis Augustanis interfuerat, latinae Confutationis Codicem, quem inde secum portaverat, tradidit Davidi Chytraeo †), qui ex eo a. 1578. in *Historia Augustanae Confessionis* (in praecedenti Vol. XXVI. p. 103 sqq. recensita) p. 173—212. latinam Confutationem edidit eamque sic inscripsit:

Confutatio articulorum Confessionis Pontificia, Augustae in praesentia Caesareae Maiestatis, Caroli V. Electorum, Principum, et aliorum Statuum Imperii Romani in publico consilio Imperiali producta et lecta.

Ex hac Editione Chytraei Confutatio recusa est in hisce libris:

1. in Chr. Matth. Pfaffii *Editione Librorum symbolicorum* sic inscripta:

Ecclesiae evangelicae Libri symbolici, tria Symbola oecumenica, Augustana Confessio invariata, ejusdem Apologia, Articuli Smalcaldici, uterque Catechismus D. Lutheri, Formula Concordiae. Chr. Matth. Pfaffius, Cancellarius Tubingensis ex editionibus primis et praestantioribus recensuit, varias lectiones adjunxit, allegatorum locorum penitiorem Indicem supplevit, loca difficilia explanavit et vindicavit, introductionem historicam praemisit, atque in appendice Articulos XVII. Torgenses D. Lutheri, confutationem Aug. Confess. à Theol. Pontificiis, in Comitiis Aug. factam, Augustanam Confessionem variatam, primam Apologiae Aug. Conf. delineationem aliaque subjunxit. Tubingae curabant Fratres Cottae. Anno Augustanae Confessionis Iubilaeo MDCCXXX. **73 plagg. litt. a—c (c ⅝ plag.), A—Z, Aa—Zz,**

---

*) Hic liber in mea Bibliotheca est.

**) Muellerus ipse in Praefat. inter Editiones Confutationis in opere suo adhibitas *Coelestinianam* non memorat, sed tantum p. 49. illam sub nr. 2. modo allatam et p. 52. *Fabricianam*.

***) Erasmus Ebnerus, Hieronymi E. filius, d. 21. Dec. 1511. Norimbergae natus, a. 1522. adiit Wittembergam traditus disciplinae Melanthonis, cuius comes erat a. 1529. et 1530. ad Comitia Spirensia et Augustana; a. 1536. inivit magistratum reipublicae Norimbergensis, cuius legatus erat a. 1537. in Conventu Smalcaldico, et a. 1540. legatos huius civitatis Wormatiam ad colloquium comitabatur; postea Duci Brunsvicensi a consiliis et Praepositus Darmstadiensis fuit, mortuus est Helmstadii d. 24. Nov. 1577. Conf. Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon — verfasset von Georg Andr. Will. (Thl. I—IV. Nürnberg u. Altdorf, 1755—1758. 4°) Thl. I. p. 316—318.; fortgesetzt von Christ. Conr. Nopitsch (Thl. V—VIII. Altdorf 1802—1808. 4°) Thl. V. p. 267.

†) Hoc Chytraeus in praefatiuncula, quam Confutationi ex illo Codice latino in germanicam linguam a Gelmero Nemorimontio translatae in Editione altera Operis sui germanici: *Historia* Der Augspurgischen Confessio (Rostock 1576. 4°, vide huius Corp. Vol. XXVI. p. 101 sq.) fol. 191ª praemisit, hisce verbis refert: „Wiewol aber diese der Papisten Confutation, vor etlichen Jaren, durch ein Bayrischen Rath, Andream Fabricium, neben dem ersten Lateinischen Exemplar der Augspurgischen Confession, sampt etlichen vermeinten widerlegungen, offentlich zu Cöllen Latine in druck gegeben ist: vnd mir auch ein geschrieben Lateinisch Exemplar derselbigen Confutation, von dem alten Herrn Erasmo Ebnero, etwa losunger [i. e. Senator vectigalibus publicis praepositus] zu Nürnberg, jetzund Fürstlichen Brunschwigischen Rath, der dieselbe zeit anno 1530. mit auff dem Reichstag zu Augspurg gewest, zugestellet, vnd von etlichen andern sachen, so daselbst fürgelauffen, bericht geschehen ist: So hab ich doch, in vorigem druck bedencken gehabt, die gantze Confutation zu setzen, auch dieser vrsach halben, das ich das erste Deudsche Exemplar, wie es von wort zu wort auff dem Reichstag Deudsch verlesen: noch nit bekomen hatte." etc.

Aaa—Qqq (Qqq $^7/_8$ plag.), A—I (I $^1/_2$ plag.) sign., prima 21 foll. non num., 989 pagg., $1^1/_2$ foll. non num., et 136 pagg. Appendicem continentes, 8°. *)

Appendicis pagg. 7—41. exhibent Confutationem iisdem verbis inscriptam, quae apud Chytraeum leguntur, excepta voce *concilio*, cuius loco Chytraeus habet: *consilio*.

2. in Adami Rechenbergii duabus *novissimis Editionibus Concordiae* **) annorum 1742. et 1756. sic inscriptis:

Concordia Pia Et Unanimi consensu Repetita Confessio fidei et doctrinae Electorum, Principum et Ordinum Imperii, atque eorundem Theologorum, Qui Augustanam Confessionem amplectuntur: Cui e Sacra Scriptura, — quorundam Articulorum — — solida accessit Declaratio; — — Cum Appendice tripartita, novis Indicibus, — Editio nova a mendis denuo repurgata. Lipsiae, in officina Grossiana, MDCCXLII. $86^1/_8$ plagg. 8° min., quarum primae $58^5/_8$ plagg. sign.)(($^3/_4$ plag.),)( )(, et litt. A—Z, Aa—Zz, Aaa—Lll (Lll $^7/_8$ plag.) signatae, prima 14 foll. non num., 878 pagg., ult. 15 foll. non num., continent *Concordiam* cum *Declaratione* et 4 *Indicibus*, seqq. $5^3/_4$ plagg. (a)—(f) [(f) $^3/_4$ plag.] sign., 92 pagg. *Confutationem* et *Augustanam Confessionem variatam*, extremae $21^3/_4$ plagg.)(($^3/_4$ plag.) et A—X sign., prima 6 foll. non num., 314 pagg., ult. 11 foll. non num. *Appendicem tripartitam* cum 2 *Indicibus* complectuntur.

— — (Idem Index) *Lipsiae, in officina Grossiana MDCCLVI.* $85^5/_8$ plagg. 8° min., quarum primae $58^5/_8$ plagg. litt. a ($^3/_4$ plag.), b, A—Z, Aa—Zz, Aaa—Lll (Lll $^7/_8$ plag.) sign., 14 foll. non num., 878 pagg., ult. 15 foll. non num. *Concordiam* cum *Declaratione* et 4 *Indicibus* continent, seqq. 21 plagg. asterisco (* $^1/_2$ plag.) et litt. A—X (X $^1/_2$ plag.) sign., 4 foll. non num., 311 pagg., ult. $8^1/_2$ foll. non num. *Appendicem tripart.* cum *2 Indicibus* et extremae 6 plagg. litt. (a)—(f) sign., 96 pagg. *Confutationem* et *Augustanam Confessionem variatam* continentes.

In utraque Ed. Confutatio iisdem verbis inscripta est, quae in Pfaffii Ed. leguntur, praemisso hocce peculiari titulo:

Confutatio articulorum Confessionis Pontificia, in praesentia Caesareae Maiestatis Caroli V. Electorum, Principum et aliorum Statuum Imperii Romani. In publico concilio Imperiali anno MDXXX. producta et lecta una cum Augustana Confessione a Philippo Melanchthone anno MDLX. (sic male pro *MDXL.*) *variata.*

Confutatio in utraque Ed. p. 3. exordiens, in Ed. a. 1742. p. 38. init. et in Ed. 1756. p. 40. init. finitur.

3. *Codex Dessaviensis.* (Wolfgangi Principis Anhalt.)

De hoc Codice et latinam Confessionem Augustanam et latinam Confutationem Pontificiam continente, quem Wolfgangus, Princeps Anhaltinus, in cuius tabulario adhuc servatur, eo ipso tempore Augusta Vindelicorum Dessaviam secum detulit ***), Ge. Gottl. Weberus in l. Krit. Gesch. der Augsp. Conf. P. I. p. 87 sq. haec

*) Hic liber in mea Bibliotheca est.

**) Concordiae Editio Rechenbergii *prima* cum Appendice tripartita (in cuius peculiari titulo solo editor nomen suum adscripsit) prodiit Lipsiae 1677. 8°. Huius Ed. tria exempla possideo, in quorum uno Appendix aeque ac ipsa Concordia habet numerum a. 1677., in duobus alteris autem 1678., unde elucet, has potius duas esse Editt., quarum altera a. 1677. incepta et finita, altera a. 1677. incepta quidem, sed demum a. 1678. finita sit. Harum prior, quae vere *prima* est, Feuerlinum fugit, nam in Biblioth. symb. ed. Riederer P. I. p. 12. nr. 60. Ed. Lips. 1677. cum Append. anni 1678. appellatur prima. — Has duas Editt. secutae sunt hae, quas ipse possideo: Lips. 1692. (Ed. melior) cum Append. anni 1695. (Ed. melior); Lips. 1698. (Ed. melior) c. Append. eiusdem anni (Ed. melior); Lips. 1705. (Ed. nova) c. Append. eiusdem anni (Ed. 3a); Lips. 1712. (Ed. nova) c. Append. anni 1710. (Ed. 4a); Lips. 1719. (Ed. nova) c. Append. eiusd. anni (Ed. 5a); Lips. 1724. (Ed. nova) c. Append. eiusd. anni (Ed. 6a); Lips. 1732. (Ed. nova) c. Append. eiusd. anni (Ed. 7a). Post has denique prodierunt illae duae illico accuratius recensendae, quas item possideo: Lips. 1742. (Ed. nova) c. Append. anni 1740. (Ed. 8a) et denique Lips. 1756. c. Append. eiusdem anni 1756., quae item *Ed. octava* in titulo nominatur. Haec, teste Winero (Handb. der theol. Lit. Ed. 3. T. I. p. 321.) Rechenbergii *ultima Ed.* est.

***) Mueller in Prolegg. ad Form. Conf. p. LXXVII sq. recte iudicat, si Wolfgangus Princeps exemplum Confutationis latinae sibi paraverit, non esse, quod dubitemus, quin etiam reliqui Principes Lutheranorum, Saxoniae inprimis duces idem fecerint, ut sibi et rei suae consulerent. Principes autem et theologos catholicos, etsi non omnes, plerosque tamen formulam

[illegible] Vitebergae
[illegible] primus continet
[illegible] (i. e. Praefationem
[illegible] Editt. repetitam) [p.
[illegible] a *D. Michaele*
[illegible] ed. orditur ab epi-
[illegible] p. 23—102.
[illegible] 8¼ plagg. in-
[illegible] *Webero*, etc.
[illegible] [8 foll.
[illegible] et [p. I—XXXI.]
[illegible] exhibent Confessio-
[illegible] *Responsio ad*
[illegible] *et notis nonnullis*
[illegible] *Frid.* [illegible]
[illegible] I—IV.
[illegible]
[illegible] Confutatio Codi-
[illegible]
[illegible] Codice
[illegible]

[illegible] Quatuor veteris ecclesiae [illegible] III. [illegible] IV. Repetitionem Confessionis Augustanae [illegible] med. — 118 med.], V. Articulos visitatorios [p. 118 med. — 119.], atque Indicem [p. 120—136.]. [illegible] utrumque erigo seriesque facilius uno quasi obtutu videantur, addo hancce earum [illegible]

[illegible]

[illegible] 1749. et 1756. 8°. [illegible]

[illegible]

I.

[illegible] CONFUTATIO.

Iam supra p. 21 [illegible] gatum ab ipsis [illegible] recitaretur [illegible] Aug. publice [illegible] 252 sq.), ad Lutherum [illegible] Aug. (Vol. [illegible]) Brentii epistola ad [illegible] bergensium litteris [illegible] gimus relationem. [illegible]

[illegible]

[illegible] Conrarius aliqua inter ipsam lectionem [illegible]

[illegible] in Comitiis publice [illegible] ad Augustanam Confessionis [illegible] Moguntinae [illegible] Nec a Fabricio, Coelestino aut alius quispiam [illegible] hoc exemplum

[illegible] apographum, quod in Comitiorum [illegible] quod item viros doctos latebat usque [illegible] partis, quae Confutationem germanicam [illegible] a Carolo Friderico Josepho Electore [illegible] a. 1764. accepit ***), et in [illegible] Confutationis germanicae hoc apographo [illegible]

[illegible] ex illis Actis [illegible] a. 1608. Chr. Gottfr. [illegible] Weberum illud apo- [illegible] particulae I. [illegible] editae) prorsus incognitum [illegible] et hoc apographum investi- [illegible]

[illegible] in quo apographum suum [illegible] crediderunt, sed Electoris Moguntini [illegible]

[illegible] iam eodem [illegible] praecipua illius ca- [illegible] curaverit, nec timuerit, [illegible]

[illegible]

Hic vir doctus apographum Confessionis germanicae accurate [illegible] in Actis Comitiorum Augustanorum [illegible]

nostra [illegible] fide ac [illegible] tollatur, [illegible]) [illegible] hoc modo:

[*Pro hoc Prologo*, [illegible] *legitur, brevior in tertia et quarta* [illegible] (tertia form.) [illegible] [illegible] form.):

Prologus [illegible])

Sacra Caesarea et Catholica Maiestas, quam primum confessionem [illegible]) per Principes et civitates, [illegible] [illegible]

[illegible] christianae et [illegible] Maiestati exhibita [illegible]

In primis cum [illegible] Nicaenum [illegible]

[illegible] Dominus in [illegible] ... IV. [illegible] Et Coelo [illegible]

[illegible] Dominus dicit [illegible]

[illegible] Gen. XV. Et Isaias inquit[14]: Ecce, [illegible] illius coram illo.[16] Isa. XL.[17] Et iterum Isaias LVIII.[18] Frange esurienti panem tuum, et anteibit faciem tuam iustitia tua, et gloria[19] Domini colliget te.[20] Sic[21] Dominus ad Cain[22]: Nonne, si bene egeris, recipies? Gen. IV. Sic parabola evangelica [illegible] conductos in vineam[23] Domini, qui et dicit: Voca operarios, et redde eis mercedem. Matth. XX. [illegible] Sic Paulus, [illegible]

[illegible]

[illegible] hectenus [illegible] observari [illegible] non [illegible] Ierosolimam [illegible] vocaretur [illegible] ac [illegible] quamlibet [illegible] non [illegible] vocatus [illegible] in hac itaque sententia confessio [illegible] [illegible] tamen [illegible] vocatum, [illegible] non [illegible]

[illegible] tur, [illegible] sine [illegible] esse, qui sine peccato servari possunt, et prosunt ad tranquillitatem et [illegible] bonum ordinem in ecclesia, acceptavit [illegible] ecclesiasticos [illegible]

[illegible]

[illegible]

... Deus dixit ... Sic autem ... et ... Augustinus ... Libertate ... [illegible] ... Pelagius ... Sic Augustinus ... inquit: Liberum arbitrium inesse hominibus, certa [24]) fide credimus et prae-

[illegible]

[illegible]

[illegible] gredi, et non est [illegible] non fecit. Eccles. XXXI. [illegible] Nonne, si [illegible] statim [34]) in [illegible] Sed sub te erit appetitus [illegible] et tu dominaberis illius! [36]) Gen. [illegible] [illegible]

[Ad artic. XXX.] [illegible]

Articulus XXX [illegible]

[illegible]

28) Nemo] [illegible]

[illegible]

[illegible]

... Dens, ut obliviscatur operis vestri, [88]) et dilectionis, quam ostendistis [89]) in Nomine ipsius? Hebr. VI. Nec per [90]) hoc inpdimur meritum Christi, sed scimus, opera nostra nulla [91]) ... [illegible]

[illegible]

78) patiens] Chytr.: patiens

79) et illud Tobiae ad filium: Eleemosyna .... in tenebras, Tob. IV.] Pfing.: et Tobias ad filium, 4. Eleemosyna ... in tenebras. (Man. m. Dresd.)

80) et illud [illegible]

81) [illegible]

82) [illegible] Chytr.: [illegible]

[illegible]

est. Ioh. XII.[40]) Si ergo Deus honorat Sanctos; cur non honoremus nos homunculi?[41]) Conversus est praeterea[42]) Dominus ad poenitentiam Iob,[43]) cum ille oraret pro amicis suis[44]) Ioh. XLII.[45]) Cur ergo pientissimus Deus non acquiesceret intercedenti b. Mariae virgini, qui acquievit Iob?[46]) Legimus quoque Baruch.:[47]) Domine, omnipotens Deus[48]) Israël, audi nunc orationem mortuorum Israël! Orant ergo et mortui pro nobis. Sic in veteri[49]) testamento fecerunt Onias et Ieremias.[50]) Nam Iudae Maccabaeo[51]) visus est Onias, summus sacerdos, manus protendens, et orans pro omni populo Iudaeorum. Post hoc[52]) apparuit alius vir, et aetate et gloria mirabilis, et magni decoris[53]) circa illum, de quo respondens Onias[54]) dixit: Hic[55]) fratrum amator et populi[56]) Israel, hic est, qui multum orat pro populo et universa civitate sancta,[57]) Ieremias,[58]) propheta Dei 2. Macc. XV. Ex sacris praeterea[59]) literis cognovimus, angelos[60]) orare pro nobis. Cur ergo id negaremus[61]) de Sanctis? Domine exercituum, inquit Angelus,[62]) usque quo tu non misereberis Hierusalem[63]) et urbium Iuda,[64]) quibus iratus es? Et respondit Dominus angelo, qui loquebatur verba consolatoria. Zach. I. Idem testatur Iob:[65]) Si fuerit pro eo angelus[66]) loquens unum de millibus,[67]) ut annunciet hominis[68]) aequitatem, miserebitur eius, et dicet: Libera eum, ut non descendat in corruptionem[69]) Iob. XXXIII. Liquet praeterea ex verbis sacrae illius animae, Iohannis Evangelistae, dum inquit:[70]) Quatuor animalia et viginti quatuor seniores ceciderunt[71]) coram agno, habentes singuli[72]) citharas et phialas[73]) aureas, plenas odoramentorum, quae sunt orationes Sanctorum Apoc. V. Et infra: Angelus stetit ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt illi[74]) incensa multa, ut daret de orationibus omnium Sanctorum[75]) super altare aureum, quod est ante thronum Dei, et adscendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum,[76]) de manu angeli coram Deo.[77]) Postremo[78]) S. Cyprianus, Martyr,[79]) ante MCCL[80]) annos scripsit Cornelio Papae, Lib. I. epist. 1.[81]) petens, ut, si quis[82]) eorum prior discesserit,[83]) pro fratribus et sororibus nostris non cesset oratio. Nisi enim[84]) vir sanctus exploratum habuisset, Sanctos post hanc vitam orare pro vivis; frustra hortatus fuisset[85]) hoc facere. Neque roborata est exhibita

40) Ioh. XII.] *in* Mon. *desunt*.
41) cur non honoremus nos homunculi?] Fabr.: cur non honoramus nos homunculi? Pflug.: cur non faceremus et nos homines? Mon.: cur non honoraremus nos homunculi?
42) est praeterea] Fabr.: praeterea est
43) Iob,] Pflug.: b. Hiob, (Mon. = Dess.)
44) pro amicis suis] *sic* Chytr., Fabr., Franck., Has., Pflug., Mon.; *in* Dess. *vox* amicis *omissa est*.
45) XLII.] Fabr. *male*: 24.
46) Iob?] Pflug.: Hiobi precibus? (Mon. = Dess.)
47) Baruch.] *sic* Dess., Franck.; Chytr., Fabr., Has.: Baruch 3., Pflug., Mon.: in Baruch. 3.
48) Domine, omnipotens Deus] Fabr.: Domine omnipotens, Deus, Pflug.: Domine, Deus omnipotens (Mon. = Dess.)
49) Sic in veteri] Fabr.: Sic et in veteri quoque
50) Onias et Ieremias.] Fabr.: Onias, Hieremias.
51) Maccabaeo] Chytr., Fabr.: Machabaeo, Mon.: Machabeo; *in* Pflug. *hoc nomen deest*.
52) hoc] Pflug.: hunc (Mon. = Dess.)
53) magni decoris] Pflug.: magis decorus (Mon. = Dess.)
54) respondens Onias] Fabr.: Onias respondens,
55) Hic] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: Hic est
56) populi] Fabr.: populus
57) civitate sancta,] Pflug., Mon.: sancta civitate,
58) Ieremias,] Fabr.: Hieremias
59) praeterea] Pflug.: quoque (Mon. = Dess.)
60) angelos] Chytr., Mon.: Angelos quoque, Fabr.: Angelos etiam (Pflug. = Dess.)
61) Cur ergo id negaremus] Pflug.: Cur id negabimus, Mon.: Cur ergo ita negaremus
62) inquit Angelus,] Fabr.: (inquit Angelus)
63) Hierusalem] Chytr.: Ierusalem
64) Iuda,] Pflug., Mon.: Iudae,
65) Iob:] Pflug.: Hiob
66) pro eo angelus] Pflug.: angelus pro eo (Mon. = Dess.)
67) de millibus] *sic recte secundum Vulgatam Iob*. 33, 23. Franck., Has., Mon.; Pflug.: pro milibus; Chytr., Fabr., Dess. *vitiose*: de similibus
68) hominis] Chytr.: iis
69) ut annunciet hominis aequitatem, — descendat in corruptionem] *pro his, quas etiam in* Mon. *leguntur*, Pflug. *habet*: etc.
70) dum inquit:] *sic* Chytr., Fabr., Franck., Has., Pflug., Mon.; Dess.: ... inquit (*locum vocis* dum *vacuum relinquens*)
71) ceciderunt] Chytr.: ceciderant
72) habentes singuli] Chytr.: singuli tenentes
73) phialas] Mon.: violas (Pflug. = Dess.)
74) illi] Pflug.: ei (Mon. = Dess.)
75) omnium Sanctorum] Pflug., Mon.: sanctorum omnium
76) Sanctorum] *in* Chytr. *deest*.
77) coram Deo.] *sic etiam* Mon.; Pflug.: coram Deo, Apoc. 8.
78) Postremo] *haec vox, quae in* Mon. *quoque legitur, in* Pflug. *deest*.
79) Martyr,] Pflug., Mon.: Episcopus et Martyr
80) MCCL.] Chytr., Fabr., Franck., Has.: mille, ducentos et quinquaginta (Has. *male* quinque *pro* quinquaginta)
81) epist. 1.] Fabr.: Epistolarum,
82) Lib. I. epist. 1. petens, ut, si quis] Pflug. *pro his habet*: et petit, si quis (Mon. = Dess.)
83) discesserit,] Mon.: decesserit, (Pflug. = Dess.)
84) enim] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: autem
85) frustra hortatus fuisset] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: frustra Cornelium hortatus fuisset

confessio ex eo, quia [86]) unus sit mediator Dei et hominum 1. Tim. II. et 1. Ioh. IV. Nam etsi fatetur, unum esse mediatorem redemtionis, [87]) Caesarea Maiestas cum tota ecclesia; [88]) tamen sunt multi [89]) mediatores intercessionis. [90]) Sic et Moses [91]) fuit mediator et sequester inter Deum [92]) et homines [93]) Deut. V. Oravit enim pro filiis Israël Exod. XVII. et XXXII. [94]) Sic oravit S. Paulus pro navigantibus Act. XXVII. [95]) Sic sane Paulus ipse petit orari pro se a Romanis. Rom. XV. [96]), a Corinthiis 2. Cor. I., a Colossensibus Col. IV. [97]) Sic, dum Petrus [98]) servaretur in carcere, oratio fiebat sine intermissione in ecclesia [99]) ad Deum pro eo Act. XII. Est igitur Christus advocatus noster [100]) primarius, et quidem maximus; [1]) at, cum Sancti sint membra Christi 1. Cor. XII. et Eph. V. [2]), et [3]) voluntatem suam conforment [4]) voluntati Christi, et videant caput, [5]) Christum, orare pro nobis, quis dubitare potest, Sanctos idem facere hoc, [6]) quod vident Christum facientem? Quibus omnibus diligenter attentis, petendum est a Principibus [7]) et civitatibus eis [8]) adhaerentibus, ut, reiecta hac [9]) confessionis particula, cum sancta universali et orthodoxa [10]) ecclesia sentiant, [11]) atque id [12]) credant et confiteantur de Sanctorum veneratione et intercessione, quod universus credit et confitetur [13]) orbis christianus, et quod etiam tempore Augustini [14]) fuit in omnibus ecclesiis observatum. [15]) Populus christianus, inquit, [15a]) memorias Martyrum religiosa solennitate concelebrat, [16]) ad excitandam [17]) imitationem, et ut meritis [18]) consocietur, [19]) et orationibus eorum [20]) adiuvetur.

---

86) Neque roborata est — ex eo, quia] **Pflug.**: Neque corroborata est primum confessio ex eo, quod, **Mon.**: Neque roborata est Principum confessio, quod

87) redemtionis] *sic* **Chytr.**, **Fabr.**, **Franck.**, **Has.**; **Dess.** *male*: redemti

88) Nam etsi fatetur, — cum tota ecclesia;] **Pflug.**: Nam fatetur C. M. cum tota ecclesia, unum esse redemtionis mediatorem, **Mon.**: Nam et si fatetur, unum esse mediatorem redemptionis Caes. Mtas,

89) sunt multi] **Chytr.**, **Fabr.**, **Pflug.**, **Mon.**: multi sunt

90) mediatores intercessionis.] **Fabr.**: intercessores, mediatores intercessionis. **Pflug.**: intercessionis mediatores. (**Mon.** = **Dess.**)

91) Moses] **Chytr.**, **Fabr.**: Moyses

92) Deum] **Fabr.**: Dominum Deum

93) homines] **Chytr.**, **Mon.**: hominem (**Pflug.** = **Dess.**)

94) et XXXII.] **Mon.**: .32.

95) Act. XXVII. (*vel* 27.)] *sic recte* **Chytr.**, **Fabr.**, **Franck.**, **Has.**, **Pflug.**, **Mon.**; **Dess.** *male*: Act. XV.

96) Sic sane Paulus ipse petit orari pro se a Romanis. Rom. XV.] *sic* **Chytr.**, *a quo* **Fabr.** *eo tantum differt, quod pro* Rom. 15. *habet*: ad Romanos 15.; *in* **Dess.** *haec omissa sunt.* **Hase** *in textum suscepit haec*: Sic sane ipse petit orari pro se a Romanis; Rom. XV. **Francke** *hanc lacunam supplevit verbis a* **Webero** *ad h. l. p.* 67. *nota* ***) *allatis*: ita quoque petit orari pro se a Romanis, Rom. XV. **Pflug.** *habet haec*: Ita quoque petit orari pro se a Romanis, **Mon.** *autem haecce*: Ita S. Paulus petit orari pro se a Romanis, ad Rom. 15.

97) a Corinthiis 2. Cor. I., a Colossensibus Col. IV.] **Fabr.**: ad Corinthios 2. Corinth. 1. ad Coloss. 4. **Pflug.**: a Corinthiis, a Colossensibus, Rom. 15., 2. Cor. 1., Coloss. 4. **Mon.**: a Corinthiis 2. Cor. 1., a Colossensibus ad Colo. 4.

98) Petrus] **Fabr.**: Divus Petrus

99) oratio fiebat sine intermissione in ecclesia] **Pflug.**: fit sine intermissione oratio ab ecclesia, **Mon.**: oratio fiebat sine intercessione in ecclesia

100) Est igitur Christus advocatus noster] **Pflug.**: Unde Christus advocatus est noster, **Mon.**: Est igitur Christus advocatus nunc

1) quidem maximus;] **Pflug.**: maximus quidem. (**Mon.** = **Dess.**)

2) et Eph. V.] **Chytr.**, **Fabr.**, **Mon.**: et ad Eph. 5. (**Pflug.** = **Dess.**)

3) et] **Pflug.**: etiam

4) conforment] **Pflug.**, **Mon.**: conformant

5) et videant caput,] **Pflug.**: Si igitur vident caput, **Mon.**: et videant

6) idem facere hoc,] **Chytr.**, **Fabr.**, **Mon.**: hoc idem facere, **Pflug.**: idem facere,

7) Quibus omnibus diligenter attentis, petendum est a Principibus] **Pflug.**: Quibus omnibus mature deliberatis, decrevit et praecepit C. M. Principibus, **Mon.**: Quibus omnibus Caes. Mtas firmiter inhaerens petit Principibus

8) eis] **Pflug.**: cum eis (**Mon.** = **Dess.**)

9) hac] *in* **Fabr.** *deest.*

10) orthodoxa] **Pflug.**: catholica (**Mon.** = **Dess.**)

11) ecclesia sentiant,] **Chytr.**, **Fabr.**, **Pflug.**, **Mon.**: sentiant ecclesia,

12) id] *in* **Chytr.** *deest.*

13) credit et confitetur] **Pflug.**: novit (**Mon.** = **Dess.**)

14) etiam tempore Augustini] **Pflug.**: b. Augustini temporibus (**Mon.** = **Dess.**)

15) o. ecclesiis observatum.] **Pflug.**, **Mon.**: o. observatum ecclesiis:

15a) scil. contra Faustum l. XX. c. 21.

16) concelebrat,] **Chytr.**: concelebret, — *Pro* memorias Martyrum — solennitate concelebrat, *habet* **Pflug.**: religiosa sollemnitate concelebrat Martyrum memorias (**Mon.** = **Dess.**)

17) excitandam] **Mon.**: excitandum (**Pflug.** = **Dess.**)

18) meritis] **Pflug.**: meritis eorum, **Mon.**: meritorum eorum

19) consocietur,] *sic* **Chytr.**, **Fabr.**, **Franck.**, **Has.**, **Pflug.**; **Dess.** *male*: consocie, **Mon.**: societur,

20) orationibus eorum] **Pflug.**: orationibus (*voce* eorum *h. l. omissa, quod iam praeced. voci* meritis *adscripta est.*)

RESPONSIO
ad secundam partem Confessionis.[21]

Quod in confessione Principum et civitatum inter abusus numeratur,[22] Laicos duntaxat sub altera specie eucharistiae communicari, ideoque in dominiis eorum Laicis utraque species[23] detur,[24] respondendum[25] iuxta ecclesiae sanctae[26] consuetudinem, male hoc dinumerari inter abusus,[27] quin[28] iuxta ecclesiae eiusdem[29] sanctiones[30] et statuta potius abusum esse et inobedientiam,[31] Laicis dare[32] utramque speciem. Nam sub una specie panis communicaverunt Sancti in primitiva ecclesia, de quibus Lucas inquit: Erant perseverantes in doctrina Apostolorum et communicatione fractionis panis. Act. II.[33] Hic Lucas solius panis meminit. Similiter[34] Act. XX. inquit: Una autem sabbati cum convenissemus ad frangendum panem.[35] Imo Christus, institutor huius sacratissimi sacramenti, resurgens a mortuis,[36] sub una specie tantum[37] eucharistiam[38] dedit discipulis euntibus in Emaus, ubi accepit panem, et[39] benedixit, et fregit, ac porrigebat[40] illis; illi autem cognoverunt eum in fractione panis. Luc. XXIV. ubi sane[41] Augustinus, Chrysostomus, Theophylactus et Beda, quorum aliqui ante multa secula atque[42] non longe post Apostolorum tempora,[43] affirmant, fuisse eucharistiam.[44] Christus quoque Ioh. VI. persaepe meminit solius[45] panis.[46] S. Ignatius,[47] S. Iohannis Evangelistae discipulus,[48] in epistola ad Ephesios solius panis in Eucharistiae[49] communicatione[50] meminit. Idem facit b. Ambrosius[51] in libris[52] de sacramentis, loquens de communione[53] Laicorum.[54] In concilio Remensi[55]

---

21) Responsio ad sec. part. Conf.] *eadem inscriptio generalis sine speciali subsequentis primi articuli huius partis legitur in* Chytr. *et* Has.; *in* Franck. *et* Mon. *eidem generali inscriptioni partis II. subiuncta est haecce peculiaris articuli I.*: De laica communione sub una specie. *In* Fabr., *ubi semper Confutationi singulorum articulorum Confessionis hi ipsi proxime praecedunt, primo alterius partis articulo Confess. praefixa est haec inscriptio*: Articuli, in quibus recensentur abusus mutati, et primum de utraque specie; *Confutatio autem huius articuli sic inscripta est*: Caroli Caesaris et Catholicorum Principum responsio ad Articulum de utraque specie. Coel. *habet h. l. hanc inscriptionem*: Ad articulos, in quibus recensentur abusus mutati, et primum de utraque specie Theologorum Pontificiorum Responsio. Pflug. *exhibet h. l. hasce inscriptiones*: *generalem*: Responsio ad secundam partem Confessionis Principum de abusibus quibusdam in ecclesia. *et specialem*: Primo de laica communione sub una specie. — *Pro hac speciali* Weberus *in* Dess. b. *et* Hasius *numerum*: I. *huic articulo praefixerunt*; *qui vero in* Dess. a. *non invenitur*.

22) inter abusus numeratur,] Fabr.: numeratur inter abusus, — *Pro verbis*: Quod in confessione — numeratur, *leguntur in* Pflug.: Quod dehinc Principes et civitates inter abusus nominant, *et in* Mon.: Quod Principes inter abusus numerant,

23) Laicis utraque species] Fabr., Pflug.: utraque species laicis; *in* Mon. *vox* Laicis *deest*.

24) detur,] Chytr.: datur:

25) respondendum] Chytr., Fabr.: Respondendum est, Pflug.: C. M. decernit, Mon.: C. M. respondet

26) ecclesiae sanctae] Pflug.: sanctae veteris ecclesiae, Mon.: sanctae ecclesiae

27) abusus,] Pflug. *barbare*: abusiones, (Mon. = Dess.)

28) quin] *sic* Chytr., Fabr., Franck., Mon.; Dess.: *corrupte*: quia; Has., Pflug.: et

29) ecclesiae eiusdem] Chytr., Pflug., Mon.: eiusdem ecclesiae

30) sanctiones] Chytr.: functiones

31) et inobedientiam,] *sic* Chytr., Fabr., Franck., Has., Pflug., Mon.; Dess.: inobedientiam, (*omissa voce*: et)

32) dare] Chytr., Fabr., Pflug.: dari (Mon. = Dess., *item in 3 nott. subseqq.*)

33) Lucas inquit: — panis. Act. II.] Pflug.: Lucas, Actt. 2. inquit: — panis.

34) Similiter] Pflug.: Similiter Lucas

35) panem.] Pflug.: panem, etc.

36) a mortuis,] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: ex mortuis,

37) una specie tantum] Fabr.: una tantum specie

38) eucharistiam] Pflug., Mon.: eucharistiam sacramenti

39) et] *in* Pflug. *deest*.

40) ac porrigebat] Fabr.: et porrigebat, Pflug.: porrigens (Mon. = Dess.)

41) sane] Pflug.: Sanctus (Mon. = Dess.)

42) atque] Fabr.: et

43) quorum aliqui — tempora,] *haec in* Pflug., Mon. *nondum exstant*.

44) eucharistiam.] Pflug.: Eucharistiam sacramenti (Mon. = Dess.)

45) solius] Mon. *male*: solitus

46) quoque Ioh. VI. persaepe — panis.] Pflug.: quoque tam saepe — panis, Ioann. 6.

47) S. Ignatius,] Pflug.: Sanctus quoque Ignatius, Mon.: Sanctus Ignatius. —) *Haec spectant ad eius epist. ad Ephes. c. 20. (p. 16. ed. Cotel.)*

48) S. Iohannis Evangelistae discipulus,] *in* Pflug., Mon. *desunt*.

49) in Eucharistiae] *haec verba, quae in* Chytr., Fabr., Franck., Has., Pflug., Mon. *leguntur, in* Dess. *male omissa sunt*.

50) communicatione] Fabr., Pflug., Mon.: communione.

51) facit b. Ambrosius] Chytr.: facit Beatus Ambrosius, Mon.: facit Ambrosius (Pflug. = Dess.)

52) libris] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: libro — Franckius *ad haec verba adnotavit*: „Hi libri non sunt Ambrosii."

53) communione] Chytr.: communicatione

54) loquens de comm. Laicorum.] Fabr.: de communione laicorum loquens.

55) concilio Remensi] *sic* Chyt., Fabr., Franck., Has.,

... Neque ... Non ... Laicis ... Matth. XXVI. ... Apostolis ... Quod ... ecclesia ... Laicis ... ecclesiae ... Concilium Constantiense ...

[illegible]

17) Quare O. M. tale postulat a Principibus,

18) ne] Mon.: nec

19) in imperium Romanum.] Coel.: in Imperio Romano, ...

[illegible]

tima [72] N. et V. T. in haec sane [73] verba scribit et interrogat: Si forte dicatur: Si licet [74] et bonum est nubere, cur non licet sacerdotibus uxores habere? Calixtus Papa, [75] vir sanctus et Martyr, constituit ante mille et trecentos annos, [76] ne sacerdotes ducant uxores. Similia leguntur et [77] in sacris conciliis, Caesariensi, Neocaesariensi, [78] Africano, [79] Agathensi, Gerundensi, [80] Meldensi, Aurelianensi. [81] Et ita observatum fuit a tempore evangelii et Apostolorum, quod nunquam licuit constituto in sacerdotio de iure ducere uxorem. Verum quidem [82] est, quod ob ministrorum Dei defectum in primitiva ecclesia coniugati admittebantur ad sacerdotium, ut ex canonibus Apostolorum et Paphnutii [83] responsione [84] liquet in concilio Nicaeno. Attamen volentes contrahere cogebantur id facere [85] ante ordinis subdiaconatus [86] acceptionem, [87] uti legitur C. [88] Si quis eorum Dist. 32. Hanc consuetudinem primitivae ecclesiae usque in [89] hunc diem reservavit [90] et retinuit graeca ecclesia. Cum vero [91] per gratiam Dei cresceret [92] ecclesia, ut ministrorum in ecclesia [93] nullus esset defectus; Siricius Papa, [94] ante annos mille centum quadraginta [95] procul dubio non sine Spiritu sancto [96] omnimodam [97] indixit sacerdotibus continentiam. C. Plurimos Dist. 82. [98] Quod Innocentius I., [99] Leo Magnus, Gregorius [100] Magnus, Pontifices, approbaverunt et confirmaverunt, [1] et in hunc usque diem latina ubique servavit ecclesia. [2] Quibus satis [3] liquidum esse existimatur, [4] non abusum esse coelibatum cleri, et [5] tam sanctis Patribus tanto tempore [6] comprobatum, [7] et ab universa ecclesia latina [8] receptum. [9]

Ad haec [10] sacerdotes [11] veteris legis tempore [12] officii et ministerii sui [13] in templo separabantur ab uxoribus, sicut [14] Zacharias. [15] Cum autem sacerdos novae legis semper debeat esse [16]

---

72) ultima] *in* Mon. *deest.*

73) sane] *haec vox, quae etiam in* Mon. *h. l. invenitur, in* Pflug. *deest.*

74) dicatur: Si licet] Fabr.: dicat, scilicet,

75) Papa,] *in* Pflug. *deest.* (Mon. = Dess.)

76) mille et trecentos annos,] Mon.: mille annos et trecentos (Pflug. = Dess.)

77) et] *in* Pflug., Mon. *deest.*

78) Neocaesariensi,] *sic* Chytr., Fabr., Franck., Has.; Mon.: Nicocaesariensi; *in* Pflug. *hoc nomen deest, et in* Dess. *locus eius vacuus relictus est.*

79) Africano,] Fabr.: Aphricanen.

80) Gerundensi,] Chytr.: Gerudensi, Fabr.: Grunden.

81) Meldensi, Aurelianensi.] Fabr.: Aurelianen. Meldensi. Pflug.: Meldensi, Aurelianensi etc. (Mon. = Dess.)

82) quidem] Mon.: quid

83) Paphnutii] Fabr.: Phamutii, Pflug., Mon.: Pafuutii

84) responsione] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: responso

85) cogebantur id facere] Chytr., Fabr., Mon.: tenebantur id facere, Pflug.: id facere tenebantur

86) ordinis subdiaconatus] Fabr.: subdiaconatus ordinis, Mon.: ordine subdiaconatus (Pflug. = Dess.)

87) acceptionem,] Chytr., Fabr.: receptionem, Pflug., Mon.: susceptionem,

88) uti legitur C.] Fabr.: uti legitur in cap., Pflug.: ut legitur in C., Mon.: ut legitur C. — *Hoc caput, quod a verbis*: Si quis eorum *incipit, invenitur in* Decreti Grat. P. I. Dist. 32. c. 7. (*in* Corp. iur. canon. ed. Richter P. I. p. 104.).

89) in] Mon.: ad (Pflug. = Dess.)

90) reservavit] Chytr., Pflug., Mon.: servavit

91) vero] *sic* Chytr., Fabr., Franck., Has., Pflug., Mon.; Dess. *male*: uterque

92) cresceret] Mon.: accresceret (Pflug. = Dess.)

93) in ecclesia] *haec verba, quae etiam in* Mon. *leguntur, in* Pflug. *desunt.*

94) Papa] *in* Pflug. *deest.*

95) quadraginta] Fabr.: et quadraginta. Chytr. *h. l. habet signa numeralia*: M. C. XL.

96) procul dubio non sine Spiritu sancto] *in* Pflug., Mon. *desunt.*

97) omnimodam] Fabr.: omni modo

98) Dist. 82.] Chytr., Fabr., Has. *male*: Dist. 28., Mon.: Dist. 52. — *Legitur enim hoc caput a voce* Plurimos *incipiens in* Decreti Grat. P. I. Dist. 82. c. 3. (*in* Corp. iur. canon. ed. Richter P. I. p. 249.).

99) Quod Innocentius I.,] Fabr.: quam Innocentius primus Mon.: Quod Innocentius primus

100) Gregorius] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: et Gregorius

1) approbaverunt et confirmaverunt,] Fabr.: approbaverunt et confirmarunt, Pflug., Mon.: approbarunt et confirmarunt,

2) ecclesia] *in* Chytr. *deest.*

3) satis] Chytr.: argumentis

4) existimatur,] Pflug., Mon.: existimat C. M.

5) et] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: a

6) tanto tempore] Pflug.: tantopere (Mon. = Dess.)

7) comprobatum,] Pflug.: approbatum

8) ecclesia latina] Fabr.: latina Ecclesia, *in* Pflug. *vox* latina, *quam* Mon. *quoque habet, deest.*

9) receptum.] Mon.: comprobatum. (Pflug. = Dess.)

10) haec] Chytr.: hoc

11) Ad haec sacerdotes] Pflug.: Ad haec C. Maiestati has S. Patres illi suggesserunt rationes, nam sacerdotes, Mon.: Ad haec C. Maiestati has rationes sancti patres antiqui suggesserunt (*hoc autem verbum* Foerstemannus *non affert*), nam sacerdotes

12) tempore] Pflug.: pro tempore (Mon. = Dess.)

13) ministerii sui] Pflug.: ministerii, Mon. *vitiose*: ministrario suo

14) sicut] Fabr.: sicuti

15) Zacharias.] *sic* Dess., Franck.; Chytr., Fabr., Has., Pflug., Mon.: Zacharias tempore vicis suae, Luc. 1.

16) Cum autem sacerdos n. l. semper debeat esse] Fabr.: Cum aut sacerdotes n. l. semper debeant esse, Pflug.: Cum

in ministerio; sequitur, semper eum [17] debere continere. Amplius coniuges non debent [illegible] [illegible] nisi ad tempus. 1. Cor. VII. ut vacent orationi. [19]. [illegible] [illegible] semper debent [20] [illegible] [21] [illegible] His rationibus [illegible] [illegible] Augustinus [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Dei [illegible] [illegible] sollicitus [illegible] Domini [illegible] [illegible] divisus est. 1. Cor. VII. [illegible] placere Deo [illegible] [illegible] [illegible] non appropinquarent uxoribus. Exod. XIX. [illegible] cordotes igitur, [illegible] [illegible] Dominum, [illegible] [illegible] appropinquare debent, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

dotibus; sit [illegible] [illegible] [illegible] omni, excellentia, [illegible]

[illegible]

et puritas spiritus, ut curent,[58] quomodo Deo placeant, iuxta S.[59] Pauli doctrinam. Et quia constat,[60] hanc antiquam[61] fuisse haeresin Ioviniani, quam[62] damnavit Romana ecclesia, et scriptis convicit[63] b. Hieronymus, et[64] S.[65] Augustinus dixit,[66] hanc haeresin confestim esse[67] exstinctam, neque[68] pervenisse ad sacerdotum corruptionem et abusum; Principes tolerare non debent[69] in perpetuam Romani[70] imperii ignominiam et infamiam, sed conforment se potius universali[71] ecclesiae, neque moveantur[72] ab his, quae eis suggeruntur.[73] Nam quod Paulus inquit 1. Cor. VII.: Unusquisque habeat uxorem propter fornicationem,[74] respondet[75] Hieronymus,[76] S. Paulum loqui de eo, qui non vovit, sicut Athanasius[77] aut Vulgarius[78] intelligit illud S. Pauli:[79] Non peccat virgo, si nupserit; virginem hic dici, quae Deo dicata est.[80] Sic ad illud: Melius est nubere, quam uri, acris exstat responsio b. Hieronymi[81] contra Iovinianum. Nam idem ille[82] S. Paulus ait: Bonum est homini, mulierem non tangere. Habet namque sacerdos medium, ut neque uratur, neque nubat, sed per gratiam Dei contineat, quam oratione devota et castigatione carnis, ieiuniis, et[83] vigiliis a Deo impetret. Amplius, dum aiunt, Christum docuisse, non omnes homines[84] ad coelibatum idoneos esse,[85] hoc quidem verum; ideoque nec omnes idonei sunt ad sacerdotium: sed sacerdos oret, et poterit capere verbum Christi[86] de continentia. Sicut[87] S. Paulus dicit:[88] Omnia possum in eo, qui me confortat. Phil. IV. Est enim continentia donum Dei. Sap. VIII. Praeterea cum praetendatur,[89] hanc esse ordinationem et praeceptum Dei Gen. I.;[90] respondit ante mille annos in haec verba Hieronymus:[91] Necesse fuit prius,[92] plantare sylvam et crescere, ut esset, quod postea posset[93] excidi. Praeceptum tunc erat de procreatione prolis, ut repleretur[94] terra; qua modo repleta, adeo[95] quidem, ut sit pressura gentium; non est a modo praeceptum valentibus[96] continere. Vane praeterea iactant[97] mandatum

---

58) ut curent,] Pflug.: ut summo studio curent, (Mon. = Dess.)

59) S.] Fabr., Mon.: Sancti, Pflug.: D.

60) quia constat,] Pflug., Mon.: quia C. M. certior facta est,

61) hanc antiquam] Fabr.: antiquam hanc

62) quam] Chytr. *et* Dess. a.: quem

63) convicit] Mon.: coniunxit

64) et] *in* Fabr. *deest.*

65) S.] Chytr., Mon.: sanctus, *in* Pflug. *deest.*

66) dixit,] Mon.: dicit,

67) esse] Mon.: fuisse

68) neque] Fabr.: nec

69) ad sacerdotum corruptionem et abusum; Principes tolerare non debent] *sic* Dess.; Franck.; Chytr., Fabr., Has.: ad sacerdotum corruptionem: Hanc Sacerdotum corruptionem et abusum Principes tolerare non debent, Pflug.: ad sacerdotum corruptionem. Hanc haeresin posteri restaurarunt Petropusiani, et ipsi damnati. Ideo C. M. nequit hanc sacerdotum tolerare corruptelam et abusum, unde nec Principes tolerare debent, Mon.: ad sacerdotum corruptionem. Ideo Sa. Caes. Mtas inquit hanc sacerdotum tolerant corruptelam et abusum, unde nec Principes tolerare debent

70) Romani] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: sacri Romani

71) potius universali] Pflug.: universali toti, Mon.: universali

72) moveantur] Pflug.: moveantur Principes (Mon. = Dess.)

73) quae eis suggeruntur.] Pflug.: quae concionatores eis damnate suggesserunt. Mon.: quae concionatores eis depravate suggesserunt.

74) 1. Cor. 7.: Unusquisque — fornicationem,] Pflug.: Propter fornicationem quisque suam uxorem habeat, 1. Cor. 7. (Mon. = Dess.)

75) respondet] Chytr., Fabr., Pflug.: respondit (Mon. = Dess.)

76) Hieronymus,] Fabr., Pflug.: sanctus (Pflug. S.) Hieronymus, — (*Hoc spectat ad* Hieronymi *dictum, quod laudatur in* Decret. Grat. P. I. Dist. 27. c. 5., *vide* Corp. iur. canon. ed. Richter P. I. p. 86.)

77) Athanasius] Chytr.: Anastasius, Pflug.: b. Athanasius

78) aut Vulgarius] *in* Fabr., Pflug., Mon. *desunt.*

79) intelligit illud S. Pauli:] Pflug.: intelligit dictum Pauli dicentis: Mon.: intelligit illi (*male pro:* illud) Pauli:

80) virginem hic dici, quae Deo non dicata sit.] *sic* Franck., Has.; Dess.: virginem hic dici, quae Deo dicata est. Chytr., Fabr.: virginem hic dicit, quae Deo non dicata sit (Fabr.: dicata non sit). Pflug.: virginem hic non dicit esse, quae Deo dicata sit. Mon.: virginem hic non dici, quae Deo dicata sit.

81) responsio b. Hieronymi] Chytr.: responsio S. Hieronymi, Pflug.: b. Hieronymi responsio (Mon. = Dess.)

82) idem ille] Chytr., Fabr., Pflug.: ille idem, Mon.: idem

83) et] *in* Pflug. *deest.*

84) omnes homines] Mon.: homines omnes

85) idoneos esse,] Pflug.: idoneos esse, Matth. 19.

86) verbum Christi] Pflug.: verbum hoc Domini

87) Sicut] Pflug.: Quemadmodum

88) dicit:] Pflug., Mon.: dixit:

89) cum praetendatur,] Pflug.: quum Principibus suggesserunt eorum concionatores, Mon.: quum Principibus suggesserint concionatores,

90) Gen. I.] Pflug.: Genes. 1. et 4.

91) in haec verba Hieronymus:] Pflug.: b. Hieronymus (*voces:* in haec verba *non exhibens*)

92) fuit prius,] Pflug.: prius fuit

93) ut esset, quod postea posset] Fabr.: ut esset postea quod possit, Pflug.: ut esset, quod posset (Mon. = Dess.)

94) repleretur] Pflug.: impleretur

95) adeo] Chytr., Fabr., Pflug., Mon.: et adeo

96) valentibus] Chytr., Fabr.: volentibus, Mon.: volentis (Pflug. = Dess.)

97) Vane praeterea iactant] Fabr.: Varie praeterea iactant, Pflug.: Vane iactant concionatores, Mon.: Vane praeterea iactant concionatores

auditum, oculos quidem, ne videant vanitatem,[42]) parvulos[43]) denique, id est, carnales cogitationes[44]) allidant ad petram (petra autem Christus est),[45]) affectus[46]) reprimant, Deum frequenter et devote[47]) orationibus pulsent. Haec procul dubio sunt[48]) potentissima continentiae remedia[49]) in ecclesiasticis viris et Deo servientibus. S. Paulus[50]) recte daemoniorum doctrinam dixit eorum, qui[51]) nuptias prohibent, quales fuerunt Tatianus et Marcion, haeretici: horum Augustinus[52]) et Hieronymus meminerunt. Sed adeo ecclesia non prohibet[53]) nuptias, ut etiam matrimonium inter septem sacramenta connumeret: cum quo sane[54]) stat, ut ob excellens ministerium ecclesiasticis excellentiorem praecipiat[55]) munditiem.[56]) Falsum enim est, esse mandatum Dei de contrahendo: alioquin[57]) peccassent[58]) Iohannes Evangelista, S. Iacobus,[59]) Laurentius,[60]) Titus, Martinus,[61]) Catharina, Barbara, etc. Nec b.[62]) Cyprianus, ab eis inductus, loquitur de virgine, quae solenne votum fecerat, sed de ea, quae decreverat[63]) continenter vivere, ut initium epistolae XI.[64]) Lib. I. satis indicat. Certissima enim est S. Augustini sententia:[65]) Virginibus voventibus non solum nubere, sed et velle nubere damnabile est. Unde abusus matrimonii et votifragium in clero tolerandum non est.[66])

III.[67]) DE MISSA.

Quicquid in hoc articulo[68]) ponitur[69]) de sacratissimo Missae officio,[70]) quod S. Romanae[71]) et apostolicae convenit[72]) ecclesiae, approbatur.[73]) Quicquid autem adiicitur, quod communis et universalis ecclesiae orthodoxae observationi contrarium est, reiicitur,[74]) quia Deum graviter offendit, christianam unitatem laedit, ac dissensiones, tumultus ac seditiones[75]) in sacro Rom. imperio suscitat.[76]) Nunc[77]) ad ea, quae in articulo proponunt. Primo displicet,[78]) quod contra totius Romanae ecclesiae[79]) consuetudinem[80]) ritus ecclesiasticos, non Romana, sed Alemannica peragunt lingua,[81]) et hoc praetendunt

42) vanitatem,] Fabr.: vanitates,
43) parvulos] Pflug.: parvulos suos
44) id est, carnales cogitationes] *in* Pflug. *desunt.*
45) (petra autem Christus est),] Chytr., Fabr.: Petra autem Christus est: Pflug.: (petra autem est Christus), (Mon. = Dess.)
46) affectus] Pflug.: carnales cogitationes
47) devote] Mon.: devotis
48) procul dubio sunt] Pflug.: erunt
49) continentiae remedia] Pflug.: remedia continentiae
50) S. Paulus] Fabr.: Paulus autem
51) recte daemoniorum — dixit eorum, qui] Pflug.: recte dixit daemoniorum doctrinam, 1. Thess. 4., qui
52) horum Augustinus] Pflug.: quorum b. Augustinus, Mon.: quorum Augustinus
53) ecclesia non prohibet] Chytr.: non prohibet Ecclesia
54) sane] *in* Pflug. *deest.*
55) ecclesiasticis excellentiorem praecipiat] Fabr.: excellentiorem Ecclesiasticis praecipiat, Pflug.: ecclesiasticis praecipiat excellentiorem (Mon. = Dess.)
56) munditiem.] Pflug., Mon.: munditiam.
57) alioquin] Chytr., Fabr.: alioqui, Mon.: aliqui
58) peccassent] Fabr.: peccasset
59) S. Iacobus,] Pflug.: Iacobus,
60) Laurentius,] Chytr., Pflug., Mon.: S. Laurentius,
61) Martinus] Dess. b. *errore typogr.*: Martianus
62) b.] *in* Chytr., Fabr., Mon. *deest.*
63) decreverat] Pflug.: decrevit
64) XI.] Chytr.: 2.
65) *Haec sententia* Augustino *quidem etiam in* Decreti Grat. P. I. Dist. 27. c. 4. *tribuitur, sed magis ad* libri de bon. vid., *Augustino vulgo tributi*, c. 9. *pertinere videtur*, *conf.* Corp. iur. canon. ed. Richter P. I. p. 85. nota 6.
66) tolerandum non est.] Fabr.: non est tolerandum. — *Pro verbis*: Unde abusus — tolerandum non est. Pflug. *et* Mon. *habent haecce*: Unde C. M. non potest abusum matrimonii et votifragium in Clero tolerare.
67) III.] Pflug.: Tertio, *in* Chytr., Fabr., Dess. a., Mon. *numerus huic articulo non praefixus est.* Coel. *habet inscriptionem*: Ad articulum III. De Missa Theologorum Pontificiorum Responsio.
68) in hoc articulo] Pflug.: in articulo tertio
69) ponitur] Pflug., Mon.: per Principes proponitur
70) Missae officio,] Pflug.: officio Missae,
71) Romanae] Mon.: Romanae Ecclesiae
72) convenit] Pflug.: conveniat
73) approbatur.] Pflug.: hoc C. M. acceptat gloriose et approbat: Mon.: hoc Sa. Caes. Mtas gratiose acceptat et approbat:
74) reiicitur,] Pflug., Mon.: hoc totum sua Mai. respuit et reiicit,
75) tumultus ac seditiones] Pflug.: et tumultus, atque seditiones, Mon.: et tumultus ac seditiones
76) suscitat.] Pflug., Mon.: excitat.
77) Nunc] *sic* Dess., Franck.; Chytr., Fabr., Has., Pflug., Mon.: Nam
78) proponunt. Primo displicet,] Pflug., Mon.: proponunt primo, displicet Caes. Maiestati,
79) Romanae ecclesiae] Chytr., Mon.: Ecclesiae Romanae, Pflug. *habet solam vocem*: ecclesiae
80) consuetudinem] Pflug.: unionem et consuetudinem (Mon. = Dess.)
81) ritus ecclesiasticos, —peragunt lingua,] *sic* Chytr., Franck., Has., Mon.; Dess.: gravant ritus eccleciasticos, non Romana, sed Alemannica peragunt lingua, Fabr.: generales ritus ecclesiasticos, non Romana, sed Alemannica peragunt lingua, Pflug.: ritus ecclesiastici Alemannica peraguntur lingua,

scat [6]) diebus mille ducentis [7]) sexaginta. Apoc. XII. Postremo [8]) S. Paulus inquit Hebr. V. [9]) Omnis pontifex, ex hominibus assumtus, pro hominibus constituitur in his, quae sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis. Cum autem [10]) pontificatus [11]) externus [12]) non cessaverit in nova lege, [13]) sed mutatus sit in meliorem; ergo [14]) et hodie pontifex et [15]) totum sacerdotium offert [16]) in ecclesia sacrificium externum, quod non est nisi unum, Eucharistia. [17]) Huic loco [18]) servire et accommodari potest, quod in Actis Apostolorum legitur Cap. XIII. [19]) iuxta novam translationem: Barnabas, Simon, [20]) Lucius [21]) Cyrenaeus, Manaches [22]) et Paulus [23]) sacrificarunt, [24]) h. e. obtulerunt; quod non de oblatione idolis facta, [25]) verum de Missa, cum Graecis liturgia vocetur, potest et [26]) debet merito intelligi. [27]) Et Missam fuisse sacrificium in primitiva ecclesia, abunde testantur, [28]) et huic sententiae [29]) suffragantur S. Patres. Ignatius [30]) enim, S. Iohannis Apostoli discipulus, inquit: [31]) Non licet sine Episcopo neque sacrificium immolare, [32]) neque Missas [33]) celebrare. Et Irenaeus, discipulus discipuli Iohannis, [34]) manifeste [35]) testatur, Christum N. T. novam donasse [36]) oblationem, quam ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo. Hic antistes, vicinus Apostolorum temporibus, novum testatur sacrificium evangelicum per universum orbem oblatum. Idem Origenes, Cyprianus, Hieronymus, Chrysostomus, Augustinus, Basilius, Hilarius etc. [37]) docent et testantur, quorum verba brevitatis gratia omittuntur. [38]) Quia igitur [39]) semper ecclesia catholica [40]) ab Apostolorum tempore per universum orbem christianum sic docuit, tenuit et [41]) observavit, sicut [42]) hodie tenet et observat; ideo hoc idem irrefragabiliter hodie [43]) teneri et observari debet. [44]) Neque obstat S. Paulus ad Hebr. oblationi Missae, quod una oblatione et semel [45]) iustificati sumus per Christum. Loquitur enim D. Paulus [46]) de oblatione victimae, hoc est, [47]) cruenti sacrificii, agni occisi, in ara scilicet crucis, [48]) quae quidem oblatio semel [49]) facta est, a qua [50]) omnia sacramenta, et etiam sacrificium [51])

---

6) ibi eam pascat] **Fabr.**: eam pascat (*omissa voce*: ibi), **Pflug.**: eam pascat ibi

7) diebus mille ducentis] **Pflug.**: dies mille ducentos, **Mon.**: mille ducentis (*omisso nomine*: diebus)

8) Postremo] **Pflug.**: Postremo cum

9) Hebr. V.] **Mon.**: ad Hebreos 5., **Chytr.**, **Fabr.** *male*: ad Hebraeos 3.

10) autem] **Pflug.**: ergo

11) pontificatus] **Fabr.**, **Coel.** *male*: pontifex

12) externus] **Coel.** *male*: aeternus, **Mon.**: extremus

13) in nova lege,] **Pflug.**: in lege nova,

14) meliorem; ergo] **Pflug.**: melius, quare

15) et] *in* **Fabr.** *deest.*

16) offert] **Chytr.**, **Mon.**: offeret

17) nisi unum, Eucharistia.] *sic* **Chytr.**, **Franck.**, **Has.**; *in* **Dess.** *vocum*: unum, Eucharistia *spatium vacuum a scriba relictum est.* **Fabr.**: nisi unum Eucharistiae scilicet. **Pflug.**: nisi verum, scilicet Eucharistia. **Mon.**: nisi verum, Eucharistia scilicet.

18) loco] **Fabr.**: soli

19) Cap. XIII.] **Chytr.**: in cap. 13. **Fabr.** *male*: ca. 10.

20) Simon] **Dess. b.**: Simeon

21) Lucius] **Fabr.**: Lucas,

22) Manaches] **Dess. b.** *male*: Manaes

23) Paulus] **Chytr.**: Saulus

24) sacrificarunt,] **Chytr.**, **Fabr.**: sacrificaverunt, — *In* **Dess. a.** *spatium verborum*: Manaches et Paulus sacrificarunt, *a scriba vacuum relictum est.*

25) facta,] *sic* **Chytr.**, **Fabr.**, **Franck.**, **Has.**; *in* **Dess. a.** *haec vox male omissa est.*

26) et] **Chytr.**: ac

27) Huic loco servire et accommodari — — debet merito intelligi.] *totus hic locus a* **Pflug.** *et* **Mon.** *abest.*

28) testantur,] **Chytr.**, **Mon.**: attestantur,

29) testantur, et huic sententiae] *haec verba in* **Pflug.** *non leguntur.*

30) Ignatius] **Pflug.**: b. Ignatius

31) inquit:] **Pflug.**: ait:

32) immolare,] **Mon.**: imolari,

33) Missas] **Fabr.**: Missam

34) discipulus discipuli Iohannis] *sic* **Chytr.**, **Dess.**, **Franck.**; **Has.**; **Fabr.**: discipulus Polycarpi discipuli sancti Ioannis Euangelistae, **Mon.**: discipulus discipuli Ioannis Euan: *a* **Pflug.** *haec verba absunt.*

35) manifeste] *in* **Chytr.**, **Fabr.**, **Pflug.**, **Mon.** *deest.*

36) donasse] *sic* **Dess.**, **Has.**; **Chytr.**, **Fabr.**, **Franck.**, **Pflug.**, **Mon.** *secundum Irenaeum*: docuisse

37) etc.] *in* **Pflug.** *deest.*

38) brevitatis gratia omittuntur.] **Pflug.**, **Mon.**: C. M. brevitatis gratia recensere omittit.

39) Quia igitur] **Pflug.**: At cum

40) ecclesia catholica] **Fabr.**: Catholica Ecclesia

41) tenuit et] **Chytr.**: tenuit ac, **Pflug.**: ac tenuit et

42) sicut] **Pflug.**: sic

43) hodie] **Chytr.**, **Fabr.**: ubique

44) ideo hoc idem — observari debet.] **Pflug.**, **Mon.**: ideo S. C. M. (**Mon.**: sua Caes. Mtas) vult hoc idem irrefragabiliter in universo Romano imperio teneri et observari.

45) quod una oblatione et semel] **Pflug.**: qui ait: una oblatione semel

46) D. Paulus] **Fabr.**, **Mon.**: Divus Paulus, **Pflug.**: S. Paulus

47) hoc est] *a* **Pflug.** *absunt.*

48) in ara scilicet crucis,] **Chytr.**, **Fabr.**: in ara sanctae crucis, **Pflug.**: in crucis ara, **Mon.**: in ara Crucis,

49) semel] *in* **Mon.** *deest.*

50) a qua] **Pflug.**: et a qua

51) sacrificium] **Pflug.**, **Mon.**: hoc sacrificium

videntur, reiiciendum est.[62] Scimus enim[63] ex Apostolo, quod omnis potestas est a Deo, et praecipue ecclesiastica potestas[64] est data a Deo in aedificationem; ideo ex[65] christiano et ecclesiae sanctae devoto pectore eiusdem sanctae atque[66] catholicae et apostolicae ecclesiae constitutiones[67] recipiendae sunt,[68] quae utiles sunt ecclesiae, tam in cultu divino augendo, quam in concupiscentia carnis coërcenda, dum[69] expeditiores faciunt[70] ad divina praecepta servanda, et in sacris literis inveniuntur consultae,[71] et,[72] qui eas[73] contemnit, aut temere eis resistit, Deum graviter offendit, iuxta vocem Christi,[74] dicentis: Qui vos audit, me audit, et, qui vos spernit, me spernit, et, qui me spernit, spernit eum, qui me misit.[75] Luc. X.[76] Spernitur autem Praelatus, dum[77] statuta eius contemnuntur, et iuxta S. Paulum,[78] dicentem: Qui haec[79] spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum s. in vobis, 1. Thess. IV. et, dum ad Episcopos inquit:[80] Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus s. posuit[81] Episcopos, regere ecclesiam Dei. Act. XX. Si ergo Praelati habent potestatem regendi; habebunt et potestatem statuta faciendi,[82] pro salutari regimine ecclesiae,[83] ac[84] subditorum incremento. Praecepit[85] enim idem Apostolus[86] Corinthiis, ut omnia secundum ordinem fiant in eis. 1. Cor. XIV. At hoc sine legibus nequit fieri.[87] Idcirco Hebraeis dixit:[88] Obedite praepositis vestris, et subiacete eis:[89] ipsi enim reddituri sunt rationem pro animabus[90] vestris.[91] Hebr. XIII.[92] Hic S. Paulus non solum obedientiam, sed et causam obedientiae assignat. Videmus,[93] S. Paulum usum esse hac potestate,[94] qui[95] tam multas leges praeter evangelium dedit,[96] de eligendo Episcopo, de viduis, de mulieribus, ut velato sint capite,[97] ut in ecclesia taceant,[98] et de rebus etiam[99] profanis, 1. Thess.[100] IV., de secularibus iudiciis 1. Cor. VI. Et apertissime ad Corinthios[1] inquit: Nam ceteris dico

---

62) nihili facere videntur, reiiciendum est.] **Pflug.**: nihili faciunt; **Mon.**: nihili videntur;

63) enim] *in* **Fabr.** *deest.*

64) ecclesiastica potestas] **Chytr.**, **Fabr.**: potestas Ecclesiastica

65) ex] **Chytr.**: a

66) atque] **Chytr.**: et

67) constitutiones] **Fabr.**: consuetudines

68) Scimus enim ex Apostolo — recipiendae sunt,] **Pflug.**: et quia omnis potestas est a Deo, et praecipue potestas ecclesiastica est data a Deo in aedificationem, ideo C. M. ex christiano et ecclesiae sanctae devoto pectore recipit et acceptat eiusdem sanctae et catholicae et Apostolicae ecclesiae constitutiones omnes, **Mon.**: Caes. M^tas minime acceptat, probe sciens ex Apostolo, quod omnis potestas est a Deo in aedificationem, Imo sua Caes. M^tas ex christiano et ecclesiae sanctae devoto pectore recipit et acceptat eiusdem sacrae et catholicae et Apostolicae ecclesiae Constitutionis (*sic!*) omnes,

69) dum] **Chytr.**, **Fabr.**, **Pflug.**, **Mon.**: cum

70) expeditiores faciunt] **Chytr.**, **Mon.**: expeditiores faciant, **Pflug.**: expeditiorem faciant

71) inveniuntur consultae] **Chytr.**, **Fabr.**, **Mon.**: inveniantur consultae, **Pflug.**: inveniantur.

72) et,] **Pflug.**, **Mon.**: Ideo

73) eas] **Mon.** *male*: eos

74) iuxta vocem Christi,] *pro his habet* **Pflug.** *haec prolixiora*: Hanc fidem a praedecessoribus et progenitoribus suis christianissimis ac religiosissimis Principibus, quam per manus traditam suscepit eamque per totius imperii Romani fines iuxta uniuscuiusque provinciae consuetudinem districte praecipit observari. Agnoscit enim C. M. vocem Christi, *quae in* **Mon.** *sic mutata sunt*: Hanc fidem Caesar augustus a praedecessoribus et progenitoribus suis christianissimis ac religiosissimis Principibus, quasi per manus traditam suscepit eamque per totius Romani imperii fines iuxta uniuscuiusque provinciae consuetudinem distincte praecipit observari. Agnoscit enim C. M. vocem Christi

75) me misit.] **Fabr.**: misit me. — *Pro verbis*: Qui vos audit — qui me misit, *leguntur in* **Pflug.** [illegible]: Qui vos spernit, me spernit, qui vos audit, me audit, (**Mon.** = **Dess.**)

76) Luc. X.] **Chytr.**: Luc. 10. capit.

77) dum] **Chytr.**: cum

78) et iuxta S. Paulum,] **Pflug.**, **Mon.**: Agnoscit S. Paulum

79) haec] **Pflug.**: hos

80) inquit:] **Pflug.**: ait:

81) Spiritus s. posuit] **Fabr.**, **Pflug.**: posuit spiritus sanctus (**Mon.** = **Dess.**)

82) habent potestatem regendi; — statuta faciendi,] **Pflug.**: habent potestatem regendi, et faciendi statuta potestatem habent, **Mon.**: hanc potestatem regendi habebunt est (*pro*: et) potestatem statuta faciendi.

83) regimine ecclesiae,] **Fabr.**: Ecclesiae regimine,

84) ac] **Chytr.**, **Fabr.**, **Mon.**: et

85) Praecepit] **Fabr.**: Praecipit

86) Apostolus] *a* **Pflug.** *abest.*

87) nequit fieri.] **Fabr.**: fieri non potest,

88) Idcirco Hebraeis dixit:] **Pflug.**: ideo Hebraeis scripsit:

89) eis:] **Pflug.**: iis, **Mon.**: illos

90) animabus] **Mon.**: omnibus

91) et subiacete — vestris.] *in* **Chytr.** *desunt.*

92) Hebr. XIII.] **Fabr.**: Ad Hebr. 14.

93) Videmus,] **Pflug.**: Agnoscit C. M., **Mon.**: Agnoscit itaque C. M.

94) usum esse hac potestate,] **Fabr.**: hac usum esse potestate,

95) qui] **Pflug.**: cum ipse

96) dedit,] **Pflug.**: ediderit, ut

97) velato sint capite,] **Pflug.**: velatae sint,

98) taceant,] **Mon.**: taceant etc.

99) et de rebus etiam] **Fabr.**: et de verbis etiam, **Pflug.**: de rebus denique, **Mon.**: de rebus etiam

100) Thess.] **Mon.**: ad The.

1) ad Corinthios] *a* **Pflug.** *absunt.*

definit [47]) eo loco, universaliter ab ecclesia tradita universaliter quoque observanda esse; in indifferentibus autem, et, quae liberum est servare, [48]) et non servare, [49]) definit [50]) S. Pater Augustinus, b. Ambrosii auctoritate, [51]) cuiusque [52]) ecclesiae morem servandum esse. [53]) Cum Romam, [54]) inquit, venio; ieiuno sabbato. Cum hic sum; non ieiuno. Vim praeterea Scripturis faciunt, [55]) dum errata roborare nituntur. Nam Christus Matth. XV. non simpliciter improbat constitutiones humanas, sed illas duntaxat, quae adversabantur legi Dei: quod clare Marc. VII. [56]) agnoscitur. Et hic Matth. XV. [57]) Quare et [58]) vos, inquit, transgredimini mandatum Dei, ut traditionem vestram servetis? [59]) Sic Paulus Col. II. prohibet, [60]) quemque [61]) iudicari [62]) in cibo et potu, sabbato, [63]) more iudaico. Nam ecclesia non iudicat, carnes esse immundas, [64]) quando [65]) prohibet, sicut Iudaei [66]) in synagoga arbitrabantur. Sic verbum Christi de intrante [67]) per os sine certa et vera [68]) intelligentia huc affertur, [69]) cum eius intentio [70]) fuerit, Iudaeorum [71]) tollere errorem, qui existimabant, [72]) cibos [73]) non lotis manibus tactos fieri immundos, et eos comedentem fieri immundum, ut ex circumstantia literae est manifestum. [74]) Neque ecclesia his [75]) constitutionibus Mosen, [76]) habentem graves [77]) manus, reducit. Eodem modo S. Paulum lacerant. Nam 1. Tim. IV. doctrinam daemoniorum vocat prohibentem cibos, [78]) uti Tatiani, Marcionitae, [79]) et Manichaei, existimabant, [80]) cibos esse immundos, ut [81]) ex verbis sequentibus liquet, cum S. Paulus subdit: [82]) Omnis creatura Dei bona est. Ecclesia autem non prohibet cibos, quia malos aut immundos iudicet, [83]) sed pro expeditiori via ad mandata Dei servanda. Cadent [84]) ergo argumenta contraria. [85]) Si vero [86]) crucem praedicarent [87]) et corporalem disciplinam ac [88]) ieiunia, ut eo modo corpus ad [89]) servitutem redigatur; [90]) placeret hic doctrina eo-

---

47) definit] **Chytr.**: diffinit

48) in indifferentibus — est servare,] **Chytr.**: Indifferentia autem et quae libera sunt, licere servare,

49) et non servare] *in* **Fabr.** *desunt*; **Pflug.**: vel non servare,

50) definit] **Chytr.**: diffinit

51) b. Ambrosii auctoritate] *sic* **Franck.**, **Has.**, **Pflug.**; *in* **Dess.** a. *et* **Fabr.** *vox* auctoritate *deest*, *propterea* **Weberus** *eam in* **Dess.** b. *uncinis inclusam addidit*. **Chytr.** *exhibet*: et Beatus Ambrosius

52) cuiusque] **Fabr.**, **Pflug.**: cuiuscunque

53) morem servandum esse.] **Fabr.**: normam observandam esse:

54) Romam,] **Fabr.**: Roma,

55) Vim praeterea Scripturis faciunt,] **Pflug.**, **Mon.**: Sacra quoque C. M. certiores reddit Principes, quomodo concionatores vim faciant scripturis,

56) Marc. VII.] **Chytr.**, **Fabr.**, **Pflug.**: ex Marco 7., **Mon.**: Marco Cap. 7.

57) Et hic Matth. XV.] *haec a* **Pflug.** *absunt*. (**Mon.** = **Dess.**)

58) et] *in* **Pflug.**, **Mon.** *deest*.

59) mandatum Dei, ut trad. vestram servetis?] **Chytr.**: mandatum Dei propter traditionem vestram, Bene irritum fecistis praeceptum Dei, ut traditionem vestram servetis. **Fabr.**: mandatum Dei propter traditionem vestram? quare irritum fecistis praeceptum Dei, ut traditionem vestram servaretis? **Pflug.**, **Mon.**: mandata (**Mon.**: mandatum) Dei propter traditionem vestram? Bene irritum fecistis mandatum Dei, ut traditionem vestram servetis.

60) prohibet,] **Pflug.**: inhibet,

61) quemque] **Fabr.**: quenquam, **Pflug.**: quemvis, **Mon.**: quempiam

62) iudicari] **Chytr.**: iudicare

63) cibo et potu, sabbato,] **Chytr.**, **Fabr.**, **Mon.**: cibo, potu, sabbato, etc. **Pflug.**: cibo, potu et sabbatho

64) esse immundas,] **Mon.**: immundas esse,

65) quando] **Pflug.**, **Mon.**: cum

66) Iudaei] **Pflug.**: Iudaei olim

67) de intrante] **Fabr.**: de cibo intrante

68) sine certa et vera] **Chytr.**: sine vera, **Fabr.**, **Mon.**: sine recta et vera, **Pflug.**: sine recta

69) affertur,] **Pflug.**, **Mon.**: afferunt,

70) eius intentio] **Chytr.**, **Fabr.**, **Pflug.**, **Mon.**: intentio eius

71) fuerit, Iudaeorum] **Pflug.**: Iudaeorum voluerit (**Mon.** = **Dess.**)

72) existimabant,] **Mon.**: existimabunt,

73) cibos] *huius vocis locus in* **Dess.** a. *vacuus relictus est, quapropter* **Weberus** *in* **Dess.** b. *eam uncinis inclusam addidit*.

74) ex circumstantia literae est manifestum.] *sic* **Chytr.**, **Fabr.**, **Franck.**, **Has.**, **Mon.**; *in* **Dess.** a. *locus vocum*: literae est manifestum *a scriba vacuus relictus est, quam ob causam* **Weberus** *in* **Dess.** b. *eas intra uncinos adscripsit*.

75) his] **Pflug.**: hic in

76) Mosen] **Fabr.**: Moysen, *in* **Dess.** a. *huius nominis spatium vacat*.

77) habentem graves] **Fabr.**: graves habentem

78) Nam 1. Tim. IV. doctrinam — cibos,] **Pflug.**: nam doctrinam — cibos, 1. Tim. 4.

79) Marcionitae,] **Fabr.**: Marcionistae

80) existimabant,] **Pflug.**: qui existimabant

81) ut] **Pflug.**, **Mon.**: quod

82) S. Paulus subdit:] **Pflug.**: subditur (**Mon.** = **Dess.**)

83) iudicet] *sic* **Chytr.**, **Franck.**, **Has.**, **Pflug.**; *in* **Dess.** a., **Fabr.**, **Mon.** *deest*, *propterea* **Weberus** *in* **Dess.** b. *hoc verbum uncinis inclusum adiecit*.

84) Cadent] **Chytr.**, **Fabr.**: Cadunt

85) Cadent ergo arg. contraria] *a* **Pflug.**, **Mon.** *absunt*.

86) vero] **Fabr.**: vere

87) crucem praedicarent] **Pflug.**, **Mon.**: concionatores crucem praedicant,

88) ac] **Chytr.**, **Pflug.**: et

89) ad] **Chytr.**, **Fabr.**, **Mon.**: in

90) ut eo modo — redigatur;] **Pflug.**: quo pacto corpus in servitutem redigant, (**Mon.** = **Dess.**)

Versio Golmeri

a. 1676.

Zungen Thisiastirion [a]), von wegen der Opferung entpfangen [b]).

[Es ist aber droben gnugsam erkleret, das wir durch den Glauben, eigentlich zu reden, nit gerecht werden, sondern durch die liebe. So aber in der heiligen Schrifft etwa dergleichen rede gefunden wird, wissen die Catholischen, das es gesagt sey de fide formata, vom Glauben, der durch die liebe vnd gute werck thetig ist Gal. 5. vnd dieweil die Rechtfertigung vom Glauben angefangen wird, denn er das wesen ist der dingen, die man hoffet Hebre. 11.

Auch wird nicht geleugnet, das die Meß sey ein Gedechtnis des leidens Christi, vnd der gutthaten Gottes, Denn auch das fürbilde vom Osterlamb, welches zugleich ein opffer vnd gedechtnis gewest, solches bewehret Exod. 12. Vnd wird nicht allein mit worten vnd Sacrament, sondern auch mit heiligen geberden vnd kleidern in der Catholischen Kirchen representirt. Aber zum gedechtnis des opffers am Creutz geschehen, opffert die Kirche die Eucharistiam im geheimnis Gott dem allmechtigen vater.

Darumb wird nicht gestrafft, das die Fürsten vnd Stedte in jren Kirchen eine gemeine Meß halten, so sie solchs recht nach dem heiligen Canone thun, wie es alle Catholische halten. Das sie aber alle andere Messen abgethan haben, leidet die Christliche profession nicht.

Das auch vorzeiten alle gegenwertige communicirt haben, straffet niemands. Wolte Gott, das sie alle so geschicket weren, das sie alle tage mochten diß brod wirdiglich nemen. So sie aber meinen, das eine Meß nützlich sey, wie viel mehr würden viele Messen nützlich sein, welche sie mit vnrecht haben abgethan?

In betrachtung aller dieser erzeleten vrsachen, ist zu begeren, das sie die newe form Meß zuhalten von jnen erdichtet, vnd nu mehrmals verendert, gentzlich abschaffen vnd verwerffen, vnd wider annemen die alte weise Meß zu halten, nach der Deudschen vnd der gantzen Christenheit Kirchen altem gebrauch vnd gewonheit. Vnd das sie die abgethane Messen, nach der Stiffter letzten willen widerumb auffrichten. Darin sie jnen selbs alle wolfart vnd ehr, vnd dem gantzen Deudschen Lande friede vnd ruhe widerumb schaffen können.

Von der Beicht.

Was die Beicht angehet, sols bey der antwort vnd meinung zuuor im xj. Artikel gegeben, bleiben. Denn es ist falsch, was sie aus dem Chrysostomo fürbringen, Welcher von der offentlichen Beicht redet, sie aber ziehens auff die Sacramentliche vnd Priesterliche Beicht. Welches seine wort klerlich vermelden, da er im anfang spricht, Ich sage dir nicht, das du dich solt offentlich verrathen, vnd dich bey den andern beschüldigen. Also haben Gratianus vnd Longobardus für drey hundert jaren geantwortet. Vnd wird diese antwort klarer aus andern örten Chrysostomi, als da er im 29. Sermon spricht, von den bußfertigen, Er berewet die Sünde in seinem hertzen, vnd beichtet vnd beweiset in seinen wercken rechtschaffene demut. Diß ist eine fruchtbare vnd volkomene buss. Setzet er hie nicht ausdrücklich drey stück der busse? Also leret er in der 10. Homilia vber den Mattheum, Auch die bestimpte zeit zu beichten, vnd das hernacher die eroffneten wunden der Sünden durch die Busse geheilet werden. Wie können aber die Sünde eroffnet werden, wenn sie durch die Beicht dem Priester nicht auffgedeckt werden? Also widerleget Chrysostomus selbs an vielen örten diese meinung, welche auch Hieronymus gantz zu bodem stosst, sprechend, So einen die Schlang der Teuffel heimlich beisst, vnd jn, da niemands von weis, vergifftet mit der Sünden gifft, so er still schweiget, der verwundet ist, vnd thut nicht busse, vnd nicht wil dem bruder vnd Meister seine wunden bekennen. Denn wenn sich ein krancker schemet dem Artzten seine wunde zu entdecken, so kan die kunst der Ertzney, die kranckheit, so sie nicht weis, auch nicht heilen. Deßhalben die Fürsten vnd Stedte, diesen fürtrefflichen alten Lerern viel lieber glauben sollen, denn der einigen glossen im Decret, welche doch von den rechtgelarten allezeit angefochten vnd verworffen.

Darumb sind sie zu ermanen, dieweil eine volkomene Beicht nicht allein zur seligkeit nötig, sondern auch der Christlichen zucht vnd gantzen Kirchengehorsams fürnemstes band ist, das sie sich der rechtgleubigen Kirchen hierin gleichformig verhalten. Denn wie Hieronymus zeuget, so ist dieselbige jre meinung der Montaner ketzerey, welche für zwelff hundert vnd mehr jaren verdamt sind worden, darum das sie sich geschemet haben jre Sünde zu beichten. Derhalben sie nicht dem jrthumb Montani, sondern viel mehr dem gebrauch der heiligen Veter, vnd der gantzen Catholischen Kirchen billich folgen, Das ein jglicher in seinen Herrschaften, die Beicht, als den tewersten schatz in der Kirchen Gottes, nach der Regel des Glaubens vnd alter gewonheit jrer Kirchen, zu halten befehlen.

Von Vnterscheid der Speisen.

Was sie hernacher fürbringen, von vnterscheid der Speisen, vnd dergleichen satzungen, welche sie als gering schetzig achten: Das ist zu verwerffen. Denn wir wissen aus dem Apostel, das alle Oberkeit von Gott sey, vnd

a) Thisiastirion] i. e. θυσιαστήριον.

b) His verbis hic articulus in apographo Moguntino, quod Muellerus edidit, finitur; extrema enim huius articuli pars et duo subsequentes articuli integri in hoc apographo desunt, vide supra p. 43 sq. Hanc longam lacunam, ut iam supra p. 187. indicavi, e versione Gelmeriana hic expleo, verba eius uncinis includens, ut lector cognoscat, quanta Confutationis pars in apographo Moguntino sit omissa.

ster reformirt, und nit umbgestürtzt, das die unordenlichen Münich gestraft und zu guetter Zucht gebracht, und nit außgetilget, oder veriagt werden. Wie dan sollichs gar christlich Jre Voreltern Chur- und Fürsten gethan haben, so dan sy nachmals disen hailigen und andechtigen Vättern, welche die Closter Glübd also lobent, nit glauben wollten, so mügen sie auch hoeren und sehen, was der Kaiser **Iustinianus in authentica de Monachis, Collatione prima** geschriben hatt.

Von dem gaistlichen Gewalt.

Wiewoll an disem Ort vil hessiges von dem gaistlichen Gewalt eingebracht, so ist doch zu **declariren**, das den Ertz- und Bischöffen, priestern und der gantzen Clerisey aller gaistlicher gewalt ist freygelassen, so vil Jnen das von Rechts oder Gewonheit gepüert; das auch Jnen bleibent dis Freyung und Freyhait, Begabung, Wirden und Ehr, so Jnen von weyland Hochlöblichsten Gedachtnus den Römischen Kaysern und Künigen gegeben sein; auch nit zu leiden oder gedulden sey, das iemants, er sey Fürst aber ain ander, so dem Römischen Reich underworffen, dise Ding zerreis aber zerprech. Dan meer dan gnugsam beybracht wirdet, das der gaistliche gewalt in gaistlichen sachen von gotlichen Rechten gegründt sey, von welcher auch also paulus redet: Und so ich auch etwas weitter mich rümet von der Gewalt, welchen uns der Her geben hat zu besseren, und nit zu verderben, wolt ich nicht zu scham werden, in der andern Epistell zu den Corinthern am zehenden. Und volgt dasselbs: hierumb dise Ding schreib ich abwesslich, auf das ich, wan ich gegenwärtig bin, nit handeln muß nach dem Gewalt, den mir der Herr geben hat zu Erbauung, und nit zu Ersteerung, in der jetzt gemelter andern Epistell zu den Corinthern am dreyzehenden. Derselbig paulus auch beweiset den Gewalt, dardurch man zwingen mag, so er zu den Corinthern schreibt also: Was wollet Jr, das Jch kum mit der Ruetten zu euch, oder mit Lieb und senftmütigem Gaist? in dem ersten Sandbrieff zu den Corinthern am vierdten. Und von den richterlichen Hendeln schreibt er zu dem Timotheo: Wider ainen priester solte nit annemen ain Clag, dan allain under zwäyer aber dreyen Tzeugen, in der ersten Epistell zu Timotheo am fünften. Aus welchen und vil andern Geschriften genugsam bekennet wird, das die Bischoff nit allain Gewalt haben zu raichen Gotes Wort und die Sacrament, sonder auch den Gewalt zu regieren, zu strafen, und zu weisen die Underthanen, damit sy entlich und ewig mögen selig werden. Wo nun aber ist der Gewalt zu regieren, muß auch sein Gewalt zu urtailen, zu entschiden, zu erkhennen und zu tsetzen die Ding, so guet und fürständig sind, zu Erlangung der ewigen Seligkait. Darumb alles, was bey disem Artikl wider der Kirchen und Gaistlichen Freyhait fürgenomen, soll billich vor nichtig geachtet werden.

Hierumb billich zu verbietten ist allen denen, so dem hailigen Römischen Reich underworfen sein, das sy die Gaistlichen über Kayserliche Freyhait für das weltlich Gericht nit ziehen sollen. Dan also sagt Clemens der Bapst und Martirer: Wan etlich aus den Vättern haben Hendel under Jnen, so sollen sy geurtailet werden nit von den weltlichen Richtern, sonder was es antrift gaistlichs, soll es entschieden werden bey den priestern der Kirchen. Hierumb der Gros und christlich Kayser Constantinus in dem hailigen **Concilio** zu **Nicea** nit hat wollen Urtail geben über die Bischöff und zu Jnen also gesagt: Jr seit Götter, verordent von dem waren Gott, geet hin und urtailet selb Eur sach, dan es zimpt sich nit, das wir urtailen die Götter.

Weiter was von den Satzungen der Kirchen repetirt und gemelt wird, darauff ist oben gnugsam geantwurt. (**Art. 15.**) Jnen mag auch nichts helfen die christlich Freyhait, die sie fürwenden, weil dyß nicht ein Freyhait, sonder mehr ein mutwilliger Urlaub ist, welches, so es in den gemainen Man eingebildet und gebracht wirdet, gantz schedlich und färlich Auffrur erweckt. Dan die christlich Freyhait ist nicht entgegen den Satzungen der Kirchen, weil sy zum Guetten dynstlich sein, sonder ist entgegen der Dynstbarkait des Gesetzes Moysi, und der Dynstbarkait der Sünde, dieweil ein ieglicher, der ain Sünd thuet, ein Knecht der Sünden ist, als das spricht Christus, Johannis am achten.

Derhalben welche die viertzigtagig, auch andere Fasten brechen, frey Fleisch essend, versaumen und betten nit die siben Tagzeiten, beichten nit zu Oesterlichen Zeiten, und dergleichen Sachen thun aber lassen, dieselben brauchen nit, sonder missbrauchen sich der Freyhait wider S. Paulus Vermanung, da er sie fleißlichen vermandt, sprechende: Lieben Brüder, Jr seyt beruffen in die Freyhait, allain wellet die Freyhait nit geben zu fleischlicher Ursach, sonder dienet einander durch die Liebe des Geists, zun Galathern am 4ten. Doher niemandt sein Sündt bedecken soll under Schein und Deckmandl der Evangelischen Freyhait, welche auch S. petrus verbotten hat, so er also spricht: Gleich als seyt Jr frey, und nit, als haber Jr die Freyhait ein Deckel der Boshait, sonder wie Knecht Gottis, in der ersten Canonick sanct. Peters am andern. Was sy aber hynzu setzen von den Mißbreuchen, so wyssen die Fürsten und alle Stend des Römischen Reichs, das weder Kays. Maiest. noch einiche Fürsten oder Christenleut einigen Mißbreuch loben, sonder das sie alle begern, das alle Fürsten und Stende des Reichs mit gemainem Rat und einhelligen Verwilligen dartzu trachten, damit die Mißbreuch bey menniglichen reformyrt und aufgehebt, und also peides Standts Ubertrettung wider hyngelegt und gebessert werde, und sunderlich, auf das der gaistlich Standt, der in vil Dingen gefallen, und die christlich Religion, so in vil Stücken geschwecht ist, in die alten Ere und Wirde widerumb gestelt und gebracht werde. In welichem Fürnemen Kays. Maiest. bisher,

Grauen vnd vom Adel, das die Leyen vnnder einer gestalt Communicirt werden sollen.

Deshalben an die Fursten zubegern, das sie sich hie nit teiln von den andern Christen, damit die teutsch nation nit pro scismatica geacht werde.

Der spruch: trinckt daraus alle, sej allein zu den Aposteln als Briestern gesagt.

Es wirt auch vnbillich die Procession mit dem Sacrament verworffen, dieweil die Fursten darInn den waren leib Christj bekennen, der dann ein konig der Eren ꝛc. Warumb man In dann nit Eren wollt? Es werd auch darumb das sacrament nit geteilt, dieweil vnder Jeder gestallt der gantz Christus sej.

Die Pfaffen Ee belanngendt.

Dise der Fursten beger sej wunderbarlich zehoren, dieweil seither der Apostl Zeiten die keuschheitt bej den Briestern gewert.

Calixtus Papa ein martir indixit celibatum.

Im anfang der kirchen seien Eeleut erwelt worden aus mangl der Personen. Dieweil aber ytzt die kirch gemert, sej es nit mer von noten.

Es sej ein ketzerej Jouinianj von alter her verdambt, Derhalben von Fursten vnd Steten zu schmach dem heiligen reich nit zuleiden.

Melius esse nubere, quam vri, sej war In den, die keuschheit nit gelobt.

Non omnes possunt capere hoc verbum. Sie seien auch nit all geschickt zum Briester stand. So einer aber Briester werd, mag er durch gebett, vasten, casteyung des leibs, flucht der occasion nit vmb weiber wonen, nit Im haus haben, durch lesung der geschrifft die ersten gedancken tanquam paruulos ad petram Christum allidiren vnd zerknischen ꝛc. keuscheitt erlanngen.

Die Orientisch kirch neme allein an, die vor weiber gehabt, nemen aber kein weiber In Briesterstand.

Vil Concilia werden genannt, die es verbotten.

Crescite et multiplicamini sej gesagt, do die welt nit besetzt. Aber dieweil ytz souil volcks, das man einander schier erdruck, hab das gebott vfgehort.

Zum beschlus sej die Pfaffen Ee nit zuleiden.

Die meß.

Was Inn der fursten mes mit der Ron kirchen gebrauch sich vergleicht, wirt angenomen. Was aber dem nit gleich, wirt verworffen.

Das sie In Lateinischer sprach, sej nit contra Paulum ad Cor: xi. Dieweil der Briester In namen der gemeinen kirchen do stende, die Lateinisch sej vnnd verstand.

Es sej die meß Inn Hebreischer sprach vsque ad tempora Adrianj gehallten worden.

Sej kein misbrauch, das die dem altar dienen, vom Altar leben, so man auch gestiffte Rhenten vnd gullen hatt, werd die mes nit vmb gelt gehalten.

Das die besondern messen abgethon, sej zustraffen, mag nit erlitten werden, dann do durch der gotes diennst geringert, der Stiffter letzter will zerbrochen, die lebendigen Ir andacht vnd armen selen Jrs trosts beraubt.

Das die meß ein opfer, wirt durch schrifften vnd ler bewisen. Sej ein ketzerej der Arrianer, wider die Augustinus geschriben.

Wirt Im alten testament durch Malachiam angezaigt ein Rein opfer.

Wirt die Prophecej Danielis von vfhorung des opfers ettlicher tag anzogen, wie die noch nit erfullt, Aber ytz erfult In der kirchen, do man alle messen abgethan, nimer sing, nimer lese, kein kertzen mer prenne, altar zerrissen, pild heraus geworffen, vnd gar od stand. Deshalb allen Fursten vnd hern Im heiligen Reich einzusehen, damit sie nit Inn erfüllung der Prophecej vrsach geben.

Paulus, Barnabas ꝛc. haben In Actis meß gehalten vnd ward genannt In der neuen translation geopfert zu Antiochia. Act: xiij.

All alte Doctores haben die meß fur ein Opfer fur lebendige vnd tode gehallten.

Der namen Meß geb es auch. Dann In hebreo hais mißbeah ein altar. daher kum meß, vf welchem altar man opferte. Vnd Grece heißt die mes Lithurgia. So heis facere an vil orten des alten testaments opfern, doher Christus gesprochen: hoc facite, [= id est] opfern.

Von gelubden.

Seien Im alten vnd neuen testament gegrundt; Was dawider, Ist keins wegs zugedulden, Die glubd seien vor den Clostern gewesen. Der spruch Christj: Wer do nit verleßt weib, kind, acker, matten ꝛc. ward vf die Closter glubd gezogen.

Die Fursten werden ermant, das sie die Closter reformirn, wie Ir vorfarn die frommen Fursten gethan, vnd die wider Ir glübd handeln, straffen.

Werden vil geschrifft fur die glübd vnd keuscheitt angezogen vnd besonder, das man Inn ytzigen Zeiten hab gesehen, das vil Closter frauen ehe alle trohung vnd zwang haben wollen leiden, ehe sie Ir glubd verlassen, vnd derhalb mer bestenndigkeit, dann etlich mans personen erzaigt.

Von geistlichem gewalt.

Diser Artickl sej hessig gestellt.

Das Inen Ir geistlich freihaitt plibe vnd nit zugedulden im Reich, das einicher stand die Inen neme.

Das sie haben beide gewalt zupredigen vnd zuregirn.

Darumb wirt verworffen, was bisher wider der geistlichen freiheit furgenomen In Reich.

Item auch von der Christlichen freiheit, das die kein freiheit, sonnder mutwill vnd vrsach zu vfrur sej.

Der neunde. Von der Tauff ist auch gantz vnd gar zugelassen das die kinder getaufft, vnd die widerteuffer nicht sollen zugelassen werden.

Der zehend. Vom hochwirdigen Sacrament des Altars, ist auch zugelassen, yedoch mit disem anhang das man vhestiglich glauben soll vnter ytlicher gstalt des Sacraments den gantzen Christum, vnd das die Substantz des brots warlich verwandelt werde in den leib Christi.

Der eylffte. Von der Beicht, ist auch zugelassen mit erfordrung zweyer ding. Erstlich, das man zu Osterlicher zeit beichte, nach lautt des c. Omnis vtriusque sexus. Zum andern, das man sich zuuor wol erinner alle sunde, deren sich das gewissen schuldigk weys, zu beichten, keine mit willen zu verschweigen.

Der zwelffte, Von der Buß, ist zugelassen in dem, das dem sunder allzeit, so er sich bekeert, mag die sund vorgeben werden, als offt er sundigt. Ist aber verworffen, Erstlich in dem, das sie nicht mehr denn zwey teyl der Buß setzen. Zum andern in dem, das sie sagen, Der glaub sey ein teyl der Buß. Zum dritten, das sie die gnugthuung, den dritten teyl der Buß, nicht bekennen.

Der dreyzehend. Vom gebrauch der Sacrament, ist gantz zugelassen, Nemlich, das die Sacrament sind nicht allein zeichen vnter den menschen, Sonder auch gezeugnüs des Göttlichen willens gegen vns.

Der viertzehend. Vom Geistlichen stand, ist zugelassen, das niemant soll predigen oder Sacrament reychen, er sey denn ordentlich berufft. Mit diesem zusatz, das solcher beruff nach alter Ordnung Christlicher kirchen beschehen soll. Nicht wenn die weltlich Obirkeit adder pöfel erwelt, Sonder ween der Bischof, aber wer es sonst von Rechts adder gewonheit wegen zu thun hat, darzu berufft adder einsetzt.

Der funffzehend. Von gebreuchen der kirchen, ist auch zugelassen, in dem, das man sie halten soll, so ferr sie on sund mögen gehalten werden. Ist aber verworffen in dem, das sie sagen, solche gebreuche solten dem Euangelio zuwider sein, so sie geschehen, Gott zuuorsünen, aber für die sunde.

Der sechszehend. Von weltlicher Obirkeit, ist gantz vnd gar zugelassen, mit verdammnüs der widerteuffer, so vnter den Christen kein Obirkeit leiden wöllen.

Der Siebenzehend. Vom jüngsten gericht, ist auch gantz vnd gar zugelassen mit verwerffung der widerteuffer vnd andrer, so den Tewffeln vnd verdampt wöllen zu letzt erlösung vnd selikeit zugeben.

Der achtzehend. Vom freyen willen, ist auch zugelassen, Nemlich, das wir einen freyen willen haben in menschlichen sachen. Aber in Göttlichen sachen mögen wir nichts on die gnad Gottes außrichten.

Der neunzehend. Von vrsach der sund, ist auch zugelassen, Nemlich, das nicht Gott, Sonder des menschens willen, vrsach ist der sunde.

Der zwentzigst. Vom glauben vnd guthen wergken, ist verworffen, denn sie wöllen nicht bekennen, das man durch guthe wergk möge ablaß der sunden erlangen.

Der einundzwentzigst. Von Eer vnd anruffung der heyligen, ist auch verworffen. Weyl sie den irthumb des Vigilantii, der Walldenser, Pickharden rc. bekennen, vnd die heyligen nicht wöllen anrüffen, darinn sie handeln wider die Schriefft beyder Testament vnd wider alle leerer, rc.

Ende der Artickeln.

Der ander Theyl Fürstlicher bekentnüs, vonn Mißbreuchen.

In diesem theyl ist kein stück zugelassen, Denn sie heyssen mißbreuch, was nicht mißbrauch ist.

Von beyder gstalt des Sacraments.

Wirt aus der Schriefft vnd alten heyligen Leerern angezeigt, das vnter einer gstalt, Nemlich des brots, ye vnd ye in Christlicher kirchen der brauch gewesen ist, diß Sacrament zuentpfahen ausserhalb der Meß, vnd vielmehr ein mißbrauch ist, beyde gestalt, widder die Kirchen Ordnung vnd one Gottes gepott, den Leyen zureychen.

Von der Priester vnd München Ee.

Wirt auch hie aus der Schriefft, aus alten Leerern, vnd aus viel Concilien beweyst, das nicht priesterliche reynikeit, Sonder vielmehr vnzüchtige Ee der Münch vnd Pfaffen, ein vnleidlicher mißbrauch ist, denn wol vor eylff hundert jarn solchs verdampt worden ist in der ketzerey Iouiniani. Vnd werden all yre Argument mit guthem grund der Schriefft verantwort, vnd auffgelöst.

Von der Meß.

Wirt erstlich verworffen, das sie widder gemeiner kirchen brauch, Tewtsche Meß halten. Zum andern, das sie für einen mißbrauch halten, Wer dem Altar dient, das er vom Altar zu leben hab. Weyl die Schriefft solchs zuleßt Luc. 10. vnd 1. Corin. 9. rc. Zum dritten, das sie viel gestiffter Meß wider Gottes Eer vnd der Stiffter letzten willen aus einem freuel haben abgethan. Zum vierden, das sie das opffer der Meß verlaugnen, welches ein alte ketzerey ist (wie S. Augustin anzeigt) Arrianorum Vnd Sacrificium misse, aus viel Schriefften beweist, darzu aus den allereltisten Leerern vnd Concilien, derhalben soll die Meß keins wegs abgethan werden.

II. APOLOGIA CONFESSIONIS AUGUSTANAE AUCTORE PHILIPPO MELANTHONE.

Postquam *Confutationem Confessionis Augustanae* a Catholicis consarcinatam exhibuimus, progredimur ad *Apologiam eiusdem Confessionis* a Melanthone scriptam, ut hanc ab illorum impugnatione defenderet istamque refutaret. Nam etsi Imperator in Confutationis epilogo Ordines Lutheranos in ea acquiescere iusserat, tamen Melanthoni cum aliis quibusdam mandatum est, ut, quantum fieri posset, *Apologiam* Confessionis pararet. Quo consilio iam illico post Confutationis praelectionem Principes Lutherani exemplum eius sibi dari ab Imperatore petierant, hic autem responderat, se iis exhibiturum hac tantum lege, ut neque transscriberetur, neque ederetur, neque refelleretur. *) Hac vero conditione illi exemplum recusarunt. Quapropter Melanthoni, quum Apologiam primum elaboraret, Confutationis integrae, cuius publicae praelectioni non interfuerat, legendae occasio non data erat; postea autem Confutationis latinae exemplum nactus priorem Apologiam retexuit et typis mandavit.

Duae igitur Apologiae distinguendae sunt:

1. *Apologia prior* seu *Apologiae prima delineatio*,
2. *Apologia altera seu aucta*,

de quibus nunc accuratius disseremus.

Ex viris doctis, qui de utraque Apologia longius breviusve disseruerunt, praeter alios infra nominandos, inprimis laudandi sunt:

I. C. Bertramus, qui dissertationem suam de Confessione Augustana aliis locis (e. c. Vol. XVI. p. 519 sq.) laudatam continuavit in l.: Wöchentliche Hallische Anzeigen vom Jahr MDCCLXIX. (Halle im Magdeburgischen, gedruckt mit Fr. Aug. Grunerts Schriften. 1769. 4⁰) Num. XXXV. p. 625—628. XXXVI. p. 639—647. XXXVII. p. 655—662. XXXVIII. p. 671—679. XXXIX. p. 687—696. XL. p. 703—708. XLI. p. 719—727. XLIII. p. 751—756. XLIV. p. 767—772. XLV. p. 783—786. XLVI. p. 803—805. XLVII. p. 819—825. XLVIII. p. 835—841. XLIX. p. 851—859. Hanc continuationem inscriptam: Von der Apologie der Augspurgischen Confeßion, postea auxit denuoque edidit in libro suo: Litterarische Abhandlungen, Stück 3. (Halle, im Verlage des Waisenhauses. 1782. 8⁰) Nr. II. p. 37—190. et Stück 4. (ibid. 1783.) Nr. I. p. 1—76. sub hoc titulo: Von der Apologie der Augspurgischen Confeßion, und ihren verschiedenen Abfassungen.

Eduard Koellner: Symbolik der lutherischen Kirche. (Hamburg, bei Fr. Perthes. 1837. 8⁰) §. 84—93. pag. 416—438.

---

*) Vide supra p. 89 sq. atque Foerstemanni Urkundenbuch II. p. 179 sq. eiusque Archiv I, 1. p. 72 sqq. et Legatorum Norimbergensium epistolam ad Senatum d. 6. Aug. 1530. datam in huius Corp. Vol. II. p. 256.

[illegible]

[illegible] (Dat.) [illegible]

[illegible] hanc Editionem cum Haulliana [illegible]

[illegible] Editionis Veterum ... 1780 [illegible]

[illegible] a Romano Pontifice Paulo III. [illegible] M. D. XXXVII. —

[illegible] [fol. 64ᵃ], [illegible]

[illegible] [fol. 65ᵃ — fol.] [illegible]

[illegible] tamen praedictae [illegible]

[illegible] Hispanae Editionem dabant, quae [illegible] Apologia [illegible]

Tomi III. eiusdem Operis fol. 136ᵇ exit. — 139ᵃ [illegible]

Est autem hoc Apo[illegible]

[illegible] Histor. in [illegible] Concilii [illegible]

[illegible]

[illegible] ut multa [illegible]

[illegible]

Atque magnum [illegible]

videre, qui [illegible]

[illegible]

ctionis Editionem a. 1577., 1578. vel 1579. vidisse videtur. Utrum haec Ed. anni 1603. cum *Chytraeana* congruat et ex hac repetita sit, an cum alia, definiri nequit, dum huius Ed. inspiciendae occasio detur.

bb. *De Codicibus et Editionibus germanicae Apologiae prioris.*

Huius *germanicae* Apologiae *) duo Codices hucusque innotuerunt:

1. *Codex Coelestinianus.*

Sic nominamus Codicem, ex quo Coelestinus a. 1577. primam Apologiam germanicam cum Confessione germanica et Confutationis latinae germanica versione coniunctim quaternaria forma edidit in libro supra p. 55 sq. recensito, qui post eius mortem a. 1596., 1597. et 1603. eâdem formâ Francofurti ad Oderam recusus est. In Dedicatione, quae in Ed. anni 1577. exstat, in ceteris Editt. autem una cum editoris nomine omissa est, Coelestinus hanc Apologiam nominat: „die Apologia der Confession, Wie sie anfenglich zu Augspurg gestellet, vnd ich deren eine Abschrift mit Herren Philippi [Melanthonis] eigener Hand gebessert bey mir habe." — Ubinam editor hunc Codicem invenerit et quo loco hic nunc asservetur, ignoramus.

Harum quatuor Editionum, scil. primae, quam Coelestinus ipse a. 1577. curavit, **) et trium ex illa a. 1596., 1597. et 1603. recusarum tantum duas novissimas annorum 1597. et 1603. hucusque vidi et in manibus teneo, in quibus *Apologia prima* in titulo sic indicatur:

III. | Die Erste / Rechte / Ware / | Apologia. | Aus Philippi vnd der zeit anwesenden Theologen | Correctur vnd Hand trewlich beschrieben ***) etc.

In ipso autem libro sic inscripta est:

APOLOGIA
Der Augspurgischen Confession, darinne auff der Wiedersacher *Confutation* geantwortet wirdt / etc. Wie dieselbe Key. May. zu Augspurg Anno 1530. vbergeben. Zuuor nie in Druck kommen.

Ex Editione anni 1597., in qua Apologia $7\frac{1}{2}$ plagg. complectitur, I. C. Bertramus hanc a. 1782. recudendam curavit in L. Litterarische Abhandlungen 3. Stück p. 56—126., ut ipse in annotatione p. 126 sq. subiuncta testatur, ubi etiam locos ab ipso in hac Ed. emendatos indicat.

---

*) Wiedeburgius l. l. p. 5. nota *), ubi de priore Apologia disserit, de *germanica* haec addit: „Auch war die deutsche Apologie nicht vom Melanchthon oder Spalatin, sondern von Just Jonas." In hunc errorem, etiam priorem Apologiam ab ipso Melanthone tantum *latine* scriptam esse, eo inductus est, quod amplior solum *latine* ab auctore exarata et a Iusto Iona in linguam vernaculam est translata.

**) Hanc Editionem anni 1577. primam esse huius libri, et Editionem anni 1569. a Feuerlino in Biblioth. symbol. I. p. 65. ex Catalogo Leineweberiano Nizeliano memoratam nunquam prodiisse, sed ex typographico errore anni 1569. pro 1596. (quo anno hic liber ex Editione anni 1577. recusus est) ortam esse, iam in huius Corp. Vol. XXVI. p. 437 sq. nota *) et p. 441 sq. nota *) diximus.

***) Pro beschrieben, ut in Editt. a. 1596., 1597. et 1603. legitur, Ed. princ. a. 1577. habet: abgeschrieben, vide Bertram l. l. p. 52.

Casselis huius Apologiae Codicem asservari, iam Elias Frickius [illegible] translatione Historiae Seckendorfianae [illegible] (Lipsiae 1714. 4° [illegible]) [illegible] logia haec refert: „— — [illegible] werden, nicht in Druck kommen, [illegible] 180. [illegible] hat [illegible] doch nicht [illegible]. In [illegible] ein Exemplar [illegible] zu Cassel den 25. [illegible] von Landgraf [illegible] dirt, zugeschickt," etc.

Haec Frickii expectatio [illegible]. Nam in Actorum [illegible] praefecto summo, in tabulario [illegible] Historia [illegible] logiae primae germanicae [illegible] a. 1[illegible] cum primam [illegible].

[illegible]

Apologia [illegible]

[illegible]

Ex hoc Codice Foerstemannus [illegible]

[illegible]

4 (cum art. 6. [illegible]) [illegible]

[illegible]

Haec Apologia [illegible]

Conf. a. 1578. exhibitam memoravit, haec addit: »Sine dubio ex hoc libro [Chytraei] est repetita editio in libro Staffordiano p. 334.« Hic *liber Staffurtensis*, ab arce haud procul Durlaco sita, in qua impressus est, ita dictus, ab Ernesto Friderico, Marchione Badensi scriptus et a. 1599. editus est sub hoc titulo:

> Christlichs Bedencken vnd erhebliche wol fundirte Motiven des — Herrn Ernst Friedrichen, Marggrafen zu Baden vnd Hochberg, — welche Ihre Fürstliche Gnaden biß daher von der subscription der Formulae Concordiae abgehalten, auch nachmaln, dieselbe zu vnterschreiben Bedenckens haben, sammt Ihre F. G. Confeßion vnd Bekentniß vber etliche von den Euangelischen Theologen erweckte streitige Articel, etc. — Gedruckt in Ihre F. G. Schloß Staffort durch Bernh. Albin 1599. 4°. De quo libro accuratius disseritur a Saligio l. l. I. p. 748—756. et Io. Ge. Walchio in *Introductione in libros Ecclesiae Lutheranae symbolicos* p. 739—742., ubi huius libri titulus prolixus integer exhibetur.

At in hoc libro *Apologia* non exstat, id quod iam Saligius ipse l. l. I. p. 856. indicavit, ubi inter errata refert, p. 374. lin. 27. pro Staffortischen Buch legendum esse: Marggraf Jacobs von Baden Motiven. Hic liber, qui *Coloniae* a. 1591. 4° prodiit, sic inscriptus est:

> Vnser, von GOttes Gnaden, Jacobs, Marggrafen zu Baden vnd Hochbergk — Christliche, erhebliche vnd wolfundirte Motiven, warum wir — — nicht allein für vnsre Person die Luthersche Lehre verlassen, vnd zu dem Catholischen immerwährenden vnd allein seeligmachenden Christlichen Glauben vns nothwendig begeben, sondern auch vnser von GOtt anbefohlne Lande zu ebenmäßiger warhäffter Religion anweisen vnd reformiren lassen müssen — — — zu End gebracht, vnd in Derselben Nahmen in Druck ausgefertiget durch D. Johann Pistorius etc.

Sed hic quoque liber, cuius origo, titulus integer valde prolixus atque argumentum a Saligio l. l. I. p. 768—771. enarrantur, non ipsam Apologiam priorem continet, sed tantum argumentationem, hanc priorem Apologiam a posteriore ampliore esse valde diversam. Particula libri, quae hanc argumentationem exhibet, recusa est in hocce libello, quem ex Bibliotheca Orphanotrophei Halensis in manibus habeo:

> Außbutzer | Deß genant: Euange- | lischen Brillen Butzers | Das ist: | Gründlicher warhaffter | Bericht, was von der vermeinten Apo- | logia vnd Schutz Schrifft der Augspurgi- | schen Confession zuhalten. | Durch Weilund (sic) den Durchleuchtigen Hoch- | gebornen Fürsten vnd Herrn / Herrn Maggrafen (sic) Jacoben zu | Baden / Hochseeligen / Heyligen angedenckens / in dem vierten | Motiff seiner Bekehrung / dem Christlichen Leser zu guten, | in Truck verfertiget. | Dilingen / | Bey Erhardt Lochnern. | Anno M. DC. XXIX. 3½ plagg. litt. A—D (D ½ plag.) sign., 1 fol. non num., 25 pagg. num., ult. pag. alba, 4°.

De his conf. etiam Bertram Litter. Abhandl. St. 3. p. 88 sq.

Nota 2. Eodem fere tempore, quo Melanthon cum aliis quibusdam Apologiam priorem Augustae Vindelicorum conscripsit, etiam Osiander, Concionator Ecclesiae Lorenzianae Norimbergensis, *Apologiam Augustanae Confessionis* scripsit, quae a Norimberga Augustam missa et cum Melanthone communicata est; id quod hic ipse in epistola ad Camerarium tunc temporis Norimbergae versantem d. 20. Sept. 1530. data (Corp. Vol. II. p. 383.) proxime post huius epistolae locum supra p. 247 sq. allatum, ubi de sua Apologia disserit, memorat his verbis: „Tui cives huc miserunt eodem argumento compositum librum, de quo brevi, ut spero, coram.“ Hanc Apologiam Osiandri edidit Coelestinus in *Historiae Comitiorum August.* Tomo III. fol. 84ª med. — 87ª sic inscriptam:

> *Apologia Osiandri contra articulos a Pontificiis exhibitos.*

Deinde Walchius eam ab Aug. Tittelio ex hoc textu latino in linguam vernaculam transferendam curavit edi ditque in suae Editionis Operum Lutheri Tomo XVI. p. 1775—1786. sub hac inscriptione:

> Osiandri Vertheidigung wider die von den Römisch-Catholischen überreichten Artikel.
>
> Jetzo ins Deutsche übersetzt von M. Aug. Tittel.

Tum accurate de hac Apologia egit Ioh. Barthol. Riederer in libro ab ipso edito: Nützliche und angeneme Abhandlungen aus der Kirchen- Bücher- und Gelerten-Geschichte von verschiedenen Verfassern zusammen getragen. Stück 2. (Altdorf 1768. 8°) Nr. XIII. p. 188—206., in dissertatione, quam sic inscripsit:

> D. Joh. Bartholom. Riederers Nachricht von einer Apologie der Augspurgischen Confession, welche von Melanchthons bekannten Aufsätzen unterschieden, und zu gleicher Zeit mit ienen abgefasset worden.

voluimus, (*fol.* 2[b]) vt vulgarem definitionem, quae subobscura est, interpretaremur. Sic enim alias definiunt, peccatum originis esse carentiam iustitiae originalis. Nos partes numeramus, deesse timorem Dei, deesse fiduciam erga Deum. Nam iusticia originalis haec dona in nascentibus erat allatura, timorem Dei et fiduciam erga Deum. Et has partes ideo etiam commemorauimus, quia cum alij de peccato originali loquuntur, tantum recensent crassissimas cupiditates contra secundam tabulam, Non recensent illa vitia naturae peiora, quomodo haereat in natura contemptus Dei, diffidentia erga Deum et similes pestes spirituales. Haec in scholis non attingunt, Interim pueriliter disputant, vtrum fomes sit qualitas corporis, vtrum contagione pomi contracta sit, an afflatu serpentis.

Quod vero addunt etiam, articulum Lutheri damnatum esse, quod post baptismum remaneat peccatum originis, non necessaria cauillatio est. Sciunt enim recte docuisse Lutherum, quod reatus solutus sit per baptismum, etiam si materiale vt vocant peccati maneat.[7]) Hoc Lutherus secutus scripturas et vocat (*fol.* 3[a]) Augustinus peccatum.[8]) Alij fomitem vocant et somniant iuxta philosophicas opiniones, naturam hominis, etiam si[9]) infirma sit, tamen suis viribus posse timorem Dei, fiduciam erga Deum et similes motus efficere. Cupiditates naturales fecerunt res medias.[10]) Ita scholastici retinuerunt nomen peccati originalis, rem non satis explicauerunt. Ideo opus fuit Luthero exponere, quid sit peccatum originis, et quomodo reatus tollatur, et incipiat mortificari peccatum per spiritum sanctum. Et tamen non statim prorsus eximatur. Et has reliquias peccati scriptura vocat peccatum, Paulus enim inquit, Captiuantem me in lege[11]) peccati. Et sic Augustinus saepe loquitur. Inquit enim contra Iulianum, Peccatum remittitur in baptismo, non vt non sit, sed vt non imputetur.[12]) Item, Lex peccati, quae in membris corporis est, remissa est regeneratione spirituali, et manet in carne mortali, Remissa, quia reatus solutus est sacramento, quo renascuntur fideles. Ex his facile perspiciet[13]) Caes. Ma[tas], nos de peccato originis prorsus idem sentire ac docere, quod Catholica Ecclesia sentit.

[14]) (*fol.* 3[b]) In quarto et sexto[15]) adduntur prolixae disputationes de merito, Neque tamen satis explicatur, quatenus opera hominum sint meritoria. Quod qui non explicant, istis laudibus[16]) obscurant doctrinam de iustitia fidei, quae maxime necessaria est pijs et quam maxime oportet in Ecclesia regnare et praedicari.

Porro[17]) etiam si opera essent meritoria, tamen articulus noster recte et catholice positus est, quod non debeamus confidere operibus nostris, sed merito[18]) et gratuita promissione Christi. Hoc continet articulus noster. Et id fateri omnes catholicos oportet, Sic et Augustinus loquitur, Non meritis nostris Deus nos ad aeternam vitam, sed pro sua miseratione perducit. Et Psalmus ait, Non intrabis in iudicium cum servo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Ita noster articulus fiduciam operum nostrorum damnat, quam semper Catholica Ecclesia damnauit.

Quid autem iudicabunt homines, si prodierit in publicum interpretatio sententiae Christi? Cum feceritis omnia, dicite, serui inutiles sumus. Nam hanc interpretationem (*fol.* 16[a]) affinxerunt isti scriptores, quod opera nostra Deo quidem sint inutilia, nobis autem sint vtilia.

Quam multa hic dici possent de hac frigida expositione, nisi Caes[ae]. Ma[tis] rationem haberemus, cuius titulum cum essent huic operi scriptores addituri, debebant esse diligentiores.

Christus in illa similitudine apud Lucam hoc docet, quod sicut seruus non constituit Dominum debitorem, ita neque nos possimus Deum constituere debitorem, Ideo iubet, vt nos sentiamus esse seruos, etiam cum omnia fecimus. Et addit[19]) inutiles, quod intelligenti naturam sermonis

---

7) maneat.] *sic etiam* Guelf., *non:* remaneat, *ut* Foerst. *in sua Ed. male exhibet.*

8) secutus scripturas et vocat Aug. peccatum.] *sic* Spal. *in* Guelf. *scripsit, quae* Mel. *deinde delevit et pro iis infra scripsit:* vocat peccatum, sic enim loquuntur et scripturae, et Augustinus, *Hanc alteram lectionem etiam* Onold. *et* Chytr. *habent.*

9) etiam si] *sic* Guelf., Onold.; Chytr.: etsi.

10) Cupiditates naturales fecerunt res medias.] *sic* Guelf.; Onold.: Cupiditates fecerunt res medias. Chytr.: Et quia, omisso Euangelio, Aristotelem in Ecclesiam intexerunt, qui scribit affectus res medias esse, de fomite similiter indicarunt, rem mediam esse.

11) in lege] *sic* Guelf.; Onold.: lege

12) Et has reliquias peccati — — non imputetur.] *haec in* Chytr. *desunt.*

13) perspiciet] Onold. *male:* prospiciet

14) *In* Chytr. *sequentia sunt inscripta:* De IIII. et VI. Articulo.

15) sexto] Chytr. *addit:* articulo

16) istis laudibus] *his* Mel. *in margine sua manu addidit:* operum prorsus, *quae verba* Onold. *et* Chytr. *h. l. in textu exhibent.*

17) Porro] *Ab hac voce incipit locus, ad quem longior* Melanthonis *retractatio pertinet, quae infra uncinis inclusa addetur.*

18) merito] *hanc formam* Mel. *mutavit in:* meritis

19) Et addit] *haec* Mel. *in* Spalatini *apographo delevit et pro iis in margine scripsit:* Itaque cum deus [nihil] non sit debitor, [opera] non [possunt] possumus gloriari, quod opera [sint] nostra sint meritoria, Addit autem, *Verba, quae uncinis inclusi,* Mel. *primum scripsit, sed ea illico delevit.*

significat insufficientes. Quis enim satis amat Deum, satis timet Deum, satis credit Deo? satis patienter tolerat aduersa, satis diligit proximum, satis facit vocationi suae. Haec est germana et vera sententia verbi Christi.[20])

Potest et aliter responderi, quod Christus velit nec nobis opera vtilia esse, Quia non loquitur de qualibet vtilitate, sed de illa quae Deum obligat, vt declarat collatio. Sicut serui opera non sunt vtilia, vt obligent Dominum, ita nec opera nostra eo sunt vtilia, vt Deum obligent. Sed non est opus longiore disputatione in re nota, (*fol.* 16b) Vbique clamat scriptura, ne gloriemur ne confidamus nobis, ideo recte nos diximus, quod etiam si opera bona necessarie facienda sint propter mandatum Dei, tamen non sit confidendum operibus nostris, sed gratia Christi. Hactenus de fiducia meritorum nostrorum.

Quod vero contendunt opera esse meritoria, quia scriptura vtatur nomine mercedis, ad id respondemus, Mercedem dici non propter dignitatem operum nostrorum, sed propter promissionem Dei, quam accipimus fide non propter opera, sed propter meritum Christi. Neque enim is honos meritis Christi detrahendus est. Sed fortassis intempestiuum videtur hoc loco, prolixius de hac re disputare, cum ad docendas pias mentes haec duo sufficiant, quod necessario facienda sint opera propter mandatum Dei, et quod non debeamus fidere operibus.

Et vt iusticia legis mereatur praemia legis, certe gratiam et iusticiam coram Deo non meremur nostris operibus. Nam qui hanc gloriam tribuit operibus nostris, detrahit de gloria Christi. Sicut inquit Paulus, si iusticia est ex lege, frustra Christus mortuus est.

[*Hanc particulam*: Porro etiam si opera essent meritoria, tamen articulus noster — — — frustra Christus mortuus est. *quae in* Spalatini *apographo*, *Cod.* Guelf. *fol.* 3b *et* 16. *legitur*, Melanthon *deinde delevit et pro ea in foliis* 4—13., *quae una cum duobus foliis albis* 14. *et* 15. *inter illa duo apographi folia* 3. *et* 16. *interserta sunt*, *hancce prolixiorem retractationem exaravit*, *) *quae etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur* (*paucis exceptis, quas in annotationibus memorabuntur*):

(*Fol.* 4a) Quam verecunde autem loquuntur nunc de merito. Olim cum de remissione peccatorum et de iustificacione loquebantur, nulla fidei mencio fiebat. Tantum proponebantur opera. Addebant opera sine spiritu sancto mereri graciam de congruo. Postea cum gracia mereri vitam aeternam de condigno. Ita tota doctrina christiana nihil erat, nisi quaedam philosophia humana de moribus ciuilibus. Nam hoc quoque aperte scripserunt, bonum [a]) opus sine gratia factum et bonum opus [b]) cum gratia factum [c]) esse eiusdem speciei, cum gracia tantum adderet respectum meriti. (*fol.* 4b) Tantum tribuebant viribus humanae [d]) naturae, ut nihil putarent opus esse spiritu sancto.

Imo quidam dubitabant, an efficeret aliquid gracia [e]) in iustificatis. Docebant item, hominem posse viribus naturalibus praecepta dei efficere, quo ad substanciam actus, tametsi respectus meriti deesset.

Has blasphemias nulli pontifices tunc reprehenderunt, (*fol.* 5a) imo magna cum autoritate paciebantur in scholis doceri. Sed vbi de indulgencijs dubitatum est, et de tyrannica monarchia Papae, hae primum sunt [f]) visae intolerabiles haereses, et [g]) dignae in quas horribilia exempla statuerentur. Verum theologi si qui saniores fuerunt, multa tamen in illa scholastica doctrina paulatim correxerunt. (*fol.* 5b) Agnoscunt, plus ex philosophia, quam oportuit, translatum esse in doctrinam christianam, vident vires humanas immodice laudatas, fatentur praecepta dei non de ciuilibus officiis tantum, quae racio vtcunque praestare potest, sed de spiritualibus affectibus praecipere, de fide, de spe, de innocacione dei, de dilectione proximi, de mortificacione carnis etc. (*fol.* 6a) Non recusant iam addere fidem, cum de iustificacione ac remissione peccatorum loquuntur, quod videlicet propter fidem non imputentur nobis [h]) peccata his, qui credunt ea remitti propter Christum. Assuunt tantum [i]) aliquid de merito operum et fatentur id exiguum esse, dicunt opera facta in gracia promereri vitam aeternam, sed minus principaliter. Ex illo aceruo malarum opinionum hanc particulam adhuc retinent.

Porro eciam si opera aliqua ex parte essent meritoria, tamen articulus noster recte et catholice positus est, quod bona opera mandata a deo necessario quidem facienda sint, [k]) sed [l]) tamen ne confidamus operibus nostris mereri graciam (*fol.* 6b) et iusticiam, sed meritis et gratuita promissione Christi. Hoc continet articulus noster, neque dubium est, quia hoc omnes catholici fateantur et praedicent. Sic enim inquit propheta in psalmo, Non ingrabis in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur [m]) in conspectu tuo omnis viuens. Item. Si iniquitates obseruaueris, domine, quis sustinebit? Et Augustinus ait, Non meritis nostris deus nos ad aeternam vitam, sed pro sua miseracione perducit. Ita noster articulus iubet bona opera

20) verbi Christi.] *his* Mel. *in inferiore margine haec addidit*: Cum autem neque debitor sit deus, et opera nostra sint insufficiencia, gloriari de meritis non possumus.

*) *Hanc longiorem retractationem* Melanthon *in* Guelf. *fol.* 4a *primum inscripserat*: De Merito, *sed deinde hanc inscriptionem delevit. In summa parte eiusdem paginae* Spalatinus *scripsit*: .1 5. 30.

a) bonum] *sic non solum* Onold. *et* Chytr., *sed etiam* Guelf.; *quamquam in* Foerstemanni *Ed. legitur*: totum.

b) sine gratia factum et bonum opus] *haec verba non tantum in* Guelf. *et* Chytr., *sed etiam, teste* Foerstemanno *in l.* Neues Urkundenb. I. p. 360. nota **) *in* Onold. *leguntur*, *cum in huius Cod. Editione in l.* Urkundenb. II. *p.* 488. *solo typothetae errore omissa sint.*

c) factum] Foerst. *falso edidit*: factum factum

d) humanae] *in* Onold. *deest.*

e) gracia] *haec vox, quae in* Onold. *et* Chytr. *legitur*, *in* Guelf. *h. l. omissa est.*

f) sunt] *in* Onold. *deest.*

g) et] *ab* Onold. *abest.*

h) nobis] *sic* Guelf., Onold.; *a* Chytr. *abest, id quod aptius videtur.*

i) tantum] Chytr.: tamen

k) sint] sic Guelf., Chytr.; Onold.: sunt

l) sed] Chytr.: sed ita

m) iustificabitur] *sic* Guelf., Chytr.; Onold.: iustificatur

fides respicit Christum, propter quem dilecti[mm]) sumus. Nec haberent homines firmam et certam consolacionem aduersus peccata, si propter opera nostra consequeremur graciam, quia semper deprehendimus in nobis aliquid vicij.[nn])

(*fol.* 12[a]) Fides autem affert firmam consolacionem consciencijs, senciens nos propter Christum certo[oo]) recipi in graciam, eciam si opera sint indigna.

Aduersarij cauillantur vocem sola, atque eciam volunt videri faceti, nouum nomen excogitarunt,[pp]) vocant nos Solarios, quia dicamus,[qq]) sola fide hominem iustificari, vociferantur hanc vocem non extare in scripturis, conqueruntur excludi sacramenta. Nos vero sentimus hominem iustificari fide, non propter praecedencia aut sequencia opera. Haec fides per verbum et sacramenta excitatur. Itaque (*fol.* 12[b]) non excluduntur sacramenta, sed meritum operum. Idem facit[rr]) Paulus, cum ait, Donum dei est, non ex operibus. Haec negatiua clare excludit opera. Item saepe dicit, gratis nos iustificari fide. Nonne et gratis exclusiua particula est? nec aliud est, cum dicitur, sola fide iustificamur, quam cum dicitur, gratis iustificamur fide.[ss]) Nonne et donum excludit opera?

Videt Caes. M. iterum nobis moueri litem de vocabulo, et aduersarios calumniose interpretari et exagitare hanc vocem sola, cum omnes catholici semper confessi sint, remissionem peccatorum gratuitam (*fol.* 13[a]) esse. Neque hoc negant aduersarij,[tt]) sed delectat eos puerile studium sophistices. Si tantopere offendit eos vocabulum sola, cur non eradunt e veterum libris? Non enim nostri primum sic locuti sunt. In confessione verba Ambrosij citauimus, Hoc constitutum est a deo, ut, qui credit in Christum, saluus sit, sine opere, sola fide gratis accipiens remissionem peccatorum. Sic et Hilarius loquitur Matth. 8. Mouet scribas remissum ab homine peccatum (Hominem enim tantum in Iesu Christo contuebantur) et remissum,[uu]) quod lex laxare non poterat. Fides enim sola iustificat. Num in horum libris eciam, qui tot iam saeculis leguntur, delebunt isti Aristarchi vocabulum sola? Sed nihil pudet aduersarios. Tota haec causa de iustificacione diligenter et copiose tractata est ab Augustino contra Pelagianos, et Ambrosio in aliquot locis,[vv]) quorum (*fol.* 13[b]) senteneiam cum sequi nos non ignorent, tamen captant vocabulum, quod in speciem exagitent.[ww])]

(***Fol.*** **17[a]) In septimo articulo conantur nos praegrauare mencione[21]) Iohannis Huss, cum nos aperte paulo post fateamur, in Ecclesia[22]) multos malos et hypocritas admixtos[23]) esse. Hos vocant eciam aduersarij mortua membra Ecclesiae. Quare cum definiuimus[24]) Ecclesiam, recte complectimur viua membra. Et ne quis dicat nos Platonicam ciuitatem somniare, addimus externas notas, quibus Ecclesia agnosci debet, videlicet consensum de Euangelio et vsum sacramentorum consencientem Euangelio. Illa congregatio est Ecclesia, in qua extant haec signa, sed in his, qui habent haec signa, quidam sancti sunt, qui recte vtuntur his signis, alij sunt hypocritae et mali, qui his signis abutuntur. Quid potuit simplicius dici? aut quis vnquam pius[25]) aliter locutus est? Sed aduersarij non sunt veriti etiam manifestas calumnias Caes[ae] Ma[ti] obtrudere. Nonne Paulus Ephes. V. inquit, Christus dilexit Ecclesiam et se ipsum tradidit pro ea, vt ipsam sanctificaret, mundans lauacro aquae per verbum etc. Hic vocat Ecclesiam congregacionem illorum,[26]) qui mundantur, et addit signa externa Baptismum et verbum.**

(*fol.* 17[b]) Quod addunt, ad veram vnitatem Ecclesiae necessarias[27]) esse vniuersales tradiciones humanas, constanter negamus. Nam obseruaciones humanae non sunt cultus ad iusticiam necessarij. Itaque[28]) similitudo tradicionum non est necessaria. Vt aliae gentes alijs dierum spacijs vtuntur, ita alijs ritibus humanis in Ecclesia vti possunt. Hoc clare docet scriptura in multis locis. Ro. XIIII. Regnum Dei non est esca et[29]) potus, sed iusticia et pax et gaudium in spiritu sancto.[30]) Galat. III. Omnes filij Dei estis per fidem in Christum Iesum. Quicunque enim baptizati estis, Christum induistis. Neque iudaeus est, neque graecus, neque seruus est, neque liber. Neque masculus est, neque femina.[31]) Sed de hac re infra eciam dicetur.

---

mm) dilecti] Chytr.: delecti

nn) *Ut lector certior fieret de ordine foliorum in Cod.* Guelf. *inter fol.* 3. *et* 16. *insertorum, quae* Melanthonis *retractationem continent,* Spalatinus (*aeque ac supra in fine folii* 7[b]) *etiam in extrema parte folii* 11[b] *adscripsit verba*: „Fides autem affert firmam consolationem", *a quibus fol.* 12[a] *ordiur.*

oo) certo] *sic* Onold., Chytr., *etiam in* Guelf. *sic legendum esse videtur, quamquam* Foerst. *in sua Ed. exhibet*: certe.

pp) excogitarunt] Chytr.: excogitauerunt

qq) dicamus] Chytr.: doceamus

rr) facit] Onold.: fecit

ss) fide] in Onold. *deest.*

tt) negant aduersarij,] Chytr.: aduersarij negant,

uu) remissum,] Onold.: remissum ab eo,

vv) locis,] Chytr.: libris,

ww) *Hac voce finitur longior* Melanthonis *retractatio in* Guelf. *inter fol.* 3. *et* 16. *interta; nam cetera folii* 13[b] *pars et integra folia* 14 *et* 15. *vacant.*

21) mencione] *sic non solum* Onold. *et* Chytr., *sed etiam* Guelf.; *falso* Foerst. *in sua Ed. huius Cod. habet*: nomine

22) in Ecclesia] Chytr.: in Ecclesia, in hac vita,

23) admixtos] Chytr.: adiunctos

24) definiuimus] Onold., Chytr.: definimus

25) pius] Chytr.: prius

26) congregacionem illorum,] *sic* Spal. *in suo apographo* Guelf.; Mel. *ibid. in margine adscripsit verba inter has voces interponenda*: non quorumlibet sed; *quapropter* Onold. *et* Chytr. *in textu exhibent*: congregacionem non quorumlibet, sed illorum

27) necessarias] *in* Onold. *edidit* Foerst. *verosimiliter sola typ. errore*: necessaria

28) Itaque] Foerst. *in* Guelf. *male exhibet*: Ita; *in hoc enim Cod.* (*aeque ac in* Onold, Chytr.) *clare legitur*: Itaque

29) et] Onold.: aut

30) et pax et gaudium in spiritu sancto.] *pro his verbis* Onold. *habet*: etc.

31) Christum induistis. — neque femina.] *pro his verbis in* Onold. *legitur*: etc.

De decimo.[32] Neque nos fingimus, mortuum corpus Christi sumi in sacramento, aut corpus exangue, aut sanguinem sine corpore sumi, sed sentimus integrum et viuum Christum adesse in qualibet parte sacramenti.

In vndecimo. Etsi confessionem et absolucionem (*fol.* 18a) probamus, sicut constat, tamen non alligabimus cuiusquam conscientiam ad obseruandum capitulum[33] Omnis[34] vtriusque sexus,[35] quia continet mandatum impossibile, vt omnia peccata confiteamur. Porro non solum facta omnia meminisse[36] impossibile est, sed etiam impossibile nosse omnia peccata. Prauum est enim[37] cor hominis et inscrutabile.

Natura humana plena est malis cupiditatibus, impietate, contemptu Dei,[38] Haec peccata haerent ita in natura, vt non possint cerni aut intelligi, nisi spiritus sanctus ostendat ea in cordibus nostris. Necesse est autem docere conscientias, quod etiam non enumerata[39] peccata remittantur credentibus.

Et cum de absolutione et fide docendus esset populus, vna cura omnium scribentium et docentium in templis fuit, assuefacere homines ad colligenda peccata.[40] Interim de fide altissimum silentium erat.

Itaque hanc sarcinam capituli Omnis vtriusque[41] non imponemus pijs conscientijs, quae per se multum habet incommodi, et addiderunt glossae infinitos et periculosissimos laqueos.

(*fol.* 18b) In duodecimo, quod dicunt debere certa opera imponi confitentibus ad satisfaciendum, non potest probari ex scripturis. Et quod fingunt mutari poenam mortis aeternae in poenam temporalem, imponendam potestate clauium, nunquam probari poterit. Et haec opinio laedit gloriam meriti et satisfactionis Christi, quia Christus est victima pro peccato. Sicut scriptura inquit, Ipse est propiciacio pro peccatis nostris.

Quanta[42] impietas est fingere, quod culpa propter meritum Christi tollatur, verum mors aeterna tollatur[43] propter nostra opera, cum Christus sit victor mortis et peccati.[44]

Quamquam autem deus exerceat sanctos varijs afflictionibus, tamen hae[44a] potestate clauium neque imponi, neque tolli possunt. Dauid post adulterium punitus est. Haec poena non erat pro peccato[45] necessaria, sed ita visum est deo, et humiliare ipsum et alijs exemplum ostendere, sicut ipse inquit, Bonum mihi, quod humiliasti me, vt discerem iustificaciones tuas.

(*fol.* 19a) Quod autem in Synodis facti sunt Canones poenitenciales, hi nihil pertinebant ad remissionem peccatorum. Sed erant quaedam publica disciplina exempli causa instituta,[46] vel vt probarentur, eciam isti redibant[47] ad Ecclesiam. Ritus erat humanus, ad remissionem culpae aut poenae non necessarius.[48]

In XIII°[49] articulo exigunt, vt confiteamur septem esse[50] sacramenta. De hoc numero in nostra Confessione nihil diximus. Nemo enim vnquam in Ecclesia sensit, quod necesse sit septem

---

32) De decimo.] Chytr.: In decimo.

33) capitulum] Onold.: cap., Chytr.: c. — *Hoc capitulum ordiens a verbis* Omnis utriusque sexus fidelis, *legitur in* Decretal. Greg. IX. lib. V. tit. 38. cap. 12. (Corp. iur. canon. ed. Richter P. II. p. 852.).

34) Omnis] *sic recte non solum in* Onold., Chytr., *sed etiam in* Guelf. *legitur, quamquam* Foerst. *in sua Ed. huius Cod. exhibet*: Omnes

35) sexus,] Onold.: sexus etc.,

36) omnia meminisse] Onold.: meminisse omnia

37) est enim] Onold., Chytr.: enim est

38) Dei,] Onold.: Dei etc.

39) enumerata] *sic* Guelf., Onold., Chytr.; Foerst. *in sua Ed. Cod.* Guelf. *falso exhibet*: numerata

40) colligenda peccata.] *haec verba apographi* Spalatiniani Melanthon *delevit et pro iis in margine scripsit*: colligendum catalogum peccatorum, *quae verba etiam in* Onold. *et* Chytr. *leguntur*.

41) vtriusque] Onold.: vtriusque sexus (*ut supra scriptum est, conf. nota* 33.)

42) Quanta] *huic voci in apographo* Spalatini Melanthon *supra lineam adscripsit*: autem, *quapropter* Onold., Chytr. *habent*: Quanta autem

43) verum mors aeterna tollatur] *pro his habet* Chytr.: poena vero

44) peccati.] *post hanc vocem apographi Spalatiniani* Melanthon *duo scripsit additamenta*: *a*) *in margine inferiore haec*: vt Ebreos 2. scriptum est, vt per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est diabolum, et liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti. *b*) *in sinistro margine hoc*: Item cum Euangelium adnunciet gratuitam remissionem peccatorum, falsum est, partim remitti peccatum propter mortem Christi, partim propter nostras satisfactiones. *Utrumque additamentum ab* Onold. *et* Chytr. *h. l. in textu hoc ordine exhibetur*.

44a) hae] *sic non solum* Onold. *et* Chytr., *sed etiam* Guelf., *quamquam* Foerst. *in huius Cod. Ed. exhibet*: hac

45) non erat pro peccato] Onold.: pro peccato non erat

46) publica disciplina e. c. instituta,] Chytr.: publicae disciplinae e. c. institutae,

47) probarentur, eciam isti redibant] *sic apogr.* Spal.; Mel. *post vocem* isti *in margine addidit*: qui, *quapropter in* Onold. *et* Chytr. *sic legitur*: probarentur, eciam isti, qui redibant

48) necessarius.] *post hanc vocem in* Chytr. *addita sunt haec*: Sed non est hic opus prolixa disputatione. Omnes boni viri vbique testantur, doctrinam nostrorum de poenitentia multas pias conscientias a desperatione liberasse, et ostendisse veram et firmam consolationem iuxta Euangelium. Nemo ex scholasticis vnquam exposuit, quomodo remittantur peccata. Tota haec res iacuit ignota.

49) XIII°] Onold.: tredecimo, Chytr.: decimo tertio

50) septem [esse]] Chytr.: esse septem

sacramenta numerare, si sacramenta vocamus ceremonias, quas Christus obseruari praecepit, et quibus addidit promissionem gratiae. Constat tales ceremonias illas esse, Baptismum et Coenam Domini. Interim posse et absolutionem vocari sacramentum libenter assentimur. Habet enim mandatum Christi et promissionem. Nec repugnamus, si haec appellatio tribuatur ordini, [51]) quia ministerium habet [52]) mandatum Dei. Item si tribuatur matrimonio. Nam hoc quoque habet mandatum Dei. Sed hoc non pertinet tantum ad nouum testamentum. Confirmatio et extrema (*fol.* 19b) vnctio ritus sunt Ecclesiastici, sed non habent expressum mandatum Christi. Quare idem iudicandum est de his ritibus, quod de alijs traditionibus humanis, ne pro rebus necessarijs ad salutem habeantur.

[*Verbis* ne pro rebus necessarijs ad salutem habeantur, *quae in principio folii* 19b *scripta sunt, finitur Apologia articuli XIII. in apographo* Spalatini. Melanthon *Apologiam retractans, ad illa verba in* Guelf. *scripsit partim in margine folii* 19b, *maiori autem ex parte in duobus foliis h. l. insertis fol.* 20a — 21a (*fol.* 21b *vacat*) a) *hocce additamentum, quod* Onold. *et* Chytr. *post illa verba in textu exhibent*:

(*fol.* 19b) Ac mirum est, cur Oracionem non recensuerint inter Sacramenta, cum recenseat Dionysius ac verissime Sacramentum dici possit, cum habeat et b) mandatum dei et egregias promissiones, et b) hic titulus Sacramenti oracionem quasi in loco insigniori posuisset et ad oracionem ac fidem inuitasset homines.

(*fol.* 20a) Caeterum et hic desideramus candorem in aduersarijs. De numero Sacramentorum non aliam ob causam nobiscum rixantur, nisi vt magis irritent odia imperitorum aduersus nos. Neque enim ignorant in hoc numero nihil esse periculi et tamen moueri animos imperitorum, cum audiunt quaedam sacramenta quasi moueri ordine. Interim dissimulant, quales errores ipsi (*fol.* 20b) prius docuerint, non solum de numero Sacramentorum, qui nihil habet periculi, sed de vsu, quem penitus peruerterunt Sophistae; docuerunt enim Sacramenta graciam conferre ex opere operato. Et hoc multo eciam absurdius c) dixerunt, quod ad susceptionem graciae per sacramentum non requiratur aliquis bonus motus. Quis non videt, hanc manifestam esse blasphemiam?

Itaque hoc dogma d) totam doctrinam iusticiae e) fidej et vera exercitia spiritualia fidej oppressit et fiduciam operum erexit, quae tamen in morte ac f) iudicio dei ruere solet. Ac defuit postea consolacio consciencijs, cum ignoraretur doctrina de gratuita remissione peccatorum et iusticia fidej. g) Nunc vero plerique eciam aduersarij agnoscunt beneficium (*fol.* 21a) doctrinae, quam nostri de vsu Sacramentorum tradiderunt, videlicet, quod Sacramenta non afferant graciam ex opere operato, sed quod sint instituta ad excitandam fidem et prosint, cum accedit h) fides, qua eriguntur consciențiae pauidae, et credunt se deo curae esse, recipi in graciam et exaudiri a deo propter Christum.

Idem enim effectus est verbi et Sacramenti, quemadmodum et Augustinus significat, cum scribit, sacramentum esse verbum visibile, hoc est, signum incurrens in oculos, vt moueat cor ad credendum. Sicut verbum incurrit in aures, vt excitet cor ad credendum. i)]

De XIIIIto [53]) postulant, [53a]) vt ordinatio fiat ab Episcopis, Hic breuiter respondebimus, quod maxime cupiamus Ecclesiasticam politiam conseruare, eamque ad tranquillitatem Ecclesiae prodesse iudicamus. Itaque non reciperemus ministros sine autoritate Episcoporum, si paulo clementiores essent. [54]) Neminem ordinant, neminem admittunt ad ministerium, nisi impositis durissimis condicionibus, ne doceat doctrinam Euangelij, ne ducat vxorem. Sunt et aliae nihilo leniores. [55])

Quia vero has condiciones bona consciencia accipere nostri sacerdotes non possunt, ideo non requirunt autoritatem Episcoporum. Oportet enim Deo magis obedire quam hominibus. Si hanc tyrannidem remitterent Episcopi, summa voluntate redderetur apud nos Episcopis ius suum, vt gradus in Ecclesijs [56]) sapienter constituti conseruarentur.

(*fol.* 28a) [57]) Ac viderint Episcopi, quomodo

---

51) ordini,] *huic voci in* Guelf., Melanthon *in margine adscripsit verba*: si tamen ordo intelligatur ministerium verbi, *quae* Onold. *et* Chytr. *in textu post hanc vocem exhibent, ultimam tamen vocem* verbi *omisit* Chytr.

52) quia ministerium habet] *in* Chytr. *pro his legitur*: habet enim

a) *Haec duo folia* Melanthonis *manu scripta* Spalatinus *fol.* 20a *sic inscripsit*: In xiij° articulo de sacramentorum numero.

b) et] *utroque loco in* Chytr. *deest.*

c) eciam absurdius] Onold., Chytr.: absurdius etiam

d) Et hoc multo eciam — Itaque hoc dogma] *desunt verba* a Melanthone *in margine folii* 20b *Codicis* Guelf. *adscripta sunt, in* Onold., Chytr. *in textu leguntur.*

e) doctrinam iusticiae] Onold.: iusticiam doctrinae

f) ac] Onold.: et

g) fidej] *in* Chytr. *deest.*

h) accedit] Onold.: accedat

i) Sicut verbum — ad credendum.] *haec ab* Chytr. *absunt.*

53) XIIIIto] Chytr.: Decimoquarto

53a) De XIIIIto postulant,] *haec verba et subsequentia in* Guelf. *fol.* 19b *leguntur proxime post illa articuli XIII.*: ne pro rebus necessarijs ad salutem habeantur.

54) clementiores essent.] *ad haec verba apographi* Spalatiniani Melanthon *in margine adscripsit*: Episcopi. *quae verba* Onold. *in textu exhibet*: clem. essent Episcopi. Chytr. *autem habet haecce*: clementiores essent Episcopi, et veram doctrinam non persequerentur.

55) leniores.] Onold.: leniores,

56) Ecclesijs] Onold.: Ecclesia

57) *Ne quis miretur, quod proxime post verba folii* 19b *h. l. verba folii* 28a *sequuntur, moneo, foliorum, quae his interposita sunt, duo priora* (*fol.* 20. 21.) *continere maiorem partem additamenti, quod* Melanthon *ad apologiam articuli XIII. ad-*

sumus eam mutationem, vt catholicos ritus magna ex parte retinuerimus. Ad haec nuper etiam hic obtulimus nos ad vniuersales ceremonias obseruandas propter caritatem, quae sine peccato recipi possent. [72]) Verum haec moderatio, quam speramus nobis apud Deum profuturam esse, nihil profuit nobis [73]) apud aduersarios, qui contendunt a nobis, vt contra conscientiam omnes veteres abusus recipiamus, Itaque cum assentiri non possimus, respondebimus paucis ad ea, quae meminimus nobis praelecta esse in Confutatione nostrae Confessionis, Et rogamus Caes^{am} Ma^{tem} cum debita reuerencia, ne grauetur audire causas, quae nos cogunt manere in sententia, Nunquam enim nobis defuit voluntas obtemperandi Caes^{ae} Ma^{ti} in omnibus (*fol.* 30^{a}) rebus, quae sine offensione conscientiae praestari possent.

Nunc autem sine contumelia Christi veteres abusus approbare non possumus. Si quid autem videbitur durius dictum esse, id nullo modo ad Caes^{am} Ma^{tem} pertinet, cuius virtus et bonitas toti orbi terrarum nota est, et quam summa reuerentia, tanquam Dominum nostrum Clementissimum prosequimur, Sed pertinet haec disputatio ad hos, qui nos falso accusant apud Caes^{am} Ma^{tem}, quod aduersemur doctrinae Christianae.

De vtraque specie.

Inicio reprehendunt nos, quod inter abusus numerauimus, quod non porrigitur vtraque species sacramenti laicis. Et contendunt pocius abusum fore, si porrigatur laicis vtraque species. Postulatum est [74]) a nobis, vt huic scripto assentiremur, Quod si nihil haberet incommodi praeter hunc vnum locum, grauissima causa esset, ne reciperemus. Nam quo ore? qua fronte possumus institutum Christi abusum vocare? Notum est sacramentum a Christo (*fol.* 30^{b}) pro tota Ecclesia institutum esse. Quomodo autem licet nobis rescindere ordinationem Christi? Paulus inquit, Testamentum hominis non licere [75]) cuiquam mutare, cur igitur testamentum Christi non solum mutant isti, sed etiam abusum vocant? Accepi a Domino, inquit Paulus, quod tradidi vobis, Tradiderat autem toti Ecclesiae vsum vtriusque speciei. Quare dubium non est, quin vtraque Species pro tota Ecclesia ordinata sit.

Sed quod aduersarij allegant de fractione panis ex Luca et Actis, non probant in illis locis mencionem sacramenti fieri, Et vt concedamus de sacramento [76]) dici, non probant, tantum vnam partem sacramenti datam esse.

Est etiam citata historia de posteris Heli, quibus Deus minatur, quod deiecturus sit eos a sacerdotio, vt cogantur mendicare panem a sacerdotibus. Quam apte et in loco citata est [77]) historia, facile est iudicare. Prius vocabatur abusus conseruatio instituti Christi. Nunc ita raciocinantur tanquam significaturi, quod populus ita plectendus fuerit, vt a sacerdotibus acciperet tantum vnam partem sacramenti, sicut filij Heli (*fol.* 31^{a}) cogebantur panem mendicare, [78]) puniti a Deo. Nostro iudicio non satis reuerenter loquuntur de sacramento, qui conseruationem instituti Christi vocant abusum. Item qui sacramentum institutum ad consolationem conscientiarum interpretantur poenam esse, adempta altera parte.

Nihil autem opus est respondere ad hanc historiam de posteris Heli, cum nemo non videat intempestiue ad hanc causam detortam esse.

Colligunt et alias rationes, quare profuerit tantum vnam partem porrigere populo, Scilicet ne sanguis effundatur. Item quia in vasis non possit asseruari.

Propter has rationes [79]) non est ordinatio Christi rescindenda. Itaque nos in hac sentencia manemus, quod non sit abusus, vtraque parte sacramenti vti, Non enim audemus institutum Christi vocare abusum. Quod autem citantur testimonia ex Synodo Constanciensi et Basiliensi, neutra Synodus vocat abusum, vti vtraque specie, Et in Decreto Synodi Basiliensis clare scriptum est, hos, qui vtraque parte vtuntur, (*fol.* 31^{b}) bene [80]) vti sacramento. Quod cum ita sit, hic potius abusus vocandus est, grauare conscientias hominum prohibitione alterius partis sacramenti.

De Coniugio Sacerdotum.

Mirum est in hac vna causa tam acerbe exigi Canones, in qua manifesta necessitas postulabat,

---

72) possent.] Onold.: possunt.

73) profuit nobis] Chytr.: proficit (*omisso pronomine*: nobis)

74) est] *in* Chytr. *deest*.

75) licere] Chytr.: licet

76) sacramento] Onold.: sacramentis

77) est] *sic apographum* Spalatini, *quod autem deinde* Melanthon *delevit et supra scripsit*: sit hec, *quam ob causam* Onold. *et* Chytr. *in textu habent*: citata sit haec historia,

78) panem mendicare,] Chytr.: mendicare panem,

79) rationes] *pro hac voce, quam etiam* Onold. *et* Chytr. *exhibent*, Spalatinus *primum scripserat*: ordinationes, *sed hoc illico delevit et deinceps in eadem linea scripsit*: rationes

80) bene] *hanc vocem* Melanthon *in apographo* Spalatini *delevit et pro ea adscripsit*: recte, *sicuti etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur*.

si quis luctando expertus suam imbecillitatem non velit vti [98]) ordinacione Dei. Extant libri magnorum virorum, qui (*fol.* 33[b]) deplorant incendia istorum, qui acerrime restiterunt tentacionibus, et satis ostendunt, quam grauiter [99]) sanciauerint [100]) hae tentationes conscientias illorum. Nam Christus ipse docet, non omnes capere hoc verbum. Quare vult Deus quosdam vti sua ordinatione. Sic igitur orandum est, vt ordinatio Dei non contemnatur, qua vult vti istos, quibus donum non [1]) impertit. [2]) Sicut vult vti nos cibo et alijs creaturis, cum non conseruat vitam nostram sine illarum vsu.

Ridiculum autem est, quod inquiunt, hanc vocem Dei, Crescite et multiplicamini, tantum ad illud tempus, cum essent pauci homines, pertinere, non ad nostrum tempus.

Nos sic sentimus, quod illa verba creent et ordinent naturam, qualem postea existere necesse est. [3]) Sicut alia similia verba, Germinet terra herbam virentem. Haec vox vestit agros, quotannis creat fruges, parit [4]) victum omnibus animantibus. Ita haec sententia, Crescite etc. non solum mandatum, sed etiam naturae condicionem continet, quam mutare non est nostrum, sed Dei opus.

Nec fecerunt virgines, si quae vere (*fol.* 34[a]) conseruauerunt virginitatem, contra mandatum Dei, quia cum a condicione illa communi naturae exemptae essent, mandato etiam solutae erant, quod ad illam communem [5]) condicionem naturae pertinet, [6]) Exemit enim istas peculiare donum et opus Dei.

Sed fingamus, rem facilem esse cuivis perpetuam castitatem, quis dedit potestatem Pontificibus hanc legem Ecclesijs imponendi? Praesertim cum Paulus antea monuerit, tales leges doctrinas esse daemoniorum.

Haec atque alia multa dici possent in hac causa, si esset obscura. Nunc ita manifesta est necessitas mitigandi huius Canonis, vt nihil opus sit longa disputacione. Omnium libidinum [7]) reos se faciunt isti, qui hunc Canonem contra mandatum Dei defendunt. Quare nos non possumus assentiri, vt contra coniugium Sacerdotum pronuncietur. [8])

De Missa.

Aduersarij fatentur, magnos abusus esse Missae. Quare ignoscant nostris, qui haec vitia reprehenderunt, quae non (*fol.* 34[b]) irrepsissent in Ecclesiam, si Episcopi aduigilassent.

Neque vero difficile est iudicare, vtrum sit abusus, quod conducti mercede, quod coacti legibus fundationum certum numerum missarum faciunt statis temporibus inuiti, cum parum sunt [9]) idonei.

Haec vitia ita sunt vulgaria, ita nota omnibus, vt dissimulari non possint.

Sed sunt alia minus nota imperitis, quae aduersarij leuiter attigerunt. Defendunt Missam esse sacrificium, quia ante annos mille ita iudicatum [10]) sit, et quia Graeci vocent liturgiam, Item quia Misbah [11]) hebraice significet altare, graece thysiasterion, Postremo quia Christus dicit, [12]) Hoc facite, Facere autem sacrificare significet. [13]) Addunt, Arrianam esse haeresin, si quis sentiat, Missam non esse sacrificium.

Atque hae rationes visae sunt illis dignae, quibus adderent titulum Caes[ae] Ma[tis], de quibus quid iudicaturi sint homines, si quando in publicum proferentur, prudentes viri facile existimare possunt. Causam omnium maximam et difficillimam, (*fol.* 35[a]) quae nunc controuertuntur, [14]) satis defensam putant prolatis aliquot vocabulis, ab aliquo paedagogo precario sumptis. Quid enim faciunt ad rem? Quid quod eorum etymologias scriptores isti, si se rumpant, dicere non queant?

Nonne totidem vocabulis opponi alia commo-

---

98) vti] *hoc verbum* Spalatinus *in* Guelf. *in textu quidem omisit, sed in margine adscripsit.*

99) grauiter] Foerstemannus *in sua Ed. Codicis* Guelf. *falso exhibet*: grauide

100) sanciauerint] Onold.: sanciauerunt

1) non] *hanc vocem in textu ab ipso omissam* Spalatinus *in margine addidit in* Guelf.

2) impertit.] Onold.: impartit,

3) existere necesse est.] *ad haec verba apographi Spalatiniani* Melanthon *in margine addidit haecce*: nec se refingere ipsa potest, *quae* Onold. *et* Chytr. *in textu habent.*

4) parit] Onold.: parat

5) communem] *a* Chytr. *abest.*

6) pertinet,] Chytr.: attinet.

7) libidinum] Chytr.: libidinum huius ordinis

8) vt contra coni. Sac. pronuncietur.] *sic apographum Spalat., in quo autem* Melanthon *deinde verba*: vt et pronuncietur *litura delevit et pro iis in margine adscripsit*: pronunciantibus, *quapropter* Onold. *et* Chytr. *in textu habent*: pronunciantibus contra coniugium sacerdotum.

9) sunt] Onold., Chytr.: sint

10) iudicatum] *hoc* Melanthon *in apographo Spalat. delevit et pro eo in margine scripsit*: existimatum, *id quod etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur.*

11) Misbah] Guelf., Chytr.: Misba

12) dicit,] Chytr.: dicat,

13) significet.] Foerstemannus *in sua Ed. Codicis* Guelf. *male exhibet*: significat.

14) controuertuntur,] Onold.: controuertitur,

diora poterunt? Ecclesia vocat Synaxin, vocat Communionem.

Et Canon ipse testatur plures ex altari sumere. Haec cum non quadrent ad priuatas missas, subindicant, nouum esse morem priuatas missas celebrandi.

Sed haec tanta causa non est iudicanda coniecturis. Neque de nomine rixa est. Scimus Missam a veteribus vocari sacrificium, quia sit memoria sacrificij Christi, vt Irenaeus ait. Nec inuiti concedimus sanctis patribus appellationem sacrificij. Non enim litigamus cum illis. Sed cum recentioribus, qui male intellecto nomine sacrificij inuexerunt opiniones et cultus (*fol.* 35^b) in Ecclesiam maxime pugnantes cum Euangelio.

De [15]) applicatione litigamus, vtrum Coena [16]) sit opus, quod mereatur eis [17]) gratiam ex opere operato. [18]) De hac re [19]) cum aduersariorum libri pleni sint, nullum tamen potest ex vllo scriptore Ecclesiastico veteri proferri testimonium, quod Missa ex opere operato mereatur alijs gratiam. Nam hae prodigiosae opiniones et haec prodigiosa vocabula recentia sunt et excogitata a monachis, qui Missam ad sacrilegum quaestum retulerunt. [20])

Quod autem Missa applicata pro alijs non mereatur eis gratiam, satis est repetere vnam rationem. Doctrina applicationis manifeste pugnat cum Euangelio et iusticia fidei. Nam scriptura docet, nos iustificari fide, non per opera. Sed si Missa meretur alteri gratiam, iusticia est ex operibus, non ex fide, (*fol.* 37^a) tunc videlicet senciunt alterum necessario consequi gratiam propter opus alterius, modo non ponat obicem. [21])

Meritum Christi fide consequimur. At illi meritum missae mutuantur alijs eciam sine fide. Ita pluris faciunt meritum Missae, quam meritum Christi.

Hae opiniones serpserunt in Ecclesiam extincta doctrina de iusticia fidei. Nec potest verus vsus sacramentorum et ceremoniarum retineri nisi cognita iusticia fidej.

Improbamus igitur hanc [22]) applicacionem, Cumque priuatae missae hac opinione factae sint, [23]) non possumus restituere eas, aut assentiri his, qui defendunt eas. Sed vna communis Missa fit, vbi porrigitur sacramentum his, qui vti volunt ad consolandas pauidas conscientias. Nam ad hunc vsum, vt in confessione exposuimus, institutum est sacramentum. Et de hoc vsu sacramenti multa scripserunt (*fol.* 37^b) Ecclesiastici patres. Nec sumus Arriani iudicandi, quia non probamus illam applicationem contra Euangelium excogitatam.

Falsa et haec calumnia est, quod aboleamus [24]) sacrificium. Nam vt interim largiamur, quod Missa sit significata per iuge sacrificium, certe non abolemus Missam, sed abusum corrigimus.

Retinemus morem Ecclesiae veteris. Ab vno sumunt hi, qui petunt corpus et sanguinem Domini. Populus ad communionem et vsum sacramenti assuefit. Apud aduersarios rarissime vtitur sacramento populus, tantum pauci conducticij vtuntur. Ita nos magis retinemus vsum sacramenti ac iuge sacrificium, vt ipsi appellant, quam aduersarij.

Sed quia aduersarij hostiliter exagitant hanc priuatae Missae mutationem et criminantur nos, quod, velut Antiochus, aboleamus iuge sacrificium, aliquanto plura de hoc loco dicenda sunt.

---

15) De] *post hanc vocem* Melanthon *in* Guelf. *in margine addidit*: merito et, *itaque* Onold. *et* Chytr. *in textu habent*: De merito et applicatione

16) Coena] *post hanc vocem* Melanthon *ibid. in margine adscripsit*: Domini, *sicuti etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur*: coena domini

17) eis] *hoc pron.* Melanthon *in apographo Spalat. delevit, quapropter neque in* Onold., *neque in* Chytr. *invenitur.*

18) operato.] *post hanc vocem* Melanthon *in* Guelf. *in margine addidit*: Item quod applicatum pro alijs meretur illis graciam ex opere operato. *Haec verba etiam in* Onold. *et* Chytr. *exstant, sed paululum mutata, pro* meretur *enim in utroque legitur*: mereatur, *et vox* illis *in* Chytr. *omissa est.*

19) hac re] *has voces* Melanthon *in* Guelf. *delevit, et supra eas scripsit*: his reb., *quapropter* Onold. *et* Chytr. *habent*: De his rebus

20) retulerunt.] *in hoc verbo* Melanthon *syllabam* re *delevit et supra eam scripsit*: con, *quamobrem* Onold. *et* Chytr. *exhibent*: contulerunt.

21) Quod autem Missa applicata — — — non ponat obicem.] *hunc locum* Melanthon *in apographo Spalat. delevit et pro eo in folio* 36^a (*inter fol.* 35. *et* 37. *inserto*) *haec scripsit, quae item in* Onold. *et* Chytr. *hic leguntur*: Doctrina de opere operato et applicacione manifeste pugnat cum Euangelio et iusticia fidei. Nam scriptura docet nos iustificari fide, non per opera. At si missa ex opere operato meretur graciam, necesse est sequi, quod iusticia sit ex operibus sine fide. Neque dissimulant aduersarij, se hoc modo sentire. Palam scripserunt, non solum de coena domini, sed in genere de Sacramentis, quod ad suscepcionem graciae per sacramentum non requiratur aliquis bonus motus. Et non solum fingunt iustificari facientem, sed eciam illos, pro quibus applicatur. Hos, aiunt, non ponentes obicem necessario consequi graciam. An non pugnant haec cum doctrina fidej? Et hac vna racione hoc in loco, cum sit planissima et firmissima, contenti erimus. (*fol.* 36^b *vacat.*)

22) hanc] *hoc pron.* Melanthon *in apographo Spalat. delevit, et pro eo in margine scripsit*: meritum operis operati et, *quapropter* Onold. *et* Chytr. *h. l. exhibent*: Improbamus igitur meritum operis operati et applicacionem.

23) sint,] *sic etiam* Guelf., *quamquam* Foerst. *in sua Ed. huius Cod. habet*: sunt,

24) aboleamus] *post hoc verbum* Onold. *et* Chytr. *addunt*: iuge

signa, Antiochi regno istam Pontificum dominationem significatam esse. Nonne Pontifices colunt Deum suum auro, argento et lapidibus preciosis, ac nobiscum belligerantur, quod nos impios cultus non probemus? Accusant nos, quod ceremonias negligamus, quod altaria, quod monasteria prophanemus, Hortantur Clementissimum Imperatorem, vt atroces poenas in nos constituat. Haec sunt Antiochi exempla, quae nihil ad nos pertinent. Nam apud nos Dei beneficio manet Ecclesiae mos et manet legitimus vsus sacramenti, et accedit praedicatio Euangelij de vero cultu Dei, de fide, de spe, de cruce, non de humanis traditionibus, aut somnijs scholasticis. [37])

[38]) (*fol.* 40[a]) Detorquent ad Missam et verba Malachiae, Ab ortu solis vsque ad occasum magnum est [39]) nomen meum inter gentes, et in omni loco incensum [40]) ponetur [41]) nomini meo et offeretur oblatio munda, [42]) quia magnum est [39]) nomen meum inter gentes, dixit [43]) Deus Sebaoth. Similes figurae reperiuntur et apud alios prophetas, qui cum de Euangelio loquuntur, verbis legis vti solent, et recte significant non alium externum cultum, sed spiritualem. Nam epistola ad Ebraeos docet, nullum sacrificium post Christi mortem praeterea necessarium esse pro peccato. Ideo Petrus docet nos, sacerdotium sanctum esse ad offerendas spirituales hostias. Sic igitur accipiendus est locus Malachiae, vt incensum et oblatio intelligantur non de sola ceremonia, sed de praedicatione, fide et gratiarum actione. Sine hac [44]) cerimonia ipsa non est sacrificium ex opere operato, vt loquuntur, sicut ad Ebraeos etiam scriptum est, Per ipsum (*fol.* 40[b]) offerimus hostiam laudis semper Deo, hoc est, fructum labiorum confitencium nomini eius. Ac verba ipsa Malachiae indicant, non esse solam ceremoniam intelligendam, quia incensum non est typus proprie coenam Domini significans, sed orationem significat. Item additur, Magnum est [45]) nomen meum inter gentes. Id ad praedicationem pertinet, qua [46]) nomen Dei late spargitur et innotescit. [47]) Et discunt homines nosse Deum, timere Deum, et credere Deo.

Ad hunc modum veteres etiam exponunt hunc locum Malachiae. Sic enim inquit Tertullianus, In omni loco sacrificium nomini meo offeretur, [48]) et sacrificium [49]) mundum, scilicet simplex oratio de conscientia pura. Et Hieronymus, Regula scripturarum est, vbi manifestissima prophetia de futuris texitur, per incertas allegorias [50]) non extenuare, quae scripta sunt. Qui offerunt caecum et claudum, sciant carnalibus victimis spirituales (*fol.* 41[a]) successuras, et nequaquam taurorum hircorumque sanguinem, sed thymiama, hoc est sanctorum orationes Domino offerendas, et non in vna prouincia Iudaea, [51]) nec in vna Iudaeae vrbe Hierusalem, sed in omni loco.

---

operatum sine verbo et sine fide, quale est Missa venalis. Et apud Ieremiam inquit Deus, Non praecepi eis in die, qua eduxi eos de terra Aegypti de holocaustis, sed hoc praecepi eis, Audite vocem meam, et ero vobis deus. Hic aperte damnat propheta opus operatum et requirit (*fol.* 40[a]) verbum et fidem, ut fide graciam apprehendamus et credamus (Onold.: apprehendimus graciam et credimus) deo. Nunc in illo regno pontificum, qui doctrinam Euangelij aut negligunt, aut eciam persequuntur et delere conantur, manet ceremonia, sed vocem dei non audiunt, non curant doceri Euangelium de doctrina fidej. Sed defendunt operis operati meritum et alios impios cultus. Quare hi proprie indicandi sunt delere iuge sacrificium.

37) cultu Dei, de fide — somnijs scholasticis.] *haec verba* Spalatinus *primum in principio folii* 47[a] *scripserat, ubi vero deinde ea delevit et in folio* 39[b] *infra post verba*: praedicatio Euangelij de vero *adscripsit.*

38) *Verba sequentia*: Detorquent ad Missam — — — non propter merita nostra, aut opera. *quae etiam in* Onold. *et* Chytr. *h. l. leguntur, esse additamentum post primam delineationem a* Melanthone *factum et a* Spalatino *ex illius autographo in foliis* 40. *et* 41. *descriptum, in* Guelf. *clare cognoscitur ex signo, quod* Spalatinus *fol.* 40[a] *primae voci*: Detorquent *praefixit, itemque fol.* 47[a]. *post verba suprema, deinde ab ipso hoc quidem loco deleta, quae in praeced. nota* 37. *memoravi, adscripsit, quo indicaret, illud additamentum inter verba*: aut somnijs scholasticis. *et ea, quae fol.* 47[a] *haec subsequuntur*: Cum autem aduersarij etc. *esse interponendum. — Hoc additamentum in foliis* 40. 41. *contentum ante* Melanthonis *retractationem totius apographi Spalatiniani factum itemque haec duo folia prius hic inserta esse, elucet* 1. *ex eo, quod* Melanthon *in sua retractatione etiam in hoc additamento quaedam manu propria emendavit* (*vide seqq. nott.* 39. 45. 54.), 2. *ex eo, quod* Melanthon *alteram partem illius emendationis, cuius supra in nota* 36. *mentionem feci, in margine folii* 40[a] *adscripsit, hoc folium igitur iam tunc temporis, quo haec scripsit, h. l. iuxta fol.* 39. *erat insertum.*

39) est] *hanc formam* Melanthon *utroque loco in apographo Spalat. delevit et pro ea in margine scripsit*: erit, *quam formam etiam* Onold. *et* Chytr. *in textu ibidem exhibent.*

40) incensum] Onold.: in incensum

41) ponetur] Foerst. *in sua Ed. Codicis* Guelf. *exhibet*: ponitur; *at in hoc Cod. aeque ac in* Onold. *et* Chytr. *legitur*: ponetur

42) munda,] Foerst. *in sua Ed. Cod.* Guelf. *falso habet*: mundo,

43) dixit] Chytr.: dicit

44) hac] Chytr.: his

45) est] *hoc quoque loco* Melanthon *in apographo Spalat. delevit*: est, *et pro eo in margine scripsit*: erit, *sicuti etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur.*

46) qua] Chytr.: quia

47) innotescit.] Chytr.: innotescit per praedicationem Euangelij.

48) offeretur,] Onold.: offertur,

49) nomini meo — sacrificium] *in* Chytr. *desunt.*

50) per incertas allegorias] Onold., Chytr.: per incerta Allegoriae

51) prouincia Iudaea,] Chytr.: Iudaeae prouincia,

Postremo [52]) iactent aduersarij, quantum volent, significationem iugis sacrificij et verba Malachiae, tamen non poterunt efficere, quod Coena ex opere operato sine praedicatione, sine fide, sit sacrificium, et applicatum pro alijs, mereatur eis gratiam et iustificet eos.

Ad has impias opiniones confirmandas nihil proderunt [53]) aut Malachiae verba, aut figura iugis sacrificij. Et, vt fit, error parit errorem, vbi semel occupauit animos persuasio de applicatione, disputari coeptum est, Vtrum meritum Missae sit finitum an infinitum, Vtrum sit diuisibile, Vtrum tantundem valeat Missa facta pro pluribus, quantum pro singulis singulae. [54]) Hinc fuit quaestus vberrimus, In omnibus periculis ad hoc opus, tanquam ad Idolum, erat receptus. At Christus fide (*fol.* 41ᵇ) vult se inuocari, fide expectari omnia bona, non propter merita nostra aut opera. [38])

(*fol.* 47ᵃ) [55]) Cum autem aduersarij de merito et applicatione Missae nullas attulerint rationes, tantum allegent nomen sacrificij, idque non ex canonica scriptura, sed ex patribus, non videtur opus esse longiore responsione.

Neque poterunt vnquam vel ex scriptura vel ex patribus quidquam producere, quod adeo firmum sit, vt nostram rationem, quam recensui, euertat. Certa est enim sententia, quod si iusticia est ex fide, non possit ex opere operato esse iusticia. Quare missa non iustificat.

[*Post verba proxime praecedentia*: Quare missa non iustificat, Melanthon *longius fecit additamentum manu propria fol.* 42ᵃ—46ᵃ *scriptum* (*fol.* 46ᵇ *vacat*). *Ut lector facile cognoscat, ubi in suo apographo inserendum sit*, Spalatinus *in intervallo, quod praecedenti lineae verbo* iustificat *finitae, et subsequenti a vocibus*: Si quem autem *incipienti interiacet, scripsit vocem initialem huius additamenti*: Intelleximus etc. *cum signo praefixo*; *eodemque signo et voce initiali fol.* 42ᵃ *init. superscripsit additamentum ipsum. Praeterea* Melanthon *illi verbo a* Spalatino *fol.* 47ᵃ *l. l. interposito*: Intelleximus etc. *in margine adscripsit huius additamenti argumentum*: περὶ κανόνος. — *Hoc additamentum, quod nunc afferemus, etiam in* Onold. *et* Chytr. *h. l. paucis mutatis, in textu legitur.*

(*fol.* 42ᵃ) Intelleximus eciam aduersarios valde tragice conqueri, quod quaedam apud nos particula canonis Missae omittatur. Ea res vel in primis a) praegrauat nos propter publicam de canone persuasionem.

Magnopere autem oramus, ne Caes. M. existimet, aliquid in canone mutatum esse contemptu religionis aut sacramentorum. Magnas et graues causas allegant nostri, cur quandam canonis particulam omittant, et affirmant, se coactos propter sacramenti reuerenciam quaedam praeterire, quae praebuerunt occasionem certis abusibus. b) Et ne quid putetur fieri contra catholicam Ecclesiam, hoc inicio considerandum est, (*fol.* 42ᵇ) non vbique eundem Canonem Missae c) haberi. Nam graecus Canon dissimilis est Latino. Et in aliquot locis latini Canones variant. Et fatentur eciam recepti scriptores, tantum verba consecracionis a Christo tradita esse. Postea pontifices cetera addidisse, et alios alia ad decorem et solennitatem. Sic enim loquitur glosa in decretis.

(*fol.* 43ᵃ) Sicut igitur antea varietas illa non laesit catholicam fidem, ita nunc senciendum est, non laedi catholicam fidem, eciam si omissa aliqua parte canonis retineantur verba Christi, quae consecracionem continent. Nam haec nos religiosissime retinemus. Retinemus et orationes et graciarum actionem. Et quidem ipse canon ostendit, subinde quaedam adiecta ac dempta esse. Satis enim apparet, quaedam membra non satis cohaerere. Et quaedam verba ex scripturis sumpta intempestiue ad (*fol.* 43ᵇ) sacrificium detorquentur. Et natura sacrificij sinistre intellecta scriptores postea magis eciam contaminauerunt Canonem. Nullius enim ex aduersarijs scripta adhuc vidimus, et vidimus d) ingencia volumina, e) qui potuerit definire sacrificium, Adeo sunt inepti, f) ut cum de sacrificio litigent, cum autoritatem Canonis defendant, non possint tamen definire, quid sit sacrificium, quid intersit inter sacrificia g) veteris et noui testamenti, quid intersit inter sacramentum et sacrificium.

(*fol.* 44ᵃ) Haec non attingunt aduersarij, quae tamen a prudentibus viris in hac controuersia maxime requiruntur.

Quidam exagitant in Canone ista, quod hostiam salutis appellat panem noudum consecratum, quod sacerdos intercedit pro Christo, et orat, ut deus hanc hostiam acceptam habeat, quasi sacerdos sit mediator inter Christum et Patrem. quod petit, h) vt haec hostia placeat deo, sicut hostia Abel, quasi vero aliae hostiae pluris fuerint, quam Christus.

(*fol.* 44ᵇ) Haec etsi sint absurda, tamen alia sunt, quae nostros magis mouent, videlicet quod illa pars Canonis applicat missam pro viuis et mortuis, vt per id opus saluentur.

(*fol.* 45ᵃ) Haec applicacio manifeste pugnat cum Euangelio et iusticia fidei. Hoc si esset obscurum, dubitari posset, vtrum haec particula Canonis iure reprehenderetur. Nunc ita

---

52) Postremo] *sic etiam* Chytr.; *falso enim* Foerstemannus *in sua Ed. Cod.* Guelf. *p.* 373. *not.* 3. *refert*, *in* Chytr. *pro* Postremo *legi*: Praeterea.

53) proderunt] *hoc verbum* Melanthon *in apographo Spalat. delevit*, *et in margine scripsit*: facient, *quapropter* Onold. *et* Chytr. *hocce verbum in textu habent*.

54) singulae.] *sic non tantum* Onold. *et* Chytr., *sed etiam* Guelf., *in cuius Codicis Ed.* Foerstemannus *falso exhibet*: singula.

55) *Fol.* 41ᵇ *tantum* $2\frac{1}{2}$ *lineas extremas additamenti, de quo in nota* 38. *diximus, continet, infra quas* Spalatinus *principium subsequentis particulae*: Cum autem aduersarij de merito etc. *adscripsit, ut lectorem doceat, haec verba, quae in fol.* 47ᵃ *leguntur, proxime post illud additamentum subsequi.* — *Folia autem* 42—46. *inter fol.* 41 *et* 47. *interposita continent alterum additamentum ad fol.* 47ᵃ *med.*, *post verba*: Quare missa non iustificat *inserendum*, *quod* Melanthon *manu propria scripsit* (*vide subseq. particulam uncinis inclusam*).

a) in primis] Onold.: cum primis

b) quae praebuerunt — abusibus.] Chytr.: quae manifestos abusus pepererunt.

c) non vbique eundem Canonem Missae] Onold.: non eundem Canonem Missae vbique

d) vidimus] Onold.: videmus

e) et vidimus ing. volumina,] Chytr.: (et vidimus ing. volumina)

f) sunt inepti,] *sic* Guelf. *et* Chytr.; Onold.: inepti sunt, Foerstemannus *in sua Ed. Codicis* Guelf. *falso exhibet*: sunt inepta,

g) sacrificia] Onold.: sacrificium

h) quod petit,] Chytr.: Item quod petit,

in nouo testamento loci magis conuenientes votis ac Monachis, proferantur, [62]) nos respondere non grauabimur.

Sed nunc in genere respondemus, Vota facta cum opinione iusticiae et gratiae promerendae per tale opus impium cultum esse, Et nec in veteri, nec in nouo testamento approbari. Clara est enim sententia Pauli, Euacuati estis a Christo, qui lege iustificamini, gratia excidistis. Quanto [63]) magis illi gratia exciderunt, qui iusticiam quaerunt per vota, quae prorsus fiunt sine mandato et verbo Dej. Sancti viri, vt Bernardus, Franciscus, Bonauentura et similes, ita vixerunt in illis regulis, vt sentirent, se non per illas obseruationes mereri gratiam, sed sciebant se fide iustificari. Interim in hoc genere vitae (*fol.* 49ᵇ) ita versabantur tanquam in scholis, quia haec exercitia corporalia videbantur esse ipsis commoda. Sed publicus error fuit, quod professio sit alter baptismus, quod obseruationes monasticae mereantur gratiam, satisfaciant pro peccatis. Has opiniones nostri docent esse impias et vota hac opinione facta docent esse irrita. Contra hanc nostrorum doctrinam nihil afferunt aduersarij. Hic controuersiae status est, quem non scimus, an attigerint aduersarij.

Si permittunt nobis, quod vota non mereantur gratiam, quod cultus ipse monasticus sit irritus cultus, vt Christus ait, Frustra colunt me mandatis hominum, facile concedent, etiam ipsa vota facta opinione impia irrita esse.

Sed allegant [64]) locum Euangelij, Qui reliquerit domum aut fratres aut sorores aut patrem aut matrem aut vxorem propter nomen meum, centuplum [65]) accipiet. [66]) Hoc profecto est fucum facere imperitis, ad vitam monasticam detorquere alienissimam sentenciam. (*fol.* 50ᵃ) Duplex est fuga, quaedam fit sine vocatione, quaedam cum vocatione. De hac [67]) loquitur Christus. Nihil enim sine vocatione contra mandata Dei suscipi debet. Est ergo sentencia, quod in persecutione vitam et omnia pocius deserere [68]) debeamus, quam Euangelium negare aut deserere, Ideo addidit, [69]) propter Euangelium. Neque enim debet accipi sentencia ita, vt pugnet cum alijs mandatis Dei. Porro alia mandata prohibent deserere vxores et liberos.

Sed violentia excusat nos, cum deserere cogimur vxores et liberos, cum expellimur ex sedibus. [70]) De his persecutionibus loquitur Christus, vt aequo animo toleremus iniuriam. Verum aduersarij interpretantur non de persecutione, non de violentia, sed de fuga sine vocatione suscepta, etiam contra mandata Dei. Concedunt enim, vt is, qui sponsalia contraxit, dimissa sponsa ingrediatur monasterium. [71]) Deinde haec fuga non fit propter Euangelium, propter officium praedicationis, (*fol.* 50ᵇ) propter confessionem verbi, sed fit propter suscipiendos certos cultus, qui sunt improbati in scripturis. Non igitur deserunt domum aut patrem aut matrem propter nomen Christi, sed propter falsam opinionem, quam de illo cultu inutili conceperunt. Et fortasse plurimi non gloriae euangelij, sed ventri consulentes. Et fortasse [72]) deserunt exiguas facultates, vt [73]) centuplum accipiant, hoc est, vt habeant ocium et culinam lautiorem inueniant.

Citatur a monachis de perfectione et haec sententia, Si vis perfectus esse, vade, vende omnia, quae habes, da [74]) pauperibus et sequere me. [75]) Haec sentencia continet vocationem peculiarem, quae ad illam personam pertinebat, non ad omnes. Iussit enim, vt sequeretur, et vna circumiret, sicut alij apostoli. Et sicut hic sequi debuit vocationem, ita et nobis expectanda est vocatio. Nec sine vocatione abijciendae sunt [76]) possessiones, dese-

---

62) conuenientes votis ac monachis, proferantur,] Chytr.: conuenientes votis, a Monachis proferantur,

63) Quanto] *ante hanc vocem in fine praecedentis lineae* Melanthon *in apographo Spalat. adscripsit*: Itaque, *quapropter* Onold. *in textu habet*: Itaque quanto, Chytr. *vero*: Itaque multo

64) allegant] Foerstemannus *in sua Ed. Codicis* Guelf. *falso exhibet*: alligant

65) centuplum] Foerst. *in eadem Ed. male exhibet*: centemplum

66) aut sorores aut patrem — accipiet.] *pro his in* Onold. *legitur*: etc.

67) hac] *huic voci* Melanthon *in margine adscripsit*: posteriore, *quapropter* Onold. *et* Chytr. *in textu habent*: De hac posteriore

68) pocius deserere] *pro his* Spalatinus *in suo apographo haud apte scripserat*: quae, *quod deinde* Melanthon *delevit et in margine scripsit*: pocius deserere, *sicuti etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur.*

69) addidit,] Foerstemannus *in sua Ed. Codicis* Guelf. *falso exhibet*: addit

70) ex sedibus.] *his* Melanthon *in* Guelf. *in margine adscripsit*: cum trucidamur (*non vero*: cum trucidamus, *ut in Ed. Foerst. legitur*). *Itaque* Onold. *et* Chytr. *habent*: ex sedibus, cum trucidamur.

71) monasterium.] Chytr.: in monasterium.

72) Et fortasse] *has voces* Melanthon *in apographo Spalat. delevit, quapropter* Onold. *et* Chytr. *h. l. in textu habent*: sed ventri consulentes deserunt exiguas facultates

73) vt] Foerstemannus *in Ed, Codicis* Guelf. *falso exhibet*: et

74) da] Chytr.: et da

75) vade, vende omnia — sequere me.] *pro his* Onold. *habet*: etc.

76) abijciendae sunt] *sic* Chytr. *et apographum Spalat.*, *in quo autem deinde* Melanthon *verbum*: sunt *delevit et pro eo*

renda [77]) familia. Tunc erimus perfecti, (*fol.* 51[a]) cum vocationi obtemperabimus. Id enim ostendet [78]) nos vere credere Deo. Sic accipienda est perfectio, non quod fuga reddat perfectos, sed quod obedientia ostendit fidem esse perfectam, hoc est, synceram, non simulatam. Sed vita monastica primum sine vocatione suscipitur, Deinde habet cultus, qui non habent mandatum Dei. Ideo res propemodum tota pugnat cum vocatione. Est autem periculosissimum vitae genus, in quo sine vocatione et sine verbo Dei viuitur. Interim si qui sunt, qui ibi seruiunt in Euangelio, hos non improbamus, modo fideliter et pure doceant et intelligant, se non propter monasticos cultus, sed propter ministerium verbi habere vitae genus et cultum Deo gratum.

Quod vero aduersarij negant, vnquam dictum esse, vitam monasticam statum esse [78a]) perfectionis, Gerson viderit. Is peculiarem librum scripsit ad illam impiam opinionem refellendam. [79]) Et affirmat quosdam ita loqui. (*fol.* 51[b]) Sed non est opus quaerere testes, Plerique omnes audiuimus talia concionantes monachos in templis. Quidam acuti, vt communem errorem corrigerent, neque tamen recepta verba prorsus abijcerent, scripserunt, vitam monasticam esse statum acquirendae perfectionis. Hoc prudenter dictum est, modo vt populus dextre accipiat. Quis autem status? quod vitae genus? non est status acquirendae perfectionis. [80]) In coniugio, in omni vocatione ad perfectionem tendere debemus, ac sentire, quod vnumquemque vocauerit Deus ad certam functionem, in qua velit eum [81]) exercere, vt discat credere. Haec fides perfectio est singulorum.

Fortasse prudentius diceretur, Vitam monasticam esse scholas, paedagogiam et disciplinam puerilem, cuius proximus finis est non illa spiritualis perfectio, sicut aliorum statuum, sed doctrina et eruditio, qua instructi iuuenes postea fiebant idonei ad regendas et docendas Ecclesias. [82]) Talia fuerunt inicio collegia Basilij et (*fol.* 52[a]) Augustini, vbi studiosi vna versabantur, et exercebantur in sacris litteris, et assuefiebant ad honesta officia, vt postea praefici Ecclesijs possent. Nec erant votis oneratae conscientiae. Talia si nunc essent monasteria, nemo vituperaret.

Nunc magna ex parte monasteria alunt tantum ociosos ventres, qui praetextu religionis helluantur eleemosynis [83]) publicis.

Et quod hortantur nos aduersarij, vt sequentes maiorum nostrorum exempla reformemus monasteria, plane agnoscunt multum degenerasse mores monachorum. Nos hanc tutissimam Reformacionem esse iudicamus, ne quem includamus contra conscientiam. Interim scholas sacrarum literarum in nostris ditionibus pro nostris facultatibus et [84]) excitabimus et excitatas ornabimus.

Postremo argumentantur aduersarij, perpetuam castitatem non esse impossibilem homini, Et cum sit difficilis, precibus impetrandam esse. De hoc argumento supra diximus, ita orandum esse, vt interim non aspernemur (*fol.* 52[b]) remedia a Deo ostensa, si poscat imbecillitas nostra, Nam qui amat periculum, peribit in illo. Quis autem nescit, quantum sit periculi in hac imbecillitate humanae naturae in acerrimis insidijs diaboli? Ac iure sancti viri dixerunt, perpetuam esse pugnam, victoriam raram, Itaque nos prohibere non volumus, quo minus hi, qui non possunt ferre onus monasticae vitae, contrahant matrimonia iuxta verbum et ordinationem Dej.

De Potestate Ecclesiastica.

In hoc articulo non admodum disputauerunt aduersarij, quae proprie sit potestas Ecclesiastica iuxta Euangelium. Tota fere oratio fuit de immunitate ordinis ecclesiastici, quae illis humano iure contigit. Nos autem saepe diximus, [85]) vt erga alios, ita erga hunc ordinem libenter omnia ciuilia officia praestare.

Habent Episcopi possessiones, habent Imperia concessa iure humano, Nos nihil istorum cuiquam

---

inter voces: vocatione *et* abijciendae *supra lineam adscripsit*: non sunt — Onold. *habet*: sunt abijciendae

77) deserenda] Chytr.: aut deserenda

78) ostendet] *sic* Chytr. *et* Guelf. (*falso enim in* Foerstemanni *Ed. huius Cod. exhibetur*: ostendit); Onold.: ostendit

78a) statum esse] Chytr.: esse statum

79) refellendam.] *sic* Chytr.; Guelf. *et* Onold.: reuellendam.

80) Quis autem status? quod vitae genus? non est — perfectionis.] *sic* Guelf., *item* Onold. *in quo autem Cod. interrogationis signum etiam voci*: perfectionis *adscriptum est*; Chytr.: Quis autem status, quod vitae genus, non est status acquirendae perfectionis?

81) eum] Spalatinus *in suo apographo scripserat*: eam; *hoc deinde* Melanthon *delevit et super pron. deletum scripsit*: eum, *id quod etiam* Onold. *et* Chytr. *habent.*

82) Ecclesias.] *hanc vocem in apographo Spalat. omissam* Melanthon *in margine adscripsit; eadem in* Onold. *et* Chytr. *legitur.*

83) eleemosynis] *ante hanc vocem* Melanthon *in apographo Spalat. in margine addidit*: de, *quod etiam in* Onold. *et* Chytr. *h. l. legitur.*

84) et] *in* Chytr. *deest.*

85) diximus] *hoc verbum* Spalatinus *in suo apographo in margine addidit, cui deinde* Melanthon *adscripsit*: nos *sic*: diximus nos, — Onold. *et* Chytr. *habent*: diximus, nos

eripimus. Sed aequum erat, eos non solum de [86]) opibus (*fol.* 53a) suis, sed eciam de officio seu ministerio solicitos esse, quales haberent Ecclesiae pastores, quales sacerdotes ordinarentur, vt pura doctrina Euangelij [87]) traderetur in scholis et Ecclesijs, quae fidem et caritatem aleret [88]) in animis hominum, vt sacramenta religiose tractarentur, vt vicia publica censuris ecclesiasticis notarentur et emendarentur, vt ordinationes ecclesiasticae [89]) ad aedificationem, non ad destructionem proponerentur, vt disciplina Ecclesiastica ita retineretur, ne iniustis oneribus conscientiae piorum grauarentur, vt scholae bonarum artium, quae sunt vtiles Ecclesiae, conseruarentur.

Hanc curam iam olim abiecerunt [90]) Episcopi, ac si qui fuerunt meliores, magis assidui fuerunt in exigendis traditionibus humanis, quam in docendo Euangelio.

Sed haec quoque disciplina iam Romae irridetur. Pontifices belligerantur de Imperio cum Regibus. Vt mare per se tranquillum cient venti, ita Pontifices mouent regna, [91]) quocies libitum est.

Haec non solum aliena sunt ab Euangelio, (*fol.* 53b) sed etiam a Canonibus. Interim acerbissime exigunt Canones suos ab alijs, cum nulli minus seruent Canones, quam ipsi Episcopi. Et dignitatem suam et opes defendi postulant, cum non curent Ecclesias, obliti Canonis sui, quod beneficium detur propter officium. Haec deplorare his [92]) temporibus capitale et haereticum habetur. Neque nos attigissemus, nisi prouocassent aduersarij. [93]) Caeterum saepe iam testati sumus, nos non solum potestatem Ecclesiasticam, quae in Euangelio instituta est, summa pietate venerari tamquam maximum Dei donum, per quod Deum agnoscimus [94]) et a peccato et potestate [94a]) diaboli liberamur, et vitam aeternam consequimur, sed etiam Ecclesiasticam politiam et gradus in Ecclesia magnopere probare, et, quantum in nobis est, conseruare cupere. Non detrectamus autoritatem Episcoporum, modo non cogant facere contra mandata Dei. Haec voluntas liberabit nos coram Deo et iudicio (*fol.* 54a) posteritatis vniuersae, [95]) ne iudicemur rei [96]) huius Schismatis, quod inicio excitatum est iniusta damnatione doctrinae [97]) Lutheri, nunc augetur pertinacia illorum, qui non possunt vllo modo flecti, vt vnam atque alteram constitutionem Ecclesiasticam mitigent. In quibus tamen nos etiam cessuri eramus tyrannidi [98]) istorum, si sine offensione conscientiae cedere possemus. Nunc oportet nos magis obedire Deo, quam hominibus.

Sed veniamus tandem ad disputationem de traditionibus Ecclesiasticis, quam attigerunt hic aduersarij.

Quid sentiamus esse potestatem Ecclesiasticam iuxta Euangelium, exposuimus in Confessione nostra. Est enim mandatum de Euangelio docendo, de administratione sacramentorum, de remittendis et retinendis peccatis, Haec potestas partim ordinis, partim Iurisdictionis appellatur.

Haec maxima beneficia Dei obscurantur, (*fol.* 54b) cum addunt quidam potestatem condendi leges et nouos cultus. Nam vbi induit animus opinionem, quod Christus commiserit Ecclesiae instituere nouos quosdam cultus et ceremonias praeter Euangelium, statim obscuratur doctrina de gratia et iusticia fidei et remissione peccatorum. [99]) Et iudicant homines, se iusticia operum, videlicet talium cultuum iustificari, non per fidem in Christum. Et quia tales traditiones nunquam rite seruantur, grauiter vexantur conscientiae. Manet ergo hoc in controuersia, vtrum Episcopi habeant potestatem condendi nouos cultus et leges praeter Euangelium. Aduersarij sic argumentantur, cum Euangelium concedat Episcopis potestatem iurisdictionis, sequitur, vt habeant potestatem condendi leges. Verum hoc sequi non oportet. Nam scriptura concedit, vt iurisdictionem exerceant, vt soluant, vt ligent, non ex nouis legibus, sed ex ipso Euangelio. Non enim habent potestatem tyrannicam aut (*fol.* 55a) regiam, supra legem, [100]) quam ac-

86) de] *hanc praepositionem in apographo omissam* Spalatinus *in margine addidit.*

87) doctrina Euangelij] Onold.: Euangelij doctrina

88) aleret] Onold.: alerent

89) ecclesiasticae] Onold.: Ecclesiae

90) abiecerunt] *sic* Guelf. (Foerst., *in sua Ed. huius Cod. falso exhibet*: abiecerant) *et* Chytr.; Onold.: abiecerant

91) regna,] *ante hanc vocem* Melanthon *in apographo Spalat. supra lineam addidit*: oia (*i. e.* omnia), *quapropter* Onold. *et* Chytr. *habent*: omnia regna,

92) his] Onold.: iis

93) Neque nos attigissemus — aduersarij.] *haec ab* Onold. *absunt.*

94) agnoscimus,] Onold.: cognoscimus,

94a) et potestate] Onold.: et a potestate

95) posteritatis vniuersae,] Chytr.: vniuersae posteritatis, Onold.: vniuersae potestatis,

96) rei] Foerstemannus *in sua Ed. Cod.* Guelf. *falso exhibet*: ei

97) doctrinae] *in* Onold. *deest.*

98) tyrannidi] *sic etiam* Guelf., *quamquam* Foerst. *in sua Ed. habet*: tyrannide

99) remissione peccatorum.] Onold.: peccatorum remissione.

100) aut regiam, supra legem,] *sic apographum Spalat.*; Melanthon *post vocem*: regiam *in margine addidit*: sine certa lege, aut — *Itaque* Onold. *in textu habet*: aut regiam sine

ceperunt. Sic enim ait Paulus, Non possumus aliquid contra veritatem. Nos tamen in Confessione non in totum ademimus Episcopis autoritatem faciendi ordinationes in Ecclesia, sed fecimus diuersa legum genera. Opus est ordinationibus in Ecclesijs, vt sciat populus, quo tempore debeat conuenire, vt sit ordo officiorum, vt Paulus inquit, omnia fiant ordine et decenter. Aliud genus est, cum instituuntur certi cultus, certa ieiunia, discrimina ciborum, dierum, coelibatus et similes obseruationes. Item cum illae ipsae ordinationes factae, [1]) non vt ea opera placarent Deum, sed ne qua [2]) confusio esset in congregatione, putantur esse necessarij cultus. Ac de vtroque genere ostendimus in Confessione, quid sentiamus. [3])

Potest aliquis vti exercitio, quod videtur esse commodum, si tamen per id exercitium non quaerat mereri gratiam, sed instituere tale opus et obligare consciencias et efficere rem necessariam ad salutem, hoc plane est, sicut Petrus (*fol.* 55[b]) inquit, tentare Deum, et repugnat Christianae libertati, quae docet, quod gratis iustificemur per fidem in Christum, et non ex vllis nostris operibus. [4]) Et vetat instituere aliquos tales cultus tanquam necessarios ad salutem. [5])

Itaque [6]) si quae sunt ordinationes Ecclesiasticae, quae sine peccato seruari possunt, et sunt vtiles ad ordinem in Ecclesia, ita seruentur, ne quis offendatur. Neque tamen iudicentur res esse necessariae ad iusticiam aut ad fidem, vt vulgo loquuntur, nec putentur pollui conscientiae, cum sine scandalo negliguntur. Et quidem [7]) factae sunt non ad conscientias grauandas aut cultus instituendos, sed tantum ad vitandam confusionem in Ecclesijs et scandala. Non enim loquimur hic de politicis et iudicialibus legibus, sed proprie de Ceremonijs et ritibus Ecclesiasticis.

Aduersarij vehementer criminantur (*fol.* 56[a]) hanc doctrinam libertatis christianae, sed sciant se haec conuicia non nobis, sed verbo Dei dicere. Nam si putentur talia opera esse necessarij cultus ad iusticiam christianam, prorsus obscuratur iusticia fidei et gratiae.

Necesse est autem [8]) in Ecclesia extare hanc doctrinam, quod non ex nostris operibus aut cultibus, sed fide in Christum iustificemur gratis. [9]) Necesse est scire, quod ad veram vnitatem fidei non sit necessaria similitudo humanarum traditionum.

Haec omnia obruuntur, cum doctrina illa [10]) Christianae libertatis amittitur. [11])

Ad haec quanta carnificina fuerit optimarum mencium illa infinita multitudo traditionum et ceremoniarum, si non adhibita fuerit haec consolatio et *ἐπιείκεια*? [12]) Sicut et Gerson ait. Constat denique, quod tanta est huiusmodi institutionum [13]) multitudo, quod si tenerentur in suo rigore, maxima pars Ecclesiae damnaretur, et Caritas, quae est finis tocius Legis etiam diuinae, laederetur.

(*fol.* 56[b]) Ac perpetua fuit inter sapientes et bonos viros de his [14]) oneribus querela, qui videbant primum, obscurari doctrinam fidei et graciae. item praecepta Dei, cum populus in hoc vnum esset intentus, ne negligeret traditiones humanas. Sicut Gerson inquit, Subditi, simplices et timidi, quando tot traditionibus intendere compelluntur a superioribus suis, quid mirum, si minus capaces redduntur [15]) diuinorum praeceptorum? Quanquam hoc accidit [16]) non solum vulgo, sed etiam doctis. Deinde videbant conscientias in varios laqueos et pericula incidere, cum nemo esset, qui tot traditiones seruaret. Itaque necesse est [17]) in Ecclesijs doceri hanc *ἐπιείκειαν* [18]) traditionum humana-

certa lege aut supra legem, Chytr. *vero*: sine certa lege, aut regiam supra legem,

1) factae,] Onold.: factae sint,

2) qua] *sic etiam* Guelf., *in cuius Ed.* Foerstemannus *falso exhibet*: quae

3) ostendimus in Conf., quid sentiamus.] Chytr.: quid sentiamus, ostendimus in Confessione.

4) nostris operibus.] Onold.: operibus nostris,

5) ad salutem.] *post haec habet*: Chytr. *hocce additamentum*: Neque vero negare possunt aduersarij, obseruationes illas pro cultibus meritorijs traditas esse. Nam et Thomas aperte scribit: Ieiunium valet ad deletionem et prohibitionem culpae. Haec sacrilega opinio nullo modo toleranda est in Ecclesia, quod traditiones humanae valeant ad deletionem culpae, cum omnes Catholici fateantur, remissionem peccatorum gratuitam esse.

6) Itaque] Chytr.: Caeterum

7) Et quidem] *ad haec verba apographi Spalat.* Melanthon *in margine addidit*: pleraeque, *quod etiam in* Onold. *et* Chytr. *in textu legitur.*

8) est autem] Onold.: autem est

9) iustificemur gratis.] *sic* Onold. *et apographum Spalat.* Guelf., *in hoc autem* Melanthon *verbum*: iustificemur *ante* gratis *delevit et post hanc vocem in margine addidit, quapropter* Chytr. *habet*: gratis iustificemur.

10) illa] *ab* Onold. *abest.*

11) amittitur.] Onold.: omittitur.

12) *ἐπιείκεια* ?] *sic* Chytr.; Guelf. *et* Onold.: epikeia.

13) institutionum] Onold.: tradicionum

14) his] Onold.: iis

15) redduntur] *sic etiam* Guelf.; *falso enim* Foerst. *in sua Ed. huius Cod. exhibet*: reddentur

16) accidit] Onold.: accidat

17) est] *hoc verbum, quod etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur, in apographo Spalat. omissum et deinde a* Melanthone *supra lineam h. l. adscriptum est.*

18) *ἐπιείκειαν*] *sic* Chytr.; Guelf.: Epikiam, Onold.: Epikeian

rum, Et quamuis abutantur homines feri, tamen magis est habenda ratio Ecclesiae et piorum. Ita iudicauit et Gerson, cum ait, Et si contemptus ex hac laxatione apud quosdam improbos oritur, tamen alij bene instituti gratias agent. Non desunt Magistratus, (*fol.* 57ᵃ) qui feros cohercere possint, [19]) vbi opus erit. Et prudens concionator non solum de libertate, sed de cauendis scandalis etiam dicet, [20]) ac [21]) Paulus hanc causam moderari solet. Neque nostri primum [22]) aut soli de hoc negocio disputauerunt. Atque [23]) alij alio modo de hac re scripserunt. Gerson vero non dubitat ita dicere, Non plus habent in potestate praelati Ecclesiae ligare subditos ad aliqua, quae non sunt tradita in regula Euangelica [24]) professa ab omnibus Christianis, quam habent Abbates super religiosis suis ad obligandum eos praeter regularem professionem suam. De quibus tamen est sentencia beati Thomae et aliorum Doctorum concorditer, quod non potest Abbas monacho praecipere aliud, quam in regula sua professus fuerit.

Respondimus pro tempore ad ea, quae meminimus, nec recusamus de hac nostra Confessione rationem reddere omni poscenti.

Quod si contigisset nobis videre Confutacionem nomine Caes^ae^ Ma^tis^ Domini nostri Clementissimi praelectam, [25]) potuissemus ad pleraque magis apposite respondere.

---

19) possint,] Onold.: possunt,

20) dicet,] *Spalatinus in suo apographo primum scripserat*: docet, *quod deinde emendatum est in*: dicet, *sicuti etiam in* Onold. *et* Chytr. *legitur.*

21) ac] *sic vocem apographi Spalat. a* Melanthone *deinde deletam legendam esse iudico,* Foerstemannus *vero deletam legit*: quod; Melanthon *pro voce deleta in margine scripsit*: quem ad modum, *id quod etiam* Onold. *et* Chytr. *exhibent.*

22) Neque nostri primum] *has voces* Spalatinus *in suo apographo bis scripserat, deinde autem priori loco eas delevit.*

23) Atque] Chytr.: nam et

24) Euangelica] Onold.: Euangelij

25) praelectam] *hanc vocem in apographo Spalat. omissam* Melanthon *in margine h. l. adscripsit*; Onold. *et* Chytr. *eam in textu exhibent.*

B.

APOLOGIA GERMANICA PRIOR.

Hanc *Apologiam germanicam priorem* nunc ex *Codice Casselano* secundum Editionem Foerstemanni supra p. 267 sq. recensitam denuo edo, adscripta varia lectione, quam in *Editione Coelestiniana anno* 1597. *recusa* (supra p. 265 sq. descripta) inveni. In annotationibus Codicem *Casselanum* sigla: *Cass.*, Editionem *Coelestinianam* sigla *Coel.* significabo.

Priusquam autem Apologiam ipsam exhibemus, duae quaestiones breviter dissolvendae sunt:

a) *cum quonam vel quibusnam Codicibus latinae Apologiae prioris haec germanica praesertim consentiat,*

b) *quomodo duo Codices* huius germanicae Apologiae, scil. *Casselanus* et *alter a* Coelestino *editus inter se differant.*

Quod ad *priorem quaestionem* attinet, iudicamus, *germanicam Apologiam priorem* praesertim cum *latina Codicis Guelferbytani a* Melanthone *retractati* consentire, quam sententiam probamus hisce argumentis:

1. iis locis, ubi Melanthonis *retractatio primae delineationis* in apographo Spalatini contentae inprimis conspicua est, cuiusmodi supra p. 279—283., 286. nota 44., 287 sq. leguntur, german. Apologia non verba primae delineationis, sed retractationis reddit (conf. infra p. 324 sqq.). *)

---

*) Invenitur autem locus, ubi Ed. Coelest. cum prima delineatione Apologiae congruit omissione vocum: *non quorumlibet sed,* quas Melanthon demum in retractatione addidit, vide infra p. 332. primam secundae centuriae annotationem, quae in

Restat, ut de *altera quaestione*, scil. *de discrimine Codicis* Casselani et *Editionis* Coelestini disseramus.

Uterque *primum* eo inter se differunt, quod scriba Codicis Cass. sequitur scribendi rationem, quae tunc temporis in Germania meridionali usitata fuit, e. c. hailig, gerechtickait, ayn, Editio Coel. autem eam scribendi rationem, quae in Germania septentrionali in usu fuit, e. c. heilig, gerechtigkeit, ein. *Deinde* verba latina quibusdam locis inserta in Cod. Cass. fere ubique germanicis litteris scripta, in Ed. Coel. vero latinis expressa sunt.

Praeter haec, quae magis ad externam formam pertinent, uterque inter se differunt fere hisce:

a) pluribus locis *collocatione verborum*, e. c. Cass. nicht hier Inne, Coel. hierinnen nicht (vide annot. I, 45.); Cass.: gotte alſo, Coel.: alſo Gott (annot. II, 52.); Cass.: ſollenn vonn Jren Biſchofen ordinirn laſſenn, Coel.: von jren Biſchofen ſollen Ordinieren laſſen (annot. II, 98.). vide etiam annott. III, 94. 97. IV, 25. 36. 41. 43. 68. 81. 84. et al.

b) saepissime *aliis formis eorundem verborum*, cuiusmodi exempla praebentur in annott. I, 7. Cass.: wirckungen, Coel.: wirckung; I, 11. Cass.: Nötigernn, Coel.: nötigen; I, 13. Cass.: der, Coel.: dem; I, 14. Cass.: ſchwetzen, Coel.: ſchwetzt; I, 17. Cass.: werde, Coel.: wird; vide praeterea annott. I, 32. 33. 37. 46. 56. 72. 74. 81. 95. II, 7. 23. 25. 27. 43. 82. 88. et al.

c) persaepe *aliis verbis enuntiatisve*: α) loci, ubi Cass. et Coel. *singulis verbis* differunt, inveniuntur e. c. in annotatt. I, 4. Cass.: das, Coel.: als; I, 8. Cass.: clereten, Coel.: erklereten; I, 19. Cass.: des, Coel.: meines; I, 21. Cass.: ehrlichs, Coel.: klerlichs; I, 25. Cass.: Itzunt, Coel.: jetzt; conf. etiam annott. I, 34. 35. 43. 48. 53. 63. 64. 66. 67. 78. 83. 96. 100. et al.; β) loci, ubi Cass. et Coel. *integris enuntiatis* differunt, indicantur in annott. I, 3. 38. 40. 42. 85. 87. 90. 91. II, 51.

d) pluribus locis *verbis enuntiatisve* aut in altero *additis*, aut in altero *omissis*:

1. Exempla locorum, in quibus Cass. continet verba vel enuntiata, quae in Coel. desiderantur, praebentur in annott. I, 73. Cass.: die Sacrament, Coel.: Sacrament; I, 97. Cass.: So hat auch, Coel.: So auch; II, 8. Cass.: ſolch gotts dinſt, Coel.: Gottesdienſt; II, 10. Cass.: gnad erlangen vnnd ſelig werden, Coel.: ſelig werden; III, 63. Cass.: vnnd nutz ſein ſoll, Coel.: vnd nutz; II, 5. Cass.: vnd kirchenbreuche, Nemlich vniuerſales tradiciones, wie ſie es nennen, Coel.: vnd Kirchenbreuch. Conf. etiam annott. IV, 4. 59., ubi Cass. habet verba latinis respondentia, quae in Coel. desunt. Praeterea pluribus locis Cass. addit: ꝛc., vide annott. I, 47. 62. 70. 77. 99. II, 17. 41. 76.

2. Exempla locorum, ubi Coel. exhibet verba, quae in Cass. non exstant, inveniuntur in annotatt. I, 6. Cass.: furchten, Coel.: zu fürchten; I, 9. Cass.: Erbſunde, Coel.: die Erbſünd; I, 30. Cass.: Inn hailligen, Coel.: in den Heiligen; II, 16. Cass. noch, Coel.: noch kein; III, 25. Cass.: auch, Coel.: auch gern. Vide quoque annott. IV, 99. V., 23. 28. 39. 93., ubi Coel. continet verba cum latinis congruentia, quae in Cass. desunt. Praeterea in Coel. inscriptiones additae sunt, vide annott. I, 3. 20. 24. 88. II, 18. 20. 36. 60. 97. III, 12. 18.

Denique fortasse quaerat aliquis, uter praeferendus sit. Hoc quidem in suspenso relinquo et decernere non audeo; sed pauca de hac re afferenda sunt:

a) quod ad *scribendi rationem* attinet, Editio Coel. Codici Cass. praeferenda sit eam ob causam, quod verborum formas fere tales exhibet, quales ab ipso Melanthone scriptas esse suspicari licet; Codicis Cass. scriba pro hac scribendi ratione usus est tali, qualis in illis regionibus meridionalis Germaniae tunc usitata erat.

b) si autem quaeritur, *uter cum latina Apologia magis congruat*, respondeo, aliis locis Codicem Cass., aliis Editionem Coel. magis cum latina consentire. *Prioris generis* exempla praebentur in annotatt. I, 22. Cass.: vordienlich ſeint = lat.: *sint meritoria*, Coel.: etwas verdienen, vnd wie nicht; I, 98. Cass.: Je = lat.: *unquam*, Coel.: nie; II, 30. Cass.: Inn vnnſernn Hertzen = lat.: *in cordibus nostris*, Coel.: in vnſerem hertzen; II, 53. Cass.: gut = lat.: *bonum*, Coel.: lieb; II, 95. Cass.: vonn denn leiplichen oren, = lat.: *in aures*, Coel.: von dem leiblichen Ohr. — *Alterius generis* exempla inveniuntur in annotatt. I, 21. Coel.: nichts klerlichs geſagt = lat.: *Neque tamen satis explicatur*, Cass.: nichts ehrlichs geſagt; I, 41. Coel.: vnnutze ſeind wir Gott oder für Gott, aber nicht für vns ſelbs = lat.: *inutiles deo, sed non nobis*, Cass.: vnnuze ſint wir got, aber doch ſeint wir nuze vnns ſelber; I, 44. Coel.: Hie köndte man viel ſagen von ſolcher kalter vnd vngereumbter auſslegung = lat.: *Quam multa hic dici possent de hac frigida exposicione*, Cass.: vnnd Man kont diſes gloſsleins woll ſpotten; II, 4. Coel.: alle = lat.: *universales*, Cass.: etlich; II, 11. Coel.: Satzungen = lat.: *tradicionum*, Cass.: Satzung; II, 39. Coel.: So kan man auch nimmer-

mehr beweisen = lat.: *nunquam probari poterit*, Cass.: Item. Alios locos, quibus Coel. cum lat. Apol. magis congruit, quam Cass., lector inveniet in annotatt. II, 47. 50. 72. 90. 92. III, 64. 67. et al.

c) Tandem memorandum est, *locos depravatos* in utroque inveniri. 1) e Cass. huiusmodi exempla proposita sunt in annotatt. I, 52. Coel.: Wiedersacher, Cass. male: widersachenn; I, 60. Coel. recte: habe, Cass.: haben; I, 71. Coel. recte: nennen, Cass.: nehmen; III, 9. Coel.: Ir, Cass. male: Sie — 2) e Coel. autem in annotatt. I, 49. Cass. recte: liebt, Coel.: lieber; I, 75. Cass. recte: er, Coel.: Es; III, 38. Cass.: Stende, Coel. male: Sted; III, 60. Cass.: Zurichtenn, Coel. male: zurichen.

Antwurt der widerlegung auf vnnser bekenntnus vbergeben.[1])

Kaiserliche Mayt. wirt befindenn bald Im eingang, wie vnbedechtig vnnd vnfreuntlich die gehanndelt, welche die confutacion vnnd widerlegung vnnser bekentnus[2]) gestellet habenn. Der ander artikel In vnnser bekentnus, Nemlich von der erbsund, Ist etlicher wort halb Cauillirt, also[3]), gotfurchten vnnd vortrauen bedeutten wirckungen, darvmb sey es nicht recht, das wir gesagt habenn, Erbsund sey, das[4]) wir geboren werden on gottes furcht vnnd glaubenn, dan so wir schon Raynn weren, konten[5]) doch die kinder nit solche wirckung haben, Darauf geben wir dise anntwurt: In der deutschen bekentnus wirt mit claren wortten aufsgedruckt, das wir nit redenn vonn Wirckungen, sonder von den gaben Mennschlicher natur, die Sie gehabt hatt vor dem fall Adams, denn also lautenn doselbst die wortt: Weitter wirdet geleret, das nach dem fall Abe alle menschen, so naturlich geboren werdenn, Inn sunden entpfangenn vnd geboren werdenn, das Ist, das sie alle vonn mutter leib ann, voll boser Lust vnnd naigung sint, vnnd kayne ware gotesfurcht, kainenn waren glauben an goth vonn Natur haben konnen, disse wort beweissen Je clar, das wir nicht von wircklichen Sunden redenn, Sonder von dem vormogen der natur, Nemlich das Alle Mennschenn, Souil die naturliche geburt belanget, nit vermogenn, aus Irenn Naturlichen krefften, Gott warhafftiglich furchten[6]), vnd got vonn hertzen vortrauenn. So Ist es auch nit aynn Newe vngehorte weise zuredenn, das forcht vnd vortrauenn bedeuttenn nit allayne wirckungen[7]), Sonder auch gaben, Vnnd wir haben mit vleis also redenn wollenn, Auff das wir die gemayne definition der Erbsunde, die etwas tunckell Ist, cleretten.[8])

Anndere habenn die Erbsunde also definirt, das sie sey der Manngell der angebornenn gerechtickait, Wir nemenn die tail vnnd sagenn, Erbsunde[9]) sey der Manngel an Gottesfurcht vnd am vortrauen an got, denn die angeborne gerechtickait wurde, wo Sie gantz blieben were, Inn allenn Menschen gewirckt vnnd mitbracht habenn dise gaben, Gotts furcht vnd wares vortrauen an got, vnd dise stuck haben wir darumb destelieber ertzelett, dieweill die anderenn, wan Sie vonn der Erbsunde Reden, nur gedencken der groben eusserlichen begirden, wider die anndere taffell Mois.[10]), Vnd schweigen gar still vonn denn lusten der Natur, die Tausent mal erger sein, Nemlich, wie Inn der Natur stecke Gottes vorachtung, kain vortrauen zu got, vnndt was der Innerlichen haimlichen schedenn mehr seint: Diser Nötigernn[11]) stuck wirt Inn der schulen[12]) nymmer gedacht, Sonnder disputirn dieweil vonn andern vnnötigenn fragen, **utrum fomes sit qualitas corporis, vtrum contagione pomi contracta sit, an afflatu serpentis.**

So Ist es auch ain vorgebene Zunotigung, das Sie Sagenn, der artickell des Lutters, (.die erbsunde bleibe nach der[13]) tauff.) sey schonn vorlangst vordampt, dan

1) Antwurt — vbergeben.] *pro hac inscriptione Codicis* Cass. *in Ed.* Coelest. *legitur haecce*: Apologia Der Augspurgischen Confession, darinne auff der Wiedersacher Confutation geantwortet wirdt, etc. Wie dieselbe Key. May. zu Augspurg Anno 1530. vbergeben. Zuuor nie in Druck kommen.

2) vnnser bekentnus] Coel.: vnser Artickel bekentnis (*lat. Apologia prior habet*: Confessionis nostrae)

3) Der ander artikel — Cauillirt, also,] Coel.: Der Ander Artickel, | Von der Erbsunde. (*haec tanquam inscriptio supra sequentia collocata sunt.*) Es ist ein vngegründtes geschwetz, das sie herfür bringen, von der Natur der Erbsündt, wenn sie sagen,

4) das] Coel.: als

5) konten] Coel.: könnten

6) furchten,] Coel.: zufürchten,

7) wirckungen] Coel.: wirckung

8) cleretten.] Coel.: erkleretten.

9) Erbsunde] Coel.: die Erbsünd

10) Mois.] Cass. *addit*: 1; Coel.: Moyss

11) Nötigernn] Coel.: nötigen

12) Inn der schulen] *sic* Cass. *et* Coel.; Bertramus *in l.* Litter. Abhandl. 3. St., *ubi Apologiam german. priorem e* Coelestini *Editione anno* 1597. *repetita denuo edidit, p.* 58. *vocem* der *mutavit in*: den, *quocum congruit latina Apologia prior, quae habet*: Haec in scholis non attingunt.

13) der] Coel.: dem

sie wissen vast woll, das der Lutter Inn dem Recht vnnd woll gelert hat, wenn er sagt, **quod reatus solutus sit per Baptismum, etiam si materiale, (.vt vocant.) peccati maneat,** denn das haist der Lutter peccatum, sunde, wie es auch die schrifft vnnd S. Augustin nennen, die andern haissen es **fomitem** vnd schwetzen [14]) dauon, Wie die philosophj nach haidnischer art, das die natur, wiewol sie schwach, vormuge aus Iren aigenenn krefften, das sie got furchte vnnd Im hertzlich vortrau, vnnd dergleichen Mehr. Darzu machen sie [15]) aus den naturlichen Lusten, res medias, als ehe, wollust, gellt vnnd guth begerenn. [16])

Also habenn die Schullerer denn Namenn der Erbsunde woll behaltenn, Aber was Erbsunde sey, vnnd was Sie wircke, habenn Sie noch nye gnugsam dargetann, Wie doch hoch vonnoten, Derhalben muste der Lutter deutteun vnnd clar auslegenn, Was doch Erbsunde were, Vnd wie der Reatus auffgehaben werde Inn der tauff, Vnnd die Sunde hebe ann Zusterbenn durch den hailigenn gaist, Sy werde aber doch gleichwol nit also bald auff aynn mal ausgeseget, vnd ebenn dise vberbleibung vnnd reliquias der sunde haist die schrifft Sunde, Dann S. Paul sagt, das mich gefanngenn nymbt Inn der Sundenn gesetze, Also redet auch S. Augustin: dann er spricht Contra Julianum, die sunde wird vorgebenn Inn der tauffe, nit das sie Nymmer da sey, Sonnder sie werde [17]) nicht fur sunde gerechennt. [18]) Item das gesetze der Sunde, welchs Ist Inn denn glidern des [19]) Leibs, Ist vorgebenn durch die gaistliche widdergepurt, vnnd bleibt doch Inn dem sterblichen flaische, vorgeben Ists, quia Reatus solutus est Sacramento, quo renascuntur fideles, denn die tauffe wirckt ain neue geburt, vmb welcher willen die Sunde, die noch da Ist, nit fur Sunde gerechennt wirt.

Aus dissem allenn hat Kay. Mayt. gnediglich vnnd leichtlich Zuuornemenn, das wir aigentlich das haltenn vnnd lerenn vonn der Erbsunde, das do heltt vnnd leret die gemaynne Christliche kirche.

[20]) Im virdenn vnnd sechsten Artickel Ist hinzugesetzt aynn lannge disputation de Merito, vom vordinst, vnnd wirt doch nichts ehrlichs gesagt, [21]) wie fernn des menschenn wercke vordinlich seint [22]), Vnnd wer solchs nicht clerlich leret, der vortunckelt mit deme, das er die werck zu vast rumet, die selige lere vom glaubenn, wie der gerecht mache fur gott, Welche lere die aller notigist Ist denn rechtschaffenenn gewissenn [23]), Welche lere auch soll als die nottigste Inn der Cristlichen kirchen das Regiment habenn vnnd auffs hefftigst getriebenn werdenn.

[24]) Nu sehe mann nur wunder zu, wie glimpflich sie Itzunt [25]) redenn vom vordinst. In vorzeiten, wann sie Retten [26]) vonn der vorgebung der Sunden vnnd der Rechtferttigung, So wart des glaubens nye gedacht, allaine sagt Mann von wercken, Zudeme sagten sie, das die werck ohn denn hailigen gaist gnade vordintenn de Congruo, darnach vordintenn die werck mit der gnadt das Ewige lebenn de Condigno, vnnd was [27]) die ganntze Cristliche lahr nit anders, dan eittel philosophej [28]) vonn werckenn vnnd [29]) weltlicher zucht, nit vom glaubenn vnd gotlicher wirckung; den das habenn sie auch mit klarenn wortten geschriebenn: Bonum opus sine gracia factum et bonum opus cum gracia factum esse eiusdem Speciej: Cum gratia tantum adderet respectum meritj. Alsouil gabenn Sie denn krefftenn Mennschlicher Natur, [29a]) das sie mainten, man bedurffte des hailigen gaists nit.

Etliche Zweiueltenn auch, ob die gnade etwas wirkte Inn hailigen, [30]) vnnd lereten, das aynn mensch konte [31])

---

14) schwetzen] Coel.: schwetzt

15) Darzu machen sie] Coel.: machen also

16) als ehe, wollust, — begerenn.] *pro his in* Coel. *leguntur*: die in vnser eigen gewalt stehen. *In latina Apologia priore neque haec, neque illa inveniuntur, sed nonnisi verba, quae praecedentibus*: Darzu machen sie — res medias *respondent*: Cupiditates naturales fecerunt res medias; *haec certe in* Guelf. *leguntur*, (Onold. *habet eadem verba, excepta voce* naturales, *quam omittit*); Chytr. *vero ab his h. l. prorsus differt* (*vide supra p.* 277. *notam* 10.) *Ex his intelligitur, germanicam Apologiam priorem non cum Ed.* Chytr., *sed magis cum Codd.* Guelf. *et* Onold. *consentire, peculiaria autem additamenta quibusdam locis habere.*

17) werde] Coel.: wird

18) vnd ebenn dise vberbleibung vnnd reliquias — nicht fur sunde gerechennt.] *latina verba, quae his respondent*: Et has reliquias peccati — sed vt non imputetur, *tantum in* Guelf. *et* Onold., *sed non in* Chytr. *leguntur* (*vide supra p.* 277. *notam* 12.); *ex quibus iterum elucet, germanicam Apol. priorem non congruere cum latina, qualis in Ed.* Chytr. *continetur.*

19) des] Coel.: meines

20) *Sequentia in* Coel. *sic inscripta sunt*: Der Vierde vnd Sechste Artickel, | Wie man für Gott Fromm vnd Gerecht wird.

21) nichts ehrlichs gesagt,] Coel. *aptius*: nichts klerlichs gesagt, (= *lat.*: Neque tamen satis explicatur,)

22) vordinlich seint (= *lat.*: sint meritoria)] Coel.: etwas verdienen, vnd wie nicht,

23) gewissenn,] Coel.: Hertzen vnd Gewissen, *Lat. Apol. prior habet solam vocem*: piis (= den rechtschaffenen), *ergo similiter ac illo loco in nota* 16. *memorato, nullam harum vocum continet, quibus* Coel. *et* Cass. *inter se differunt.*

24) *Sequentia in* Coel. *inscripta sunt*: De Merito.

25) Itzunt] Coel.: jetzt

26) Retten] Coel.: redten, *utrumque i. q.* redeten

27) was (*in* Cass. *et* Coel.) *h. l. i. q.* war

28) philosophej] *in* Foerstemanni *Ed. Codicis* Cass. (*sine dubio tantum typographico errore*) *legitur*: philephj; Coel.: Philosophei

29) werckenn vnnd] *a* Coel. *absunt.*

29a) Mennschlicher Natur,] = *lat.*: humanae naturae, *quae in* Guelf. *et* Chytr. *leguntur, in* Onold. *autem vox* humanae *deest* (*vide p.* 280. *notam d.*)

30) Inn hailigen,] Coel.: in den Heiligen,

31) konte] Coel.: köndte

aus seinem Naturlichem vormugen die gepott gottes halttenn quo ad substantiam actus, tametsi respectus meritj deesset.

Worumb straffenn [32] die Bischoue do nit solche gotslesterung vnnd offenntliche blasphemien, wie Innenn doch gepurt hette, Ja sie liffen solchs gehenn, vnd In der schulen vor hailige ding lerenn [33] zu mergklicher vneer vnnd vorclaynung [34] des vordinsts vnnd sterbenns Christj. Allayne do Mann begunt zumucken Wider den Ablas Marckt vnnd widder die Tiranney des Babsts, das [35] hat Mann vor grosse vnnd vnnleidliche ketzereienn gehalttenn, gleich als hettenn sie zuuor eittel kostlich hailig ding geleret, doch habenn Sich etliche theologi nu gebessert, vnd bekennen, das Je Zuuil, vnnd mehr dan Recht Ist, gefurt Ist Inn die hailige schrifft, Aus menschlicher philosophej, Bekennen, das Mann des Mennschenn krefftenn Zuuil Zugebenn hat, Bekennenn, das die gebot gottes nit allain gebietenn, wie Man eusserlich from sein soll, den das kann vornunfft etlicher Massenn ausrichten, Sonnder das sie gaistlich seynn, vnnd wollenn das hertz Rain habenn, fordern denn glauben, die hoffnung, das Man Sich gewislich hulff zu Gott vorsehe In allenn nöten, das Man got anruff, das Man das flaisch, das ist alle flaischliche lust, todte.

Itzt lassenn Sie Inn [36] wolgefallenn, das sie denn glaubenn hinzuthun, Wenn Sie vonn der Rechtferttigung vnnd vorgebung der Sundenn redenn, Nemlich, das vmb des glaubens willen denen die Sunde nit zugerechnt werd [37], die do glauben, Sie werden In vertzihen vmb Cristus willenn, Allain sie flickenn etwas dran vom vordienst der werck, vnnd bekennen doch, es sey fast geringe. Sie sagen, die werck, die Inn der gnad geschenn, vordienenn das ewige Lebenn, sed minus principaliter, Dis Einig stucklain behalden sie noch von der vorigenn gruntsuppen falscher lahr.

Vnnd wans schon War were, Als nicht Ist, das die werck etzlicher massen vordienstlich weren, So Ist dannoch vnnser artickell Cristlich vnnd Recht gestelt, gute werck soll man thun, den got hatt sie gebottenn, Aber doch also, das wir nicht auff vnnser werck vortrauenn, damit fur got gerecht zusein, Sondern vortrauenn, auff denn vordienst vnnd die Zusage Cristj, [38] das helt vnnser Artickell, vnnd Ist kaynn Zweiuell daran, alle Cristenn Mussen das bekennen vnd leren, denn also sagt der prophet Im psalter, Herre gehe nicht Inn das gericht mit deinem knecht, denn fur dir wirt nymant gerecht bleibenn, Item so du, Herre, wilt acht habenn auff Missetat, Her, wer wirt bestehen?

Vnnd Augustinus spricht: got furet vnns nit Zum Ewigenn lebenn durch vnnser vordinst, Sonndern durch seine barmhertzickait. Also will vnnser Artickel, das Man gutte Werck Tun soll, Dieweill sie got gebeut vnnd haben wil, vnnd vordampt doch das vortrauen auf die wergk, den dis vortrauenn habenn Alzeit alle Cristen vnnd frommen leut vordampt. [39])

Die widersacher habenn ain gloßlain ertícht vber denn spruch Cristj, der solch vortrauenn auff vnnser wergk vorbeut, Nemlich: so Ir alles getann hapt, sprecht, [40]) Wir Seint vnnuze knecht, vnnuze (.deuten sie.) sint wir got, aber doch seint wir nuze vnns selber, [41]) das Ist ain ausflucht ad hominem, Wenns aber ans lichtt kommenn wirt, was mann dauonn reden wert, [42]) hat aynn Ider vorstennder [43]) bey Ime selbst woll zuermessenn, vnnd Man kont dises gloßleins woll spottenn, [44]) Wo wir kay. Mayt., vnnsers aller gnedigstenn Herrn, nicht hier Inne [45]) auffs vnderthanigste vorschonttenn, Es solten aber die vnder kay. Mayt. Namen disse schrifft zusammen getragenn haben, vleissiger vnnd vorsichtiger gewesenn sein Vnnd Inn solchenn aller großwichtigsten Sachenn nicht also mit der schrifft vnnd gottes Wortt, dorzu Mit kay^n namen schertzenn.

Sanct Ambrosius legt dissen spruch vil Anders aus, der also spricht, hiraus volget, das Nymannts Seyne werck Rumenn soll, den wir seint Got vnnsern dinst aus pflicht schuldigk, Vnnd bald hernach, die gnad Sollenn wir Rumen, Vnd die Schwachait der natur nit vorgessenn. Wir wollenn aber Inn der kurtz beweisen, das disse

32) straffenn] Coel.: strafften

33) lerenn] Coel. *male*: lertgn

34) vorclaynung] Coel.: verkleinerung

35) das] Coel.: dis

36) Inn] Coel.: jhnen

37) die Sunde n. z. werd,] Coel.: die Sünden n. z. werden,

38) das wir nicht — die Zusage Cristj,] Coel.: das wir nicht meinen, wir verdienen mit vnsern Wercken, das vns Gott gnedig sey, vnd wir für Gott Fromm sein, Sondern aus lauterm verdienst vnd zusagen Christi.

39) vordampt (Coel.: verdampt)] *hac voce haec particula finitur, aeque ac in latina Apol. priori Codicum* Guelf. *et* Onold. *finitur verbo*: damnauerunt. *Additamenti igitur, quod h. l. in* Chytr. *exstat* (*vide supra p.* 281. *notam n.*), *in germanica nullum vestigium reperitur. Itaque hic locus novum praebet documentum Apologiam german. priorem non congruere cum latina Editionis* Chytr. (*conf. supra p.* 277. *notae* 10. 12.).

40) Die widersacher habenn — sprecht,] Coel.: Die Wiedersacher haben mit einer erdichten deutung, vnd als ich acht, zum Faßnacht bossen, denn es kan jhn je nicht ernst sein, gedeutet den Spruch Christi: Wenn jhr alles gethan habt, was jhr solt, so sprecht,

41) sint wir got — vnns selber,] Coel.: seind wir Gott oder für Gott, aber nicht für vns selbs, (= *lat.*: inutiles deo, sed non nobis)

42) Wenns aber ans lichtt — dauonn reden wert,] Coel.: Was aber alle Welt von dieser auslegung vrtheilen werde, wenn sie dermal eins an tage kommen wird,

43) Ider vorstennder] Coel.: jeglicher Verstendiger

44) vnnd Man kont — woll spottenn,] Coel.: Hie köndte man viel sagen von solcher kalter vnd vngereumbter auslegung. (= *lat.*: Quam multa hic dici possent de hac frigida exposicione)

45) nicht hier Inne] Coel.: hierinnen nicht

Rede Cristj vordammen [46]) den vordinst vnnd des vordinsts vortrauenn.

Cristus gehet damit vmb, das er vnns abwende von dem vngotlichenn vortrauenn auff vnnssere vordinst, Er hebt aber von ayner gleichnus an, das wir gott nit Mogenn zum schuldner Machenn, als der vns vmb vnser vordinst willenn gnedig sein Musse, gleich wie aynn knecht nit kann seinen hern zwingen, Wann er schon alles gethann hat, Was er sol, das er Im musse darvmb vil schuldig seynn, Also auch Ir, Sagt er, dieweil Ir knechte seiet, könnt got nicht zum schuldner machen ꝛc. [47])

Dieweil aber got vnns nit [48]) schuldig ist, so volget, das wir nit [48]) Rumenn konnenn, das vnnser werck vordinstlich seynn, den wie sint sie vordinstlich, so doch got denn werckenn nichts schuldig Ist?

Doruber stehet auch Im Text, das vnns Cristus haist vnnutze knecht, das aigenntlich als vill haist, als Insufficientes, das kainer thu souil, als er woll solte, Denn wer libt got, Wie er sol? wer forcht got, Wie er sol? Wer tregt geduldiglich alles, was Im got zuschickt, wie er soll? wer liebt [49]) seinenn nagstenn, wie er schuldig Ist? Wer thut seim beruff volge Inn allenn stuckenn, wie er soll?

Also haist es, [50]) Inutiles formaliter, denn Mann mus mit denn Sophisten Ir sprach Redenn, Wie auch S. Paul leret, das die werck vnrain sein, do er spricht, Ich thu nicht das gut, das Ich will, Sonnder das arg, das Ich hasse, das Tu ich. Item das flaisch begeret wider denn gaist, denn Inn der Natur steckt eittell sunde, bose Luste, gotts vorachttung, Wenig vortrauenn zu Got: disse Sunde hindern auch die Allerhailigstenn, vnnd Machenn alle gute werck vnreyn, das Ist der Einfeltige vnnd aigenntlichen [51]) vorstanndt der Wortt Cristj.

Hieraus schleust Sichs nu gewaltiglich, das auff das vordinst der werck nit Zutrauen sey, Dann dieweill gott vnns nichts vorpflicht Ist, vnnd vnsere Wergk seint nicht gnugsam, Wie wollenn wir vns denn vonn vnnsern Werckenn Rhumen? [51a]) Es wolt sich dann Ein knecht Rumen, das er seines hernn Acker vbell gebauet hette.

Zum Letztenn, So Ist auch vnnser widersacher [52]) glösslein nit widder vns, denn so die werck gott nit [53]) Nutze sein, folget, das Inn [54]) got nichts schuldig Ist, Ist er nu denn werckenn nichts schuldigk, wie konnen wir dan von wercken Rumen, das sie etwas vordienen? Wir wollen aber faren lassen solche faule glöslein, den Iderman vorstehet es woll, das Cristus mit disser gleichnus will auffhebenn vnnd straffen allen Rum, den wir der werck vnnd vordinst halben haben.

Noch sint vnnser widersacher so khün, vnnd dorffen durch aynn sophistische auslegung, die Sie selbst ertichtt haben, Inn dissem claren Text aynn ausflucht suchenn, Dorumb Ist nit not lennger disputationn: Denn das Ist Ie gewis, das die schrifft allenthalbenn vorbeut, das Sich nymants selbst vonn etwas Rumen solle, [55]) den was habenn wir, das wir nit enntpfanngenn habenn? sollenn auch nit puchenn vnnd vortrauenn wider auff vnnser stercke, noch krefftte. Derhalben habenn wir Recht geredt, das Mann musse gute werck thun, denn Got hat sie gebotenn, vnnd sollenn doch gleichwol auff vnnd Inn die werck nit vortrauen, sonder allaynne auff das vordinst Cristj.

Hie, sagenn Sie, braucht doch die schrifft des worts [56]) Merces, Lon, dorumb seint die werck vordinstlich, denn wo lon Ist, do Ist auch vordinst. Dis Ist aber ain Sophistisch gloslein, faen [57]) das Wortlein Merces auff, vnnd gedencken dordurch alle anndere clare vnnd lannge spruche Inn der schrifft, da disse sach nach der lennge gehanndelt wirt, mit aynem wortlein vmbzustossenn, vnnd vorstehenn doch der schrifft Rede vnnd art nicht.

Lonn haist nit lonn der wirdickait halbenn der werck, Sonnder vmb der Zusag willenn gottes, die Zusage aber, Wie S. Paull leret, wirt Inn [58]) glaubenn entpfangen, nicht vmb vnser werck willenn, Sonnder das vnns Cristus durch sein vordinst gnad erworbenn hatt, denn gleich wie die Zusage denn glauben fodbert, Wie Paulus sagt, also fodbert auch Lonn den glaubenn, denn lon Ist ayn ding, das got zusagt, Et causa Mouens promittentem, non est dignitas operum nostrorum, sed Meritum Cristj, Soll gott etwas Zusagenn, so mus er aynn vrsach habenn, die Inn [59]) dorzu bewegt vnd Im vrsach dorzu gebenn habe. [60]) Dise vrsach Ist nit die wirdickait vnnser werck, Sonnder das vordinst seins libenn Sonns Jesu Cristi, das es aber also sey, konnte [61])

46) vorbammen] Coel.: verdamme
47) ꝛc.] *a* Coel. *abest.*
48) nit] Coel. *utroque loco*: nichts
49) liebt] Coel. *typ. errore*: lieber
50) es] Coel. *recte*: er (*scil. Christus*)
51) aigenntliche] Cass. *male*: aigenntlichen (Coel. eigendtliche)
51a) wollenn wir vns .. Rhumen?] = *lat.*: gloriabimur, *quam lectionem* Guelf. *et* Chytr. *exhibent*, *in* Onold. *legitur*: gloriabuntur, *vide p.* 281. *notam t.*
52) widersacher] Cass. *male*: widersachenn (Coel. Wiedersacher)
53) nit] Coel.: nichts
54) Inn] Coel.: jnen
55) vorbeut, das Sich — Rumen solle,] *haec verba respondent latinis*: vetat gloriari in nobis, *quae in* Guelf. *et* Chytr. *leguntur*, *in* Onold. *autem desunt*. (*vide supra p.* 282. *notam w.*). *Ex quibus conicere licet, germanicam Apol. imprimis cum latina Codicis* Guelf. *consentire* (*de* Chytr. *iam supra in notis* 16. 18. 39. *dixi*).
56) des worts] Coel.: das wort
57) faen] Coel.: fahen
58) Inn] Coel.: im
59) Inn] Coel.: jhn
60) habe.] *sic recte* Coel.; Cass.: haben.
61) konnte] Coel.: köndte

Mann leichtlich vorstehenn, Wen Mann S. Paulus Lere von denn gotlichenn Zusagen, Vonn der gnaden, vonn der Rechtferttigung, vom glauben ꝛc.[62]) so vleissig Inn der kirchenn gelert vnnd gepredigt hette, als andere vnnutze sophistenn Lere. Derhalbenn habenn wir vnns mit dissenn zwaienn stucken In disser sachenn auff dasmal[63]) gnugen lassenn, das Mann musse gute Werck thun, denn got hat sie gebotenn, Vnnd das wir gleichwoll auff vnnd Inn die werck nit vertrauenn setzen, Sonnder allaine auff das blosse Zusagenn Cristj. Denn obschon Justicia legis vordienet praemia legis, So ist das gewisse,[64]) das wir gnad vnnd gerechtickait, die fur gott gilt, nit verdienenn mit vnnsernn Wercken, Vnnd wer solche ehre denn werckenn gibt, der schenndet vnnd lestert die Ehre Cristj, Wie dann Paulus beweiset, do er Spricht, Wen aus denn werckenn, die auch got selbst Inn Seym aignem[65]) gesetze gebeut, gerechtickait komptt, So Ist Cristus vergebenns gestorbenn.

Auff die[66]) Maynung sagenn Wir, das Wir allaine durch denn glaubenn gerecht werdenn, den der glaube ergreifft die gnade vnnd Barmhertzikaitt gottes, der do wais, das vnns got gnedig Ist vmb Christus willenn, disser glaube wirt gerechennt fur got Zur gerechtikait; vnnd dieweil er den hailigenn gaist entpfeht, so vornewet der hailige gaist die hertzenn vnnd gebirt In Jnen ayne Lust, guts zuthun, Wie Inn propheten geschriebenn stehet,[67]) Ich will mein gesetze Inn Jr Hertz gebenn, Also sint den die gutenn werck fruchte des glaubenns, In des erkennt der glaub, das wir vmb Cristus vnnd nicht vmb vnnser werck willen ain gnedigenn got habenn, Darumb macht der glaub gerecht, vnnd nit die wergk, denn der glaub Sihet auff Cristum, denn vmb seinenn willenn seint wir geliebet.[68]) Die Leutte hetten nymmer mehr zu Ewigenn Zeittenn kainen gewissenn bestenndigenn Trost wider die Sunde vnnd Inn anfechtungen, wen wir vmb vnnser werck willenn gnad erlanngetenn, Denn wir enntpfinden doch allewege, das es nit Raynn vmb vns sey, Aber der glaub bringt gewissenn Trost Vnnserenn gewissenn, Also das wirs gewis darfur halttenn, Wir habenn ain gnedigenn gott vmb Cristus willenn, Es sey vmb vnsere[69]) werck wie es wolle, das Treuget Nymannts.

Die widersacher kützelnn Sich fast mit dem wort Sola, der glaub allaine ꝛc.[70]) vnd nennen[71]) vnns dauonn Solarios, das maynen Sie ser Spitzigk, dieweill wir lerenn, Sola fide Justificarj hominem, Der Mennsch werd allaynn durch denn glaubenn gerecht, vnnd schreienn, das dis wortt, Sola, nit Inn der schrifft stehe, vnnd Man solle die Solenn zu schuchmacher schickenn ꝛc.

Sie clagenn auch, wir schlissenn die Sacrament aus, wir halten aber, das der Mensch gerecht wirt[72]) durch denn glauben, nit durch furgehennde odder nachfolgennde werck. Disser glaub wirtt erweckt durchs wortt vnnd die[73]) Sacramennt, Darumb schlissen wir die Sacrament nicht aus, sonder den[74]) vordinst der wergk, Das tut auch S. Paull, da er spricht, Es Ist gottes gabe, nit aus den wercken. Disse Negatiua schneidet die werck gar abe, Item er[75]) sagt offt, wir werdenn lautter vmb sonnst aus gnadenn gerecht.

Den gratis Ist auch aynn particula exclusiua, vnnd Ist nichts anders, dan wen ich spreche, Sola fide Justificamur: wir werdenn allain durch den glauben sehlig; Zudeme So Ist das wort donum auch exclusiua particula, die den vordinst ausschleust.[76])

Hie Sihet abermals kay. Mayt., das man Sich Zu vnns Nottiget vber solchem wortkrige, vnd das vnnsere widdersacher auff das hessigste deuttenn das wörtlein Sola, So doch alle Cristen vnnd Cristliche lerer allewege bekant haben, das vorgebung der sunden vns vmbsonnst widderfare, vnnd die widersacher leugknen es selbst nit, Aber sie sint bey der Sophisterey ertzogenn, vnnd haben nichts besserz gelernt, Dorumb konnen sie es nit lassen, Sie mussenn gezennck machen, hindert Sie aber das wortt sola so fast, Worumb vordammen sie nicht die altenn lerer ꝛc.?[77]) Worumb kratzen Sie es nit aus Jren buchernn? den die vnsernn habenn dis[78]) wort nit erstlich gefundenn,[79]) Sint auch nit die ersten gewesen, die also geredt habenn.

Inn vnser Confession habenn wir angezogen denn spruch Ambrosii, das Ist von Gote also geordent, das wer an Cristum gleubt, sellig sey, vnd entpfeet ane[80]) werck, Sola Fide, allain durch denn glauben, vmbsonst vor-

62) ꝛc.] in Coel. deest.
63) dasmal] Coel.: dismal
64) das gewisse,] Coel.: doch gewiss,
65) Seym aignem] Coel.: sein eigen
66) die] Coel.: diese
67) stehet,] Coel.: ist,
68) seint wir geliebet (Coel. sind wir geliebt).] *haec congruunt cum lectione lat. Codicum* Guelf. *et* Onold.: dilecti sumus, *pro qua* Chytr. *habet*: delecti sumus. (*vide supra p.* 283. *notam nm.*).
69) vnsere] Coel.: vnser

70) ꝛc.] in Coel. *deest.*
71) nennen] *sic recte* Coel.; [in Cass. *primum erat scriptum*: nemen, *quod deinde deletum et pro eo in margine scriptum est*: nehmen
72) wirt] Coel.: werde,
73) die] in Coel. *deest.*
74) den] Coel.: das
75) er (*scil. Paulus*)] Coel.: Es
76) Zudeme So Ist — ausschleust.] Coel.: Zudem so hebt auch das wort, Donum, Gab, alle werck auff. (*lat.*: Nonne et donum excludit opera?)
77) ꝛc.] in Coel. *deest.*
78) dis] Coel.: das
79) gefundenn,] Coel. *aptius*: erfunden,]
80) ane] Coel.: ohne

gebung der Sunden, Also redet auch Hilarius, Mathej 8. das beweget die schrifftgelerttenn fast, das von ainem Mennschen solle [81]) sunde vorgebenn werdenn. Den In Cristo konnten sie nichts den ain Menschen sehen, vnd das das vorgeben wardt, Welchs das gesetze nit mochte auflösen, Fides enim Sola Justificat, den der glaube macht allayne gerecht. Soll es nu vnrecht sein, So mussen disse Sophisten das wort Sola Inn der Vetter [82]) bucher, die man nu souil hundert Jar gelesenn hat, austilgenn, [83]) Aber vnnser widdersacher haben ain grosse gnad, das sie Sich kayner calumnien [84]) schemen, den [85]) disse ganntze Sach, wie ain mensch solle vor Gott from vnnd gerecht werden, Ist vleissig vnndt reichlich gehanndelt von Augustino wider die Pelagianer, vnnd von Ambrosio an vil ortten, Vnnd wiewoll Sie woll wissen, das wir derselben [86]) lerer Maynung volgenn, so ergreiffen sie doch aynn wortlain, das Sie cauilliern, domitt Sie gedennckenn ain schein zuhabenn wider Vns. [87])

[88]) Im Sibenden Artickell, was die kirch sey [89]) wollenn sie vnns beschweren, als solten wirs [90]) mit Johann Hus halttenn, So wir doch baldtt hernach offenntlich bekennen, das In der kirchn vill boser Mennschen vnd heuchler [91]) mit denn Hailigen vormischt sein, Solche leutte aber Rennen die widdersacher selbst Mortua Membra Ecclesiae. Sie sein woll In dem Leibe der kirchen, Aber Sie seint doch tode gelider der kirchenn, derhalben wan wir die kirchen definirn, So begreiffen vnd Rennen wir die lebenndige gelider.

Vnnd auff das Nymant mit warhait sagen muge, wir reden von einer gemalten kirchen, die nirgent Ist, So tun wir dorzu etzliche eusserliche Zaichen, dobey man die kirchen erkennen kan vnnd soll, Remlich gleich halten vom Euangelio oder artickeln des glaubens, vnd die Sacrament gleich brauchen, lauts des Euangelij, wo man disse Zaichenn findet vnnd Sihet, da Ist [92]) die kirche.

Aber vnnder denen, die solche Zaichenn habenn, seint etzliche hailigen, [93]) dieselbenn [94]) brauchen diser Zaichen Recht, Etlich seint bose vnnd heuchler, dieselbenn [94]) misbrauchemn disser Zaichen, Wie sol [95]) man doch Richtiger vnd clerer [96]) hieruon Reden? So hat [97]) auch kain vorstendiger Je [98]) anders gered: den Paulus Sagt Ephe: v: Cristus hat gelibet die gemayne, vnd hat Sich selbst vor Sie gegeben, auff das er Sie hailiget, vnd hat Sie gerainigt durch das wasserbad Im wort ꝛc., [99]) da [100]) nennet Paulus die kirchenn nit den gantzen hauffen, Sonder [1]) die Jenige, [2]) so gerainigt werdenn, Vnnd Setzt eusserliche Zaichenn hinzu, die tauff vnd das wortt. Das Sie Sagenn, es sey not Zu [3]) ainikait der kirchen, das Mann etlich [4]) menschen ordenung vnd kirchenbreuche, Remlich vniuersales tradiciones, wie Sie es nennen, [5]) gleichformigk [6]) an allen ortten mus [7]) halttem, da sagen wir Lautter nayn zu, den Mennschliche gebreuch seint nit ain solch [8]) gotts dinst, on welche Man nit konne [9]) gnad erlangen vnnd [10]) selig werden.

Dorumb Ist die gleichhait der mennschlichenn Satzung [11]) nit von noten, dann gleich wie an aym ortt der tagk lennger Ist, dan am andern, Also Magk man auch an Einem ort Inn kirchenn andere weiß vnnd Mennschlich satzung [12]) haben, dan am andern. Wie

---

81) solle] Coel.: sollen

82) Vetter] Coel.: Veter (*utrumque* = patrum)

83) austilgenn,] Coel.: auskratzen,

84) calumnien] *haec vox in* Cass. *voci cuidam deletae superscripta est.*

85) das sie Sich — schemen, den (*i. q.* denn)] Coel.: das sie sich für lügen nicht schemen noch robt werden. Summa,

86) derselben] Coel.: derselbigen

87) das Sie cauilliern, — zuhabenn wider Vns.] Coel.: damit sie für den Leuten Affenspiel treiben. (*lat. Apol. pro his habet verba*: quod in speciem exagitent)

88) *Sequentia in* Coel. *inscripta sunt*: Der Siebende Artickel. | Von der Kirchen.

89) was die kirch sey,] *haec verba a* Coel. *absunt* (*neque in lat. Apologia leguntur*).

90) als solten wirs] Coel.: inn dem das wirs sollen

91) das In der kirchn — heuchler] Coel.: das viel böser vnd Hypocriten inn der Kirchen

92) da Ist] Coel.: da ist gewislich

93) hailigen,] Coel.: heilig,

94) dieselbenn] Coel. *utroque loco*: dieselbigen

95) sol] Coel.: solt

96) Richtiger vnd clerer] Coel.: einfeltiger (*lat.*: simplicius)

97) hat] *in* Coel. *deest.*

98) Je (= *lat.*: unquam)] Coel.: nie

99) ꝛc.] *in* Coel. *deest.*

100) da] Coel.: Hie

1) nit den gantzen hauffen, Sonder] *haec, quae latinis verbis*: congregacionem non quorumlibet, sed *fere respondent, in* Coel. *desunt. Memoratu dignum est*, Coel. *h. l. fere cum apographo Spalatini a Melanthone nondum retractato congruere; in hoc enim verba*: non quorumlibet sed *nondum leguntur, vide supra p.* 284. *notam* 26.

2) die Jenige,] Coel.: die jenigen

3) Zu] Coel.: zur

4) etlich] Coel.: alle (= *lat.*: vniversales)

5) Remlich vniuersales tradiciones, wie Sie es nennen,] *haec in* Coel. *desunt.* (*Ex verbis lat., quas germanicis* „alle Menschen Ordnung vnd Kirchenbreuch" *Editionis* Coel. *respondent*: vniuersales tradiciones humanas, *intelligitur, illa verba in* Cass. *tanquam interpretamentum esse addita.*)

6) gleichformigk] Coel.: zugleich aus

7) mus] Coel.: müsse

8) solch] *in* Coel. *deest.*

9) konne] Coel.: köndte

10) gnad erlangen vnnd] *in* Coel. *desunt.* (*In lat. Apol. pro verbis*: ain solch gotts dinst, — selig werden, *leguntur haec*: cultus ad iusticiam necessarij.)

11) satzung] Coel.: Satzungen. (= *lat.*: tradicionum)

12) satzung] Coel.: gewonheit (*In lat. Apol. verbis*: andere weiß

Man spricht, lenndlich sitdlich, [13]) das beweiset die schrifft ann villenn orttenn, Roma. 14. das Reich gottes Ist nicht essenn vnnd Trincken, [13a]) sonder gerechtickaitt, frid vnd freude Inn dem hailligenn gaist. [13b]) wer darInne Cristo dienet, der [14]) Ist got gefällig vnnd denn Mennschenn Beweret, [14a]) Gala: 3: [15]) Ir Seit alle gottes kinder, durch denn glaubenn An Cristum Jesum, dann wie vill euer getaufft sein, die habenn Cristum angezogen, hie Ist kaynn Jude noch [16]) grieche, hie Ist kain knecht noch freyer, hie Ist kain Mann noch weib ꝛc. [17]) Aber hievon wollen wir dohinten weitter Reden.

[18]) Vom Zehenden, Wir Sagenn nit, das der tode Leib Cristi Im Sacramennt entpfanngenn werd, oder das der Leib ane blut sey, oder das Man das blut enntpfae ane denn Leip, Sonder wir halden vnnd bekennen, das der gannz Lebendige leip [19]) do sey Inn aynem Itzlichen tail des Sacraments.

[20]) Im Eilfftenn, wiewoll wir vor Nutz vnd fruchtbar achtenn die beicht vnnd absolution, Wie man wais, So wollen wir doch Nymants gewissen vorbinndenn Zuhalten das Capittel Omnis [21]) Vtrivsque serus, [22]) dan es gebeut vnmugliche ding, das man solle [23]) alle sunde beichtenn. Nu Ist es nit allaynn vnmuglich, das ainer aller [24]) seyner tadt gedennckenn soll, [25]) Sonder es Ist vil vnmoglicher, das ayn Mensch alle seine Sunnde wisse, dan des Mennschenn hertz Ist bose vnd vnerforschlich.

Mennschliche natur Ist voll boser begirde, voller [26]) gottes vorachtung, disse sunde liget [27]) also tiff Inn der Natur vorborgenn, das Sie nit fur Sunde [28]) geacht vnd erkant werdenn, Es komme dan der hailig gaist vnd eröffne Sie [29]) Inn vnnsernn Hertzen. [30]) Nu Ists aber [31]) ein nötige [32]) lere, das Mann die gewissen berichte, das auch die vnerzelten Sunde vorgebenn werden denen, die do glauben. Vnd do man solt die leut lerenn vonn der absolution vnnd glauben, do haben die Scribenten vnd prediger hin vnd wider Allain [33]) dohin die Leut mit hochstem vleis gedrungenn, das Sie Ire Sunde zusammen Lesen, Inn des wordt [34]) aber des glaubenns nit Mit aynem wort gedacht. Derhalbenn wollenn wir kaynns Mennschen gewissen beschwerenn mit der burde des capittels Omnis vtriusque serus, [35]) Dann Wiewoll disse beschwerung vor Sich selbst vntreglich, so haben doch die glosenn doruber villfalttige vnnd seer farliche fallstricke der gewissenn hinzugetann.

[36]) Im Zwolfftenn, [37]) das sie sagenn, Man solle den, so Ire sunde gebeichtet, etlich angesatzt werck aufflegenn, domit Ire sunde zubessern [38]) vnnd gnug zuthun, das kan Mann aus der schrifft nit beweisen.

Item [39]) das sie ertichtenn, wie die straffe des ewigenn todes vorwandeltt [40]) werde Inn ayn Zeitliche straff,

---

vnd menschl. satz. s. gewonheit *respondent*: alijs ritibus humanis)

13) lenndlich sitdlich] *pro his scriba Codicis* Cass. *primum scripserat*: leidlich siedlich, *sed deinde vocem* leidlich *delevit et in margine scripsit*: lenndlich *et vocem* siedlich *emendavit in*: sitdlich (Coel.: Lendlich, Sittlich — *Verbis*: Wie man spricht, Lendlich, Sittlich *in lat. Apol. nulla respondent.*)

13a) essenn vnnd Tr.] = *lect. lat.* Guelf. *et* Chytr.: esca et potus (Onold.: esca aut potus, *vide p.* 284. *not.* 29.)

13b) frid vnd freude — gaist.] = *lect. lat.* Guelf. *et* Chytr.: et pax et gaudium in spiritu sancto, *pro quibus* Onold. *habet*: etc. (*vide p.* 284. *not.* 30.)

14) der] Coel.: das

14a) wer darInne Cristo — Beweret,] *his verbis in lat. Apol. nulla respondent* (*conf. supra p.* 284.).

15) 3] *sic recte* Coel. *et lat. Apol.*; *legitur enim hic locus Galat.* 3, 26—28.; Cass. *falso*: Gala: 2.

16) noch] Coel.: noch kein

17) ꝛc.] *in* Coel. *deest.* — *Verbis*: die habenn Cristum angezogen, — kain Mann noch weib ꝛc. *respondent lat.*: Christum induistis. Neque iudaeus est, neque graecus, neque seruus est, neque liber. Neque masculus est, neque femina, *quae in* Guelf. *et* Chytr. *leguntur*; Onold. *pro iis habet*: etc. (*vide p.* 284. *not.* 31.)

18) *Sequentia in* Coel. *inscripta sunt*: Der X. Artickel. | Vom Abendtmal des HErrn.

19) der gannz Lebendige leip] *de his, quibus in lat. Apol. respondent verba*: integrum et viuum Christum, *conf.* Bertrami *annotatio in* Litt. Abhandl. 3. St. *p.* 54 *sq. not.* 6.

20) *Sequentia in* Coel. *inscripta sunt*: Der XI. Artickel. | Von der Beicht.

21) Omnis] *in* Cass. *male scriptum est*: omnes

22) Vtrivsque serus,] Coel.: vtriusque etc. (*Conf. lat. Apol. prior supra p.* 285. *not.* 33.)

23) solle] Coel.: soll

24) aller] *sic recte*: Coel.; Cass.: alle

25) soll,] Coel.: solle,

26) voll boser begirde, voller] Coel.: voller böser begirden, Gottloses voll (*vox* Gottloses *in Ed.* Coel. *addita respondet in lat. Apol. voci*: impietate).

27) liget] Coel.: liegen

28) das Sie nit fur Sunde] Coel.: das sie mögen von niemand für sünde

29) Sie] Coel.: sie vns (*hoc pron.* vns *in lat. Apol. non legitur*)

30) Inn vnnsernn Hertzen] *sic recte* Cass. (= *lat.*: in cordibus nostris); Coel.: in vnserem hertzen.

31) Nu Ists aber] Coel.: Es ist aber auch

32) ein nötige] *scriba Codicis* Cass. *primum scripserat*: vnnotige, *sed hoc deinde delevit emendavitque in*: ein nötige

33) Allain] Coel.: nur

34) wordt] Coel.: ward

35) serus,] *in* Coel. *deest.* (Cass. = *lat. lect. Codicis* Onold. utriusque sexus, Coel. = *lat.* Guelf., Chytr.: utriusque, *vide supra p.* 285. *notam* 41.)

36) *Sequentia in* Coel. *inscripta sunt*: Der XII. Artickel. | Von der Buss.

37) Zwolfftenn] Coel.: Zwölfften Artickel,

38) zubessern] Coel.: zubüssen

39) Item] Coel.: So kan man auch nimmermehr beweisen, (= *lat.*: nunquam probari poterit)

40) vorwandeltt] Coel.: gewandelt

druckt gebot vonn Cristo, Darumb soll Man ebenn das halltenn vonn solchenn [69]) gebreuchen, das Mann heldt vonn andern Mennschenn satzungen, also das Man es nit halte vor notige ding Zur sellickait. vnnd es Ist wunder, worumb sie das gebet nit vnntter die Sacrament gezelt habenn, so es doch Dionysius erzellt, Sonnderlich auch, dieweil Manns Warhafftiglich vnnd ain Recht Sacrament nennen kann, [70]) die weill es aynn gottes gebot hat, vnnd zwo treffliche [71]) Zusagenn, dann disser herlich Tittell [72]) hette das gebet hohe erhoett [73]) vnnd die Leut Zum gebet vnd glaubenn geraitzt.

Weitter Ist disses [74]) sehr vnnfreuntlich gehandelt, Sie zancken der Sacrament Zall halbenn aus kayner andern vrsachen mit vnns, dann allayn, das sie vnns bey den vnuorstendigen leutten feindselig Machen, denn sie wissenn seer wol, das nicht vill darann gelegenn sey, Man Rechenn Mer odder Weniger Sacrament, dan Siebenn, vnd wollen gleichwol, das Man vnns scheldenn soll, [75]) das wir nit haldenn, das Siben Sacrament sein, das Iderman sage, Sein die lutterischenn so bose leutte, das Sie von den Sacramentenn nichts haldenn rc., [76]) Vnnd Schweigenn Inn des gantz [77]) von Iren selbst Irtumen, die Sie allewege gelert habenn, nit allain [78]) vonn der Zall der Sacrament, daran nichts gelegen Ist, Sonder die elendenn Sophisten habenn ganntz vnd gar vorkert denn Rechtenn brauch der Sacrament, an [79]) welchenn Nymant kann selig werdenn.

Den Sie habenn gelert, das die Sacrament ex opere operato, das Ist, die Werk durch Sich selbst genade erlangen, Ja das ist vil vnnschicklicher geredt, das nit [80]) von noten sey vmb [81]) guter gedancken, Sonder das Sacrament bring gnad mit Sich vnd Mache [82]) denn Mennschenn from auch ane ain gutenn gedannken, sine Bono motu. Dise gots Lesterung Ist Je zu gros, das Mus Idermann [83]) bekennen, darumb hat auch disse gotts Lesterliche lere vndergedruckt die Rechtschaffne Lere vonn der gerechtickait [83a]) des glaubenns vnnd die Rechtschaffene gaistliche [84]) vbung des glaubens, vnd hat an Ire stat [85]) auffgericht, das Man auff werck vortrauenn soll, Welchs [86]) doch Im tode vnd wann man myt Got handeln sol, nit besteen [87]) magk. [88])

Dornach hat kein mensch [89]) gewissen trost bekommen Mogen, Dieweill Mann von der lere, wie die sund vmb sonst, aus lauter gnaden vorgebenn werdenn Vnnd wie der glaub allain gerecht mache, weniger dan nichts gewist hat.

Es seint auch nit wenig von den widersachernn, die solche woltat, die aus der lere der vnnsern [90]) vom brauch der Sacramennt kommen Ist, [91]) mit freuden Annemen, vnnd got darfur dannckenn, Nemlich das die Sacrament nit helffenn [92]) ex opere operato, sonder Also seint [93]) von Cristo Eingesetzt, den glauben dordurch zu erweckenn, vnnd das Sie Nutze sein, wan der glaub dorzu kompt, vnd hiedurch werdenn die erschrocken gewissen getrostet, So sie wissenn, das Sie glaubenn Sollenn, das sie vmbsonst ane vordinst gnad erlangen, vnd das solcher glaub gerechtickaitt vor gott sey, dan das wortt vnnd Sacrament haben gleiche krafft, wie auch Augustinus anzaigtt, do er schreibt, Sacramentum esse verbum visibile, Sacrament Ist ain wortt, das Man siehet, das Ist ain Zaichen, das die augenn begreiffen, [94]) auff das das hertz geraitzt werde, gote zuglaubenn, gleich wie das wort vonn denn leiplichen oren gehort wirdt, [95]) das [96]) das hertz zum glaubenn gereizt werde. [96a])

---

69) solchenn] Coel.: diesen

70) Sonnderlich auch, — nennen kann,] Coel.: vnd sagt das es warhafftiglich müge ein Sacrament genennet werden, (*lat.*: ac verissime Sacramentum dici possit)

71) zwo treffliche] Coel.: grosse Treffliche (*lat. Apol. habet solam vocem*: egregias)

72) dann disser herlich Tittell] Coel.: Dieser Tittel des Sacraments (*lat.*: Et [*in* Chytr. *deest*: Et] hic titulus Sacramenti)

73) hohe erhoett] Coel.: hoch erhöhet,

74) Weitter Ist disses] Coel.: So ist das

75) schelдenn soll,] Coel.: schelten soll, wenn man höret,

76) rc.] *a* Coel. *abest.*

77) gantz] Coel.: stock still

78) nit allain (= *lat.*: non solum)] Coel.: nicht

79) an] Coel.: ohne

80) nit] Coel.: nichts

81) vmb] *haec vox in* Cass. *lineā subnotata est*; Coel.: ein

82) Mache] Coel.: macht

83) Idermann] Coel.: alle Welt

83a) Lere vonn der gerechtickait] = *text. lat.* Guelf. *et* Chytr.: doctrinam iusticiae (Onold.: iusticiam doctrinae, *vide p.* 287 *sq. not. e.*)

84) Rechtschaffene gaistliche] Coel.: rechtschaffenen Geistlichen

85) hat an Ire stat] *sic recte* Coel.; Cass. *corrupte*: hatten Ire stat (*lat. Apol. habet solum verbum*: erexit)

86) Welchs] Coel.: welche

87) besteen] *hoc in* Cass. *legitur supra verbum deletum*: bescheen, *quod scriba primum scripserat.*

88) magk.] Coel.: mügen.

89) kein mensch] *sic recte* Coel.; Cass. *male*: kains menschen

90) der vnnsern] Coel.: welche von den vnsern gelert ist worden, (*lat.*: quam nostri . . . tradiderunt.)

91) kommen Ist,] Coel.: kommen,

92) nit helffenn] Coel.: nicht gnad mit sich bringen, (= *lat.*: non afferant graciam)

93) Also seint] Coel.: sie sind

94) begreiffen,] *huic voci in* Cass. *praecessit verbum*: bekrefftigenn, *quod autem deletum est.*

95) vonn denn leiplichen oren gehort wirdt (= *lat.*: in aures incurrit)] Coel.: von dem leiblichen Ohr gehöret wirdt,

96) das] Coel.: auff das

96a) gleich wie das wort — — gereizt werde.] *verba lat. his respondentia in* Guelf. *quidem et* Onold. *leguntur, sed in* Chytr. *desunt, vide supra p.* 286. *notam i.*

gesetze Nennet teuffels lerenn.[5]) Von disser Sachenn konnt Mann vill Redenn, Wanns von nöten were. Nu aber hie ain offentliche bringennde Not Ist, dissenn Canonem Zulindern, also das es weitterer disputation nit bedarff, So machen Sich die schuldig aller vnzucht des gaistlichenn stanndes,[6]) die solchenn Canonem wider gottes gebot vortaidingenn,[7]) Dorumb konnen wir nicht willigenn, das Man der priester ehe vordamen sollt.[8])

Von der Mess.

Vnnser widdersacher bekennen selbst, das die Messe sehr misbraucht sey,[9]) dorumb sollen Sie den vnnsern das zu gut halden, das sie solche Mißbreuche gestrafft habenn, Dan wo die Bischoue vleissig Ires Ambts gewartet hettenn, So weren solche vnd dergleichen Misbreuche In der kirchen nit eingerissen. Nu Ist leichtlich Zuuorstehenn, das das aynn Misbrauch sey, Wen etliche mitling vnnd vmb lonn[10]) gedingte prister odder Aus pflicht Irer fundation vnd Stifftung messen halten[11]) auff bestimpte tage, offt wider Iren willenn, Sie Sint[12]) dorzu geschickt odder nit. Dise Misbreuche seint also gemaynn, alß Iderman bekant, das sichs nicht kann bergen lassen. Doruber sint[13]) andere misbreuch, doher Sich die grobenn Misbreuch geursacht habenn,[14]) deren vnnsere Widdersacher wenig vnd schir gar nichts gedacht habenn, Sie wollen vortaidigen, das die Mess ain opffer sey, vnd[15]) Man hab es vor Tausennt Jaren dorfur gehaldenn, Auch so haissen es die Griechenn Liturgiam, Item missba[16]) auff hebraisch haisse ain altar, auff griechisch thysiasterion: Zuletzt dieweil Cristus sagt, das thut ꝛc. Tun aber heisset opffernn. Sie sagenn auch, es sey Arrianische ketzerey, halten, das die Mes kaynn opffer sey.

Vnnd dis sint die vrsachen, die Sie wirdig Achten, das sie vnnder kay. Mayt. tittel vnnd Namen vor allenn Stenden des Reichs vorlesen werden solten. Es kan aber Ein Itzlicher[17]) vorstendiger woll ermessen, was Man hieuonn Richttenn vnnd halttenn werde, Wann Sie dermaleins offenbar vnnd vnder die leutt kommen werden. Sie Maynen, disse allergroßwichtigste vnd schwerste sach, als Itzt auff erdenn vnd Inn der kirchenn sein Magk, dauonn Mann Itzt handelt, sey woll vortedingt vnnd gegrundet domit, das sie ain frembde vocabell oder Zway allegiren, die sie etwo vonn aynem Schulmaister enntlehennt vnnd selbst nit vorstehenn, domit Maynen Sie, sey die Sach ausgericht. Dan wann das gulte,[18]) So wollen wir woll besser wort finden, die kirche haist die Messe Synaxin vnndt Communionem, vnd der Canon selbst gibt Zeugnus, das Ir vill von aynem altar Nemenn vnd Nissen,[19]) vnnd dieweil sich solche wort[20]) nit Reumen auff die Winckelmessen, so lest sichs woll sehenn, das die priuaten messen Zuhalten ain Neuer brauch sey.

Doch wollenn wir solch kindisch Argument fallen lassenn vnnd Zur Sachen greiffenn. Dan man mus In solchem großwichtigen handel gute, bestenndige, bringende argument habenn. Der streitt Ist nit dorumb, ob die Mess sacrificium hais odder nicht.

Wir wissen, das die altenn lerer die Messe Sacrificium, ain opffer, genant haben, dieweil es sey ain gedechtnus des opfers Cristi, Wie Ireneus Sagt, Vnnd wir lassen den vettern das willig vnd gerne nach, das sie die Mess sacrificium[21]) Nennenn, Dann wir fechten nicht[22]) mit Inenn, Sonder mit den Newenn Lerern, mit denn papistenn, die das wort Sacrificium vbell vorstannden vnd gedeutet haben, vnd habenn In die kirchen eingefurt newe vnd zuuor vnerhorte leren vnnd gebreuche, die widder das Euangelium sint.

Doruber[23]) Ist der hader, ob die Messe vnd abentmal des hern ain werck vnd solch opffer sey,[24]) das er opere operato durch das werck an Im selbst gnad vordiene vnd gerecht Mache, Item das es anndernn, welchen die Messe applicirt wirdt[25]) vnd fur welche sie gehalttenn wirt, Auch also ex opere operato gnad vordiene vnd Sie gerecht Mache, Vnnd wiewoll die bucher der widdersacher disser Lere voll sindt, So vormogen Sie doch nichtt aus Irgent aynem der hailigen alden veter beweisenn,[26])

---

5) lerenn, (= *lat.*: doctrinas).] Coel.: lehre.

6) aller vnzucht des gaistlichenn stanndes,] *haec verba, quae in* Cass. *et* Coel. *leguntur, eam ob causam notatu digna sunt, quod lectioni Ed.* Chytr. *fere respondent*: Omnium libidinum huius ordinis, *pro quibus* Guelf. *et* Onold. *sola verba priora*: Omnium libidinum *exhibent*. (*Conf. quae supra p.* 317 *sq. in Prolegg. de Ed.* Chytr. *diximus*.)

7) vortaidingenn,] Coel.: verteidigen.

8) sollt.] Coel.: soll.

9) das die Messe sehr misbraucht sey,] Coel.: wie inn der Messe viel grösser Misbreuch sein (*lat.*: magnos abusus esse Missae)

10) vmb lonn (= *lat.*: mercede)] Coel.: vmb Gelt

11) messen halten] Coel.: mussen viel Mess halten, (*lat.*: certum numerum missarum faciunt)

12) Sint] Coel.: sein

13) Doruber sint] Coel.: Es sein auch

14) doher Sich die grobenn Misbreuch geursacht habenn,] Coel.: da die vnerfahrne wenig darumb wissen (= *lat.*: minus nota imperitis)

15) vnd] Coel.: denn (= *lat.*: quia)

16) missba] Coel. *recte*: Misbeach

17) Itzlicher] Coel.: jeglicher

18) gulte,] Coel.: gilt,

19) Nissen,] Coel.: niessen.

20) sich solche wort] Coel.: solche wort sich

21) sacrificium] Coel.: ein Sacrificium

22) nicht] Coel.: nichts

23) Doruber] Coel.: Darumb

24) ain werck vnd solch opffer sey,] Coel.: ein Werck sey (= *lat.*: sit opus)

25) wirdt] in Coel. *deest*.

26) beweisenn] Coel. *recte*: zubeweisen,

das die messe ex opere operato Moge gnad erwerbenn. Dann disse vnngereumpte Leren vnd wörtter sint new vnd von Mönchen erdacht, die aus der Messenn aynn gots lesterlichen Jarmarckt gemacht haben.

Die Lere de opere operato et applicatione Ist offentlich widder das Euangelionn vnnd die gerechtickait des glaubenns, dan die schrifft leret, das wir durch denn glauben, nicht durch die [27] werck gerecht werden, Wo nu die Messe gnad vordint ex opere operato, so mus not halben folgen, das die gerechtickait Aus denn Werckenn komme on glauben, vnnd die widersacher leugnen es nit, das sie also Lerenn vnnd halttenn.

Sie habens offenntlich geschriebenn, nit allain vom abenntmal des hern, Sonder auch In der gemain, von allen Sacramenten, Wie auch droben gemelt, das nit von nöten sey, Irgennt ain guten gedancken habenn, [28] Sonder das Sacrament bringe gnad Zu dem, der es entpfehet, ob er schon kain guten gedancken hat.

Sie ertichten auch, es Mache nit allain gerecht den, der es heldt, sonder auch die, fur die es gehaltten werde, [29] vnd dieselbenn [30] erlanngen gnad, modo non ponant obicem, Ist das aber [31] nit auffs greulichst angelauffen wider die Lere vom glauben ꝛc.? [32] Vnd an disem grunt, dieweil er gewis vnd clar gnug Ist, wollenn wir vnns auff das Mal [33] In disser Sachen gnugen lassen.

Wir erlangen Cristus vordinst durch den glaubenn, diese aber leien vnnd geben der Messen vordinst, auch denen so nit gleuben, Machen also das vordinst der Messen grosser dan das vordinst Cristj. Solche leren seint eingerissen In der kirchen, da die Lere von der gerechtickait des glaubenns vorloschenn Ist, vnnd Man kann nymmermehr den Rechten brauch der Sacramennt vnd aller Ceremonien erhalten, Wo die Lere von der gerechtickaitt des glaubens nit erkant wirt.

Dorumb verwerffen wir dissen Misbrauch de Merito et applicatione Misse, vnnd dieweill die priuaten Missen diser Maynung [34] gehalttenn werdenn, so konnen wir sie nicht mit got vnd gewissen [35] widerumb auffrichten, konnenn auch denen [36] nicht Recht gebenn, die Sie vortaidingenn.

Aber es wirt bey vnns ain pfarr meß gehalden, dorbey wirt das Sacrament geraicht denen, die es nemen wollen, Jre erschrockene gewissen Zutrösten, dann darzu, Wie wir Inn vnnser Confession nach der Lennge Erzelet habenn, Ist das Sacramennt [37] Eingesetzt, vnd von dissem brauch des Sacraments haben die hailigenn vätter vill geschriebenn.

So kan Man vnns auch mit warheit nicht auff legenn, das wir derhalben Arrianer seint, das wir nit halden, das die Messe ex opere operato gnad vordine, dan dise opinio Ist offentlich dem Euangelion enntkegenn vnnd schmehet denn vordinst Cristj vnd die Lare vom glauben.

Man thut vns Auch wissentlich vnrecht, das Man vns beschuldigt, Wir heben das Juge Sacrificium auff, dan ob wir Inen schon gut lassen sein, [38] das die Messe gebeuttet [39] sey per Juge Sacrificium, So thun wir doch warlich die messe nit ab, Sonnder wir bessern den misbrauch der Messenn, vnd behalttenn denn alten brauch der kirchen. Die des hern leib vnnd blut begerenn, die entpfaen es vonn aynem, vnnd also wirt das volck Zur Communion gewenet, das vile woll vnnd cristlich das Sacrament brauchenn.

Bey denn Widersachern brauchenn die Leutte des Sacraments seldenn, Allain die brauchen es, vnd den wenig, die vmbs gelds willenn vordingt vnd gemit [40] seint, Sonst wo es one das were, teten sies auch nit, das Ist der feyne gottes dinst, denn Sie haben. Doraus den folget, das wir vleissiger vnd ehrlicher den brauch des Sacraments erhaltenn vnd das Juge Sacrificium, wie sie es Nennen, den [41] vnsere widersacher.

Vnnd dieweil vnnsere widdersàcher auffs hefftigste anfechtenn, das wir die priuaten Messen fallen lassen, [42] vnd geben vnns schuldt, das wir das Juge Sacrificium abthun, gleich wie der konig Antiochus tette zu Jerusalem, So wollenn wir hieuon ain wenig weitleufftiger Redenn.

Im Buch Numerj am Acht vnnd zwantzigsten Capittel, [43] wirt das Juge Sacrificium, das Ist das teglich opffer, [44] also beschriebenn, Man vorbrannt ain Lemlein, dor Zu wart geopffert aynn Semmell mit öll besprenngt, dornach gos man Weynn dorauff. Disse Cerimonia sollt stettigs [45] fur vnd fur gehalten werden

27) die] in Coel. deest.
28) habenn,] Coel.: zuhaben,
29) werde,] Coel.: wird,
30) dieselbenn] Coel.: dieselbigen
31) das aber] Coel.: aber das
32) ꝛc.] a Coel. abest.
33) das Mal] Coel.: dismal
34) diser Maynung (= lat.: hac opinione)] Coel.: gleich dieser meinung
35) mit got vnd gewissen] haec in lat. Apolog. non leguntur.
36) auch denen] Coel.: den auch
37) das Sacramennt (= lat.: sacramentum)] Coel.: dis Sacrament
38) gut lassen sein,] Coel.: liessen gut sein,
39) gebeuttet] Coel.: bedeutet
40) vordingt vnd gemit] Coel.: darzu bedinget vnd gemietet
41) den] Coel. recte: denn
42) fallen lassen,] Coel.: abgethan haben,
43) am Acht vnnd zwantzigsten Capittel,] Coel.: am 28.
44) das Ist das teglich opffer,] hoc est interpretamentum, quod in solo Cass. legitur (aeque ac illud supra p. 339. nota b. memoratum).
45) stettigs] Coel.: stets

Ist, die do opffern blindt vnd lam viech, die sollen wissen, das nach den flaischlichen opffern gaistliche opffer volgen werden, vnnd das man hinfurt dem Hern Nymmer opffern werde ochsennblut vnd bocksblut, sonder Reuchwerg, das Ist, das gebet der hailigen, vnd [nicht allein in einem Land in Judea, auch] [94]) nichtt allaynn In ainer stat des Judischen lands zu Hierusalem, sonder an allenn orttenn.

Vnd Inn Summa die widdersacher bochenn auff die deuttung des teglichen opfers vnnd die wort Malachie, so sere als sie wollenn, so vormogen sie doch nit Zubeweisen, das das abentmal ex opere operato on predig, an [95]) glauben, ain opfer sey, vnnd wan Manns heldt vor andere, das es Inen gnade vordine, vnnd mache [96]) sie gerecht. Den zur bestettigung disser gots lesterlicher [97]) Maynung helffen weder Malachie wort, noch die deuttung Jugis Sacrificij, vnnd es gehet eben wie alleweg, das ayn Irthumb den andern gebirt, Wan Man aynmall auff etwas Vngewisses felt. Das [98]) hat Man angefangenn Zu disputirenn, vtrum Meritum misse finitum, [99]) an Infinitum, vtrum sit diuisibile, Vtrum tantundem valeat missa facta pro pluribus, quantum pro singulis singule, [100]) das hatt geldt tragenn, Hie was kain far vnd nott so gros, es konte durch die Messe gebussett werden, das was das Idolum fur alles anligen. [1]) Aber Cristus wil, das man In Im glauben anruffe vnd wartten [2]) alles guten von Im Im glauben, nit vmb vnserer werck odder vordinst willenn.

Vnd dieweil die widdersacher vom vordinst vnd de applicatione [3]) Misse kayne bestendige gegrunte vrsachenn bracht habenn, Sondern Zihen allayne an das wort Sacrificium, opffer, vnd dasselbig nit aus der hailigen schrifft, Sonnder aufs denn vettern, So Ist nit noth, das wir mehr hiezu antwurten.

So werden Sie auch nymmermer Mugenn auffbringenn wider aus der schrifft, noch aus den vetern etwas, das so starck vnnd gewis [4]) sey, das vnnsere grunde, die wir ertzelt habenn, muge vmbstossen, Dan das Ist Ewig war vnd gewis vnd mag wider Im Himel noch auff erden nichts gewissers funden werden, Das, wo die gerechtickait Aus dem glauben Ist, So mag die gerechtickait ex opere operato nit sein, dorumb macht die Mess nit gerecht.

Wir vormerckenn auch, das die widersacher [5]) sehr schreienn, das wir In vnsern messen nit den gantzen Canon lesen, wie vor Alders, do mit [6]) vns vnd vnsere Sach [7]) bey Idermann auffs hochst vnglimpfen [8]) vnd vorhasset Machen wollenn, dieweil Sie wissen, das Iderman nu vil vnd lange Zeit her dofur heldt, die Messe konne vnd solle on den canon nicht gehaltenn werden. Wir bitten aber auffs allervnnderthanigst, kay. Mayt. wolle es Ie nit dofur achtenn, das die vnsern etwas Im Canon geendert haben aus vorachtung der Religion vnd Sacrament, Sie wenden grosse vnnd not dringende vrsachen fur, aus welchen Sie gedrungen seint worden, etlich stuck Im Canone fallenn Zulassen, vnd Sagen, das Solchs dem hailigen Sacrament zu ehren gescheen sey, vnnd sonst Aus kayner andern vrsach, dan der Canon hat Zu vilen grossen misbreuchen merckliche vrsach gebenn.

Vnnd auff das Man nit Mayne, Es sey hiemit etwas neues furgenommenn, das vor nit geschen [9]) vnd wider denn glauben vnnd die ganntze kirche sey, so Ist erstlich Zubedencken, das der Canon nit ann allenn enden [10]) gleichformig Ist gehalden wordenn. Der griechisch Canonn Ist annders dan [11]) der Lateynisch, So sint auch die Lateinische Canones Mehr dann an aynem ort vngleich. Es sagen auch etzliche bewertte lerer, Cristus hab allain die wort der Consecrationn Eingesetzt, Was aber doruber Ist, haben die Bischoue ayner nach dem anndernn hinzugetan, Einer dis, der Andere das, Zur Zyrt [12]) vnnd Solennitet, dann also sagt die glos Im decret.

Dorumb gleich wie die vngleichhait [13]) vor disser

Guelf.: per incertas allegorias (*non vero* = Onold. *et* Chytr.: per incerta Allegoriae).

93) geringen,] Coel.: geringern (*lat.*: extenuare)

94) nicht allein — auch] *haec, quae in* Coel. *leguntur* = *lect. lat.* Guelf., Onold.: non in una prouincia Iudaea, nec (Chytr. *pro*: in una prouincia Iudaea, *habet*: in una Iudaeae prouincia) *h. l. uncinis inclusi, quia in* Cass. *omissa sunt.*

95) an] Coel.: ohne

96) mache] Coel. *male*: machen

97) gots lesterlicher] Coel.: Gottlosen

98) Das] Coel. *aptius*: Da

99) finitum,] Coel. *recte*: sit finitum,

100) singule,] Coel.: singulae.

1) das hatt geldt tragenn, Hie was [*i. q.* war] — fur alles anligen.] Coel.: Das was [*i. q.* war] das Idolum für alles anliegen. Hie war kein fähr vnd noth so gros, es kondte durch die Mess gebüsset werden. (*lat.*: Hinc fuit quaestus uberrimus. In omnibus periculis ad hoc opus tanquam ad Idolum erat receptus.)

2) wartten] Coel. *aptius*: warte

3) vnd de applicatione] Coel.: vnd applicatione (= *lat.*: et appl.)

4) so starck vnnd gewis] Coel.: so starck vnd ansehenlich (*lat.*: adeo firmum)

5) die widersacher (= *lat.*: aduersarios)] Coel. *male*: die Widersachen

6) do mit] Coel. *recte*: damit sie

7) Sach] Coel.: Sachen

8) vnglimpfen] Coel.: vorungelimpfft

9) geschen] Coel.: geschehen,

10) enden] Coel.: Orten

11) dan] Coel.: als

12) Zyrt] *in margine Codicis* Cass. *adscriptum est*: Zierdt (Coel. *habet*: Zirde)

13) die vngleichhait] Coel.: die vngleichheit des Canons (*lat.*: varietas illa)

Zeit dem Cristlichenn glaubenn nit Ist nachtailig gewest, Also sol vnnd mus Man Itzt auch halten, das dem Cristlichen glauben kaynn abbruch odder vorklaynung [14]) geschee, Wan Man schonn etwas vom Canon aussenlest, vnnd werden doch gleichwol die wort Cristi behalten, die [15]) Zur Consecration notig seint, dieselben [16]) wort aber behalten [17]) wir mit aller ererbietung. [Wir behalten auch die gemeinen Gebett vnd die Dancksagung.] [18])

Man Sihet Clar Im Canon, das Imer etwas von tag zu tag Hinzu vnnd widderumb herabgethann Ist, dan es Ist offennbar, das etliche stuck nit wol auff ain ander gehenn, wie es sein mus, wann vil Maister vber Einem werck Machen.

So Ist auch vnnleuckenbar, das etzliche wort aus der schrifft genommen ser vnschicklich [19]) Zum opffer gezogenn sindt, vnd dieweil die art vnnd aigenntschafft des Sacrificij vbel vorstannden Ist wordenn, So habenn die Scribenten hernach den Canonem Je mehr vnd mehr vortunckelt, den es hat noch bis auff den heuttigen tag kainer aus allen vnnsern widdersachern, die grosse vnnd vill bucher geschribenn haben, nie vormocht Recht Zudeutten, Was Sacrificium sey.

Nu ists vnngeschickt Zuhorenn, das die, so sich des hanndels von dem Sacrificio odder opffer [20]) vnnderstehen vnd wollen denn Canon vorfechten, nit souil wissen sollen, das sie deutten konttenn, was Sacrificium sey, Auch nit was vor ain vnderschaidtt sey Zwuschen dem opffern [21]) des alten vnnd newen Testaments, vnd vnder Sacrament vnd Sacrificio, vonn dissen Sachen [22]) Reden die widdersacher nichts, dauon doch vorstendige leutte, als vonn denn Notigstenn Sachen [in diesem Handel] [23]) bericht habenn wollenn.

Etlich fechten hoch am vnnd nyt vnbillich die volgennd stuck Im Canon, das er das brot vor der Consecration Nennet hostiam Salutis, Item das Sich der prister [24]) Zu [25]) mitler setzt Zwuschen got vnnd dem hern Cristo, [26]) Item das er bitt, [27]) das got wolle Ime [28]) solch opffer lassenn angenem sein, [29]) gleich als were der prister der vorsuner Zwuschen gott vnnd Cristo, Item das [30]) er bitt, dass got dis opffer annemen vnd Im gefallenn wolle lassenn, [31]) Wie dass opfer Abels, gleich als werenn die anndern leiplichen opfer besser vnd got Angenemer, dan Cristus selbst.

Dise vnnd dergleichen stucke, Wiewol sie vnchristlich lauttenn, so sint doch noch andere, Welche die vnnsern vil [32]) bewegt habenn, Nemlich das stuck Im Canon, das die Mess applicirt fur lebenndige vnnd toden, [33]) das sie dordurch sollenn selig werden.

Disse opinion Ist offentlich Wider dass Euangelium, [vnd die gerechtigkeit des glaubens,] [34]) vnd wans nit so offentlich were, so mocht es vielleicht ain vrsach geben Zuzweiueln, ob Man dissem stuck des Canons recht oder vnrecht tette, das Mans straffte. [35])

Nu Ists also clar, das Mans nit Allain sihet, Sonder Man kans auch mit den henden greiffen, das der Mennsch nit Selig wirt durch ainich [36]) werck oder vordinst, das ain ander vor In thut oder heldt, Sonndern durch denn glauben.

Nu Mus Ja [37]) das Iderman bekennen, das es war sey, Man Sichts, Mann greiffts, Nymant kans leugkenn, [38]) Ire aigne bucher Zeugens, [39]) das dis stuck des Canons, da die Mess fur ein opfer, das lebendigen vnnd toden gnad erwerbe, gehalten wirt, nit Allain widder aynenn spruch des hailigen Euangelii fechte, [40]) doran nit vil gelegenn were, Sonnder widder den Aller furnembsten vnd notigisten punct Zur selickait, Nemlich wider die ganntze lere vonn der gerechtickait des glaubenns.

---

14) vorklaynung] Coel.: verkleinerung
15) die] Coel.: so
16) dieselben] Coel.: dieselbigen
17) behalten (= *lat.*: retinemus)] Coel.: halten
18) Wir behalten — Dancksagung.] *haec, quae uncinis inclusi, in* Coel. *quidem leguntur et respondent latinis verbis*: Retinemus et oraciones et graciarum actionem; *sed in* Cass. *omissa sunt.*
19) vnschicklich] Coel.: vngeschicklich
20) von dem Sacrificio odder opffer] Coel.: von dem Opffer
21) dem opffern (= *lat.*: sacrificium)] Coel.: den opffern
22) Sachen] Coel.: stucken
23) in diesem Handel] *has quoque voces, latinis*: in hac controuersia *respondentes tantum* Coel. *habet*, Cass. *vero omisit, quam ob causam eas uncinis inclusi.*
24) Sich der prister] Coel.: der Priester sich
25) Zu] Coel.: zum
26) dem hern Cristo,] Coel.: Christo. (= *lat.*: Christum)
27) bitt,] Coel.: bittet,
28) got wolle Ime] Coel.: Jhm Gott wolle
29) lassenn angenem sein,] Coel.: angenem sein lassen,
30) Item das (= *lect. lat.* Chytr.: Item quod)] Coel.: dieweil (= *lect. lat.* Guelf., Onold.: Quod)
31) wolle lassenn,] Coel.: lassen woll,
32) vil] Coel.: viel mehr (*lat.*: magis)
33) das die Mess appl. f. leb. v. toden,] Coel.: das die Messen ein Werck heisset, welches für Lebendige vnd Todten gehalten werde, (*lat.*: quod ... applicat Missam pro viuis et mortuis)
34) vnd die gerechtigkeit des gl.] *haec verba, quae uncinis inclusi, habet* Coel. = *lat.*: et iusticia fidei, *at in* Cass. *omissa sunt.*
35) straffte.] Coel.: strafft.
36) ainich] Coel.: ein
37) Ja] *in* Coel. *deest.*
38) Man Sichts, Mann greiffts, Nym. kans leugkenn] *sic* Cass. *et* Coel. = *lect. lat.* Guelf., Chytr.: Res versatur ob oculos et inter manus. Quare manifeste constat (Onold. *habet tantum priora*: Res versatur ob oculos)
39) Ire aigne bucher Zeugens,] *haec in lat. Apol. non inveniuntur*
40) fechte,] Coel. *male*: fechten,

Dieweil aber dem also Ist, so mus man Je den vnnsern billich Zugut halden, das sie das Euangelion hoher achten, dan denn Canonem, Sonderlich dieweil Idermann bekennen mus, das dis stuck im Canonn hinzugetan Ist vonn Menschen, vnnd die Canones sint auch vor Zeitten In der kirchen nit gleich gewest, Nu wais Man, So etwas vonn Mennschenn geordennt Ist, offentlichem gotswort Zuenntgegen,[41]) das Mann dasselbig nit haltenn Soll, Sonnder gottes wort hoher achten. Was wollen die widdersacher hie auffbringen Widder die[42]) offenntliche warhait?[43]) Dan es ist offenbar, das man auch nichts auffbringen[44]) mag, das ein schein haben mag,[45]) dan seintmal[46]) der glaub gerecht macht, So ist das vnchristlich vnd ketzerisch, wenn man sagt, die meße gehalten fur ainen andern, mache gerecht ex opere operato. [Vnnd dieweil solches ein öffentlicher Irrthumb ist, mit der Meſs wollen verdienen, vnd die Meſs für andere applicirn, vnd der Canon solch application in sich helt, wirdt billich dasselbig stück ausgelassen.][47]) Wir wollen auch ein[48]) kurtze antzeig thun auff das Wort liturgia,[49]) dan etlich meinen starck dadurch zuerhalden, das die meß ein opfer sey.

Darauff berichten wir also, das das wortt Liturgia nicht ein opfer heysse, Sonder In gemein ein ampt, ader[50]) ain Ambt vben vnd aufrichten, Es sey weltlich ader[50]) geystlich. Derhalben wird es auch gebraucht Fur burgerliche burden,[51]) als dienst vnd tribut, wie man viel exempel findett, vnd Paulus hats also gebraucht In der andern zu den Corintern am neunden[52]) von dem gelde, das die Corint: contribuirten, vnd zun Philip. am andern[53]) nennet Paulus Epaphroditum[54]) seiner noth liturgum,[55]) da kan es nicht ein[56]) prister heyßenn.

Darumb obschon das wort In actis stehet, volget dar vmb nicht, das die messe ein opfer sein mus,[57]) Dan der Text Redet nicht allein von der messe, Sonder spricht, die apostel haben Ire[58]) ampt außgericht, dar-In ist begriffen nicht allein des Herren Nachtmal, sonder Ir Predigampt, gebet[59]) vnd alle andere gute wergk, damitt sie den Cristen gedienet vnd geholffen haben.[60])

Vonn denn gelubten.[61])

So wirs anders Recht behalden haben, wart[62]) In der confutation also gelesen, das die gelubde gegrundet seindt Im alten vnd Newen Testament. Vom Alten Testament wollen wir balt ernach anntwortten, wo sie aber Im newen testament gegrundet sindt,[63]) wissen wir nicht, Es were den sach, das sie die spruch meintten, Wen Cristus sagt, Vergebens ehren sie mich mitt menschen gebotten, vnd ein itzliche pflantzung, die mein vatter nicht gepflantzet hatt, Sol ausgerotet[64]) werden, solche spruche Reymen sich vast wol Zu den gelubtten, Dermassen werden auch die Munch in der geschrieft[65]) gelobett, als Mathey xxiij, wehe euch schrieftgelertten vnd pharisehery, Ir heuchler, die ir gleich seyt wie die vbertünchten greber, welche auswendig hübsch scheinen, Aber Inwendig seynt sie voller toten beynne vnd alles vnflats, Also auch Ir, von aussen scheinet ir vor den menschen frum, Aber Inwendig seyt ir voller heucheley vnd vntüggent.[66]) Sind aber andere ort im newen Testamendt, die sich das Reimen zu den gelübdenn vnd Munch, die mugen sie eynbringen,[67]) Wir wollenn vnbeschwerett seynn, darauff zu antwurtten.

Itzt wollen wir allein Im[68]) gemein antwortten

41) Zuenntgegen,] Coel.: zugegen,
42) die] Coel.: solche (*lat.*: tam)
43) *Inde ab his verbis Codex* Cass. *ab alio scriba continuatus est, qui minorem diligentiam, quam prior scriba, in apographum suum conferebat, quam ob causam hoc haud paucis locis emendatum est. Hic alter nigriore atramento usus est.*
44) auffbringen] Coel.: herfür bringen
45) mag,] Coel.: müge,
46) seintmal] Coel.: sintemal
47) Vnd dieweil — ausgelassen.] *haec, quae uncinis inclusi, quia in* Cass. *omissa sunt, leguntur in* Coel. *et respondent latinis*: Quare cum defendi applicacio non possit, magna et gravis causa est, cur illa pars Canonis, quae applicacionem continet, omittatur.
48) ein] *in* Coel. *deest.*
49) liturgia,] Coel.: Liturgiam,
50) ader] Coel. *utroque loco*: oder
51) Derhalben wirt es auch gebraucht Fur burgerliche burden,] *pro his verbis, quae in* Cass. *et* Coel. *leguntur, Codd.* Guelf. *et* Onold. *haec habent latina*: Exempla infinita occurrent legentibus Graecos autores. Et apud Demosthenem Liturgiae eciam significant onera publica, *etc.*
52) In der andern zu den Corintern am neunden] Coel.: 2. Corinth. 9.
53) am andern] Coel.: am 2.
54) Epaphroditum] Coel. *male*: Graphroditum
55) seiner noth liturgum, (= *lat.*: Liturgon suae necessitatis)] Coel.: seinen Notliturgum,
56) ein] Coel.: einen
57) mus,] Coel.: musse,
58) Ire] Coel.: ihr
59) gebet (= *lat.*: de oracione)] Coel.: Gebete,
60) Wir wollen auch ein kurtze antzeig thun — — vnd geholffen haben.] *haec verba, quae in* Cass. *et* Coel. *leguntur, denuo docent, germanicam Apol. non sequi textum Ed.* Chytr., *quippe quae hoc loco integro caret (conf. supra p.* 306.).
61) Vonn denn gelubten. (= *lat.*: De votis.)] Coel.: Von den Kloster Gelübden.
62) wart] Coel.: so ward
63) sindt,] Coel.: sein,
64) ausgerotet] Coel.: ausgereutet
65) geschrieft] Coel.: Schrifft
66) vntüggent.] Coel.: vntugendt.
67) eynbringen,] Coel.: herfür bringen,
68) Im] Coel.: in

heben, das da spricht, Quos deus coniunxit, homo non separet? kein Menschlicher auffatz, [3]) kein closterleben sollen sie scheiden. [4])

Zudem [5]) geschieht diese flucht nit vmb des euangelions willen, [6]) vmb des predig ampts willenn, Auch nicht vmb der bekentnis des wort gottes willen, sonder allein das man hallte gottes diennst von menschen gedacht, [7]) Da doch got nicht gefallen an hat. [8]) Darumb vorlassen sie nicht Jr hauß, vatter aber mutter vmb Cristus namen willen, sonder vmb des falschen wans willen, den sie geschepft haben von dem vnnutzenden [9]) sonderlichen dienst vnd standt, vnd vil vorlassen wenig guter, nicht das sie das euangelion also lieb hetten, [10]) von dem sie nichts wissen, sondern das sie Jr lebenlang Nahrung, Futter vnd mahl hulle vnd fulle [11]) mugen also vor wennig oder gar nichts hundertt feltig entpfahenn, Das ist mussigang vnd ein gute feyste kuchen.

Die munche ziehen auch fur sich an diesen spruch, Wiltu vollkomen sein, so vorkauf Alles was du hast vnd gibs den armen vnd folge mir nach, Damit zu beweisenn, [12]) das ir standt sey ein standt der fulkumenheyt: Aber dieser spruch gehort auff die selbige personn allain, dan es ist ein beruf, vnd die weil die vocationes vngleich feint, Gehort die selbig vocation nicht allen zu. Dan er sagt, das Er Jm folge vnd ziehe mit Jhm further, [13]) wie die andern apostein, vnd gleich wie diesser seinem beruff volge thuth, [14]) Also sollen wir auch wartten, Warzu vns got berufft, Vnd on sunderlichen beruff sollen wir nicht vnser guter von vns thun, vonn hauß vnd hoff lauffen vnd alles vorlassen, sonst theten ia [15]) die wiedertheuffer recht, die nicht [16]) anderst furgeben, dan ein muncherey, vnd ist eins wie das ander. [17])

Alsdan aber werden wir volkumen, wen wir vnserm beruf volgenn, dan eben das gibt zeugnis, das wir goth von hertzen trawen vnd glauben, Also sollen wir die volkommenheyt deutten nicht das [18]) einen volkommen macht, [19]) Wen er fleucht, Sonder das er got gehorsam ist vnd warte seins berufs, das zeigt, [20]) das der glaub volkumen ist, das ist Rechtschaffen vnd vngeferbet.

Nu wirt das Closter leben furgenomen on gotes beruf, daruber so haben Jre gots dienst vnd auffetz kein gots geboth, darumb Ist ire [21]) gantze muncherei stracks widder den beruf, Nu ists nichts ferlicher [22]) auf erden, Dan in einem stand leben, Dazu got niemant berufen hat, vnd hat sonst kein wort, keinen befehl gots, Wo aber etliche in [23]) Clostern seynnt, die dem Euangelio dienen, die lassen wir bleiben, So doch, das sie treulich vnd Rein das Euangelion predigen, vnd wissen, das sie nicht vmb des Closters lebens willen, Sonder vmb des ampts willen des worts In Jhrem standt got gefallen, vnd was sie thun, sey recht.

Das auch die Widersacher vorneinen, Es sey nie gelert worden, das das Closterleben sey ein stand der volkommenheyt, lassen [24]) wir den [25]) Gerson vorantwurtten, Der ein aigen buch geschrieben hat solchen gotes lesterlichen wahn aufzureiten, vnd spricht, das etliche also geredth haben, vnd was ist [26]) notht viel zeugen zufuren, wir habens fast alle von den munchen gehortt, das sie solche vnd grossere gotes lesterung gepredigt habenn. Wahr ist, [26]) das Etliche vorstendige dawidder geschrieben haben, vnd domitt sie dennoch niemant erzurneten, haben sie [27]) die alten wort behalden, vnd ein hoflich glößlein daran gehengt, das Closterleben sey nur status acquirende [28]) perfectionis, Also sol man der sachen helffen, das ist weislich geret, wen mans nur Recht vorsteht, [29]) Dan welcher stant auff erden ist nicht ein stand, volkommenheyt zuerlangen? sie findt [30]) es alle, In der ehe vnd In [31]) allen andern stenden sol ein itzlicher [32]) trachten nach der folkommenheyt, vnd wissen, das Got einen beruffen [33]) hat zu ainem gewissen ampt, In wel-

3) kein Menschlicher auffatz,] Coel.: kein Mensch, kein menschlicher Aufffatz,

4) Wer heist sie aber — — sollen sie scheiden.] *Haec in latina Apol. non leguntur.*

5) Zudem] Coel.: Zudem, so

6) willen] *in* Coel. *deest.*

7) gedacht,] Coel.: erdicht,

8) Da doch got nicht gefallen an hat.] Coel.: daran doch Gott nicht gefallen hat.

9) vnnutzenden] Coel.: vnnutzen

10) hetten,] Coel.: hatten,

11) fulle] Coel. *recte*: Füll haben,

12) zu beweisenn] Coel. *male*: beweisen, (*pro* zu beweisen *vel* beweisen sie, *ut* Bertramus *in sua Ed. scripsit.*)

13) further,] Coel.: vmbher,

14) thuth,] Coel.: thun solte,

15) ia] Coel.: itzt

16) nicht] Coel.: nichts

17) sonst theten ia — wie das ander.] *Haec in lat. Apol. priori non reperiuntur.*

18) das] Coel.: das, das

19) macht,] Coel.: mache,

20) zeigt,] Coel.: zeuget,

21) ire] Coel.: die

22) ists nichts ferlicher] Coel.: ist nichts fehrlichers

23) etliche in] *sic recte* Coel.; Cass. *male*: etlichen, *praeterea seq.* in *primum erat omissum, sed postea demum additum est.*

24) lassen] Coel.: das lassen

25) den] *a* Coel. *abest.*

26) ist] Coel. *utroque loco*: ists

27) erzürneten, haben sie] *sic recte* Coel.; Cass.: erzurnet, habenn (*omissa voce*: sie)

28) acquirende] Coel.: acquirendae

29) wen mans nur Recht vorsteht,] Coel.: man verstehe es nur recht.

30) findt] Coel.: sein

31) In] *in* Coel. *deest.*

32) itzlicher] Coel.: jeglicher

33) beruffen] *sic recte* Coel.; Cass. *falso*: beruf

wurden, das In kirchen vnd schulen Das Heylige euangelion Rein gelert wurde, das die leute dadurch rechten glauben an got vnd liebe gegen den nechsten lernen mochten, Das die sacrament Ehrlich gereicht vnd entpfangen wurden, das offentliche laster mit dem ban gestraft vnd gebessertt wurden, das kirchen ordnungen zur besserung gehalten wurden, nicht zuuertilgung der lahr von der gerechtigkeyt des glaubens, das kirchen zucht dermassen erhalden wurde, das der leut gewissen nicht vnbillich beschwert wurden, das die Schulen vnd alle gute kunst, so der kirchen dienstlich sindt, erhalten wurden, [60] Aber fur solche notige ding haben nu lange Zeyt her die bischoffe nicht gesorgt, nach [61] sich deren mitt ernst angenomen, [62] die besten sind mitt Iren Ceremonien vmbgangen, vnd auf menschen satzungen gedrungen, haben sich des euangelij nit angenomen, Aber nu mher wirt auch solche euserlich religion vorspotet zu Rom, vnd wie die winde das still mehr erregen, Also erregen die Bebst alle kunigkreich, hetzen die kunig an einander, wen sie wollen, Reyssen sie widder von einander, wen si wollen, Darmitt gehet itzundt der babst vmb vnd achtet Cristlicher lehr aber Ceremonien nicht groß. [62]

Solch wesen ist [63] nicht allein wider das euangelion, Sonder auch wider die [64] canones, nach wollen die bebst [65] Jederman nötigen, Ire Canones zuhalten, So doch niemant weniger die Canones [66] helt, den babst vnd bischof selber, [67] vnd wollen Ire guter, gewalt vnd Priuilegia aufs hohist vorthedingen, [68] so sie sich doch der kirchen gar vnd gantz nicht [69] annehmen, lassen die armen selen on gottes wortt, On trost des euangelij Jemmerlich vorterben, [70] So doch Ir Canon sagt, Beneficium datur propter officium, das ist, dieweil Jhn die kirche solche eusserlich guter geben, sollen sie dargegen schaffen, das christliche lar rein gepredigt vnd die pfarren recht bestellett werden. [71]

Wer von solchen misbreuchen itzund klaget, der muß der aller groſt ketzer seynn, Nun wolten wir nicht davon geredt haben, wen die widdersacher nicht dartzu vrsach hetten geben, Damitt das sie geklagt haben der geystlichen Freyheit halbenn. [72]

Das wir aber zur sach greifen, wollen wir abermals betzeugenn, wie zuuor oft bescheen, [73] das wir nicht alleinn die geystlich gewaltt, welche durch das euangelium Ingesatzt [74] ist, mitt aller ehrerbietung vor augen haben [75] vnd ehren, Als die hochst vnd großest [76] gottes gabe, Dadurch wir gott erkennen vnd von sunden, vons [77] Teufels gewalt erlosett werden Vnd das Ewige leben erlangen, [78] Sondern So viel an vnß ist, wolten wir auch gernn Canonicam politiam der kirchenn Vnd

---

60) sunder auch fur Ir Bischoflich ampt, — — erhalten wurden,] Coel.: sonder auch, wie sie jhrem Bischofflichem Ampt gnug theten, vmb welches Ampts willen sie allein Bischaffe sein, nemlich, das sie achtung darauff geben, wie die Kirchen hin vnd wider mit Pforrherrn versorget weren, Das feine Gelerte, fromme Leut zu Pfaffen Ordinirt würden, Das in Kirchen vnd Schulen das heilige Euangelium rein gepredigt vnd gelehret würde, aus welcher Lehre die Leut gleubig würden, vnd lerneten vntereinander sich von hertzen zulieben, Das die Sacrament ehrlich gereicht vnd entpfangen würden, Das die offentliche Laster mit dem Bann gestraffet vnd gebessert würden, Das die ordentlichen Satzungen der Kirchen auffgesetzt würden, zur besserung, nicht zum verderben, Das der Kirchen zucht dermassen erhalten würde, Das der Leut Gewissen mit vnbillichen beschwerungen nicht beladen würden, Das auch die Schulen mit allerley künsten, die denn den Kirchen sehr gut vnd nützlich sein, erhalten würden.

61) nach] Coel.: noch

62) die besten sind mit Iren Ceremonien — — aber Ceremonien nicht groß.] Coel.: vnd wo etliche drunter sind gefunden worden, als die besten, so haben sie viel hefftiger gedrungen, Menschliche Auffsetze zuhalten, denn das Euangelion zuvredigen, Wiewol auch diſs Regiment jetzt zu Rom auffs höchest verspottet vnd verlachet wird. Die Bischoffe führen Kriege vmb weltliches Regiments willen, mit Königen vnd Fürsten, vnnd gleich wie die Winde das stille Meer vnrüig machen, also setzen sie Könige vnd Fürsten auff vnd abe, wenn sie es gelüstet, also gar ist alle Christliche Policey vnnd Ordnung bey den Geistlichen gefallen.

63) Solch wesen ist] Coel.: Vnd diese Stück sind

64) wider die] Coel.: wieder jhr eigene

65) nach wollen die bebst] Coel.: vnd wollen doch gleichwol mit harter straff

66) niemant weniger die Canones] Coel.: die Canones niemandt weniger

67) den babst vnd bischof selber,] Coel.: denn die Bischoff selbst,

68) Ire guter, gewalt vnd Priuilegia aufs hohist vorthedingen,] Coel.: jhre Wirden vnnd Güter frey vnd auffs höhest verteidigt haben, das jhnen ja Niemandts kein leid thut,

69) gar vnd gantz nicht] Coel.: gantz vnnd gar nichts

70) lassen die armen selen — vorterben,] *in* Coel. *desunt*.

71) das ist, dieweil — recht bestellett werden.] Coel.: Das sie Güter haben vnd reich sein, das haben sie nicht vmb jhrer gelen Haar wegen, sondern das sie deste mehr weil hetten, allein der Kirchen fleissig zuwarten.

72) Wer von solchen misbreuchen — — d. geystl. Freyheit halbenn.] Coel.: Wer nu zu vnsern zeiten diesen jemmerlichen fall nur beklagen hilfft, der mus ein Ketzer sein, vnnd seines leibs vnd lebens vnsicher sein, vnd wir wolten es auch nicht erregt haben, hetten vns vnser Wiedersacher nicht dartzu gereitzt vnd vrsach geben. (*Verba* Cass.: Nun wolten wir nicht davon geredt h. — dartzu vrsach hetten geben, *et* Coel.: vnd wir wolten es auch nicht erregt haben, — dartzu gereitzt vnd vrsach geben, *respondent latinis*: Neque nos attigissemus, nisi prouocassent aduersarii, *quae quidem in* Guelf. *et* Chytr., *sed non in* Onold. *leguntur*, *et denuo probant*, *quod supra p.* 317 *sq. de hoc Cod. diximus.*)

73) Das wir aber — oft bescheen,] Coel.: Wir haben nun zum offtermal öffentlich bezeuget,

74) durch das euangelium Ingesatzt] Coel.: im Euangelio gegründet

75) vor augen haben] Coel.: hoch achten

76) die hochst vnd grosest] Coel.: eine grosse

77) vons] Coel.: vnd des

78) das Ewige leben erlangen,] Coel.: erlangen das Ewig leben,

der bischof kirchenregiment helffen erhalden, So ferne sie vns nicht dringen widder gott zu Thun. [79])

Vnnd nachdem [80]) der mangel an vns nicht Ist, so wollen wir hie durch vor gott vnd bey vnsern nachkomen Entschuldigt sein, [81]) das wir keyn schuldt an diesem Schismate vnd Trennung haben, [82]) Die sich erstlich gevrsacht hat damitt, das Lutter mitt gewaltt vnd vnrecht condemnirett Ist wordenn vnnd fur vnd fur weitter gerissen durch der bischoffenn herttigkeytt, vnd von Irer vnbilligen tradition gantz nicht wollen nach lassen, In welchem doch wir vmb einigkeyt willen gern Irer Tiraney weichen wolten, so wir solchs on vorletzung der gewissen thun kunden, Nu Mussen wir gott mehr den den menschen gehorsam sein. [83])

Weyter von kirchen satzungen zu reden, davon der gegentail In der Confutation meldung gethan, thun wir nachmals diesenn bericht wie zuuor, was geystliche gewalt sey Im Euangelio Eingesatzt, nemlich das es sey ein bevhel, das Euangelium zu predigen vnd die sacrament zuraichen, [84]) Sunde vorgeben vnd nicht vorgeben, Diesen [85]) gewalt heyst man zum tail ordinis, zum Tail [86]) Jurisdictionis. Diese grosse vnd theuer [87]) gottes gaben worden [88]) vortunckelt, So [89]) man Datzu setzt die gewalt, die gesetz vnd new gots dienst Intzusetzenn vnd zumachen. [90])

Den so balt ein mensch diesenn wahn schepft, das Christus den Bischouen bevohlen habe, newe Ceremonien Ausserhalb des heiligen Euangelij auffzurichten, [91]) So wurdt als baldt [92]) die lahr von der gnade vnd gerechtigkeyt [93]) des glaubens vnd von der [94]) vorgebung der sunden vortunckelt, den die leut meinen, sie mussen solche wergk thun, Seligkeyt darmitt zuerlangen vnd gnade damitt zuuordiennen, So doch solche gnade alleyn durch glauben an Christum erlangt wirtt. [95])

Darvber So werden gedachte Ceremonien vnd satzunge nymmehr so vleissig gehalten, das sie nicht Ein vnrugig gewissen machten, Darumb den gewissen zuraten vnd die lahr von der gerechtigkeytt des glaubens Rein zu erhalden, Ist not, das man wisse, wie fern sich die Bischoffliche gewalt streckt, Vnd ob die Bischoff aus dem Euangelio gewalth haben, gesetz vnd newe gottes dienst ausserhalb des Euangelij Inzusetzen, [96]) Darauff hatt der gegentail Also beschlossen, das die bischoff solche gewalt haben, diese vrsach anzaigende, Die weil das euangelium den Bischouen die Jurisdiction vnd gerechtzwang giebt, [97]) So folget, das sie auch gewalt haben, Gesetz zu machen. Den wo ein gerechtszwangk ist, do mussen gesetz sein. [98]) Hirauf antwortten wir, were dis, wo gerichtszwangk ist, do mussen gesetz sein, Aber dasselbige gesetz, da durch die Bischoue Ire Jurisdiction [haben], So vyel die das Euangelium belangt, Ist zu Irem gemacht, Sie haben macht zu losen, zu binden, nicht aus aignen vnd von In selbs Ertichten gesetzen, [99]) Sonder nach dem Euange-

---

79) Sondern So viel an vnß ist, — widder gott zu Thun.] Coel.: Sonder das vns auch der Geistlichen Ordnung vnd vnterschid in der Kirchen wolgefallen, vnnd wolten gern, souiel an vns ist, dieselbige in jhren Wirden erhalten. Wir wollen den Bischoffen gern gehorsam sein, Sie müssen vns aber nicht dringen zuthun, das wider Gottes Gebott sey,

80) Vnnd nachdem] Coel.: vnd eben dieweil

81) vor gott vnd bey vnsern nachkomen Entschuldigt sein,] Coel.: für Gott entschüldiget sein, welches auch sehen vnd vrtheilen werden vnser Nachkommen,

82) keyn schuldt an diesem Schismate vnd Trennung haben,] Coel.: kein schuld haben, an dem Schismate, vnnd trennung,

83) Die sich erstlich gevrsacht hat — — den menschen gehorsam sein.] Coel.: die sich im anfang erhaben hat, dieweil die Luterische Lehre mit vnrecht ist verdampt worden. Jetzt werden die Bischoffe je lenger je halsstarriger, vnd wollen gantz vnnd gar nicht zulassen, das man eine Constitution oder zwo, daran doch sonderlich nichts gelegen ist, linderte vnd nach liesse. Wir wolten, weis Gott, jhrer Tyranney gerne weichen, Aber wir können es ohn beschwerung vnserer Gewissen nicht thun, Denn wir müssen je Gott mehr gehorsam sein, denn den Menschen.

84) Weyter von kirchen satzungen — die sacrament zuraichen,] Coel.: Wir wollen aber nu nach nottdurfft von der Kirchen Satzungen reden, dauon auch vnser Widersacher meldung gethan haben. Was Geistliche Gewalt sey, nach dem Euangelio, vnd was wir dauon halten, haben wir gesagt in vnser Confession. Denn es ist ein befehl, das man soll das Euangelium predigen vnd die Sacrament austheilen,

85) Diesen] Coel.: diese

86) zum Tail] Coel.: vnd zum theil

87) vnd theuer] *in* Coel. *desunt*.

88) worden] Coel.: werden

89) So] Coel.: wen

90) die gesetz — zumachen.] Coel.: Gesetz zu machen, vnd newe Gottes dienst zusetzen.

91) Den so balt — auffzurichten,] Coel.: Denn also baldt eines Menschen hertz den gedancken entpfehet, wie Christus der Kirchen befohlen habe auffzusetzen ettliche newe Gottes dienst vnd Ceremonien, ausserhalb dem Euangelio,

92) als baldt] Coel.: von stundan

93) vnd gerechtigkeyt] Coel.: von der gerechtigkeit

94) der] *in* Coel. *deest*.

95) den die leut meinen, — erlangt wirtt.] Coel.: Denn die Leut haltens dafür, dieweil es ettwas anders ist, Sie werden gerechtfertiget durch dieselbige Werck, nemlich, wenn sie solche weise vnd Ceremonien halten, vnd nicht durch den glauben an Christum.

96) Darvber So werden — — Inzusetzen,] Coel.: Darüber dieweil solche Satzungen nimmermehr recht gehalten werden, so machen sie sehr vnrülge Gewissen, darumb ist dieses die frag, dauon man hie Disputiret, ob die Bischoffe macht haben, newe Gottes dienst vnd Gesetz zumachen, ausserhalb dem Euangelio?

97) Darauff hat der gegentail — gerechtzwang giebt,] Coel.: Die Wiedersacher schliessen also, dieweil das Euangelion den Bischoffen ein Iurisdiction, das ist, ein Gerichts-zwang gibt,

98) Den wo ein g. — gesetz sein.] *in* Coel. *desunt*.

99) Hirauf antwortten wir, — Ertichten gesetzen,] Coel.: Aber das mus nicht folgen, denn die Schrifft gibt jnen solche Iuris-

[illegible] 74) Darum alle Christen verpflicht seindt, Den [illegible] haben, sie 75) zuverbladen zu [illegible] regeln. 76) nicht gelobt haben, Wenn [illegible] und mit ihm alle Doctores [illegible]

[illegible]

[illegible] in Coel. [illegible]

[illegible] Coel.: [illegible]

[illegible]

[illegible] pertinent ad [illegible]
[illegible] praecipuas [illegible]
[illegible] Tolus sunt in Apologia [illegible]
et complectar nostrae controversiae, et integrae [illegible]
1531. (ibid. p. 170) [illegible]
Omnino valde multum laboris [illegible] in Apologia [illegible]
[illegible] (ibid. p. [illegible])
[illegible] Evangelii [illegible]
[illegible]
Apologia [illegible]
[illegible]

dictam, sed etiam haud raro Confessionem Augustanam significavit (conf. Vol. XXVI. p. 203 sq.). Ad Apologiam uberiorem pertinent hi loci: 1) ad Vit. Theodorum d. 12. Nov. 1530. scripsit (in huius Corp. Vol. II. p. 438.): »Describam Osiandro, ubi absolvero Apologiam, quam nunc recudo et ornare studeo, et explicabo ibi controversias praecipuas integras, quod erit, ut spero, utile.« 2) ad Ioach. Camerarium d. 13. Nov. (ibid. p. 440.): »Περὶ λειτουργίας habeo tibi gratiam. In itinere venerat mihi in mentem orationis πρὸς Λεπτίνην. Itaque reversus inspexi, etc. *) — Totus sum in Apologia recudenda, et ornabo eam diligenter: quantum decere videbitur, et complectar nostras controversias, et integras exponam, quod erit utile, ut spero.« 3) ad eundem d. 1. Ian. 1531. (ibid. p. 470.): »λειτουργίας inveni in digestis circa finem, si quid tamen repereris. mihi significabis. Omnino valde multum laboris sustineo in Apologia in loco Iustificationis, quem cupio utiliter explicare.« 4) ad Io. Brentium m. Febr. (ibid. p. 484.): »Ego retexo Apologiam et edetur longe auctior et melius munita. Nam hic locus, quare doceamus fide, non dilectione iustificari homines, copiose tractatur, quod propter propitiatorem Christum necesse sit sentire, quod fide iustificemur et quod illa iustificatio dilectionis, sit iustificatio legis, non Evangelii. Evangelium aliam iustitiam proponit, quam lex. Ubi absolvero, mittam.« 5) ad Hier. Baumgartnerum ineunte Martio (ibid. p. 485.): »Apologiam nondum absolvi, impeditus non solum valetudine, sed etiam aliis multis negotiis,« etc. 6) ad Ioach. Camerarium d. 7. Mart. (ibid. p. 486.): »Apologia mea nondum absoluta est, crescit enim opus inter scribendum. Tu si quid περὶ λειτουργίας interim reperisti, communices mihi.« 7) ad eundem d. 17. Mart. (ibid. p. 488.): »Et mea Apologia tardius procedit atque res postulat.« 8) ad Hier. Baumgartnerum exeunte Martio (ibid. p. 492.): »Apologia adhuc sub prelo est, retexitur enim et amplificabitur a me tota.« 9) ad Iust. Ionam d. 7. April. (ibid. p. 493.): »Ego absolvi in ἀπολογίᾳ locum de Coniugio, in quo multa sunt vera crimina obiecta adversariis.« 10) ad Io. Brentium d. 8. April. (ibid. p. 494.): »Nos Apologiam paene absolvimus. Spero tibi et aliis bonis viris satisfacturum esse.« 11) ad Ioach. Camerarium d. 11. April. (ibid. p. 495.): »Apologia mea his diebus edetur, curabo igitur ut habeas. Sum aliquoties concionatus asperius, postquam video adversarios omnem pacis mentionem repudiare.« 12) ad M. Bucerum medio Aprili (ibid. p. 498.): »Apologia mea edita est, in qua locos de iustificatione, de poenitentia, et quosdam alios videor mihi ita tractasse, ut adversarii praegravari se intellecturi sint. Περὶ εὐχαριστίας pauca dixi, profecto non ut exularem hoc negotium, quod utrinque mallem consilescere, qui [*pro* quia?] non volunt ἡγούμενοι nostri convenire. Sed dabit Deus aliquando et in hac re ecclesiae suae pacem.« 13) ad G. Reiffenstein m. April. (ibid. p. 500.): »Ego me ipsum sperabam venturum esse Lipsiam: sed sum hic obligatus propter editionem Apologiae.« 14) ad Io. Brentium medio Maio (ibid. p. 502.), exposita sua sententia de fide et iustificatione, sic pergit: »Haec sententia est vera et illustrat gloriam Christi et mirifice erigit conscientias. Ego conatus sum eam in Apologia explicare, sed ibi propter adversariorum calumnias non sic loqui licet, ut nunc tecum loquor, etsi re ipsa idem dico. — — et spero, te ex apologia nostra aliquo modo adiuvari, etsi de tantis rebus timide loquar, — — Quaeso te, ut rescribas et de hac epistola et de apologia tuum iudicium significes,« etc. **)

Ex his epistolarum locis intelligitur, Melanthonem praesertim inde ab initio Novembris 1530. usque ad Aprilem Apologia retexenda occupatum fuisse, eamque tandem fere medio Aprili editam ***) et initio Maii in quorundam amicorum uti Brentii manibus fuisse, quapropter petit, ut de ea iudicium ipsi significent.

Ratio, qua auctor Apologiam uberiorem scripsit, cognoscitur, praeter aliquot locos epistolarum modo allatos, ex variorum Editionis principis exemplorum diligenti collatione. Haec enim docet, Apologiam, qualis in hac Editione legitur, non quasi uno tenore scriptam, sed, pro auctoris studio libros suos magis magisque elimandi, etiam eo tempore, quo iam typis describebatur, ab ipso mutatam esse

---

*) Haec quoque verba et quae sequuntur de liturgia ad Apologiam spectant (conf. supra p. 306.), item hi loci de eadem voce: in epistola, quam Coburgi fere d. 1. Oct. ad Camerarium scripsit (ibid. p. 396.): „De Liturgia te etiam atque etiam oro, ut diligenter quaeras mihi et ἐτυμολογίαν, et exempla significationum.“ item in epist. ad eundem d. 1. Ian. 1531. data (ibid. p. 470.) locus illico afferendus. Conf. Bertram Litt. Abhandl. St. 3. p. 42—45. 170.

**) Haec epistola invenitur quoque in Melanthonis *Consiliis ed. Pezel.* p. 245 sqq., conf. Bertrami Litt. Abhandl. St. 3. p. 176. St. 4. p. 67 sq.

***) His addo Bretschneideri de hac re iudicium, quod proposuit in annotatione ad Praefationis Conf. August. verba „Addidimus et Apologiam“ in huius Corp. Vol. II. p. 446. adscripta: „Res videtur sic se habuisse. Confessio ipsa a. 1530. typis est exarata, voluitque Melanthon apologiam simul addere. Quum autem operi manum admoveret, tot mutavit et uberius exposuit, ut apologia demum fere exeunte Aprili absoluta esset. Nunc igitur, quum uterque liber simul prodiret, debuit verba: *ante duos menses* iam in prima editione mutare, et eorum loco scribere *ante semestre*, quod vero propterea fieri non potuit, quod iam excusa erat confessio, quare mutationem posteriori editioni inseruit, ut praefatio, quae ad utrumque librum spectat, illi tempori conveniret, videlicet mensi Aprili, quo uterque liber primum prodiit in lucem. Quod si verum est, consequitur, editionem avari typographi fere exeunte Sept. 1530. prodiisse, et Melanthonem hac mense Novb. 1530. scripsisse.“

primum eo, quod sex plagulas paene integras iam impressas retractavit et illis deletis alias quinque et dimidiam denuo typis describendas curavit,

deinde eo, quod quibusdam aliis locis pauca mutavit,

de quibus nunc accuratius referamus.

a. *De sex plagulis deletis in uno exemplo Norimbergensi *) repertis.*

Melanthon, postquam Apologiae (quae in Ed. principe a plagula G incipit) plures plagulae, certe ultra plagulam litt. P signatam, iam impressae erant, decrevit articulum de iustificatione **), qui in fol. I 2ᵇ med. — O 4ᵇ continetur, prorsus retexere; quapropter has sex plagulas integras I — O abolevit, aliasque quinque et dimidiam (O ½ plag.) illis substituit; nam cum huius articuli retractatio paulo brevior esset, pro priore integra plagula O nunc tantum dimidia eius pars expleta est. ***) Illas 6 plagulas abolitas Theologus quidam insignis eodem tempore vivens (**Vitus Theodorus**) curavit suo exemplo in fine adiungendas, ut praeter novas 5½ plagulas I — O (O ½ plag.) suis locis in integra Apologia insutas etiam sex illae abolitae conservarentur, id quod gratissimum fecit; nam in nullo alio exemplo hucusque repertae sunt.

Primus Theologus serioris temporis, qui hac de re scripsit, **Iac. Guil. Feuerlinus** fuit, *primum* a. 1731. in libro: Fränckische *Acta erudita et curiosa*, Die Geschichte der Gelehrten in Francken, Auch andere in diesem Crayß vorgefallene *Curiosa* und Merkwürdigkeiten in sich haltend. XXII. Sammlung (Nürnberg, 1731. 8°) in particula III. (pag. 831 — 856.) sic inscripta: Jacob Wilhelm Feuerlein, D. P. P. Allerhand zur Historie der Gelahrheit gehörige Anmerckungen, Anderer Theil. †) §. I. Von einigen sehr merckwürdigen *editionibus* der Augspurgischen *Confession*. In huius paragraphi sectione inscripta: „Von der *Apologie* der Augspurgisch. *Confession*“ primum de priore Apologia lat. et germ. breviter disserit, et deinde de altera ampliore haec refert:

„Von der andern weitläufigern Apologie, so Melanchthon zu Hauß, nachdem er eine Abschrifft der Papistischen Refutation erhalten, verfertigt, und welche allein in unsere Symbolische Bücher recipirt worden, will ich denen hin und wieder schon bemerckten variationibus derselben nur dieses beyfügen, daß Melanchthon schon bey der ersten edition derselben 6 Bögen, nemlich vom Bogen I. an bis O. inclusive umdrucken lassen, und geändert habe, welche 6 Bögen der Nürnbergische Prediger Venatorius ††) seinem Exemplar gedachter edition, so dermalen in Bibliotheca publ. Illustris Senatus Norib. aufbehalten wird, mit einer kleinen Anmerckung beybinden lassen.“ etc.

Quoniam hae sex plagulae, quae a 5½ plagg. eorum loco substitutis prorsus differunt, ad Apologiae historiam accuratius indagandam maximi momenti sunt, **Feuerlinus** eas integras sibi descripsit, et hoc apographum ab ipso exaratum in sua Bibliotheca symbolica Ed. 1. (Gottingae 1752. 8° min.) p. 46. nr. 206. sic indicavit:

„*206) Sex plagulae Apologiae I. K. L. M. N. O. in articulo de Iustificatione, uti Melanchthon in Editione Principe primum eas inprimi siverat, sed antequam publicaretur substitutis aliis, aboleverat, ex exemplo impresso Bibliothecae publicae Norimbergensis diligenti manu descriptae.*“

Iisdem verbis hae plagulae consignatae sunt in huius Bibliothecae Ed. 2., quam **Riederer** curavit (Norimb. 1768. 8° mai.) P. I. p. 42. nr. 254. †††)

---

*) Proh dolor! annotandum mihi est, hoc exemplum, ut videtur, unicum ex Bibliotheca publica rarissimis libris ditissima, nescio quo anno, amissum esse. Cum enim huius anni initio ab Illustrissimo Senatu huius Civitatis, qui me in hoc Corpore edendo saepissime summa benevolentia perraris libris adiuvit, hoc exemplum peterem, id ipse accuratius inspicere cupiens, mihi responsum est, hoc non amplius in hac Bibliotheca reperiri, sed aliud exemplum illas sex plagulas non continens eius loco esse substitutum.

**) Quantum studium auctor huic articulo impenderit, ex epistolarum locis supra exscriptis elucet.

***) Ex hac dimidia plagula O intelligitur, proxime sequentes plagulas iam fuisse impressas, quapropter non licuit retractationis plagulam O iis, quae in priori parte plagulae P leguntur, complere.

†) Huius dissertationis pars prior invenitur in eorundem Actorum Collectione XIII. (Norimb. 1728.) Nr. VI. p. 54 — 61.

††) De **Thomae Venatorii**, Norimbergae c. a. 1488. nati ibique 1551. d. 4. Febr. mortui, vita et scriptis conf. **Ge. Andr. Willii** Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon T. IV. (Nürnb. u. Altdorf 1758. 4°) p. 83 — 87. et **Christ. Conr. Nopitschii** Supplementor. huius Lexici T. IV. (Altdorf 1808. 4°) p. 348 sq.

†††) **Riederer** h. l. adscripsit hanc annotationem: „Descripserat uberius has plagulas b. Feuerlinus in diss. ad locum Apologiae de iustificatione ex operibus, quam infra n. 732. recenset. Postea vero eas ipsas, praeter ultimam partem, casu et incuria pereuntem, bibliothecae brem. et verd. vol. IIII, part. III p. 972 et seqq. inserendas curavit ven. Hinr. Iul. Fried. Buschius.“ [Utrumque librum in subsequentibus accuratius recensebo.]

Neue Nachrichten von alten und raren Büchern, so von Anfang der Buchdruckerey bis 1682. ans Licht getreten. I. Band. 1747. (Frankfurt u. Leipzig 48 plagg. 4°)

quem demum subsequente anno 1748. suis impensis edidit. Hic vero liber, dum non per bibliopolas divulgabatur, in paucorum manus pervenit. Denique a. 1753. Io. Paul. Krausius, bibliopola Viennensis, omnia huius libri exempla nondum vendita ab auctoris vidua emit eumque praefatione anonymi (I. W. I.) auctum divulgavit hocce novo titulo instructum:

Theophili Sinceri notitia historico-critica librorum veterum rariorum. Oder: Neue Nachrichten von lauter alten und raren Büchern. Nebst beygefügten Anmerkungen und Auszügen, eines vieljährig gehaltenen Brief-Wechsels. Denen zum Besten, so gerne alte rare Bücher wollen kennen lernen, ausgefertiget und mit zwey Registern versehen. Frankfurt und Leipzig, zu finden bey Johann Paul Krauß Buchhändler in Wienn, 1753. 48½ plagg., prima 4 foll. non num.; 368 pagg. num., ultima 6 foll. non num., 4° (fol. 2—4. Anonymi I. W. I. Vorerinnerung d. d. 20. April. a. 1753.; pag. 1—368. Theophili Sinceri Wöchentliche Nachrichten von lauter alten, zum theil auch raren Büchern, und andern gelehrten Sachen. auf das Jahr 1747. dem 4. Januar — 15. November, 46 hebdomades aut CCIII particulas complectentes; ultima 6 foll. non num. continent duos Indices: I. Register. Verzeichniß der Bücher, so recensirt worden, II. Register Der Personen und Sachen.) *)

Descriptio illius exempli Confessionis Augustanae eiusque Apologiae legitur in huius libri plagula Rr, XL. hebdomadi d. 4. Oct. 1747. adscripta, sub Nr. CLXIX. p. 316—318. hisce verbis:

»De A. Confessione.

Latina primae Editionis, et Apologia Confess. Witteb. per Ge. Rhaw. 1531. impressa, quae in B. Norimb. adhuc reperitur.

Der Titul lautet von Wort zu Wort also: *Confessio* Fidei exhibita Invictiss. Imp. Carolo V. Caesari Aug. in Comitiis Augustae Anno MDXXX. Addita est *Apologia* Confessionis. Ps. CXIX. Et loquebar de Testimoniis tuis in conspectu Regum, et non confundebar. Witebergae. Beide deutsch und *Lat.*

In dieser Edition, die in der Nürnbergischen Bibliothec vorhanden, sind auf dem ersten Blat, diese folgende Wort, welche allem Ansehen nach des Herrn M. *Reichs*, als gewesenen Bibliothecarii, eigene Hand sind, gelesen: *Liber hic, praeterquam quod desunt et Germanica et Latina Apologia, mutilus est etiam in ceteris.* Ich habe mich aber nicht recht darein finden können. Denn obwohl die deutsche Confession und Apologia nicht in diesem Buch vorhanden, so ist doch die Lateinische *Apologia* völlig darinn zu finden. Daß er aber unter andern dabey gemeldet: mutilus est Lib. hic etiam in ceteris, habe im ersten Ansehen auch also vermeinet, dieweil ich zuletzt etliche Bögen ohne Schluß gefunden. Nachdem aber das gantze Buch besser durchblättert, habe ich wahrgenommen, daß diese Apologia gantz vollkommen vorhanden, und mit diesen Worten: Finis. Impressum per Georgium Rhau. MDXXXI. geschlossen wird. Anfangs habe mir gleichfalls nicht einbilden können, was die andern angehängten gedruckten Bögen von litera i biß litera o inclusiue, und zwar mit eben demselben charactere der in der Augspurgischen Confession und Apologia gebraucht worden, bedeute, endlich aber hat mir eine lateinische *Nota*, die auf dem *Titul* Blat der Lateinischen *Confession* unter das Wort *Wittebergae* geschrieben worden, die Augen aufgethan, und dieses Geheimnis geoffenbaret. Es lautet aber also: *Ad hunc modum prima edita est Confessio et Apologia. Quinque paginae subiectae, nempe I K L M N, quia a Philippo mutatae sunt. Volui tamen eas alligari, ut possit cerni, quid existimauerit mutandum.* Bey angestellter Collation, habe befunden, daß die angehängte Bögen von der gedruckten Apologia gewaltig differiren, und nun erst recht gesehen, was der *Philippus*, sonderlich in dem *Artickel de Iustificatione*, für eine gewaltige Veränderung vorgehabt habe; welches also wol zu mercken, indem diß nicht vielen bekannt seyn mag. Es ist diß Buch der A. C. Cent. XVI. n. 87. zu finden. Und in der Cent. XVII. n. 24. ist die erste *Edition* der A. C. und *Apologie* noch einmal vorhanden, aber ohne die wenigen angehängten Blättern, dabey noch dieses zu mercken, daß der *Titul* derselben zwar eben also lautet, wie der vorige, aber kleinere Buchstaben hat, [*Hoc igitur exemplum habet titulum, quem in Vol. XXVI. p.* 235 *sq. primo loco descripsi.*] dahingegen die vorgemeldte Edition, Versal-Buchstaben hat, und auch in den Zeilen gantz ungleich abgetheilet ist. [*Haec spectant ad alterum huius Ed. titulum l. l. p.* 235 *sq. med.* — 237 *sq. init. a me descriptum.*] In der Haubt-Sache selbst aber treffen sie übrigens mit einander überein. Jedoch will mich allerdings düncken, es müssen diß zwey ungleiche Drucke seyn. Nota-

*) Hunc librum ex Biblioth. acad. Halensi in manibus habeo.

Ed. 1531. 4°	Ed. 1531. 8°
fol. K 4ª lin. 31. S.	sancti
— K 4ᵇ — 26. hac tua promissione sustentor.	*post haec verba additus est longior locus ultra* 1½ *paginas explens:* Et Paulus citat de Abraham — — — uita et opera digna sint.
— L 1ª — 7. Fides	Sola Fides
— L 1ᵇ — 11. fingunt eum homines	fingunt homines spiritum sanctum
— L 3ª — 29. 30. dilectione illa accedere ad Deum.	dilectione habere pacem conscientiae.
— L 3ᵇ — 1. 2. reconciliationem	pacem
— L 4ª — 24. et spiritum sanctum,	et reconciliationem propter Christum,
— M 3ᵇ — 15. et affert spiritum sanctum,	et reddit conscientias pacatas ac tranquillas,
— — — 30. consequamur	consequantur
— N 1ª — 4. in nobis pariat.	*post haec verba* 4½ *lineae additae sunt:* Primum ostendat Christum, — — pacientiam etc.
— N 2ª — 27. habeamus	habemus
— N 2ᵇ — 25. et iustificet	et ex iniusto iustum efficiat.
— N 3ᵇ — 32.—N 4ª lin. 1. ad illam obiectionem, quam supra proposuimus.	ad questionem supra propositam, quare dilectio non iustificet.
— N 4ª — 2.—O 1ª lin. 32. et obedientia erga legem — — — aliquoties dictum est.	*hic locus omnino retractatus est:* Et obedientia erga legem — — — sed propter fidem.

Hanc Editionem octavae formae *post* illam quaternariae formae prodiisse, non quidem ex Apologiae *Clausula* cognoscitur, quippe quae in utraque Editione continet verba: „Impressum (Vitebergae) per Georgium Rhau. M D. XXXI.“, sed ex hisce:

1) in Praefatione ad lectores, quae Confessioni a Melanthone praefixa est, de Confessione ignorantibus Principibus publicata dicitur in Ed. a. 1531. 4°: „Haec confessio *ante duos menses* publicata est,“ pro quibus in Ed. a. 1531. 8° leguntur verba: „Haec confessio *ante semestre* publicata est.“ (vide Vol. XXVI. p. 259 sq. 349 sq.) Haec declarant, hanc Praefationem ultra quatuor menses serius quam illam impressam esse.

2) in quibusdam exemplis Editionis a. 1531. 4° in titulo generali infra nomen Witebergae additus est anni numerus: *M. D. XXX.* (vide Vol. XXVI. p. 237 sq. titulum tertio loco propositum). Ex hoc numero intelligitur, hanc Editionem non esse posse eam, quae demum mense Maio a. 1531. incepta sit, ut loci epistolarum allati testantur.

3) variae lectiones, quibus Editio anni 1531. 8° ab altera eiusdem anni differt, eiusmodi sunt, ut facile cognoscatur, has serius esse factas quam illas, quae in Editione quaternariae formae leguntur. *)

Nihilo secius quidam e. c. Siegm. Iac. Baumgarten, aliquando etiam Bertramus opinati sunt, hanc alteram esse primam Editionem, cuius erroris ansam dedit eius cum prima germanicae Apologiae uberioris Editione consensus, **) de quo in Prolegomenis huius Apologiae disseremus.

Haec Editio in Conventu Numburgae a. 1561. habito a Principibus Ordinibusque evangelicis confirmata est nominibus suis subscriptis additisque sigillis (vide Weberum l. l. II. p. 98. 336 sq.).

3. *De Melanthonis Editione a. 1535—1540. quaternariae formae.*

Haec Editio *latinam* Confessionem Apologiamque complectitur, in multis autem exemplis cum Editione

*) Eadem tria argumenta iam Weberus in l. Krit. Gesch. der A. C. II. p. 85. attulit.

**) Conf. Bertrami Litt. Abhandl. St. 3. p. 143 sqq. et Weber l. l. II. p. 84 sq.

[illegible] anni 1540. eiusdem formaé [illegible] eius generalis et [illegible] in Vol. XXVI. p. [illegible] sq. accurate descripti sunt.

[illegible] 1533. scriptae loco, quem [illegible] Melanthon [illegible] in epistola ad [illegible] April. 1535. data [illegible] recudere et fere totam novam [illegible] locis [illegible] aliquis [illegible] In Editione octavae formae [illegible] generali huius [illegible] Confessionis primum [illegible] (conf. supra p. 881 sq.); et collatio Editionis a. 1540. 4° cum illa a. 1531. 8° [illegible] in sequenti Ed., [illegible] Webero l. l. II. p. 105. [illegible] epistolarum [illegible] Editione [illegible] p. 50 sq. **) [illegible]

[illegible] Bertramus l. l. [illegible] (1531. 8.) [illegible] 1540 [illegible] Pag. 175. edit. Lips. (an. 1669. et 1719.) ***) [illegible]

Ed. 1531. 4°	Editt. 1531. 8°, 1540. 4°, 1541—1542. 8°
fol. K 2ª lin. 22. illud.	illud,
— K 2ᵇ — 2. placatus, donec	placatus. Donec
— K 4ª — 22. satisfacere.	satisfacere?
— K 4ᵇ — 3. accipit,	accipit.
— — — 5. promissam.	promissam,
— — — 11. peccatorum.	peccatorum,

3) etiam lectiones ac numerorum significatio Editionis 1541—1542. 8°, ubicunque non a tribus praecedentibus Editt. discrepat (vide supra p. 411 sqq.), iis locis, quibus Ed. 1540. a duabus prioribus differt, non cum hac Ed., sed cum Ed. 1531. 8° consentiunt, e. c.

Ed. 1531. 4°	Ed. 1531. 8°	Ed. 1540. 4°	Ed. 1541—1542. 8°
fol. G 2ª lin. 25. vsitatae	usitatae	vsitate	usitatae
— h 2ª — 26. ignorationem	ignorationem	ignorantiam	ignorationem
— I 2ª — 5. poenae	poenae	poena	poenae
— I 3ª — 32. imponit.	imponit.	imponat.	imponit.
— K 1ª — 10. potest	potest	post	potest
— K 1ᵇ — 25. Roma. iij.	Roma. 3.	Romanos tertio.	Roma. 3.
— K 4ᵇ — 21. allegat	allegat	alligat	allegat

In quibus libris Editio a. 1531. 4° repetita sit, iam supra p. 405 sq. diximus; restat igitur, ut ostendamus, in quibus libris ceterae Editiones recusae sint. 1) In *prima Editione lat. Libri Concordiae* (Lipsiae 1580. 4°), *) 2) in Phil. Muelleri *Concordia* (Lipsiae et Ienae 1705. 4°) **) p. 49 sqq. 3) in Lutheri *Operum latinorum* Ed. Ienens. Tom. IV. (1558. Fol.) fol. 205ᵇ sqq. et 4) in *latino Corpore doctrinae christianae Thuringico* (Ienae 1571. Fol.) ***) fol. 117ᵇ sqq. Editionem a. 1531. 8° repetitam esse, in dubium, quod scio, non vocatur; †) sed 5) de *latino Corpore doctrinae christianae Misnico s. Philippico* (Lipsiae 1560. Fol.) ††) p. 59 sqq. et 6) de Melanthonis *Operum* Ed. Wittemberg. Parte I. (1562. Fol.) fol. 58ᵇ sqq. Bertramus et Weberus inter se dissentiunt; ille enim l. l. St. 4. p. 55. dicit, Apologiam in utroque opere ex Ed. 1531. 8° recusam esse, hic autem l. l. II. p. 113. 115. iudicat, eam in his libris ex Ed. 1542. 8° repetitam esse, et l. l. II. p. 341. scripsit, in Corpore Philippico Apologiam ex Ed. 1542. cum Ed. 1531. 8° recusam esse. Ad hanc controversiam dirimendam varias lectiones supra p. 411 sqq. allatas, quibus Editio a. 1541—1542. a praecedentibus differt, in illis libris quaesivi, et in Corpore Philipp. tantum has quinque inveni: *primam* docuerint, *secundam:* böser lust, *octavam:* super, *decimam quartam:* quia, *decimam septimam:* articulus, in Melanthonis Opp. Ed. Wittemb. autem hasce undecim: 1. docuerint, 2. böser lust, 4. Addit, 5. reputetur, 6. superioribus, 8. super, 10. Sicuti, 11. ornet, 12. in scripturis, 14. quia, 15. enim. Ex his intelligitur, in Corpore Philipp. repetitam esse

*) Haec Ed. recensetur a Feuerlino l. l. I. p. 10. nr. 37. — Cum igitur in hac Concordiae Ed. a. 1580. altera Ed. Confessionis et Apologiae a. 1531. 8°, in Concordiae Ed. a. 1584. prima Ed. Conf. et Apol. a. 1531. 4° recusa sit, collatio utriusque Editionis Concordiae fere easdem varias lectiones exhibet, quae collatione Editionum a. 1531. 8° et a. 1531. 4° inveniuntur. Eiusmodi collationem duarum illarum Editionum Libri Concordiae Phil. Muellerus instituit ac evulgavit inscriptam: *De Concordiae libri genuino Exemplari* (sine titulo. 3½ plagulae 4°) in sua Ed. Concordiae, quae 1705. 4° prodiit (conf. Feuerlinus l. l. I. p. 21. nr. 112., inprimis autem Bertramus l. l. St. 4. p. 48 sq., ex cuius recensione elucet, has plagulas perbrevem et mancam collationem exhibere et non in omnibus huius libri Muelleriani exemplis inveniri, id quod meo exemplo, in quo desunt, confirmatur).

**) Hunc librum supra p. 27 sq. recensui. — De varietate exemplorum huius libri, quae in extrema tituli parte conspicua est, vide Bertramum l. l. St. 4. p. 48. notam *).

***) Hoc Corpus, quod ex Bibliotheca Mariana Halensi in manibus habeo, recensetur a Feuerlino in Biblioth. symb. Ed. 2. I. p. 6. sub nr. 18. — Uno tantum loco ab Ed. 1531. 8° differt, nempe in Praefationis parte extrema, ubi pro *docuerit*, uti in Editt. 1531. 4° et 8° ac 1540. 4° legitur, habet *docuerint* congruenter cum Ed. 1541—1542. 8°. Eadem lectio etiam in Lutheri Opp. allatis h. l. reperitur.

†) Conf. Bertramus l. l. St. 4. p. 52. 55. et Weberus l. l. II. p. 100. 336.

††) Hanc primam huius Corp. Editionem ceterasque eius Editt. recensui in huius Corp. Ref. Vol. XXI. p. 587—590.

APOLOGIA

CONFESSIONIS. [1])

Ex Editione principe Wittembergensi a. 1531. 4° (Ed. 1.) recusa et cum duobus eiusdem Editionis exemplis Norimbergensibus atque Editionibus a. 1531. 8° (Ed. 2.), a. 1540. 4° (Ed. 3.) et a. 1541—1542. 8° (Ed. 4.) collata, adiectis Lutheri annotationibus.

PHILIPPUS MELANCHTHON LECTORI SALUTEM D. [2])

Postquam Confessio Principum nostrorum publice praelecta est, Theologi quidam ac Monachi adornauerunt Confutacionem nostri scripti, quam cum Caes. Maiestas curasset etiam in consessu Principum praelegi, postulauit a nostris Principibus, vt illi Confutacioni assentirentur. Nostri autem quia audierant multos articulos improbatos esse, quos abijcere sine offensione conscientiae non poterant, rogauerunt sibi exhiberi exemplum Confutacionis, vt et videre quid damnarent aduersarij, et rationes eorum reuellere possent. Et in tali causa, quae ad Religionem et ad docendas conscientias pertinet, arbitrabantur fore, vt non grauatim exhiberent suum scriptum aduersarij, Sed non potuerunt id impetrare nostri, nisi periculosissimis conditionibus, quas recipere non poterant. [3]) Instituta est autem deinde pacificatio, in qua apparuit nostros nullum onus quamlibet incommodum detrectare, quod sine offensione conscientiae suscipi posset. Sed aduersarij obstinate hoc postulabant, vt quosdam manifestos abusus atque errores approbaremus, quod cum non possemus facere, iterum postulauit Caes. M. vt Principes nostri assentirentur Confutacioni. Id facere Principes nostri recusauerunt. Quomodo enim assentirentur in causa Religionis, scripto non inspecto? Et audierant articulos quosdam damnatos esse, in quibus non poterant iudicia aduersariorum sine scelere comprobare. Iusserant autem me et alios quosdam parare Apologiam Confessionis, in qua exponerentur Caes. Maiestati causae, quare non reciperemus Confutacionem, et ea quae obiecerant aduersarij, diluerentur. Quidam enim ex nostris inter praelegendum capita locorum et argumentorum exceperant. Hanc Apologiam obtulerunt ad extremum Caesareae Maies. vt cognosceret nos maximis et grauissimis causis impediri, quo minus Confutacionem approbaremus. Verum Caesarea Maiestas non recepit oblatum scriptum. Postea editum est decretum quoddam, in quo gloriantur aduersarij, quod nostram confessionem ex scripturis confutauerint. Habes igitur Lector nunc Apologiam nostram, ex qua intelliges, et quid aduersarij iudicauerint, Retulimus enim bona fide, et quod articulos aliquot contra manifestam scripturam spiritus sancti damnauerint, Tantum abest, vt nostras sentencias per scripturas labefactauerint. Quanquam autem initio Apologiam instituimus communicato cum alijs consilio, tamen ego inter excudendum quaedam adieci. Quare meum nomen profiteor, ne quis queri possit sine certo autore librum editum esse. Semper hic meus mos fuit in his controuersijs, vt quantum omnino facere possem, retinerem formam vsitatae [4]) doctrinae, vt facilius aliquando coire concordia posset. Neque multo secus nunc facio, Etsi [5]) recte possem longius abducere huius aetatis homines ab aduersariorum opinionibus. Sed aduersarij sic agunt causam, vt ostendant se neque veritatem, neque concordiam quaerere, sed vt sanguinem nostrum exorbeant. Et nunc scripsi, quam moderatissime potui, ac si quid videtur dictum asperius, hic mihi praefandum est, me cum Theologis ac Monachis, qui scripserunt Confutacionem litigare, non cum Caesare, aut

---

1) Apologia Confessionis.] *hic peculiaris Apologiae titulus praeter* Ed. 1. *etiam in* Editt. 2. 3. *invenitur*; Ed. 4. *habet titulum*: Apologia Confessionis. Diligenter recognita.

2) *Sic inscripta est* Praefatio *ab auctore Apologiae praefixa. Haec quidem Praefatio iam in huius* Corp. Vol. II. p. 495—497. *recusa est; ut autem lectori h. l. integra Apologia, qualis ab auctore edita est, praebeatur, eam iterum recudendam curo.*

3) non poterant.] Editt. 2—4.: non poterant, nisi uellent se in discrimen certum corijcere.

4) vsitatae] Ed. 3.: vsitate

5) nunc facio, Etsi] *haec non tantum in* Editt. 2—4., *sed etiam in* Ed. 1. *leguntur; falso enim in huius* Corp. Vol. II. p. 497. *adnotatum est*: „nunc abest a prima edit. quae etiam pro seq. *etsi* habet *et*."

Principibus, quos vt debeo veneror. Sed vidi nuper Confutacionem, et animaduerti adeo insidiose et calumniose scriptam esse, vt fallere etiam cautos in certis locis posset. Non tractaui tamen omnes cauillationes. Esset enim infinitum opus, sed praecipua argumenta complexus sum, vt extet apud omnes nationes, testimonium de nobis, quod recte et pie sentiamus de Euangelio Christi. Non delectat nos discordia, Nec nihil mouemur periculo nostro, quod quantum sit in tanta acerbitate odiorum, quibus intelligimus accensos esse aduersarios, facile intelligimus, Sed non possumus abijcere manifestam veritatem et Ecclesiae necessariam, quare incommoda et pericula propter gloriam Christi, et vtilitatem Ecclesiae perferenda esse sentimus, et confidimus Deo probari hoc nostrum officium, et speramus aequiora de nobis iudicia posteritatis fore. Neque enim negari potest, quin multi loci doctrinae Christianae, quos maxime prodest extare in Ecclesia, a nostris patefacti et illustrati sint, qui qualibus et quam periculosis opinionibus obruti olim iacuerint apud Monachos, Canonistas, et Theologos Sophistas, non libet hic recitare. Habemus publica testimonia multorum bonorum virorum, qui Deo gratias agunt pro hoc summo beneficio, quod de multis necessarijs locis docuerit [6]) meliora, quam passim leguntur apud aduersarios nostros. Commendabimus itaque causam nostram Christo, qui olim iudicabit has controuersias, quem oramus, vt respiciat afflictas et dissipatas Ecclesias, et in concordiam piam et perpetuam redigat.

APOLOGIA
CONFESSIONIS.

Primum articulum Confessionis nostrae, probant nostri aduersarij, in quo exponimus nos credere et docere, quod sit una essentia diuina, indiuidua, etc. et tamen tres sint distinctae personae eiusdem essentiae diuinae, et coeternae, Pater, Filius, et Spiritus sanctus. Hunc articulum semper docuimus, et defendimus, Et sentimus eum habere certa et firma testimonia in scripturis sanctis, quae labefactari non queant. Et constanter affirmamus aliter sencientes, extra Ecclesiam Christi, et Idololatras [6a]) esse, et Deum contumelia afficere.

DE PECCATO ORIGINALI.

Secundum articulum de peccato Originis probant aduersarij, Verum ita vt reprehendant tamen definitionem peccati Originalis, quam nos obiter recitauimus. Hic in ipso statim vestibulo deprehendet Caes. Maiestas, non solum iudicium, sed etiam candorem istis defuisse, qui confutacionem scripserunt. Nam cum nos simplici animo obiter recensere voluerimus illa, quae peccatum Originis complectitur, isti acerba interpretatione conficta, sentenciam per se nihil habentem incommodi, arte deprauant. Sic inquiunt, sine metu Dei, sine fide esse, est culpa actualis, [6b]) Igitur negant esse culpam originalem.

Has argucias satis apparet in scholis natas esse, non in Consilio Caesaris. Quanquam autem haec cauillatio facillime reuelli possit, tamen vt omnes boni viri intelligant, nos nihil absurdi de hac causa docere, [6c]) Primum petimus, vt inspiciatur germanica confessio, haec absoluet nos suspicione nouitatis, Sic enim ibi scriptum est, Weiter wird geleret, das nach dem fall Adae alle menschen, so natürlich geborn werden, ynn sunden empfangen vnd geborn werden, das ist, das sie alle von mutter leib an, voll böser lüst [7]) vnd neygung sind, keine ware Gottes forcht, kein waren glauben an Gott, von natur haben können. Hic locus testatur nos, non solum actus, sed potenciam seu dona efficiendi timorem et fiduciam erga Deum adimere propagatis secundum carnalem naturam, Dicimus enim ita natos habere concupiscentiam, nec posse efficere verum timorem et fiduciam erga Deum. Quid hic reprehendi potest? Bonis viris quidem arbitramur nos satis purgatos esse. Nam in hanc sentenciam latina descriptio, potentiam naturae detrahit, hoc est, dona et vim efficiendi timorem et fiduciam erga Deum, detrahit et in adultis actus. Vt cum nominamus

6) docuerit] *sic* Editt. 1—3.; Ed. 4.: docuerint
6a) Idololatras] *sic scripsi*; Editt. 1—4. *habent*: Idolatras
6b) actualis,] Editt. 2—4.: actualis (*commate deleto*)
6c) docere,] Editt. 2. 4.: docere.
7) böser lüst] Ed. 4.: boser lust

concupiscentiam, non tantum actus seu fructus intelligimus, sed perpetuam naturae inclinationem.

Sed postea ostendemus pluribus verbis, nostram descriptionem consentire cum vsitata ac veteri definitione. Prius enim consilium nostrum aperiendum est, cur his potissimum verbis hoc loco vsi simus. Aduersarij in scholis fatentur materiale (vt vocant) peccati originalis esse concupiscentiam, quare in definiendo non fuit praetereunda, praesertim hoc tempore, cum de ea nonnulli parum religiose philosophantur.

Quidam enim disputant, peccatum originis non esse aliquod in natura hominis vicium, seu corruptionem, sed tantum seruitutem, seu conditionem mortalitatis, quam propagati ex Adam sustinennt, sine aliquo proprio vicio, propter alienam culpam. Praeterea addunt, neminem damnari morte aeterna propter peccatum originis, Sicut ex ancilla serui nascuntur, et hanc conditionem sine naturae vitijs, sed propter calamitatem matris sustinent, Nos, vt hanc impiam opinionem significaremus nobis displicere, concupiscentiae mentionem fecimus, optimo animo morbos nominauimus, et exposuimus, quod natura hominum corrupta et viciosa nascatur.

Neque vero tantum concupiscentiam nominauimus, sed diximus etiam deesse timorem Dei, et fidem, Id hoc consilio adiecimus. Extenuant peccatum Originis et scholastici doctores, non satis intelligentes definitionem peccati originalis, quam acceperunt a patribus. De fomite disputant, quod sit qualitas corporis, et vt suo more sint inepti, quaerunt vtrum qualitas illa, contagione pomi, an ex afflatu serpentis contracta sit, Vtrum augeatur medicamentis. Huiusmodi quaestionibus oppresserunt principale negocium, Itaque cum de peccato Originis loquuntur, grauiora vicia humanae naturae non commemorant, scilicet ignorationem [8]) Dei, contemptum Dei, vacare metu et fiducia Dei, odisse iudicium Dei, fugere Deum iudicantem, irasci Deo, desperare gratiam, habere fiduciam rerum praesentium etc. Hos morbos, qui maxime aduersantur legi Dei, non animaduertunt scholastici, Imo tribuunt interim humanae naturae integras vires ad diligendum Deum super omnia, ad facienda praecepta Dei, quo ad substantiam actuum, Nec vident se pugnantia dicere. Nam proprijs viribus posse diligere Deum super omnia, facere praecepta Dei, quid aliud est quam habere iusticiam originis? Quod si has tantas vires habet humana natura, vt per sese possit diligere Deum super omnia, vt confidenter affirmant scholastici, quid erit peccatum originis? Quorsum autem opus erit gratia Christi, si nos possumus fieri iusti, propria iusticia? Quorsum opus erit spiritu sancto, si vires humanae per sese possunt Deum super omnia diligere, et praecepta Dei facere? Quis non videt, quam praepostere sentiant aduersarij? Leuiores morbos in natura hominis agnoscunt, grauiores morbos non agnoscunt, de quibus tamen vbique admonet nos scriptura, et Prophetae perpetuo conqueruntur, videlicet, de carnali securitate, de contemptu Dei, de odio Dei, et similibus vitijs nobiscum natis, Sed postquam scholastici admiscuerunt doctrinae Christianae, Philosophiam de perfectione naturae, et plus quam satis erat, libero arbitrio et actibus elicitis [9]) tribuerunt, et homines philosophica seu ciuili iusticia, quam et nos fatemur rationi subiectam esse, et aliquo modo in potestate nostra esse, iustificari coram Deo docuerunt, non potuerunt videre interiorem immundiciam naturae hominum, Neque enim potest iudicari, nisi ex verbo Dei, quod scholastici in suis disputationibus non saepe tractant.

Hae fuerunt causae, cur in descriptione peccati originis, et concupiscentiae mentionem fecimus, et detraximus naturalibus viribus hominis, timorem et fiduciam erga Deum, Voluimus enim significare, quod peccatum originis hos quoque morbos contineat, ignorationem Dei, contemptum Dei, vacare metu Dei, et fiducia erga Deum, non posse diligere Deum. Haec sunt praecipua vicia naturae humanae, pugnantia proprie cum prima tabula decalogi.

Neque noui quidquam diximus. Vetus definitio recte intellecta prorsus idem dicit, Cum ait peccatum originis carentiam esse *iusticiae originalis*. Quid est autem iusticia? Scholastici hic rixantur de dialecticis quaestionibus, non explicant quid sit iusticia Originalis. Porro iusticia in scripturis, continet non tantum secundam tabulam Decalogi, sed primam quoque, quae praecipit de timore Dei, de fide, de amore Dei. Itaque iusticia Originalis habitura erat non solum aequale temperamentum qualitatum corporis, sed etiam haec dona, noticiam Dei certiorem, timorem Dei, fiduciam Dei, aut certe rectitudinem, et vim ista efficiendi. Idque testatur scriptura cum inquit, hominem ad imaginem et similitudinem Dei conditum esse. Quod quid est aliud, nisi in homine hanc sapientiam et iusticiam effigiatam esse, quae Deum apprehenderet, et in qua reluceret Deus, hoc est homini dona esse data, noticiam Dei, timorem Dei, fiduciam erga Deum, et similia. Sic enim interpretantur similitudinem Dei Ireneus et Ambrosius, qui cum alia multa in hanc sentenciam dicit, tum ita in-

8) ignorationem] *sic* Editt. 1. 2. 4.; Ed. 3.: ignorantiam

9) elicitis] *sic* Editt. 1—3.; Ed. 4.: illicitis

formale peccati originis, nec defectus quos vocant, recte ac Dialectice expediunt. Sed nos hoc loco noluimus istorum rixas nimis subtiliter excutere, Tantum sentenciam sanctorum Patrum, quam et nos sequimur communibus et notis verbis duximus esse recitandam.

Tertium articulum probant aduersarij, in quo confitemur duas in Christo naturas, videlicet naturam humanam assumptam a verbo in vnitatem personae suae. Et quod idem Christus passus sit ac mortuus, vt reconciliaret nobis patrem, et resuscitatus vt regnet, iustificet, et sanctificet credentes etc. iuxta Symbolum Apostolorum et Symbolum Nicenum.

DE IVSTIFICATIONE.

In quarto, quinto, sexto, et infra in articulo xx. damnant nos quod docemus homines non propter sua merita, sed gratis propter Christum consequi remissionem peccatorum fide in Christum. Vtrumque enim damnant et quod negamus homines propter sua merita consequi remissionem peccatorum, et quod affirmamus homines fide consequi remissionem peccatorum, et fide in Christum iustificari. Cum autem in hac controuersia praecipuus locus doctrinae Christianae agitetur, qui recte intellectus illustrat et amplificat honorem Christi, et affert necessariam et vberrimam consolationem pijs conscientijs, rogamus vt Caesarea Maiestas de rebus tantis clementer nos audiat. Nam aduersarij cum neque quid remissio peccatorum, neque quid fides, neque quid gratia, neque quid iusticia sit intelligant, misere contaminant hunc locum, et obscurant gloriam et beneficia Christi, et eripiunt pijs conscientijs propositas in Christo consolationes. Vt autem et confirmare confessionem nostram, et diluere ea quae aduersarij obijciant possimus, [19]) inicio quaedam praefanda sunt, vt fontes vtriusque generis doctrinae, et aduersariorum, et nostrae cognosci possint.

Vniuersa scriptura in hos duos locos praecipuos distribui debet, in legem, et promissiones. Alias enim legem tradit, alias tradit promissionem de Christo, videlicet, cum aut promittit Christum venturum esse, et pollicetur propter eum remissionem peccatorum, iustificationem et vitam aeternam, aut in Euangelio Christus, postquam apparuit, promittit remissionem peccatorum, iustificationem et vitam aeternam. Vocamus autem legem in hac disputacione decalogi praecepta, vbicunque illa in scripturis leguntur. De ceremonijs et iudicialibus legibus Moisi in praesentia nihil loquimur.

Ex his aduersarij sumunt legem, quia humana ratio naturaliter intelligit aliquo modo legem, Habet enim idem iudicium scriptum diuinitus in mente, et per legem quaerunt remissionem peccatorum et iustificationem. Decalogus autem requirit non solum externa opera ciuilia, quae ratio vtcunque efficere potest, sed etiam requirit alia longe supra rationem posita, scilicet, vere timere Deum, vere diligere Deum, vere inuocare Deum, vere statuere, quod Deus exaudiat, et expectare auxilium Dei in morte, in omnibus afflictionibus, denique requirit obedientiam erga Deum in morte et omnibus afflictionibus, ne has fugiamus, aut auersemur, cum Deus imponit. [20])

Hic Scholastici secuti Philosophos tantum docent iusticiam rationis, videlicet, ciuilia opera, et affingunt, quod ratio sine spiritu sancto possit diligere Deum supra [21]) omnia. Nam donec humanus animus, ociosus est, nec sentit iram, aut iudicium Dei, fingere potest, quod velit Deum diligere, quod velit propter Deum benefacere. Ad hunc modum docent homines mereri remissionem peccatorum, faciendo quod est in se, hoc est, si ratio dolens de peccato, eliciat actum dilectionis Dei, aut bene operetur propter Deum. Et haec opinio, quia naturaliter blanditur hominibus peperit et auxit multos cultus in Ecclesia, vota Monastica, Abusus Missae, Et subinde alij alios cultus atque obseruationes hac opinione excogitauerunt. Et vt fiduciam talium operum alerent atque augerent, affirmauerunt Deum necessario gratiam dare sic operanti, necessitate non coactionis, sed immutabilitatis.

In hac opinione multi magni et perniciosi errores haerent, quos longum esset enumerare. Tantum illud cogitet prudens lector, Si haec est iusticia Christiana, quid interest inter Philosophiam, et Christi doctrinam? Si meremur remissionem peccatorum his nostris actibus elicitis, quid praestat Christus? Si iustificari possumus per rationem et opera rationis, quorsum opus est Christo aut regeneratione? Et ex his opinionibus iam eo prolapsa res est, vt multi irrideant nos qui docemus aliam iusticiam praeter philosophicam quaerendam esse. Audiuimus quosdam pro concione, ablegato Euangelio, Aristotelis ethica enarrare. Nec errabant isti, si vera sunt quae defendunt aduersarij. Nam Aristoteles de moribus ciuilibus adeo scripsit erudite, nihil vt de his requirendum sit amplius. Videmus extare libellos, in quibus conferuntur quaedam dicta Christi, cum Socratis, Zenonis et aliorum dictis, quasi ad hoc venerit Chri-

19) possimus,] Ed. 4. *typ. errore:* posimus,

20) imponit.] *sic* Editt. 1. 2. 4.; Ed. 3.: imponat.

21) supra] *sic* Editt. 1—3.; Ed. 4.: super

sime disputat contra Pelagianos, gratiam non dari propter merita nostra.[30]) Et de natura et gratia inquit. Si possibilitas naturalis per liberum arbitrium, et ad cognoscendum quomodo viuere debeat, et ad bene viuendum sufficit, sibi ergo Christus gratis mortuus est. Ergo euacuatum est scandalum crucis. Cur non etiam ego hic exclamem? Imo exclamabo et istos increpabo dolore Christiano. Euacuati estis a Christo qui in natura iustificamini, a gratia excidistis. Ignorantes enim iusticiam Dei, et vestram volentes constituere, iusticiae Dei non estis subiecti. Sicut enim finis legis, ita etiam[31]) naturae humanae viciosae saluator Christus est, ad iusticiam omni credenti. Et Iohannis octauo.[32]) Si vos filius liberauerit, vere liberi eritis. Non igitur possumus per rationem liberari a peccatis, et mereri remissionem peccatorum. Et Iohannis tertio scriptum est. Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest introire in regnum Dei. Quod si opus est renasci per spiritum sanctum, Iusticia rationis non iustificat nos coram Deo, non facit legem, Roma. iij.[33]) Omnes carent gloria Dei, id est, carent sapientia et iusticia Dei, quae Deum agnoscit et glorificat. Item Roma. octauo.[32]) Sensus carnis inimicitia est aduersus Deum, Legi enim Dei non est subiectus, ac ne potest quidem ei subijci. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Haec adeo sunt aperta testimonia, vt non desiderent acutum intellectorem, sed attentum auditorem, vt Augustini verbis vtamur, quibus ille in eadem causa vsus est. Si sensus carnis est inimicitia aduersus Deum, certe caro non diligit Deum. Si non potest legi Dei subijci, non potest Deum diligere. Si sensus carnis est inimicitia aduersus Deum, peccat caro etiam cum externa ciuilia opera facimus. Si non potest subijci legi Dei, certe peccat, etiamsi egregia facta, et digna laude iuxta humanum iudicium habet. Aduersarij intuentur praecepta secundae tabulae, quae iusticiam ciuilem continent, quam intelligit ratio. Hac contenti putant se legi Dei satisfacere. Interim primam tabulam non vident, quae praecipit, vt diligamus Deum, vt vere statuamus, quod Deus irascatur peccato, vt vere timeamus Deum, vt vere statuamus, quod Deus exaudiat. At humanus animus sine spiritu sancto, aut securus contemnit iudicium Dei, aut in poena fugit et odit iudicantem Deum. Itaque non obtemperat primae tabulae. Cum igitur hereant in natura hominis contemptus Dei, dubitacio de verbo Dei, de minis, et promissionibus, vere peccant homines, etiam cum honesta opera faciant sine spiritu sancto, quia faciunt ea impio corde iuxta illud[34]). Quidquid non est ex fide, peccatum est. Tales enim operantur cum contemptu Dei, sicut Epicurus non sentit se Deo curae esse, respici, aut exaudiri a Deo. Hic contemptus viciat opera in speciem honesta, quia Deus iudicat corda.

Postremo hoc imprudentissime scribitur ab aduersarijs, quod homines rei aeternae irae, mereantur remissionem peccatorum per actum elicitum[35]) dilectionis, cum impossibile sit diligere Deum, nisi prius fide apprehendatur remissio peccatorum. Non enim potest cor vere senciens Deum irasci, diligere Deum, nisi ostendatur placatus, donec[36]) terret et videtur nos abijcere in aeternam mortem, non potest se erigere natura humana, vt diligat iratum, iudicantem et punientem. Facile est ociosis fingere ista somnia de dilectione, quod reus peccati mortalis possit Deum diligere super omnia, quia non senciunt, quid sit ira, aut iudicium Dei. At in agone conscientiae et in acie experitur conscientia vanitatem illarum speculationum philosophicarum. Paulus ait. Lex iram operatur. Non dicit per legem mereri homines remissionem peccatorum. Lex enim semper accusat conscientias, et perterrefacit. Non igitur iustificat, quia conscientia perterrefacta lege fugit iudicium Dei. Errant igitur, qui per legem, per opera sua mereri se remissionem peccatorum confidunt. Haec de iusticia rationis, aut legis, quam aduersarij docent, satis sit dixisse. Nam paulo[37]) post cum nostram sentenciam de iusticia fidei dicemus, res ipsa coget plura testimonia ponere, quae etiam proderunt ad illos errores aduersariorum, quos hactenus recensuimus euertendos.

Quia igitur non possunt homines viribus suis legem Dei facere, et omnes sunt sub peccato, et rei aeternae irae ac mortis. Ideo non possumus per legem a peccato liberari, ac iustificari, sed data est promissio remissionis peccatorum et iustificationis propter Christum qui datus est pro nobis, vt satisfaceret pro peccatis mundi, et positus est mediator ac propiciator. Et haec promissio non habet conditionem meritorum nostrorum, sed gratis offert remissionem peccatorum et iustificationem, sicut Paulus ait. Si ex operibus, iam non est gratia. Et alibi. Iusticia Dei iam manifestatur sine lege, id est, gratis offertur remissio peccatorum. Nec pendet reconciliatio ex nostris meritis. Quod si ex nostris meritis penderet remissio peccatorum et reconciliatio, esset ex lege, esset inutilis. Quia

30) nostra.] Editt. 2—4.: nostra,
31) etiam] Ed. 3. typ. err.: etiam
32) octauo.] Editt. 2. 4. utroque loco: 8.
33) Roma. iij.] Editt. 2. 4.: Roma. 3.; Ed. 3.: Romanos tertio.
34) illud.] Editt. 2—4.: illud,
35) elicitum] sic Editt. 1—3.; Ed. 4.: illicitum
36) placatus, donec] Editt. 2—4.: placatus. Donec
37) paulo] Ed. 3. typ. err.: Paulo

quia alibi legem, alibi promissiones de Christo, et de remissione peccatorum, et de gratuita acceptatione propter Christum tradit. Extant et apud S. Patres sparsim similia testimonia. Ambrosius enim inquit in Epistola ad Ireneum quendam. Subditus autem mundus eo per legem factus est, quia ex praescripto legis omnes conueniuntur, et ex operibus legis nemo iustificatur, id est, quia per legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur. Videbatur lex nocuisse, quae omnes fecerat peccatores, sed veniens Dominus Iesus peccatum omnibus quod nemo poterat euitare, donauit, et chirographum nostrum sui sanguinis effusione deleuit. Hoc est, quod ait. Abundauit peccatum per legem, Superabundauit autem gratia per Iesum. Quia postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Iohannes dicens. Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum [66]) mundi. Et ideo nemo glorietur in operibus, quia nemo factis suis iustificatur. Sed qui iustus est, donatum habet, quia post lauacrum iustificatus est. Fides ergo est, quae liberat per sanguinem Christi, quia beatus ille cui peccatum remittitur, et venia donatur. Haec sunt Ambrosij verba, quae aperte patrocinantur nostrae sentenciae, detrahit operibus iustificationem, et tribuit fidei, quod liberet per sanguinem Christi. Conferantur in vnum aceruum Sentenciarij omnes, qui magnificis titulis ornantur. Nam alij vocantur angelici, alij subtiles, alij irrefragabiles, Omnes isti lecti et relecti non tantum conferent ad intelligendum Paulum, quantum confert haec vna Ambrosij sentencia.

In eandem sentenciam multa contra Pelagianos scribit Augustinus, de spiritu et litera sic ait. Ideo quippe, proponitur iusticia legis, quod qui fecerit eam, viuet in illa, vt cum quisque infirmitatem suam cognouerit, non per suas vires, neque per literam ipsius legis, quod fieri non potest, Sed per fidem concilians iustificatorem, perueniat, et faciat, et viuat in ea, [66a]) Opus rectum quod qui fecerit, viuet in eo, non fit, nisi in iustificato. Iustificatio autem ex fide impetratur. Hic clare dicit iustificatorem fide conciliari, et iustificationem fide impetrari. Et paulo post. Ex lege timemus Deum, ex fide speramus in Deum, sed timentibus poenam absconditur gratia, sub quo timore anima laborans etc. per fidem confugiat ad misericordiam Dei, vt det quod iubet. Hic docet lege terreri corda, fide autem consolationem capere, et docet prius fide apprehendere misericordiam, quam legem facere conemur. Recitabimus paulo post et alia quaedam.

66) peccatum] Ed. 4.: peccata

66a) in ea,] Ed. 4.: in ea.

Profecto mirum est aduersarios tot locis scripturae nihil moueri, quae aperte tribuunt iustificationem fidei, et quidem detrahunt operibus. Num frustra existimant toties idem repeti? Num arbitrantur excidisse spiritui sancto non animaduertenti has voces? Sed excogitauerunt etiam cauillum quo eludunt, dicunt de fide formata accipi debere, hoc est, non tribuunt fidei iustificationem, nisi propter dilectionem, imo prorsus non tribuunt fidei iustificationem, sed tantum dilectioni, quia somniant fidem posse stare cum peccato mortali. Quorsum hoc pertinet, nisi vt promissionem iterum aboleant, et redeant ad legem. Si fides accipit remissionem peccatorum propter dilectionem, semper erit incerta remissio peccatorum, quia nunquam diligimus tantum quantum debemus, imo non diligimus, nisi certo statuant corda, quod donata sit nobis remissio peccatorum. Ita aduersarij dum requirunt fiduciam propriae [67]) dilectionis in remissione peccatorum et iustificatione, Euangelium de gratuita remissione peccatorum prorsus abolent, cum tamen dilectionem illam neque praestent, neque intelligant, nisi credant gratis accipi remissionem peccatorum.

Nos quoque dicimus, quod dilectio fidem sequi debeat, sicut et Paulus ait, In Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque praepucium, sed fides per dilectionem efficax. Neque tamen ideo senciendum est, quod fiducia huius dilectionis, aut propter hanc dilectionem accipiamus remissionem peccatorum et reconciliationem, sicut neque accipimus remissionem peccatorum propter alia opera sequentia. Sed sola fide et quidem fide proprie dicta accipitur remissio peccatorum, quia promissio non potest accipi nisi fide. Est autem fides proprie dicta quae assentitur promissioni, de hac fide loquitur scriptura. Et quia accipit remissionem peccatorum, et reconciliat nos Deo, prius hac fide iusti reputamur propter Christum, quam diligimus, ac legem facimus, et si necessario sequitur dilectio. Neque vero haec fides est ociosa noticia, nec potest stare cum peccato mortali, sed est opus spiritus sancti, quo liberamur a morte, quo eriguntur et viuificantur perterrefactae mentes. Et quia sola haec fides accipit remissionem peccatorum, et reddit nos acceptos Deo, et affert spiritum sanctum, [68]) rectius vocari gratia gratum faciens poterat, quam effectus sequens, videlicet dilectio. Hactenus satis copiose ostendimus et testimonijs scripturae, et argumentis ex scriptura sumptis, vt res magis fieret perspicua, quod sola fide consequimur remissionem peccatorum propter Chri-

67) propriae] Editt. 2—4.: proprie

68) et affert spiritum sanctum,] Editt. 2—4.: et reddit conscientias pacatas ac tranquillas,

nobis hoc velamen, hoc est, eximitur hic error, quando Deus ostendit cordibus nostris immundiciem nostram, et magnitudinem peccati. Ibi primum videmus nos longe abesse ab impletione legis. Ibi agnoscimus quomodo caro secura atque ociosa non timeat Deum, nec vere statuat respici nos a Deo, sed casu nasci, et occidere homines. Ibi experimur nos non credere, quod Deus ignoscat, et exaudiat. Cum autem audito Euangelio et remissione peccatorum fide erigimur, concipimus spiritum sanctum, vt iam recte de Deo sentire possimus, et timere Deum, et credere ei etc. Ex his apparet non posse legem sine Christo, et sine spiritu sancto fieri.

Profitemur igitur quod necesse sit inchoari in nobis, et subinde magis magisque fieri legem. Et complectimur simul vtrunque, videlicet spirituales motus et externa bona opera. Falso igitur calumniantur nos aduersarij, quod nostri non doceant bona opera, cum ea non solum requirant, sed etiam ostendant, quomodo fieri possint. Euentus coarguit hypocritas, qui suis viribus conantur legem facere, quod non possint praestare, quae conantur. Longe enim imbecillior est humana natura, quam vt suis viribus resistere diabolo possit, qui habet captiuos omnes, qui non sunt liberati per fidem. Potencia Christi opus est adversus diabolum, videlicet, vt quia scimus nos propter Christum exaudiri, et habere promissionem, petamus, vt gubernet et propugnet nos spiritus sanctus, ne decepti erremus, ne impulsi contra voluntatem Dei aliquid suscipiamus, sicut Psalmus docet. Captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Christus enim vicit diabolum et dedit nobis promissionem, et spiritum sanctum, vt auxilio diuino vincamus et ipsi. Et .I. Iohannis .iij. Ad hoc apparuit filius Dei, vt soluat opera diaboli. Deinde non hoc tantum docemus, quomodo fieri lex possit, sed etiam quomodo Deo placeat, si quid fit, videlicet non quia legi satisfaciamus, sed quia sumus in Christo. Sicut paulo post dicemus. Constat igitur nostros requirere bona opera. Imo addimus et hoc, quod impossibile sit dilectionem Dei, etsi exigua est, diuellere a fide, quia per Christum acceditur ad Patrem, et accepta remissione peccatorum vere iam statuimus nos habere Deum, hoc est, nos Deo curae esse, inuocamus, agimus gratias, timemus, diligimus, sicut Iohannes docet in prima Epistola. Nos diligimus eum, inquit, quia prior dilexit nos, videlicet quia dedit pro nobis filium, et remisit nobis peccata. Ita significat praecedere fidem, [74] sequi dilectionem. Item fides illa, de qua loquimur, existit in poenitentia, hoc est, concipitur in terroribus conscientiae, quae sentit iram Dei aduersus nostra peccata, et quaerit remissionem peccatorum et liberari a peccato. Et in talibus terroribus et alijs afflictionibus debet haec fides crescere et confirmari. Quare non potest existere in his, qui secundum carnem viuunt, qui delectantur cupiditatibus suis, et obtemperant eis. Ideo Paulus ait. Nulla nunc damnatio est his qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum. Item, Debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini, Sin autem spiritu actiones corporis mortificabitis, viuetis. Quare fides illa quae accipit remissionem peccatorum in corde perterrefacto, et fugiente peccatum, non manet in his qui obtemperant cupiditatibus, nec existit cum mortali peccato.

Ex his effectibus fidei excerpunt aduersarij vnum, videlicet dilectionem, et docent, quod dilectio iustificet. Ita manifeste apparet eos tantum docere legem. Non prius docent accipere remissionem peccatorum per fidem. Non docent de mediatore Christo, quod propter Christum habeamus [75] Deum propicium, sed propter nostram dilectionem. Et tamen qualis sit illa dilectio, non dicunt, neque dicere possunt. Praedicant se legem implere, cum haec gloria proprie debeatur Christo, et fiduciam propriorum operum opponunt iudicio Dei, dicunt enim se de condigno mereri gratiam et vitam aeternam. Haec est simpliciter impia et vana fiducia. Nam in hac vita non possumus legi satisfacere, quia natura carnalis non desinit malos affectus parere, et si his resistit spiritus in nobis.

Sed quaerat aliquis. Cum et nos fateamur dilectionem esse opus spiritus sancti, cumque sit iusticia, quia est impletio legis, cur non doceamus, quod iustificet? Ad hoc respondendum est. Primum hoc certum est, quod non accipimus remissionem peccatorum, neque per dilectionem, neque propter dilectionem nostram, sed propter Christum sola fide. Sola fides, quae intuetur in promissionem, et sentit ideo certo statuendum esse, quod Deus ignoscat, quia Christus non sit frustra mortuus etc. vincit terrores peccati et mortis. Si quis dubitat, Vtrum remittantur sibi peccata, contumelia afficit Christum, cum peccatum suum iudicat maius, aut efficacius esse, quam mortem et promissionem Christi. Cum Paulus dicat gratiam exuberare supra peccatum, hoc est, misericordiam ampliorem esse quam peccatum, Si quis sentit se ideo consequi remissionem peccatorum, quia diligit, afficit contumelia Christum, et comperiet in iudicio Dei hanc fiduciam propriae iusticiae impiam et inanem

74) fidem,] Ed. 4. typ. err.: filium,

75) habeamus] Editt. 2—4.: habemus

esse. Ergo necesse est quod fides reconciliet, et iustificet. [76]) Et sicut non accipimus remissionem peccatorum per alias virtutes legis, seu propter eas, videlicet propter pacientiam, castitatem, obedientiam erga Magistratus etc. Et tamen has virtutes sequi oportet. Ita neque propter dilectionem Dei accipimus remissionem peccatorum, etsi sequi eam necesse est. Caeterum nota est consuetudo sermonis, quod interdum eodem verbo causam et effectus complectimur κατὰ συνεκδοχήν. *) Ita Lucae septimo, ait Christus. Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum. Interpretatur enim seipsum Christus, cum addit. Fides tua saluam te fecit. Non igitur voluit Christus, quod mulier illo opere dilectionis merita esset remissionem peccatorum. Ideo enim clare dicit, Fides tua saluam te fecit. At fides est, quae apprehendit misericordiam propter verbum Dei gratis. Si quis hoc negat fidem esse, prorsus non intelligit quid sit fides. Et ipsa historia hoc loco ostendit, quid vocet dilectionem. **) Mulier venit hanc afferens de Christo opinionem, quod apud ipsum quaerenda esset remissio peccatorum. Hic cultus est summus cultus Christi. Nihil potuit maius [77]) tribuere Christo. Hoc erat vere Messiam agnoscere, quaerere apud eum remissionem peccatorum. Porro sic de Christo sentire, sic colere, sic complecti Christum est vere credere. Christus autem vsus est verbo dilectionis non apud mulierem, sed aduersus Phariseum, quia totum cultum Pharisei, cum toto cultu mulieris comparabat. ***) Obiurgat Phariseum, quod non agnosceret ipsum esse Messiam, et si haec externa officia ipsi praestaret, vt hospiti, viro magno et sancto, Ostendit mulierculam, et praedicat huius cultum, vngenta, lachrymas etc. quae omnia erant signa fidei, et confessio quaedam, quod videlicet apud Christum quaereret remissionem peccatorum. Magnum profecto exemplum est, quod non sine causa commouit Christum, vt obiurgaret Phariseum virum sapientem, et honestum, sed non credentem. Hanc ei impietatem exprobrat, et admonet eum exemplo mulierculae, significans turpe ei esse, quod cum indocta muliercula credat Deo, ipse legis doctor, non credat, non agnoscat Messiam, non quaerat apud eum remissionem peccatorum et salutem. Sic igitur totum cultum laudat, vt saepe fit in scripturis, vt vno verbo multa complectamur, vt infra latius dicemus in similibus locis, vt Date elemosynam et omnia erunt munda. Non tantum elemosynas requirit, sed etiam iusticiam fidei. Ita hic ait. Remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum, id est, quia me vere coluit fide et exercitijs et signis fidei. Totum cultum comprehendit. Interim tamen hoc docet, quod proprie accipiatur fide remissio peccatorum. Etsi dilectio, confessio et alij boni fructus sequi debeant. Quare non hoc vult, quod fructus illi sint precium, sint propiciatio propter quam detur re-

---

76) et iustificet.] Editt. 2—4.: et ex iniusto iustum efficiat.

77) maius] Ed. 3.: magis

*) *Textus verba*: quod interdum eodem verbo — *κατὰ συνεκδοχήν*. Lutherus *in suo* Editionis principis *exemplo* (*conf. supra p.* 401 *sqq.*) *lineis quidem subnotavit, sed in margine laterali nihil adscripsit.*

**) *Verba*: Et ipsa historia hoc loco ostendit, quid vocet dilectionem. Lutherus *lineis subnotavit, et in margine laterali adscripsit*: „Dilexit multum."

***) *Verba*: Christus autem vsus est verbo dilectionis — cultu mulieris comparabat. Lutherus *lineis subnotavit, sed in margine laterali nihil adscripsit. — Ad hos autem tres locos in his tribus notis signatos, qui fol.* N iij[a] *lin.* 1. 2., *lin.* 11. 12., *lin.* 19—21. *leguntur, spectat haec longior annotatio, quam* Lutherus *partim in inferiore margine ejusdem paginae, partim, quod illud spatium non sufficiebat, in laterali et inferiori margine paginae aversae* N iij[b] *adscripsit*:

Vrgendum est vtrumque:

1. Fides tua te saluam fecit quia hoc ad mulierem dixit ostendens non dilectione sed fide omnia meruisse. Ergo fides accepit remissionem peccatorum.
2. Cui minus dimittitur minus diligit, Ergo remitti est ante diligere. Quare et illud sic interpretetur. Dimittuntur ei peccata multa qui dilexit multum.

Et dicitur hoc aduersus superbum Phariseum qui definiebat eam esse peccatricem. Imo respondet Christus, Adeo non est peccatrix, vt iam non solum fide vos praeuenerit sed vel charitate superauerit, Et in iustitiam item *legis* peruenit, ad quam tu sectando longe adhuc abes. *Igitur*, Non illi, sed tibi dico, vt iam scias etiam foras absolutam et non iam peccatricem a vobis habendam esse, quia melior est vobis, plus diligit quam tu, et iustior est lege quam vos, Ideo nec secundum legem volo eam haberi peccatricem apud vos, et etiam publice eam absoluo, vt quae etiam in vestra legis iusticia vos vicerit et condemnarit. Est ergo Inuersio Rhetorica. Ipsa est peccatrix, et tamen ipsa est iusta, tu vero peccator, quia facit foris, quae tu non facis, Et peccata eius scias esse remissa. Sic ostendit Christus displicere sibi peccatricem appellari ab eo qui maior erat peccator, et trabe sua neglecta festucam istius iudicat. 3. Ipsa parabola confirmat remissionem gratuitam esse priorem et sequi dilectionem, quia is cui plura dimittuntur, plus diligit, Recte, ait Christus, Iudicasti, Ergo rectum est dilectionem sequi remissionem peccatorum. Facit autem hysteron proteron contra Pharisaeum, vt eam etiam publice absolutam ostendat, vt dixi, coram mundo, quia non solum credit coram Deo, sed etiam ostendit suam fidem mundo, ergo Et coram mundo est Iusta, et non amplius peccatrix.

1 + remissio fides occulta / charitas publica hinc 2 + iustitia

Ideo Ibi Tua fides (dixit) sal.
Hic Tibi dico qui publice eam damnasti

Wie gefellt dir das Ich spreche sie auch fur euch vnd nach ewrem eignen gesetz recht quia dimissa ei peccata esse debetis concedere Et non peccatricem Iudicare. [*Ab hac annot., quam ex ipso* Lutheri *exemplo descripsi et cum* Moerlini *apographo contuli, ea, quam* Spiekerus *in libro supra p.* 403 *sq. laudato p.* 581 *sq. affert, nonnullis locis discrepat.*]

sed quod nolo malum. Item, Mente seruio legi Dei, Carne autem seruio legi peccati. Hic aperte praedicat se legi peccati seruire. Et Dauid ait. Non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Hic etiam seruus Dei deprecatur iudicium. Item, Beatus vir cui non imputat Dominus peccatum. Semper igitur in hac infirmitate nostra adest peccatum, quod imputari poterat, de quo paulo post inquit. Pro hoc orabit ad te omnis sanctus. Hic ostendit sanctos etiam oportere petere remissionem peccatorum. Plusquam coeci sunt, qui malos affectus in carne non sentiunt esse peccata, de quibus Paulus dicit, Caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus aduersus carnem, caro diffidit Deo, confidit rebus praesentibus, quaerit humana auxilia in calamitate, etiam contra voluntatem Dei, fugit afflictiones quas debebat tolerare propter mandatum Dei, dubitat de Dei misericordia etc. Cum talibus affectibus luctatur spiritus sanctus in cordibus vt eos reprimat, ac mortificet, et inserat nouos spirituales motus. Sed de hoc loco infra plura testimonia colligemus, quanquam vbique obuia sunt, non solum in scripturis, sed etiam in sanctis Patribus.

Praeclare inquit Augustinus. Omnia mandata Dei implentur, quando quidquid non fit ignoscitur. Requirit igitur fidem, etiam in bonis operibus vt credamus nos placere Deo propter Christum, nec opera ipsa per se digna esse quae placeant.

Et Hieronymus contra Pelagianos. Tunc ergo iusti sumus, quando nos peccatores fatemur. Et iusticia nostra non ex proprio merito, sed ex Dei consistit misericordia. Oportet igitur adesse fidem in illa inchoata legis implecione, quae statuat nos propter Christum habere Deum placatum. Nam misericordia non potest apprehendi nisi fide, sicut supra aliquoties dictum est. [79])

Quare cum ait Paulus [80]) legem stabiliri per fidem, non solum hoc [81]) intelligi oportet, quod fide renati concipiant spiritum sanctum, et habeant motus consencientes legi Dei, sed multo maxime refert et hoc addere, quod sentire nos oportet [82]) quod procul a perfectione legis absimus. Quare non possumus statuere, quod coram Deo iusti reputemur, propter nostram impletionem legis, [83]) Sed quaerenda est alibi iustificatio, vt conscientia fiat tranquilla. Non enim sumus iusti coram Deo, donec fugientes iudicium Dei, irascimur Deo. Sentiendum est igitur quod reconciliati fide propter Christum iusti reputemur, non propter legem, aut propter opera nostra. Sed quod haec inchoata impletio legis placeat propter fidem. Et quod propter fidem non imputetur hoc quod deest impletioni legis, etiamsi conspectus impuritatis nostrae perterrefacit nos. Iam si est alibi quaerenda iustificatio, ergo nostra dilectio et opera non iustificant. Longe supra nostram mundiciem, imo longe supra ipsam legem collocari debent mors et satisfactio Christi nobis donata, vt statuamus nos propter illam satisfactionem habere propicium Deum, non propter nostram impletionem legis. [83])

Hoc docet Paulus ad Galat. iij. cum ait. Christus redemit nos a maledictione legis, factus pro nobis maledictum, hoc est, lex damnat omnes homines, Sed Christus quia sine peccato subijt poenam peccati, et victima pro nobis factus est, sustulit illud ius legis, ne accuset, ne damnet hos, qui credunt in ipsum, quia ipse est propiciatio pro eis, propter quam nunc iusti reputantur. Cum autem iusti reputentur, lex non potest eos accusare, aut damnare, etiamsi reipsa legi non satisfecerint. [84]) In eandem sentenciam scribit ad Colossenses. In Christo consummati estis, quasi dicat. Etsi adhuc procul abestis a perfectione legis, tamen non damnant vos reliquiae peccati, quia propter Christum habemus [85]) reconciliationem certam et firmam, si creditis, etiam si haeret peccatum in carne vestra.

[86]) Semper debet in conspectu esse promis-

---

80) ait Paulus] Editt. 2—4.: Paulus ait

81) hoc] Ed. 3.: hic

82) sentire nos oportet] Editt. 2—4.: oportet nos sentire

83) Sed quaerenda est alibi iustificatio — — — non propter nostram impletionem legis.] haec in Editt. 2—4. sic retractata sunt: Sed sentiendum est, quod iusti seu accepti reputemur propter Christum, non propter legem aut opera nostra, et quod haec inchoata legis impletio placeat Deo, quia sumus in Christo. Item quod propter fidem in Christum non imputetur nobis hoc quod deest impletioni legis.

84) Cum autem iusti reputentur, lex — — non satisfecerint.] in Editt. 2—4. non leguntur.

85) habemus] Editt. 2—4.: habetis

86) Semper debet in conspectu esse — — — donato spiritu sancto sequitur legis impletio. (p. 459.)] pro his leguntur in Editt. 2—4. haecce prolixiora: Longe enim supra nostram mundiciem, imo longe supra ipsam legem collocari debent mors et satisfactio Christi nobis donata, ut statuamus nos propter illam satisfactionem habere propicium Deum, non propter nostram impletionem legis. Impia fiducia est, quae collocatur in nostram impletionem legis. Illa vero fiducia necessaria est, quae collocatur in satisfactionem Christi.

Tertio. Sola illa res iustificat coram Deo, quae reddit pacatas conscientias. Donec enim conscientia fugit iudicium Dei, et irascitur Deo, non sumus iusti, et viuificati [Ed. 4.: iustificati pro: viuificati].

Porro sola fides reddit pacatas conscientias, iuxta illud. Iustificati ex fide pacem habemus. Item, Iustus ex fide viuet, id est, fide vincit terrores mortis, fide erigitur et concipit gaudium et vitam. Atque affert fides, non quia per se sit opus dignum, sed tantum quia accipit oblatam promissionem, non respiciens propriam dignitatem.

sio, quod Deus propter suam promissionem, propter Christum velit esse propicius, velit iustificare, non propter legem, aut opera nostra. In hac promissione debent pauidae conscientiae quaerere reconciliationem et iustificationem, hac promissione debent se sustentare, ac certo statuere, quod habeant Deum propicium, propter Christum, propter suam promissionem. Ita nunquam possunt opera conscientiam reddere pacatam, sed tantum promissio. Si igitur praeter dilectionem et opera alibi quaerenda est iustificatio, et pax conscientiae, ergo dilectio et opera non iustificant, etsi sunt virtutes et iusticiae legis, quatenus sunt impletio legis. Et eatenus haec obedientia legis iustificat iusticia legis, Sed haec imperfecta iusticia legis non est accepta Deo, nisi propter fidem. Ideo non iustificat, id est, neque reconciliat, neque regenerat, neque per se facit acceptos coram Deo.

Sola igitur fides iustificat, et bona opera propter fidem placent. Quid contra hanc rationem aduersarij possunt afferre? Quid possunt contra manifestam ueritatem excogitare? Nam minor est certissima, quod opera nostra non possint conscientiam reddere pacatam, quando Deus iudicat et arguit nos, et ostendit nobis immundiciem nostram. Idque Scriptura saepe inculcat, in Psalmo, Non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens. Hic simpliciter detrahit omnibus et quidem Sanctis ac seruis Dei, gloriam iusticiae, si non ignoscat Deus, sed iudicet et arguat corda eorum. Nam quod alibi gloriatur de sua iusticia, loquitur de causa sua aduersus persecutores uerbi Dei, non loquitur de personali mundicie [Ed. 4. *typ. err.*: mundiciae], et rogat causam et gloriam Dei defendi, Vt Psalmo 7. Iudica me Domine secundum iusticiam meam etc. Et alibi. Iudica Domine causam meam. Rursus Psalmo 129. docet neminem posse sustinere iudicium Dei, si obseruet peccata nostra. Si iniquitates obseruaueris Domine, Domine quis sustinebit? Et Iob. 9. Verebar omnia opera mea. Item, Si lotus fuero quasi aquis niuis, et fulserint uelut mundissimae [Ed. 3.: mundissime] manus meae, tamen sordibus intinges me. Et Prouerb. 20. [Ed. 3.: Prouerbiorum vigesimo.] Quis potest dicere, mundum est cor meum? Et 1. Iohan. 1. Si dixerimus quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et ueritas in nobis non est. Et in oratione dominica sancti petunt remissionem peccatorum. Habent igitur et sancti peccata. In Numeris, Et innocens non erit innocens. Et Zacharias ait. Sileat a facie Domini omnis caro. Et Esaias. Omnis caro foenum, et omnis gloria eius, quasi flos agri. Exiccatum est foenum et cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo, Id est, caro et iusticia carnis non potest sustinere iudicium Dei. Et Ionas inquit Cap. 2. [Ed. 3.: Capite secundo] Frustra obseruant uana, qui misericordiam relinquunt, id est, Omnis fiducia est inanis, praeter fiduciam misericordiae. Misericordia seruat nos, propria merita, proprij conatus non seruant nos. Hae sententiae et similes in scripturis testantur opera nostra immunda esse, et indigere misericordia. Quare non reddunt pacatas conscientias opera, sed misericordia apprehensa per fidem.

Quarto. Christus non desinit mediator esse postquam renouati sumus. Errant qui fingunt eum tantum primam gratiam meritum esse, nos postea nostra legis impletione placere et mereri uitam aeternam. Manet mediator Christus, et semper statuere debemus, quod propter ipsum habeamus placatum Deum, etiamsi nos indigni simus. Sicut Paulus ait, Per hunc habemus accessum ad Deum per fidem. Nostra enim impletio legis, ut diximus, est immunda, quia natura nostra horribiliter est corrupta. Ideo Psalmus inquit, Beati quorum remissae sunt iniquitates. Quare remissione peccatorum opus habemus, etiam cum bona opera habemus. Illa autem remissio semper apprehenditur fide, Ita Christus manet Pontifex et mediator. Placet igitur illa legis impletio non propter se, sed quia fide apprehendimus Christum, et sentimus nos habere Deum placatum, non propter legem, sed propter Christum.

Quinto. Si sentiendum esset, quod post renouationem oporteat nos acceptos fieri, non fide propter Christum, sed propter nostram impletionem legis, nunquam acquiesceret conscientia, sed ad desperationem adigeretur. Lex enim semper accusat, cum legi nunquam satisfaciamus. Id quod tota Ecclesia confitetur. Paulus enim ait, Non quod uolo bonum hoc facio, sed quod nolo, malum. Item, Mente seruio legi Dei, Carne autem seruio legi peccati. Quis enim satis diligit, aut satis timet Deum, quis satis patienter sustinet afflictiones a Deo impositas, quis non saepe dubitat, Vtrum Dei consilio regantur res humanae, quis non saepe dubitat, Vtrum a Deo exaudiatur, quis non saepe stomachatur, quod impij fortuna meliore utuntur quam pij, quod pij ab impijs opprimuntur, quis non irascitur iudicio Dei, cum uidetur nos abijcere, quis satisfacit uocationi suae, quis diligit proximum sicut seipsum, quis non irritatur a concupiscentia? De his peccatis ait Psalmus, Pro hoc orabit ad te omnis sanctus. Hic sanctos ait petere remissionem peccatorum. Plus quam coeci sunt, qui malos affectus in carne, non sentiunt esse peccata, de quibus Paulus dicit. Caro concupiscit aduersus spiritum, Spiritus aduersus carnem. Caro diffidit Deo, confidit rebus praesentibus, quaerit humana auxilia in calamitate, etiam contra uoluntatem Dei, fugit afflictiones quas iuxta mandatum Dei tolerare debebat, dubitat de Dei misericordia. Cum talibus affectibus luctatur spiritus sanctus in cordibus, ut eos reprimat ac mortificet, et inserat nouos ac spirituales motus. Et Augustinus ait, Omnia mandata Dei implentur, quando quidquid non fit ignoscitur. Requirit igitur fidem, etiam in bonis operibus, ut credamus nos Deo placere propter Christum, nec opera ipsa per se digna esse quae placeant. Et Hieronymus contra Pelagianos, Tunc ergo iusti sumus, quando nos peccatores fatemur. Et iusticia nostra non ex proprio merito, sed ex Dei consistit misericordia. Oportet igitur adesse fidem in illa inchoata legis impletione, quae statuat nos propter Christum habere Deum placatum. Nam misericordia non potest apprehendi nisi fide. Itaque prorsus est doctrina desperationis, docere, quod non simus accepti fide propter Christum, sed propter propriam legis impletionem.

Ex his omnibus satis apparet, quod sola fides iustificat, id est, primum consequitur remissionem peccatorum, et reconciliationem propter Christum, et quod sola fides regenerat. Nam sola fide spiritus sanctus concipitur. Deinde quod illa inchoata impletio legis non placeat per se coram Deo. Cum autem adhuc alibi, uidelicet in promissione Christi, quaerenda sit iustificatio. Cumque sola fides efficiat pacatam conscientiam, necesse est, quod sola fides iustificet. Semper enim sentire debemus, quod non propter legem, sed propter Christum simus accepti. Non enim iustificamur ex lege, sed ex promissione. Et honos Christi non debet in legem transferri. Et cum initio iusti reputemur propter Christum cum in eum credimus, non est sentiendum, quod abiecto illo mediatore, postea iusti simus

Ex his constat sola fide nos iustificari coram Deo, quia sola fide accipimus remissionem peccatorum et reconciliationem propter Christum, quia reconciliatio seu iustificatio est res promissa propter Christum, non propter legem. Itaque sola fide accipitur, Etsi donato spiritu sancto sequitur legis impletio. [86])

RESPONSIO AD ARGVMENTA ADVERSARIORVM.

Cognitis autem huius causae fundamentis, [87]) videlicet discrimine legis et [88]) promissionum, seu Euangelij, facile erit diluere ea quae aduersarij obijciunt. Citant enim dicta de lege et operibus, et omittunt dicta de promissionibus. [89]) Semel autem responderi ad omnes sentencias de lege potest, [90]) quod lex non possit fieri sine Christo, et [90a]) si qua fiunt ciuilia opera, sine Christo, non placent Deo. Quare cum praedicantur opera, necesse est addere quod fides requiratur, quod propter fidem praedicentur, quod sint fructus et testimonia fidei. [91]) Ambiguae et periculosae causae multas et varias solutiones gignunt. Verum est enim illud veteris Poetae, *ὁ δ' ἄδικος λόγος. Νοσῶν ἐν αὐτῷ, φαρμάκων δεῖται σοφῶν,* [92]) Sed in bonis et firmis causis vna atque altera solutio sumpta ex fontibus corrigit omnia quae videntur offendere. Id fit et in hac nostra causa. Nam illa regula quam modo recitaui interpretatur omnia dicta quae de lege et operibus citantur.

Fatemur enim scripturam alibi legem, alibi Euangelium, seu gratuitam promissionem peccatorum [93]) propter Christum tradere. Verum aduersarij nostri simpliciter abolent gratuitam [94]) promissionem, cum negant, quod fides iustificet, cum docent, quod propter dilectionem, et opera nostra accipiamus remissionem peccatorum, et reconciliationem. Si [95]) pendet ex conditione operum nostrorum remissio peccatorum, prorsus erit incerta. [96]) Erit igitur abolita promissio. Proinde nos reuocamus pias mentes ad considerandas promissiones, et de gratuita remissione peccatorum et reconciliatione quae fit per fidem in Christum docemus, Postea addimus et doctrinam legis. Et haec oportet *ὀρθοτομεῖν*, vt ait Paulus. [97]) Videndum est quid legi, quid promissionibus scriptura tribuat. Sic enim laudat opera, [98]) vt non tollat gratuitam promissionem. [99])

nostra impletione legis. Etsi necesse est renatos bene operari. Et uirtutes legis, quatenus obediunt legi, sunt iusticiae, et eatenus haec obedientia legis, iustificat iusticia legis. Sed haec imperfecta iusticia legis non est accepta nisi propter fidem, nec potest conscientias reddere pacatas. Id tantum efficit fides quae statuit, quod propter Christum Pontificem habeamus Deum propicium. In hac promissione quaerere debent piae et perterrefactae conscientiae reconciliationem, et iustificationem, hac promissione debent se erigere ac sustentare, sicut docent haec uerba. Iustus ex fide uiuet. Significant enim quod fides iustificet, et ita iustificet, ut simul uiuificet, hoc est, erigat et consoletur conscientias, et uitam aeternam et gaudium in animo pariat.

87) Cognitis autem huius causae fundamentis,] Editt. 2—4.: Cognitis his fundamentis causae,

88) et] Editt. 2—4.: ac

89) et omittunt dicta de promissionibus.] Editt. 2—4.: Dicta uero de promissionibus omittunt.

90) responderi ad omnes sentencias de lege potest,] Editt. 2—4.: responderi potest ad omnes sententias de lege,

90a) Christo, et] Editt. 2—4.: Christo. Et

91) et testimonia fidei.] *post haec verba in* Editt. 2—4 *addita sunt haec*: Quid potest simplicius hac nostra doctrina dici? Necesse est enim ad cognoscenda beneficia Christi, discernere promissiones a lege.

92) *ὁ δ' ἄδικος λόγος.* | *Νοσῶν — σοφῶν,*] *sic haec verba in* Editt. 2—4, *in duos versus disposita leguntur. Sunt Euripidis in Phoeniss.* 474. 475. *Ed. Barnes.*

[*Postquam inde a pag.* 429. *lin.* 16. *usque ad hanc pag.* 460. *lin.* 21. articulum de Iustificatione talem *exhibuimus*, qualis *in* vulgaribus Editionis principis exemplis *inde a fol.* I ij[b] *lin.* 16. *usque ad fol.* O ij[b] *lin.* 28. a Melanthone retractatus *legitur* (*quinque lineas extremas eiusdem pag.* O 2[b] *item retractatas infra in textu afferemus*), *nunc talis proponendus est*, *qualis in* eadem Editione *inde a fol.* i 2[b] *lin.* 16. *usque ad fol.* o 4[b] *lin.* 28 (?). primum typis descriptus erat. *Has* 5½ *plagulas* i 3 — o 4 *et* 15 *lineas extremas folii* i 2[b] *in* uno exemplo, *quod olim* Viti Theodori *erat*, *in fine conservatas* (*vide quae supra p.* 385 *sqq. de* exemplo quodam Norimbergensi *allata sunt*) *ex* B. Fr. Hummelii *libro supra p.* 393 *sq. recensito*: Neue Bibliothek. Bd. II. St. 7. p. 360—382. St. 8. p. 387—409. *denuo recudendas curo, interpositis singulorum foliorum numeris, quamquam certo definire nequeo, a quanam voce singulas paginas ordiantur* (*conf. supra p.* 395 *sq. nota* *)).

DE IUSTIFICATIONE.

(*Fol.* i 2[b] *med.*) In quarto, quinto, et sexto, haec duo reprehendunt, quod negamus homines mereri gratiam et iusticiam propriis operibus. Item, quod dicimus hominem fide iustificari, negant se hoc admittere, quod tribuimus iustificationem fidei,

93) peccatorum] Editt. 2—4. *recte*: remissionis peccatorum

94) gratuitam] *ab* Editt. 2—4. *abest.*

95) Si] Editt. 2—4.: Si enim

96) erit incerta.] Editt. 2—4. *post haec verba addunt*: Nunquam enim facimus opera sufficientia.

97) legis. Et haec oportet *ὀρθοτομεῖν*, vt ait Paulus.] Editt. 2—4.: legis, non quod lege mereamur remissionem peccatorum, aut quod propter legem iusti reputemur, non propter Christum, Sed quia Deus requirit bona opera. Oportet enim prudenter *ὀρθοτομεῖν* legem et promissiones.

98) laudat opera,] Editt. 2—4.: laudat et praecipit bona opera,

99) promissionem.] Editt. 2—4.: promissionem, nec tollat Christum.

bus ille in eadem re vsus est) Sensus carnis mors est, quidquid caro percipit, cogitat, agit erga Deum, id non viuificat hominem, non consolatur corda, contra iram et iudicium Dei. Sensus carnis inimicicia est aduersus Deum. Caro (*fol.* k 1b) enim aut secura contemnit iudicium Dei, aut fugit, et odit iudicantem, et punientem. Tantum lex efficit sine gratia et fide, vt Paulus inquit, Lex iram operatur, quia humana natura aegre fert se vinculis legis teneri, multo magis autem irascitur Deo, cum lex perterrefacit conscientiam, Et quia nunquam satisfacimus legi, ideo semper accusat lex, Non igitur iustificat lex. Huc pertinent et sententiae, Omne quod non est ex fide peccatum est. Item, Sine fide impossibile est placere Deo, Est enim fides quae vere sentit Deum remittere peccata.

Cum autem talia peccata regnent in natura humana, vbi deest gratia, impie senciunt aduersarii nostri, qui dicunt hominem sine gratia posse praecepta Dei facere. Item non peccare hominem sine gracia facientem precepta. Item actus post gratiam non differre specie ab actibus praecedentibus, quia gratia tantum addat respectum meritorii. Hos errores magna autoritate multis iam seculis defenderunt in scholis aduersarii nostri, applaudentibus interim Pontificibus, qui debebant prohibere, ne impia dogmata serperent in Ecclesiam. Hi cum longo tempore sui officii non meminerint, tum demum commoueri ceperunt, postquam tyrannica potestas Papae et indulgentiae in dubium vocatae sunt. Quid vero de gratia, de iusticia fidei, de Christo doceatur in Ecclesiis, nihil ad se pertinere putant.

Neque vero opus est hic longiore disputacione, ad reuellendos errores istos, quos supra recensuimus, cum hanc causam copiose tractauerit Augustinus contra Pelagianos, et Ambrosius de vocatione gentium, et in epistolis quibusdam.

(*fol.* k 2a) Quanquam enim scriptura satis clare improbet humana merita, tamen et horum autoritate nos tuemur, ne nouam scripturae interpretacionem comminisci videamur. Quid autem intererit inter ciuilem seu philosophicam iusticiam, et Christianam, si nihil requirit Deus nisi mores, quos ratio efficit? Quare Christus datus est, si nos possumus esse iusti, nostra iusticia? Quorsum fuit opus spiritu sancto, si nos possumus praecepta Dei facere? Ac scimus diu iam inter doctos versari disputacionem, quid intersit, inter doctrinam Christianam, et philosophiam de moribus, Ac multi sunt in eo errore, vt iudicent inter haec doctrinae genera nihil interesse. Vnde manauerunt hae impiae persuasiones, nisi ex doctrina scholastica de meritis, et libero arbitrio, vbi nihil tradebatur de impietate cordium erga Deum, nihil de beneficiis Christi, et de fide apprehendente beneficia Christi, et noticiam Dei. Tantum praecepta de moribus tradebantur, quae sunt eadem apud Philosophos. Ideo nullum discrimen inter philosophiam et Euangelium cernebatur, Imo philosophia magis etiam blandiebatur hominibus ingeniosis, quia videtur subtilius disputare de moribus et causis honestorum praeceptorum, Et nouimus multos, qui pro Christo tradebant in Ecclesiis Aristotelem, et extant quorundam scripta, qui quocies comparant Christum cum Socrate, aut Zenone, nihil colligunt nisi similitudinem praeceptorum, quasi vero Christus ad hoc venerit, vt doceret praecepta de moribus, ac non magis, vt annunciaret remissionem peccatorum, et daret spiritum sanctum credentibus.

Hinc extiterunt hae disputaciones nostrorum, (*fol.* k 2b) de meritis qui reprehenderunt publicum errorem, et ostenderunt beneficia Christi, et ita docuerunt modum iustificationis, vt et Christi gloria magis conspiceretur, et conscientiae haberent certam, et firmam consolationem. Nam doctrina de meritis dupliciter nocet. Primum quia obscurat gloriam Christi, quia qui suis operibus conatur mereri iustificationem, is non sentit sibi donari iusticiam propter Christum, sed propter propria merita. Itaque omisso mediatore Christo, propria merita opponit irae Dei, loco mediatoris. Secundo aut praesumptionem aut desperationem parit doctrina de meritis, quia ociosae conscientiae impie confidunt suis donis, viribus, et operibus. Econtra pauidae conscientiae nunquam possunt acquiescere, ac subinde alia opera querunt, vt mereantur gratiam. Inde creuerunt obseruationes, cultus et vota. Neque tamen haec afferunt pacem conscientiis, neque consolantur corda in iudicio Dei. Itaque tandem adigitur ad desperationem conscientia ignorans, quod gratis iustificet credentes Deus propter Christum.

Postquam autem exposuimus, quare meritum congrui improbemus, reliquum est, vt de iusticia fidei dicamus, vbi cum ostenderimus modum iustificationis, speramus nos satisfacturos esse Caes. Maiestati, de hoc articulo, quem hic reprehenderunt aduersarii, negantes se hoc admissuros esse, quod iustificationem tribuimus fidei. Si quis autem hic, de merito congrui, obiiciat, Si nihil prosunt talia opera ad promerendam gratiam, peccemus igitur securi, donec de coelo contingat gratis spiritus sanctus, huic supra responsum est, quod Deus velit cohereeri illa disciplina carnales, (*fol.* k 3a) Propterea necessario debent honesta opera facere, ne plus peccent, Et scire debent Deum non solum aeterna morte, sed etiam corporalibus poenis punire istos, qui violant iusticiam ciuilem. Et hos bonos mores, saepe iam diximus homines efficere posse, ne quis vociferetur nos velut Manicheos, libertatem humanae voluntatis in vniuersum tollere. Ac talis disciplina est, vt vocat Paulus, paedagogia, ad docendum vtilis.

Quomodo iustificamur igitur coram Deo? Euangelium docet pro nobis Christum datum esse, vt propter ipsum habeant Deum placatum omnes, qui credunt in eum, non propter nostra merita, Ideo Euangelium arguit omnes homines, quod sint sub peccato, et territis conscientiis ostendit Christum et promissam propter Christum gratiam. Ideo precipitur apud Lucam discipulis, vt predicent poenitenciam in nomine Christi, et remissionem peccatorum, quod videlicet tantum propter Christum habeant homines remissionem peccatorum. Quare cum praedicatione poenitenciae territae sunt conscientiae, debent fide apprehendere Christum, et credere, quod gratis propter Christum habeant remissionem peccatorum, gratiam et iusticiam. Cum sic eriguntur conscientiae per fidem, concipiunt spiritum sanctum, per quem renouantur corda, vt iam Deum vere norint, vere statuant nos respicere, exaudire, adiuuare, defendere etc. Haec fides coram Deo iustificat, quae sic consolatur conscientiam, et statuit, quod propter Christum reputemur iusti. Haec plana sunt et nullas habent ambages. Clare ostendimus quomodo conscientiae inueniant pacem coram Deo, Clare dicimus, quomodo et quando contingat spiritus sanctus, videlicet per (*fol.* k 3b) verbum et fidem, cum corda perterrefacta apprehendunt verbum Euangelii, credunt ei ac eriguntur et capiunt consolationem. Et quid sit ista fides, sentiri et intelligi potest. Quando aduersarii senciant dilectionem Dei, ipsi viderint, Nos ea dicimus quae periti homines intelligunt, et si quid hoc ad rem pertinet, vere habemus testimonia Ecclesiae hoc est, piarum mentium, quae haec quae dicimus, et intelligunt, et fatentur se in tentacionibus consolationem fide accipere.

Apparet hic etiam, quid vocemus fidem, Docemus enim fidem non solum historiae noticiam significare, qualis est et in diabolis et impiis hominibus, Sed fides est quae credit non solum historiam esse veram, sed etiam promissiones historiae additas, Nam et hae pertinent ad historiam, Non solum credendum est, quod Christus passus sit, Sed quod ideo passus, vt nobis reconciliaret Deum, vt iustificaret nos etc. Credendum est, quod vere illa prestet, quae promisit, Sic et Paulus de fide loquitur, quae assentitur promissionibus diuinis. Rom. iiij. Ideo ait ex fide iusticiam esse, vt sit firma promissio, vbi clare ostendit fidem, et promissionem esse correlatiua, seu obiectum fidei promissiones esse. Atque ita definimus fidem esse, quae assentitur verbo et promissionibus Dei, et vere statuit, Deum veracem esse, et vult accipere promissiones oblatas, Imo, vt imperiti nos facilius intelligant, de illa ipsa fide loquimur, quae vere credit Symbolo Apostolorum. Nam in illo non solum historia recitatur, sed etiam effectus historiae, videlicet, credere remissionem peccatorum. Non enim credit Symbolo is, qui cum recitat se credere remissionem peccatorum, (*fol.* k 4a) negat tamen

gloriam Dei, et propter consolacionem piorum, quia ad gloriam Dei pertinet, scire populum, quae sit vera λατρεία, Et afflicti eriguntur, quando sciunt se ita Deum vere colere, si ab eo petant et expectent gratiam et auxilium. Loquimur enim de fide, non quae tantum est notitia speculabilium, sed quae in tentationibus intuetur promissiones et misericordiam Dei, et erigit, et viuificat perterrefactos. Sic loquitur scriptura de fide, sed Sophistae nomen fidei obscurauerunt frigidis disputacionibus, Et aduersarii, qui vbique extenuant fidem, ostendunt se, neque quid fides sit, neque quis sit verus cultus Dei, intelligere.

Haec diximus propter imperitos, vt intelligant non esse flagicium praedicare et requirere fidem etiam si quis vna velit complecti dilectionem Dei, sed sunt aliae magnae et necessariae causae, cur oporteat docere quod proprie fides iustificet. Ac nunc primum accedimus ad principalem statum controuersiae de iustificatione, nunc inuadimus in arcem huius causae. Non est enim controuersia verbi, vt quidam belli homines iudicant, sed ab hoc loco pendet tota doctrina de iustificatione, Nec potest officium Christi cognosci, nisi hoc loco agitato. Nam ideo et scriptura, vt officium Christi demonstraret, toties tribuit iustificationem fidei. Ac Paulus pro hac sentencia fere vbique (*fol.* l 3ª) acerrime depugnat. Quodsi est inutilis questio, aut λογομαχία, cur spiritus sanctus toties repetit? cur tanta contencione, tam longis disputacionibus defendit? An non putemus eum rem seriam agere? Meminimus hypocritam quendam, qui per hyperbolen excusabat sentencias Christi et Pauli de fide. Dicebat in re noua laudibus aliquanto amplioribus iusto fidem ornandam fuisse, vt plures attraherentur. Nunc nostro tempore, recepto Euangelio, nihil opus esse his preconiis fidei, Et vulgo dicunt aduersarii nostri et quidem Theologi, nihil opus esse, vt apud Christianos de fide dicatur, Sed eam partem doctrinae Turcis et aliis qui non norunt Euangelium proponendam esse, Nobis sufficere in Ecclesia, praecepta de moribus. Bone Deus, quales opiniones sparserunt in Ecclesia sophistae, Nos de fide loquimur, per quam contingit remissio peccatorum, quae luctatur cum peccato et conscientiam territam consolatur, quae in afflictionibus ostendit misericordiam Dei, quae affert vitam aeternam. Aduersarii quid appellent fidem, ipsi viderint. Porro cum in Ecclesia de remissione peccatorum, de consolandis conscientiis, de cruce dicendum sit, necesse est doctrinam fidei versari in Ecclesiis. Ac fatentur multi boni viri ante haec tempora, quando de poenitencia docebatur, defuisse necessariam consolacionem piis conscientiis, cum nemo moneret remissionem peccatorum per fidem contingere. Non delectant nos haec dissidia in Ecclesia, sed quod de fide litigamus cum aduersariis, coacti facimus, propter gloriam Dei, Non enim potest cognosci Christi officium, si detrahat iustificatio fidei. Praeterea cupimus et nostris et aliorum conscientiis (*fol.* l 3ᵇ) consulere, Et speramus Deo hoc nostrum studium placere, Et causam ipsam scimus multis bonis viris probari. Semper autem fuit haec Euangelii fortuna, vt mundus magna ex parte, aut contempserit, aut oderit. Hanc fortunam subire nos quoque non recusamus, sed aduersarii reddent Deo rationem suo tempore, quod tam pertinaciter aduersantur Euangelio, et passim nouam et inusitatam crudelitatem exercent in hos, qui ab hac doctrina non abhorrent. Nec obscurum est, pro quibus rebus antesignani aduersariorum belligerentur, qui Caesarem et principes ad seuiciam hortantur. Plerique palam Epicurei cum omnes religiones irrideant, tamen nunc praetextu religionis conantur opprimere doctrinam, vt putant, officientem questui ac dominationi suae. Porro haec doctrina nunquam alio spectauit, nisi vt piis conscientiis consuleret, et gloriam Christi illustraret. Sed reuertimur ad institutam propositionem, quare necesse sit docere, quod proprie fides iustificet. De qua re hoc praefandum est, quod sicut necesse est hanc sentenciam tueri, quod Christus sit mediator ac propitiator, quod propter eum nobis promissa sit gratia et iusticia non propter opera nostra, ita necesse est hanc sentenciam defendere, quod fides iustificet. Quomodo enim erit mediator Christus, si in iustificatione non respicimus ad eum, si non opponimus nomen eius irae Dei, si non sentimus, quod propter eum iusti reputemur. Id vero est credere, sentire quod propter Christum pater ignoscat, et reputet nos esse iustos. Itaque qui hanc fidem non docent, adimunt Christo nomen mediatoris. Recitabimus igitur testimonia ex scripturis, quod proprie fides iustificet. Et vt mollior sit transitus ad hanc causam, primum hoc argumentum (*fol.* l 4ª) recitabimus quod arbitrabamur facilius intelligi posse quam caetera.

Constat remissionem peccatorum in nobis, esse iustificationem et regenerationem. Certum est autem remissionem peccatorum proprie accipi fide, Igitur iustificatio proprie fit fide. Fateri enim necesse est, quod peccata remittantur propter Christum mediatorem, propiciatorem et Pontificem. Per hunc inquit Paulus, habemus accessum ad Patrem, et addit, per fidem. Tunc ergo adducimur ad Patrem, quando ad Christum respicimus, ac credimus nobis per eum reconciliari Patrem. Et in eandem sentenciam dixit Paulus Rom. iij. Christum esse propiciatorem per fidem. Sic igitur erit nobis propiciator, si credimus, quod per eum fiat nobis placatus pater. Quare in remissione peccatorum ita reconciliamur Deo, si propiciatorem Christum apprehendimus. Ita vincuntur terrores peccati, si fides in Christum resistat illis, et erigat conscientiam. Nam remissio peccatorum in nobis, ita intelligi debet, quod pauorem conscientiae et aeternam mortem vinci oporteat in cordibus nostris. Sicut Paulus describit. 1. Corinth. XV. Aculeus mortis peccatum est, Potencia vero peccati, lex, gratia autem Deo, qui dat nobis victoriam per dominum nostrum Iesum Christum, id est peccatum perterrefacit conscientias, et id fit per legem, quae ostendit iram et iudicium Dei aduersus peccatum, sed vincimus per Christum. Quomodo? per hunc habemus accessum ad Patrem, sed per fidem. Si credimus hunc Pontificem nobis praeire, ac benedicere, sicut et ad Ebreos scriptum est, Habentes autem Pontificem, etc. accedamus cum fiducia, Significat enim diffidentes (*fol.* l 4ᵇ) non accedere ad thronum gratiae. Haec satis clare ostendunt remissionem peccatorum, victoriam mortis, accessum ad Patrem, proprie fide contingere, non propter nostra opera, non propter caritatem, etsi caritas et alii fructus spiritus, fidem sequi debent. Sequitur igitur, cum remissio peccatorum sit iustificatio et regeneratio, quod oporteat doceri, quod fide in Christum iustificemur, alioqui enim detrahitur ei honos mediatoris et Pontificis. Quid contra haec afferri potest a tota factione aduersariorum. Concurrant omnes Sophistae, Monachi, Decretistae, Curtisani, tamen hanc rationem labefactare nulla arte, nullis technis poterunt. Et hanc manifestam veritatem audent damnare aduersarii, et optimo Caesari sunt autores, non solum improbandae huius sentenciae, sed etiam armis opprimendae, An non est hoc aduersari Euangelio et Christo?

Recensuimus primam rationem, quare dicamus proprie fide iustificari hominem, quia remissio peccatorum tantum fide accipitur. Ab hac sentencia nullo modo paciantur se Christiani depelli, In hac habent, veram, et firmam consolacionem aduersus peccati terrores, et aduersus aeternam mortem ἰσχυρὸν τὸ ἀληθές, inquit Graecus orator. Quare nemo metuat aduersarios hanc rationem vlla cauillatione euersuros esse.

Addemus et Pauli rationem, quam is saepe repetit, et inculcat, de natura promissionis. Neque enim vsquam melius conspici officium Christi et beneficia possunt, quam in illa ratione. Qui tribuunt iustificationem dilectioni, legem considerant, in qua vident scriptum esse, Diliges dominum Deum tuum, diliges (*fol.* m 1ª) proximum etc. Igitur ratiocinamur dilectionem, cum sit impletio legis, iustificationem esse, Nec male sic ratiocinarentur, si ex lege iustificaremur, et legem facere possemus. Verum quia sub peccato sumus, et legem Dei, neque facimus, neque facere possumus. Christus nobis promissus ac donatus est, vt propter ipsum reputaremur ac pronunciaremur iusti, seu iustificaremur, et renasceremur, priusquam legem facere possumus. Itaque Euangelium ostendit nobis aliam iusticiam, quam lex. Lex requirit nostram perfectionem. Euangelium ostendit Christum, et promittit in Christo remissionem peccatorum, gratiam, spiritum sanctum, et iusticiam. Sic igitur pronunciat nos

Euangelium iustos esse, si accipiamus promissionem Dei, si statuamus quod propter Christum habeamus placatum Deum, quod propter Christum placeamus Deo, non propter nostram mundiciem. Sic igitur argumentatur Paulus ex natura promissionis. Iusticia est res gratis promissa propter Christum, Igitur tantum fide accipitur. Omnis enim promissio requirit fidem. Ita probat Paulus suum παράδοξον, quod fides iustificet. Ideo inquit ex fide, vt sit firma promissio secundum gratiam. Paulus videt inde ab initio vsque promissum esse semen, quod aboleret peccatum, et mortem. Item, in quo benediceretur omnibus electis. Cum igitur videat remissionem peccatorum, et iusticiam, res esse propter Christum gratis promissas, necessario sequi iudicat quod propter Christum iusti reputemur ac pronunciemur, non propter nostra opera, aut nostram perfectionem. Et quia promissio non potest accipi, nisi fide, ideo ratiocinatur necessario sequi, quod proprie fides iustificet, quae sentit nos propter Christum reputari iustos. (*fol.* m 1b) Ita semper intuetur Paulus in promissionem, eamque opponit propriae iusticiae hominum. Si enim propter propriam iusticiam nostram efficimur filii Dei, seu accepti Deo, quorsum opus fuit promittere, et promittere gratis propter Christum?

Ad haec existimamus ipsos aduersarios fateri, quod dilectio et opera dilectionis sint imperfecta, et immunda, etiam in sanctis, iuxta illud dictum Iob. Verebar omnia opera mea, vbi S. Gregorius inquit, Ecce vir sanctus in operibus omnibus non malis, timet et deliquisse se sentit, ac minus fecisse. Itaque cum ipsa dilectio in hac infirmitate nostra, habeat opus misericordia, necesse est querere Christum, et statuere, quod propter ipsum simus accepti Deo. Ita demum acquiescit consciencia. Aut igitur tollant aduersarii promissionem de Christo, aut concedant Paulo, quod proprie iustificemur fide. Haec ratio plane est ἀπόδειξις, et piis conscientiis facilis intellectu, quae videlicet agnoscunt se non posse propriam iusticiam irae Dei opponere. Verum acquiescunt tamen, quia sciunt se debere credere, quod propter Christum habeamus Deum placatum, Intuentur in promissionem de Christo, hac se sustentant, et consolantur, non fiducia propriae iusticiae, sed tribuunt Christo debitum honorem mediatoris. Vere orant, Sanctificetur nomen tuum, non nostrum, senciunt se habere Deum placatum, propter gloriam Christi, non propter gloriam propriae perfectionis. Sicut Paulus inquit. 1. Corinth. 1. Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapiencia a Deo, et iusticia, et sanctificacio, et redemptio.

Nec miramur aduersarios haec non intelligere, (*fol.* m 2a) homines Epicureos, quorum cum plurimi nondum intelligant ciuilem iusticiam, quomodo intelligerent iusticiam Dei? Huc pertinent infinitae sentenciae in scripturis, quia propter Christum promissa est gratia. Ideo dicunt Apostoli. Non est aliud nomen, in quo oporteat saluos fieri, nisi in nomine Christi. Non igitur iustificamur nomine operum nostrorum, sed nomine Christi, quod fide apprehenditur. Et Esaias inquit. Noticia eius iustificabit multos. At nosse Christum, est credere, quod propter ipsum donata sit remissio peccatorum, et gratia. Et Christus ipse, iusticiem Phariseis inauditam proponit, cum ait, Iohan. iij. Sicut Moises exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis, vt omnis qui credit in ipsum, non pereat etc.

Non misit Deus filium suum in mundum, vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum. Qui credit in eum non iudicatur. Sic et de suo officio et de fide docet Christus, quod videlicet donatus sit nobis, vt propter ipsum reconciliemur Deo. Cum autem promissio requirat fidem, non poterit apprehendi promissa reconciliatio, nisi fide. Et Actuum Xiij. Notum igitur sit vobis viri fratres, quod per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur, et ab omnibus quibus non potuistis in lege iustificari, in hoc omnis qui credit iustificatur.

Quomodo potuit de officio Christi, et de iustificatione dici clarius? Lex inquit non iustificabat, Ideo Christus datus est, vt credamus nos propter ipsum iustificari. Si fides non pertinet ad iustificationem, vt aduersarii dicunt, quorsum erat opus spiritui sancto (*fol.* m 2b) tocies hanc sententiam repetere. Quorsum opus erat Paulo hoc ipsum dogma tam copiose confirmare, et munire. Satis enim apparet, non excidisse ei obiter, aut aliud agenti hanc de fide sentenciam, quia longa confirmacione Roma. iiij. munit, citat scripturae testimonia, affert rationes sumptas ex natura promissionis, aperte detrahit Abrahae et Dauidi iustificationem ex operibus, et pronunciat eos fide iustificatos esse. Nec liberat aduersarios cauillatio de ceremoniis, quod Paulus tantum adimat ceremoniis iustificationem, quia ceremoniae illae habebant mandatum Dei, tempore Abrahae et Dauid, quare tunc necessaria opera erant, sicut opera moralia, Sed de hac cauillatione paulo post dicemus. Nunc addemus tertiam rationem, quare dicamus hominem proprie fide iustificari, quae et ipsa ducetur ex natura promissionis, et superiorem rationem reddet illustriorem. Porro vtraque Pauli est. Nos enim non gignimus has rationes. Ipsa Pauli verba recitamus, quae quidem nihil haberent obscuritatis, nisi fatuis disputacionibus et opinionibus scholasticis obruta essent.

Est igitur haec tertia racio. Iustificatio est regeneracio, vt Christus docet Iohan. iij. Nisi quis renatus fuerit etc. Non enim facimus legem, nisi iustificati ac renati. Regeneratio autem proprie et formaliter fit fide, Nec potest accipi spiritus sanctus, nisi fide. Datur enim spiritus sanctus per verbum, videlicet per Euangelium de Christo, in quo promittitur gratia et spiritus sanctus, vt iustificatio legis, quemadmodum ait Paulus, in nobis impleatur. Haec promissio non potest accipi, nisi fide, Sicut testatur (*fol.* m 3a) Paulus cum inquit Galat. iij. vt promissionem spiritus accipiamus per fidem. Et paulo post, vt promissio ex fide Iesu Christi detur credentibus. Ita prius iustificati et renati per fidem, et reconciliati Deo propter Christum, deinde legem facimus ac diligimus. Quare et Apostoli in Actis inquiunt, fide purificans corda. Et Paulus ait, fidem per dilectionem efficacem esse, quia enim reconciliat nos Deo, ideo necesse est sequi dilectionem Dei. Et in hanc sentenciam multa scribit Augustinus de spiritu et litera, Vbi inter caetera sic ait. Opus quod qui fecerit, viuet in eo, non fit, nisi in iustificato. Iustificatio autem ex fide impetratur.

Hactenus breuiter exposuimus causas, quare necesse sit dicere, quod fides iustificet, quia non potest officium Christi cognosci, cum detrahitur iustificatio fidei. Remissio peccatorum, regeneratio, vincere terrores conscientiae et mortem, habere accessum ad Deum, haec non contingunt nisi apprehenso mediatore Christo. Quare Paulus dixit, per fidem habemus accessum ad Deum. Igitur proprie iustificat fides. Haec cum sint perspicua et in scripturis expresse tradita, speramus bonis viris satisfactura esse, qui intelligent hoc doctrinae genere, et gloriam Christi illustrari, et piis conscientiis firmam et certam consolationem proponi, qualis se nulla vsquam offert in Sophisticis rixis scholasticorum doctorum. Ac profecto mirum est tantam esse ignorantiam Euangelii apud istos, qui dominantur in Ecclesia, vt hoc in questionem vocent, Vtrum fide in Christum vincamus peccatum et mortem, An vti mediatore Christo debeamus. Fortassis autem respondebunt hic aduersarii, (*fol.* m 3b) quod et ipsi doceant haec fieri per gratiam. Et ita posuerunt in confutacione, quod iustificatio pertineat ad gratiam et caritatem.

Nos libenter assentimur Caesareae Maiestati, quod per gratiam iustificentur homines. At scriptura gratiam vocat, gratuitam Dei misericordiam seu acceptacionem. Donum per gratiam, vocat spiritum sanctum, donatum his qui sanctificantur. Neque tamen offendit nos κατάχρησις vocabuli gratiae, quod usurpant scriptores gratiam gratum facientem pro ipso dono seu motu spiritus sancti in nobis, iustificante nos. Vtrumque enim defendimus, et quod detur spiritus sanctus, et quod gratis detur. Sed hanc gratiam gratum facientem, siquidem iustificat, rectius dicimus fidem esse, quae statuit nos propter Christum, patri acceptos fieri, et vincit in cordibus nostris terrores peccati, et regenerat nos. Et hanc fidem necessario sequitur dilectio Dei, Quia enim cor in hac consolacione agnouit bonitatem Dei, iam

agit gratias, et vicissim diligit Deum, et quia concepit spiritum sanctum, habet iam nouos motus et facit legem Dei, Sicut Paulus ait, Fructus spiritus, dilectio, Item dilectio Dei effusa est in cordibus nostris. Ita loquimur non de mortua, aut ociosa fide, sed de illa fide, quae vincit terrores peccati, et regenerat corda, haec est efficax per caritatem.

Verum qui tribuunt iustificationem caritati, et nullam fidei mencionem faciunt, excludunt Christum, ac somniant hominem reputari iustum a Deo, seu acceptum esse sine mediatore Christo, Id est Christum contumelia afficere. Quanquam enim concedunt (*fol.* m 4ª) Christum sua morte meruisse gratiam, tamen in iustificatione non iubent vti mediatore Christo, quasi nunc non exerceat officium mediatoris ac propiciatoris, Sed docent, quod per illam dilectionem et opera simus iusti et accepti Deo. Opponunt irae Dei et terroribus peccati, non Christum, sed suam dilectionem et opera, cum deberent opponere mediatorem Christum, per fidem. Quantulum distant a Iudaismo qui sic senciunt se iustos coram Deo reputari, propter sua opera externa, vel etiam propter dilectionem, si qua esse posset, et non senciunt se iustos reputari, propter mediatorem Christum. Quare qui ita tribuunt dilectioni iustificationem, vt de iusticia fidei non dicant, vt hoc non tradant, senciendum esse, quod propter Christum accepti simus, hi discedunt ab Euangelio, et officium Christi obscurant. Nos igitur tantopere contendimus de iusticia fidei, et tribuimus fidei iustificationem, sicut Euangelium docet, vt officium Christi conspici possit, vt in iustificatione sciant homines, quid conferat Christus, quomodo eo mediatore vtendum sit.

Sed offendit, inquiunt, haec exclusiua oratio, quod sola fides iustificet. Excluditis inquiunt sacramenta, gratiam, caritatem, bona opera. Talibus calumniis deprauant nostram sentenciam, ac volunt etiam faceti videri, Vocant nos solarios, quasi non liceat regerere hoc conuicium in ipsos, qui tribuunt soli caritati iustificationem. Non ignoramus omnes laudes caritatis plausibiles esse, quia videatur hortari ad officia humanitatis. Ideo applaudunt homines ciuiles, etiam cum immodice praedicatur caritas, Sed piae mentis est, eatenus fauere preconiis caritatis, dum (*fol,* m 4ᵇ) non obscuretur gloria Christi. Nam hoc quidem prorsus Epicureum et Mahometicum dogma fuerit? Sentire quod sola caritas iustificet, et non sentire quod fides iustificet, quae statuit nos propter Christum Deo acceptos esse. Nam Epicurei Deum ac Christum irridentes tantum haec officia humanitatis requirunt. Nec his multum dissimiles sunt Mahometistae, qui etiam abiecto Christo commendant mutuam beneficentiam, et tamen, quia perhiberi religiosi volunt, hoc addunt supra Epicuri sentenciam, iubent Deum diligere. Itaque copiose remunerari aduersarios hoc loco possemus, Si liberet cum hominibus maledicis, et insulsis certare conuiciis. Sed magis videndum est nobis quid nos deceat, quam quid isti mereantur, breuiter igitur reuellemus illas inanes calumnias. Nemo de fide apud nos vnquam, aut scripsit, aut dixit, quin simul doceret de vsu sacramentorum, de gratia, et de bonis operibus. Tocies testati sumus de hac fide, de qua loquimur concipi spiritum sanctum. Dignitatem sacramentorum auximus etiam, quia vsum ostendimus, qui antea ignorabatur, cum scholastici sceleste docerent sacramenta ex opere operato, sine bono motu vtentis conferre gratiam. Nostri docent verbum et sacramenta instrumenta esse, per quae moueat Deus corda ad credendum, per quae erigit, et consolatur pauidas conscientias. Hoc beneficium commendat vsum sacramentorum. Nunquam de fide dictum est, quin simul docerentur homines, bona opera necessario facienda esse, oportere fidem efficacem esse per caritatem, tametsi senciendum sit, quod propter Christum habeamus placatum Deum, non propter nostra opera. Itaque particula sola non excludit (*fol.* n 1ª) gratiam, aut spiritum sanctum, aut sacramenta aut verbum, Nam per verbum et sacramenta mouet spiritus sanctus corda ad credendum, sed excludit meritum operum nostrorum, et negat opera nostra precium esse, seu propiciationem propter quam Deus reconcilietur. Significamus enim quod fide iustificentur homines propter Christum, non propter merita, aut opera humana, Proinde ne opera quidem excluduntur, sed opinio meriti, seu precii operum excluditur.

Et quia aduersarii negant hanc exclusiuam extare in scripturis, et quaedam testimonia contraria citant, priusquam diluamus illa, quae opponuntur, ostendemus hanc exclusiuam habere testimonia scripturae. Ephe. ij. gratia saluati estis per fidem, et hoc non ex vobis, Dei donum est, non ex operibus, ne quis glorietur. Hic enim pro vna exclusiua particula multae recitantur. Primum ait, gratia saluati estis, hoc est gratis saluati estis, porro particula gratia seu gratis excludit meritum, sequuntur in eandem sentenciam similes quatuor particulae, et hoc non ex vobis. Item Dei donum est, Item, non ex operibus. Item ne quis glorietur. Quid potest dici clarius ad excludendam meriti opinionem. Negat enim ex nobis, aut operibus esse iustificationem, testatur donum esse, at donum excludit merita. Vetat gloriari, hoc est sentire, quod debeatur nostris meritis, seu confidere nostris meritis. Roma. XI. Reliquiae secundum electionem gratiae sunt. Si autem ex gratia sunt, non sunt ex operibus, alioqui gratia non esset gratia. Sin autem sunt ex operibus, iam non erit gratia, alioqui opus non esset opus. Nemo non videt in hac argumentacione (*fol.* n 1ᵇ) precise excludi merita operum. Roma. iiij. Arbitramur hominem iustificari fide, sine operibus legis. Hic quoque precise excludit merita operum, dicit hominem propter Christum pronunciari iustum, si credat sibi propter Christum, placatum esse Deum, et negat reputari iustum propter opera. Sed hunc locum aduersarii cauillantur, dicunt Paulum excludere opera ceremoniarum legis, circumcisionem, et alios ritus Mosaicos. Interim tamen negant excludi opera moralia, seu opera caritatis. Et hac interpretacione totam disputacionem ad Romanos et Galatas obruerunt, vbi cum Paulus hoc vnum agit, vt doceat nos propter Christum iustificari, fide. Non propter nostra opera, illi affingunt interpretacionem, iustificari nos, non quidem propter ceremonias, sed tamen propter opera moralia et opera caritatis. Ita obscuratur tamen gloria Christi, et iusticia fidei, cum tribuitur operibus nostris hoc quod proprie ad gloriam Christi pertinet. Verum illi loci, quos citauimus ex Ephesiis, et ex vndecimo Capite ad Romanos, testantur Paulum loqui de tota lege, hoc est non tantum de ceremoniis, sed etiam de operibus moralibus.

Neque hoc agit Paulus, ne vlla fiant opera, sed tantum docet iustificationem contingere, non propter opera nostra, sed fide in Christum, etsi quoniam fides affert nouam vitam, fieri non possit, quin illa vita habeat etiam suas actiones. Augustinus etiam reprehendit eos, qui Pauli sentenciam transferunt tantum ad ceremonias, et docet de toto decalogo intelligendum esse, et hanc disputacionem ita concludit. His igitur consideratis, pertractatisque pro viribus, (*fol.* n 2ª) quas Dominus donare dignatur, colligimus non iustificari hominem praeceptis bonae vitae, nisi per fidem Iesu Christi, Sed sumamus ex ipso Paulo testimonia, vt ostendamus eum detrahere laudem meriti, seu iustificationis, non tantum ceremoniis, sed etiam moralibus operibus. In eodem Capite ait Paulus, gratis iustificari homines, haec particula non tantum ceremonias, sed etiam meritum aliorum operum excludit. Et paulo post inquit exclusam esse gloriacionem, id est hos qui habent bona opera non debere confidere, quod illis operibus mereantur iustificari. Item affirmat omnes esse sub peccato, et in his diserte comprehendit istos, qui externam iusticiam prestiterunt. Ex operibus legis, inquit, non iustificabitur omnis caro. Si autem moralia opera iustificant, sequitur non omnes esse sub peccato. Item sequitur aliqua opera legis iustificare. Denique si propter opera moralia iustificantur homines, frustra Christus mortuus est, Ita obscuratur gloria Christi, non solum cum tribuitur iustificatio ceremoniis, sed etiam cum tribuitur moralibus operibus. Paulus ad Galatas ratiocinatur, Christum peccati ministrum fore, si adhuc alibi querenda sit iustificatio per opera legis, quia si opus est preterea querere iustificationem, non sufficit gratia Christi ad iustificandum, Sed apparuit tantum Christus, vt lege magis etiam

diabolum, ne penitus extingueretur noticia Dei in terris. Sic sentimus etiam de singulis bonis operibus in infimis vocationibus, et in priuatis. Per haec opera triumphat Christus aduersus diabolum, vt quod Corinthij conferebant Elemosynam, sanctum opus erat, et sacrificium, et certamen Christi aduersus diabolum, qui laborat, ne quid fiat ad laudem Dei. Talia opera vituperare, confessionem doctrinae, afflictiones, officia caritatis, mortificationes carnis, profecto esset vituperare externam regni Christi inter homines politian. Atque hic addimus etiam de premijs, et de merito. Docemus operibus fidelium proposita, et promissa esse premia. Docemus bona opera meritoria esse, non remissionis peccatorum, gratiae, aut iustificationis. Haec enim tantum fide consequimur, sed aliorum premiorum corporalium et spiritualium, in hac vita, et post hanc vitam, quia Paulus inquit. Vnusquisque recipiet mercedem iuxta suum laborem. Erunt igitur dissimilia premia, propter dissimiles labores. At remissio peccatorum similis et aequalis est omnium, sicut vnus est Christus, et offertur gratis omnibus qui credunt sibi propter Christum remitti peccata. Accipitur igitur tantum fide remissio peccatorum, et iustificatio, non propter vlla opera. Sicut constat in terroribus conscientiae quod non possunt irae Dei opponi vlla nostra opera, sicut Paulus clare dicit. Fide iustificati pacem habemus erga Deum, per dominum nostrum Iesum Christum, per quem et accessum habemus fide etc. Fides autem quia filios Dei facit, facit et coheredes Christi. Itaque quia iustificationem non meremur operibus nostris, qua efficimur filij Dei, et coheredes Christi, non meremur vitam aeternam operibus nostris. Fides enim consequitur, quia fides iustificat nos, et habet placatum Deum. Debetur autem iustificatis, iuxta illud. Quos iustificauit, eosdem et glorificauit. Paulus commendat nobis praeceptum de honorandis parentibus mentione premij, quod additur illi praecepto, vbi non vult, quod obedientia erga parentes iustificet nos coram Deo, Sed postquam fit in iustificatis, meretur alia magna premia. Deus tamen varie exercet sanctos, et saepe differt premia iusticiae operum, vt discant non confidere sua iusticia, vt discant quaerere voluntatem Dei magis quam premia. Sicut apparet in Iob, in Christo et alijs sanctis. Et de hac re docent nos multi Psalmi, qui consolantur nos aduersus foelicitatem impiorum, vt Psal. xxxvi. Noli aemulari. Et Christus ait. Beati qui persecutionem paciuntur propter iusticiam, quoniam ipsorum est regnum coelorum.

His preconijs bonorum operum mouentur haud dubie fideles ad bene operandum, Interim etiam praedicatur doctrina poenitenciae aduersus impios, qui male operantur, ostenditur ira Dei, quam minatus est omnibus qui non agunt poenitenciam. Laudamus igitur et requirimus bona opera, et multas ostendimus causas, quare fieri debeant. Sic de operibus docet et Paulus, cum inquit, Abraham accepisse circumcisionem, non vt per illud opus iustificaretur. Iam enim fide consecutus erat, vt iustus reputaretur, Sed accessit circumcisio, vt haberet in corpore scriptum signum, quo commonefactus exerceret fidem, quo etiam confiteretur fidem coram alijs et alios ad credendum suo testimonio inuitaret. Abel fide gratiorem hostiam obtulit, quia igitur fide iustus erat, ideo placuit sacrificium, quod faciebat non vt per id opus mereretur remissionem peccatorum, et gratiam, sed vt fidem suam exerceret, et ostenderet alijs ad inuitandos eos ad credendum. 100)

Cum hoc modo bona opera sequi fidem debeant, longe aliter vtuntur operibus homines, qui non possunt credere ac statuere in corde sibi gratis ignosci propter Christum, se habere Deum propicium gratis propter Christum. 1) Hi cum videant opera sanctorum, humano more iudicant sanctos promeruisse 2) remissionem peccatorum et gratiam per haec opera. 3) Ideo imitantur ea et senciunt se per opera similia mereri remissionem peccatorum, 4) et gratiam, senciunt se per illa opera placare iram Dei, et consequi, vt propter illa opera iusti reputentur. Hanc impiam opinionem 4) in operibus damnamus, Primum quia obscurat 5) gloriam Christi, cum homines proponunt Deo, haec opera tanquam precium et propiciationem. Hic honos debitus vni Christo tribuitur nostris operibus, Secundo, neque tamen inueniunt conscientiae pacem in his operibus, sed alia super 6) alia in veris terroribus cumulantes tandem desperant, quia nullum opus satis mundum inueniunt. Semper 7) accusat lex, et parit iram. Tertio, Tales nunquam assequuntur noticiam Dei,

1) ignosci propter Christum, se habere Deum propicium gratis propter Christum.] Editt. 2—4.: ignosci propter Christum, (*ceteris omissis*)

2) sanctos promeruisse] Editt. 2—4.: sanctos operibus illis promeruisse

3) et gratiam per haec opera.] Editt. 2—4.: et propter illa opera iustos reputatos esse coram Deo.

4) et gratiam, senciunt se per illa opera placare iram Dei, et consequi, vt propter illa opera iusti reputentur. Hanc impiam opinionem] Editt. 2—4.: conantur placare iram Dei, et confidunt se propter talia opera iustos reputari. Has impias opiniones

5) Primum quia obscurat] Editt. 2—4.: Primo quia obscurat

6) super] Editt. 2—4.: supra

7) quia nullum opus satis mundum inueniunt. Semper] Editt. 2—4.: quia cum nullum opus satis mundum inueniant, semper

[7]) quia enim irati fugiunt Deum indicantem et affligentem, nunquam sentiunt se exaudiri. At fides ostendit praesentiam Dei, postquam constituit, quod Deus gratis ignoscat, et exaudiat. [8]) Semper autem in mundo haesit [9]) impia opinio de operibus. Gentes habebant sacrificia, sumpta a patribus. Horum opera imitabantur, fidem non tenebant, Sed senciebant opera illa propiciationem et precium esse, propter quod Deus reconciliaretur ipsis. Populus in lege imitabatur sacrificia hac opinione, [10]) quod propter illa opera haberent placatum Deum, vt ita loquamur ex opere operato. [11]) Hic videmus quam vehementer obiurgent populum prophetae. Psal. 49. [12]) Non in sacrificijs arguam te. Et Ierem. Non praecepi de holocaustomatis. [13]) Tales loci damnant non opera, quae certe Deus praeceperat, vt externa exercitia in hac politia, sed damnant impiam persuasionem, quod senciebant se per illa opera placare iram Dei, et fidem abijciebant. Et quia nulla opera reddunt pacatam conscientiam, ideo subinde noua opera excogitantur praeter mandata Dei. [14]) Populus Israel viderat Prophetas in excelsis sacrificasse. Porro sanctorum exempla maxime mouent animos, sperantes se similibus operibus perinde gratiam consecuturos esse, vt illi consecuti sunt. Quare hoc opus [14]) mirabili studio cepit [15]) imitari populus, vt per id opus mereretur remissionem peccatorum, gratiam, et iusticiam. [16]) At Prophetae sacrificauerant in excelsis, non vt per illa opera mererentur remissionem peccatorum et gratiam, [17]) Sed quia in illis locis docebant, ideo ibi testimonium fidei suae proponebant. Populus audierat Abraham immolasse filium suum. Quare et ipsi, vt asperrimo ac difficillimo opere placarent iram Dei, mactauerunt filios. At Abraham non hac opinione immolabat filium, vt id opus esset precium et propiciatio propter quam iustus reputaretur. Sic in Ecclesia instituta est coena Domini, vt recordatione promissionum Christi, quarum in hoc signo admonemur, confirmetur in nobis fides, et foris confiteamur fidem nostram et praedicemus beneficia Christi, sicut Paulus ait. Quoties feceritis, mortem Domini annunciabitis etc. Verum aduersarij nostri contendunt Missam esse opus quod ex opere operato iustificat, et tollit [18]) reatum culpae et poenae in his pro quibus fit. Sic enim scribit Gabriel. [19]) Antonius, Bernardus, Dominicus, Franciscus, et alij sancti Patres elegerunt certum vitae genus, vel propter studium, vel propter alia vtilia exercitia. Interim senciebant se fide propter Christum iustos reputari, et habere propicium Deum, non propter illa propria exercitia. [20]) Sed multitudo deinceps imitata est, non fidem Patrum, sed exempla sine fide, vt per illa opera mererentur remissionem peccatorum, [21]) gratiam, et iusticiam, non senserunt se haec gratis accipere propter propiciatorem Christum. Sic de omnibus operibus iudicat mundus, quod sint propiciatio, qua placatur Deus, quod sint precia, propter quae reputamur iusti. Non sentit Christum esse propiciatorem, non sentit, quod fide gratis consequamur, vt iusti reputemur propter Christum. Et tamen cum opera non possint reddere pacatam conscientiam eliguntur subinde alia, fiunt noui cultus, noua vota, noui monachatus, praeter mandatum Dei, vt aliquod magnum opus quaeratur, quod possit opponi irae et iudicio Dei.

Has impias opiniones de operibus aduersarij tuentur contra scripturam. At haec tribuere operibus nostris, quod sint propiciatio, quod mereantur remissionem peccatorum, et gratiam, quod propter ea iusti coram Deo reputemur, non fide, propter Christum propiciatorem. Quid hoc aliud est, quam Christo detrahere honorem mediatoris, et propiciatoris. Nos igitur etsi sentimus ac doce-

8) quia enim irati fugiunt — — ignoscat, et exaudiat.] Editt. 2—4.: cum conscientiae fugientes iram Dei, non possint pacem consequi, nec statuere unquam, quod a Deo exaudiantur. At cum accessit fides quae credit, quod gratis reputemur iusti, haec audet inuocare Deum, et sentit se exaudiri, et consequitur ueram noticiam Dei.

9) in mundo haesit] Editt. 2—4.: heret in mundo.

10) sacrificia hac opinione,] Editt. 2—4.: hac opinione sacrificia,

11) vt ita loquamur ex opere operato.] Editt. 2—4.: ex opere operato ut dici solet.

12) Psal. 49.] Ed. 3.: Psalmo quadragesimo nono.

13) holocaustomatis.] Editt. 2—4.: holocaustis,

14) Populus Israel viderat — — Quare hoc opus] Editt. 2—4.: Ac maxime mouent homines exempla sanctorum, horum imitacione sperant se perinde consecuturos esse reconciliationem, ut illi consecuti sunt. Populus Israel uiderat Prophetas in excelsis sacrificasse. Hoc opus

15) cepit] Editt. 2—4.: coepit

16) mereretur remissionem peccatorum, gratiam, et iusticiam.] Editt. 2—4.: placaret iram Dei.

17) et gratiam,] in Editt. 2—4. desunt.

18) iustificat, et tollit] Editt. 2—4.: iustificet, et tollat

19) Sic enim scribit Gabriel.] in Editt. 2—4. desunt.

20) propicium Deum, non propter illa propria exercitia.] Editt. 2—4.: Deum propicium propter Christum, non propter illa exercitia.

21) gratiam, et iusticiam, non senserunt — — — Ex Corinthijs citant. (p. 483.)] *pro his prolixioribus leguntur in* Editt. 2—4. *haec breviora*: ut propter illa opera reputarentur iusti coram Deo. Ita errat humanus animus de operibus, quia fidei iusticiam non intelligit. Et hunc errorem reprehendit Euangelium, quod docet homines iustos reputari, non propter legem, sed propter solum Christum, Christus autem sola fide apprehenditur, Quare sola fide propter Christum iusti reputamur. Sed obijciunt aduersarij locum ex Corinthijs.

imus bona opera necessario facienda esse, Debet enim sequi fidem inchoata legis implecio, tamen Christo suum honorem reddimus, Sentimus ac docemus quod fide propter Christum coram Deo iusti reputemur, quod non reputemur iusti propter opera, sine mediatore Christo, quod non mereamur remissionem peccatorum, gratiam et iusticiam per opera, quod opera nostra non possimus opponere irae et iudicio Dei, quod opera non possint terrores peccati vincere. Sed quod sola fide vincantur terrores peccati, quod tantum mediator Christus per fidem opponendus sit irae et iudicio Dei. Si quis secus sentit, non reddit Christo debitum honorem, qui propositus est, vt sit propiciator, vt per ipsum habeamus accessum ad Patrem. Loquimur autem nunc de iusticia per quam agimus cum Deo, non cum hominibus, sed qua apprehendimus gratiam, et pacem conscientiae. Non potest autem conscientia pacata reddi coram Deo, nisi sola fide, qua statuit nobis Deum placatum esse propter Christum. Iuxta illud. Iustificati ex fide, pacem habemus, quia iustificatio tantum est res gratis promissa propter Christum, quare sola fide semper coram Deo accipitur.

Nunc igitur respondebimus ad illos locos, quos citant aduersarij, vt probent nos dilectione et operibus iustificari. Ex Corinthijs citant.[21] Si omnem fidem habeam etc. caritatem[22] autem non habeam, nihil sum. Et hic magnifice[23] triumphant, Totam Ecclesiam, aiunt, certificat Paulus, quod non iustificet sola fides. Facilis autem responsio est, postquam ostendimus supra,[24] quid de dilectione et operibus senciamus. Hic locus Pauli requirit dilectionem. Hanc requirimus et nos.[25] Diximus enim supra oportere existere in nobis[26] renouationem, et inchoatam legis implecionem, iuxta illud. Dabo legem meam in corda eorum.[27] Si quis[28] dilectionem abiecerit, etiam si habet magnam fidem, tamen non retinet eam. Non enim retinet spiritum sanctum.[29] Neque vero hoc loco tradit Paulus modum iustificationis, sed scribit his qui cum fuissent iustificati, cohortandi erant, vt bonos fructus ferrent, ne amitterent spiritum sanctum. Ac praepostere faciunt aduersarij, hunc vnum locum citant, in quo Paulus docet de fructibus, alios locos plurimos omittunt, in quibus ordine disputat de modo iustificationis. Ad hoc, in alijs locis qui de fide loquuntur, semper ascribunt correctionem, quod debeant intelligi de fide formata. Hic nullam ascribunt correctionem, quod fide etiam opus sit, senciente quod reputemur iusti propter Christum propiciatorem. Ita aduersarij excludunt Christum a iustificatione, et tantum docent iusticiam legis, Sed redeamus ad Paulum. Nihil quisquam ex hoc textu amplius ratiocinari potest, quam quod dilectio sit necessaria. Id fatemur. Sicut necessarium est, non furari. Neque vero recte ratiocinabitur, siquis inde velit hoc efficere. Non furari necessarium est, igitur non furari iustificat, quia iustificatio non est certi operis approbatio, sed totius personae. Nihil igitur ledit nos hic Pauli locus. Tantum ne affingant aduersarij, quidquid ipsis libet, Non enim dicit, quod iustificet dilectio, sed quod nihil sim, id est, quod fides extinguatur, quamlibet magna contigerit. Non dicit, quod dilectio vincat terrores peccati et mortis, quod dilectionem nostram opponere possimus irae ac iudicio Dei, quod dilectio nostra satisfaciat legi Dei, quod sine propiciatore Christo habeamus accessum ad Deum nostra dilectione, quod dilectione nostra accipiamus promissam remissionem peccatorum. Nihil horum dicit Paulus. Non igitur sentit quod dilectio iustificet, quia tantum ita iustificamur, cum apprehendimus propiciatorem Christum, et credimus nobis Deum propter Christum, placatum esse. Nec est iustificatio somnianda, omisso propiciatore Christo, Tollant aduersarij promissionem de Christo, aboleant Euangelium, si nihil opus est Christo, si nostra dilectione possumus vincere mortem, si nostra dilectione, sine propiciatore Christo accessum habemus ad Deum.[29] Aduersarij corrumpunt pleraque loca, quia suas opiniones ad ea afferunt, non sumunt ex ipsis lo-

22) caritatem] Editt. 2—4.: Dilectionem

23) nihil sum. Et hic magnifice] Editt. 2—4.: nihil sum, et magnifice

24) Facilis autem responsio est, postquam ostendimus supra,] Editt. 2—4.: Facile est autem respondere, Postquam supra ostendimus

25) requirimus et nos.] Editt. 2—4.: et nos requirimus,

26) existere in nobis] Editt. 2—4.: in nobis existere

27) iuxta illud. Dabo legem meam in corda eorum.] in Editt. 2—4. desunt.

28) Si quis] Editt. 2—4.: Quare siquis

29) Neque vero hoc loco tradit Paulus — — — accessum habemus ad Deum.] *haec in* Editt. 2—4. *sic retexta sunt*: Neque uero sequitur, quod ideo dilectio iustificet, hoc est, quod propter dilectionem accipiamus remissionem peccatorum, quod dilectio uincat terrores mortis et peccati, quod dilectio debeat opponi irae, ac iudicio Dei, quod dilectio legi satisfaciat, quodque renati propter legis impletionem accepti Deo simus, non propter Christum gratis. Haec non dicit Paulus, quae tamen affingunt aduersarij nostri. Ita si nostra dilectione uincimus iram Dei, si nostra dilectione coram Deo meremur [Ed. 4.: mereamur] remissionem peccatorum, si nostra impletione legis sumus accepti, tollant aduersarij promissionem Christi, aboleant Euangelium, quod docet nos accessum habere ad Deum per propiciatorem Christum, quod docet nos non propter nostram legis impletionem, sed propter Christum acceptos esse.

horreat a iudicio rationis ac legis, Nec ignoramus multo speciosiorem esse doctrinam legis de dilectione. Est enim sapientia, sed non pudet nos stulticiae Euangelij, Id propter gloriam Christi defendimus et rogamus Christum, vt spiritu sancto suo adiuuet nos, vt id illustrare ac patefacere possimus. [43])

Aduersarij in confutacione et hunc locum contra nos citauerunt, ex Coloss. Caritas est vinculum perfectionis, Hinc ratiocinantur quod dilectio iustificet, quia perfectos efficit. Quanquam hic multis modis de perfectione responderi posset, tamen nos simpliciter sentenciam Pauli recitabimus. Certum est Paulum de dilectione proximi loqui. Neque vero existimandum est quod Paulus aut iustificationem, aut perfectionem coram Deo, tribuerit operibus secundae tabulae potius, quam primae. Et si dilectio efficit perfectos, [44]) nihil igitur opus erit [45]) propiciatore Christo, [46]) Nam fides tantum apprehendit propiciatorem Christum. Hoc autem longissime abest a sentencia Pauli, qui nunquam patitur excludi propiciatorem Christum. Loquitur igitur non de personali perfectione, sed de integritate communi Ecclesiae. [46]) Ideo enim ait dilectionem esse vinculum, seu colligationem, vt significet se loqui de colligandis et copulandis pluribus membris Ecclesiae inter se. Sicut enim in omnibus familijs, in omnibus rebus publicis concordia mutuis officijs alenda est, nec retineri tranquillitas potest, nisi quaedam errata inter se dissimulent homines et condonent. Ita iubet Paulus in Ecclesia dilectionem existere, quae retineat concordiam, quae toleret, sicubi opus est, asperiores mores fratrum, quae dissimulet quaedam leuia errata, ne dissiliat Ecclesia in varia Schismata, et ex Schismatis oriantur odia, factiones et haereses. Necesse est enim dissilire concordiam, quando aut Episcopi imponunt populo duriora onera, nec habent rationem imbecillitatis in populo. Et oriuntur dissidia, quando populus nimis acerbe iudicat de moribus doctorum, aut fastidit doctores propter quaedam leuia incommoda, quaeruntur enim deinde et aliud doctrinae [47]) genus, et alij doctores, Econtra perfectio, id est, integritas Ecclesiae conseruatur, quando firmi tolerant infirmos, quando populus boni consulit quaedam incommoda in moribus doctorum, quando Episcopi quaedam condonant imbecillitati populi. De his praeceptis aequitatis pleni sunt libri omnium sapientum, vt in hac vitae consuetudine multa condonemus inter nos, propter communem tranquillitatem. Et de ea cum hic tum alias saepe praecepit Paulus. Quare aduersarij imprudenter ratiocinantur ex nomine perfectionis, quod dilectio iustificet, cum Paulus de integritate et tranquillitate communi loquatur, Et sic interpretatur hunc locum Ambrosius, Sicut aedificium dicitur perfectum seu integrum, cum omnes partes apte inter se coagmentatae sunt. Turpe est autem aduersarijs tantopere praedicare dilectionem, cum nusquam praestent eam. Quid nunc agunt? dissipant Ecclesias, scribunt leges sanguine, et has proponunt Caesari clementissimo principi, promulgandas, Trucidant sacerdotes, et alios bonos viros, siquis leuiter significauit se aliquem manifestum abusum non omnino probare. Haec non conueniunt ad ista preconia dilectionis, quae si sequerentur aduersarij, Ecclesiae tranquillae essent, et res publica pacata. Nam hi tumultus consilescerent, si aduersarij non nimis acerbe exigerent quasdam traditiones inutiles ad pietatem, quarum plerasque ne [48]) ipsi quidem obseruant, qui vehementissime defendunt eas. Sed sibi facile ignoscunt, alijs non item, vt ille apud Poetam. Egomet mi ignosco Meuius inquit. [49]) Id autem alienissimum est ab his encomijs dilectionis, quae hic ex Paulo recitant, nec magis intelligunt, quam parietes intelligunt vocem, quam reddunt.

Ex Petro citant et hanc sentenciam. Vniuersa delicta operit caritas. Constat et Petrum loqui de dilectione erga proximum, quia hunc locum accommodat ad praeceptum, quo iubet vt diligant se mutuo. Neque vero vlli Apostolo in mentem venire potuit, quod dilectio nostra vincat peccatum et mortem, quod dilectio sit propiciatio propter quam Deus reconcilietur omisso mediatore Christo, quod dilectio sit iusticia, sine mediatore Christo. Haec enim dilectio, si qua esset, esset iusticia legis, non Euangelij, quod promittit nobis reconciliationem, et iusticiam, si credamus, quod propter Christum propiciatorem, pater placatus sit, quod donentur nobis merita Christi. Ideo Petrus paulo ante iubet, vt accedamus ad Christum, vt aedificemur super Christum, Et addit. Qui crediderit in eum, non confundetur. Dilectio nostra, non liberat nos a

44) Et si dilectio efficit perfectos,] Editt. 2—4.: Praeterea si dilectio est perfecta legis impletio et legi satisfacit,

45) opus erit] Editt. 2—4.: erit opus

46) Nam fides tantum apprehendit — de integritate communi Ecclesiae.] Editt. 2—4.: Paulus autem ideo docet nos acceptos esse propter Christum, non propter legis impletionem, quia legis impletio non est perfecta. Itaque cum manifeste alibi detrahat nobis perfectionem, non est senciendum quod hic loquatur de personali singulorum perfectione, sed loquitur de integritate communi Ecclesiae.

47) doctrinae] Ed. 4.: doctrine

48) ne] Ed. 4.: nec

49) Egomet mi ignosco Meuius inquit.] *haec sunt verba* Horatii sermon. lib. I. sat. 3. v. 23. *ubi autem loco* „Meuius“ *legitur*: „Maenius.“

perterrefacta corda. Talis fides neque facilis res est, vt somniant aduersarij, neque humana potentia, Sed diuina potentia, qua viuificamur, qua Diabolum et mortem vincimus, Sicut Paulus ad Coloss. ait, quod fides sit efficax per potentiam Dei, et vincat mortem. In quo et resuscitati estis per fidem potentiae [55]) Dei. Haec fides cum sit noua vita necessario parit nouos motus et opera. Ideo Iacobus recte negat nos tali fide iustificari, quae est sine operibus. Quod autem dicit nos iustificari fide et operibus, Certe non dicit nos per opera renasci, Neque hoc dicit, quod partim Christus sit propiciator, partim opera nostra sint propiciatio. Nec describit hic modum iustificationis, Sed describit quales sint iusti, postquam iam sunt iustificati et renati. Et iustificari significat hic non ex impio iustum effici, sed vsu forensi iustum pronunciari, Sicut hic, Factores legis iustificabuntur. Sicut igitur haec verba nihil habent incommodi, Factores legis iustificabuntur, Ita de Iacobi verbis sentimus, Iustificatur homo, non solum ex fide, sed etiam ex operibus. Quia certe iusti pronunciantur homines habentes fidem, et bona opera. Nam bona opera in sanctis, vt diximus, [56]) sunt iusticiae, et placent propter fidem. Nam haec tantum opera praedicat Iacobus, quae fides efficit, sicut testatur, cum de Abraham dicit, Fides adiuuat opera eius. In hanc sentenciam dicitur, Factores legis iustificantur, hoc est, iusti pronunciantur, qui corde credunt Deo, et deinde habent bonos fructus, qui placent propter fidem, Ideoque sunt impletio legis. Haec simpliciter ita dicta nihil habent vicij, sed deprauantur ab aduersarijs, qui de suo affingunt impias opiniones. Non enim sequitur hinc, opera mereri remissionem peccatorum, opera regenerare corda, opera esse propiciationem, opera placere sine propiciatore Christo, Opera non indigere propiciatore Christo. [56]) Horum nihil dicit Iacobus, quae tamen impudenter ratiocinantur aduersarij ex Iacobi verbis. [57])

Citantur aduersus nos et aliae quaedam sententiae, de operibus, Lucae vi. Remittite et remittentur vobis, Esaiae lviij. Frange esurienti panem tuum, tunc inuocabis et Dominus exaudiet, Danielis iiij. Peccata tua elemosynis redime, Matth. v, Beati pauperes spiritu, quia talium est regnum coelorum. Item, Beati misericordes, quia misericordiam consequentur. Hae sentenciae etiam nihil haberent incommodi, si nihil affingerent aduersarij. Duo enim continent, Alterum est praedicatio seu legis, seu poenitentiae, quae et arguit malefacientes, et iubet benefacere, Alterum est promissio quae additur. Neque vero adscriptum est peccata remitti sine fide, aut ipsa opera propiciationem esse, Semper autem in praedicatione legis, haec duo oportet intelligi, et quod lex non possit fieri nisi fide in Christum renati sumus, Sicut ait Christus, Sine me nihil potestis facere. Et vt maxime fieri possint quaedam externa opera, retinenda est haec vniuersalis sententia, quae totam legem interpretatur, Sine fide impossibile est placere Deo, Retinendum est Euangelium, quod per Christum habeamus accessum ad Patrem.

Constat enim quod non iustificamur ex lege, Alioqui quorsum opus esset Christo, aut Euangelio, si sola praedicatio legis sufficeret, Sic in praedicatione poenitentiae, non sufficit praedicatio legis, seu verbum arguens peccata, quia lex iram operatur, tantum accusat, tantum terret conscientias, quia conscientiae nunquam acquiescunt, nisi audiant vocem Dei, in qua clare promittitur remissio peccatorum. Ideo necesse est addi Euangelium, quod propter Christum peccata remittantur, et quod fide in Christum consequamur remissionem peccatorum. Si excludunt aduersarij a praedicatione poenitentiae, Euangelium de Christo, merito sunt iudicandi blasphemi aduersus Christum. Itaque cum Esaias primo Cap. praedicat poenitentiam. Quiescite agere peruerse, discite benefacere, querite iusticiam, subuenite oppresso, iudicate pupillo, defendite vidua, et venite, et expostulate mecum, Si fuerint peccata vestra, vt Coccinum, quasi nix dealbabuntur, Sic et hortatur ad poenitentiam Propheta, et addit promissionem. Et stultum fuerit in tali sentencia tantum haec opera considerare, subuenire oppresso, iudicare pupillo, Initio enim ait, desinite agere peruerse, vbi taxat impietatem cordis, et requirit fidem, Nec dicit Propheta, quod per opera illa, subuenire oppresso, iudicare pupillo, mereri possint remissionem pecca-

55) potentiae] Editt. 2—4.: efficaciae

56) sunt iusticiae, et placent — — — non indigere propiciatore Christo.] Editt. 2—4.: sunt iusticiae legis, quae sunt acceptae propter fidem, nec sunt acceptae, quia satisfaciant legi. Iustificantur igitur homines ex fide et operibus, non propter opera, sed propter fidem, quam tamen bona opera sequi necesse est. Iacobus enim loquitur de his operibus, quae fidem sequuntur, sicut testatur cum ait, Fides adiuuat opera eius. Sic accipiendum est, Factores legis iustificabuntur, hoc est, qui credunt et habent bonos fructus, iusti pronunciantur. Nam lex ita fit, si credimus, et placet propter fidem, non quod opera legi satisfaciant. Ita uidemus in his sentencijs nihil esse uicij, sed aduersarij deprauant eas, qui de suo affingunt impias opiniones. Neque enim dicunt opera mereri remissionem peccatorum, homines propter opera acceptos esse, seu iustos reputari, non propter Christum, opera pacare corda et uincere iram Dei, opera non indigere misericordia.

57) impudenter ratiocinantur aduersarij ex Iacobi verbis.] Editt. 2—4.: aduersarij uerbis Iacobi affingunt.

Verum est enim quod in doctrina poenitentiae requiruntur opera, quia certe noua vita requiritur, Sed hic male assuunt aduersarij, quod talibus operibus mereamur remissionem peccatorum, aut iustificationem. Et tamen Christus saepe annectit promissionem remissionis peccatorum bonis operibus, non quod velit bona opera, propiciationem esse, sequuntur enim reconciliationem, sed propter duas causas. Altera est, quia necessario sequi debent boni fructus, Monet igitur hypocrisin et fictam poenitentiam esse, si non sequantur boni fructus. Altera causa est, quia nobis opus est habere externa signa *) tantae promissionis, quia conscientia pauida, multiplici consolatione opus habet. Vt igitur Baptismus, vt coena Domini sunt signa, quae subinde admonent, erigunt et confirmant pauidas mentes, vt credant firmius, remitti peccata, Ita scripta et picta est eadem promissio in bonis operibus, vt haec opera admoneant nos, vt firmius credamus, Et qui non benefaciunt, non excitant se ad credendum, sed contemnunt promissiones illas, Sed pij amplectuntur eas, et gaudent habere signa et testimonia tantae promissionis. Ideo exercent se in illis signis et testimonijs. Sicut igitur Coena Domini non iustificat ex opere operato, sine fide, Ita elemosynae non iustificant sine fide, ex opere operato. Sic et Tobiae contio Cap. iiij. accipi debet, Elemosyna ab omni peccato, et a morte liberat. Non dicemus hyperbolen esse, Quanquam ita accipi debet, ne detrahat de laudibus Christi, cuius propria sunt officia, liberare a peccato et a morte, Sed recurrendum est ad regulam, quod doctrina legis, sine Christo non prodest. Placent igitur elemosynae Deo, quae sequuntur reconciliationem seu iustificationem, non quae praecedunt. Itaque liberant a peccato et morte, non ex opere operato, sed vt de poenitentia supra diximus, quod fidem et fructus complecti debeamus. Ita hic de elemosyna dicendum est, quod tota illa nouitas vitae saluet. Et elemosynae sunt exercitia fidei, quae accipit remissionem peccatorum, quae vincit mortem, dum se magis, magisque exercet, et in illis exercitijs vires accipit. Concedimus et hoc, quod elemosynae mereantur multa beneficia Dei, mitigent poenas, quod mereantur vt defendamur, in periculis peccatorum et mortis, sicut paulo ante de tota poenitentia diximus. Ac tota concio Tobiae inspecta, ostendit, ante elemosynas requiri fidem. Omnibus diebus vitae tuae in mente habeto Deum. Et postea, Omni tempore benedic Deum, et pete ab eo, vt vias tuas dirigat. Hoc autem proprie fidei est illius, de qua nos loquimur, quae sentit se habere Deum placatum, propter ipsius misericordiam, et vult a Deo iustificari, sanctificari, et gubernari. Sed aduersarij nostri, suaues homines, excerpunt mutilatas sentencias, vt imperitis fucum faciant, Postea affingunt aliquid de suis opinionibus. Requirendi igitur sunt integri loci, quia iuxta vulgare praeceptum, Inciuile est, nisi tota lege perspecta, vna aliqua particula eius proposita, iudicare vel respondere. Et loci integri prolati plaerumque secum afferunt interpretationem.

Citatur mutilatus et hic locus Lucae xi. Date elemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis. Plane surdi sunt aduersarij, Toties iam dicimus ad praedicationem legis, oportere addi Euangelium de Christo, propter quem placent bona opera, sed illi vbique excluso Christo, docent mereri iustificationem per opera legis. Hic locus integer prolatus, ostendet fidem requiri. Christus obiurgat Phariseos, sencientes se coram Deo mundari, hoc est iustificari crebris ablutionibus, Sicut Papa nescio quis de aqua, sale conspersa, inquit, quod populum sanctificet, ac mundet, Et glosa ait, quod mundet a venialibus. Tales erant et Phariseorum opiniones, quas reprehendit Christus, et opponit huic fictae purgationi, duplicem mundiciam, alteram internam, alteram externam. Iubet vt intus mundentur, et addit de mundicie externa. Date elemosynam, de eo quod superest, et sic omnia erunt vobis munda. Aduersarij non recte accommodant particulam vniuersalem omnia, Christus enim addit hanc conclusionem vtrique membro, Tunc omnia erunt munda, Si intus eritis mundi, et foris dederitis elemosynam. Significat enim quod externa mundicies collocanda sit in operibus a Deo praeceptis, non in traditionibus humanis, vt tunc erant illae ablutiones, et nunc est quotidiana illa aspersio aquae, vestitus Monachorum, discrimina ciborum, et similes pompae, Sed aduersarij corrumpunt sentenciam, Sophistice translata particula vniuersali, ad vnam partem, Omnia erunt munda, datis elemosynis, Atqui Petrus dixit, Fide purificari corda. Sed totus locus inspectus, sententiam offert consencientem cum reliqua scriptura, quod si corda sint mundata, et deinde foris accedant elemosynae, hoc est, omnia opera caritatis, Ita totos esse mundos, hoc est, non intus solum, sed foris etiam. Deinde cur non tota illa concio coniungitur. Multae sunt partes obiurgationis, quarum aliae de fide, aliae de operibus praecipiunt, Nec est candidi lectoris excerpere praecepta operum, omissis locis de fide.

Postremo, hoc monendi sunt lectores, quod aduersarij pessime consulunt pijs conscientijs, cum docent per opera mereri remissionem peccatorum, quia conscientia colligens per opera remissionem,

*) *His verbis in fol.* S 1a Lutherus *haec adnotavit*: „Imo interna, cum cor nostrum non coarguit nos, scimus quod filii Dei simus."

Si iustificatus in Christo, opus habet vt postea alibi quaerat iusticiam, tribui Christo, quod sit minister peccati, id est, quod non plene iustificet. Et absurdissimum est, quod aduersarij docent, quod bona opera de condigno mereantur gratiam, quasi vero post principium iustificationis, si conscientia terreatur, vt fit, gratia per bonum opus quaerenda sit, et non fide in Christum?

Secundo. Doctrina aduersariorum relinquit conscientias ambiguas, vt nunquam pacatae esse queant, quia lex semper accusat nos etiam in bonis operibus. Semper enim caro concupiscit aduersus spiritum. Quomodo igitur hic habebit conscientia pacem sine fide, Si sentiet quod non propter Christum, sed propter opus proprium iam placere debeat. Quod opus inueniet, quod statuet dignum esse vita aeterna? Si quidem spes ex meritis debet [59]) existere. Aduersus has dubitaciones Paulus inquit. Iustificati ex fide pacem habemus, certo statuere debemus, quod propter Christum donetur nobis iusticia, et vita aeterna. Et de Abraham ait, contra spem in spem credidit.

Tertio. Quomodo sciet conscientia, quando opus inclinante illo habitu dilectionis factum sit, vt statuere possit, quod de condigno mereatur gratiam? Sed haec ipsa distinctio tantum ad eludendas scripturas conficta est, quod alias de congruo, alias de condigno mereantur homines, quia, vt supra diximus, Intentio operantis non distinguit genera meritorum, sed Hypocritae securi senciunt simpliciter opera sua esse digna, vt propterea iusti reputentur. Econtra territae conscientiae de omnibus operibus dubitant. Ideo subinde alia quaerunt. Hoc est enim de congruo mereri, dubitare, et sine fide operari, donec desperatio incidit. In summa, plena errorum et periculorum sunt omnia quae in hac re tradunt aduersarij.

Quarto. Tota Ecclesia confitetur, quod vita aeterna per misericordiam contingat. Sic enim inquit Augustinus de gratia et libero arbitrio, Cum quidem loquitur de operibus sanctorum post iustificationem factis, Non meritis nostris, Deus nos ad aeternam vitam, sed pro sua miseratione perducit. Et lib. ix. Confess. Vae hominum vitae quantumcunque laudabili, si remota misericordia iudicetur. Et Cyprianus in enarratione orationis Dominicae, Ne quis sibi quasi innocens placeat, et se extollendo plus pereat, instruitur et docetur peccare quotidie, dum quotidie pro peccatis iubetur orare, Sed res nota est et habet plurima et clarissima testimonia in scriptura et Ecclesiasticis patribus, qui vno ore omnes praedicant, nos etiam si habeamus bona opera, tamen in illis bonis operibus misericordia indigere, Hanc misericordiam intuens fides, erigit et consolatur nos. Quare aduersarij male docent, cum ita efferunt merita, vt nihil addant de hac fide apprehendente misericordiam. Sicut enim supra diximus promissionem et fidem correlatiua esse, nec apprehendi promissionem nisi fide. Ita hic dicimus promissam misericordiam correlatiue requirere fidem, nec posse apprehendi nisi fide. Iure igitur reprehendimus doctrinam de merito condigni, cum nihil de fide iustificante tradat, et obscuret gloriam et officium mediatoris Christi. Neque nos quidquam hac in re noui docere existimandi sumus, cum patres in Ecclesia hanc sentenciam tam clare tradiderint, quod misericordia indigeamus etiam in bonis operibus. Et scriptura idem saepe inculcat. In Psalmo. Non intres in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Hic simpliciter detrahit omnibus etiam sanctis et seruis Dei gloriam iusticiae, si non ignoscat Deus, sed iudicet et arguat corda eorum. Nam quod alibi gloriatur Dauid de sua iusticia, loquitur de causa sua aduersus persecutores verbi Dei, non loquitur de personali mundicie, et rogat causam et gloriam Dei defendi, vt Psalmo .vij. Iudica me domine, secundum iusticiam meam, et secundum innocentiam meam super me, Rursus Psalmo cxxix. ait. Neminem posse sustinere iudicium Dei, si obseruet peccata nostra. Si iniquitates obseruaueris domine, domine quis sustinebit? Et Iob ix. Verebar omnia opera mea. Item, Si lotus fuero quasi aquis niuis, et fulserint velut mundissimae manus meae, tamen sordibus intinges me. Et Prouerb. xx. Quis potest dicere mundum est cor meum? purus sum a peccato. Et .1. Iohan. 1. Si dixerimus, quod peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, et veritas in nobis non est etc. Et in oratione Dominica, Sancti petunt remissionem peccatorum. Habent igitur et sancti peccata. In Numeris Cap. xiiij. Et innocens non erit innocens. Et Deuterono. iiij. Deus tuus ignis consumens est. Et Zacharias ait. Sileat a facie domini omnis caro. Et Esaias. Omnis caro foenum, et omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est foenum, et cecidit flos, quia spiritus Domini sufflauit in eo, id est, caro, et iusticia carnis, non potest sustineri iudicium Dei. Et Ionas ait Cap. ij. Frustra obseruant vana, qui misericordiam relinquunt, id est, Omnis fiducia est inanis, praeter fiduciam misericordiae, Misericordia seruat nos. Propria merita proprij conatus non seruant nos. Ideo et Daniel orat Cap. ix. Neque enim in iustificationibus nostris prosternimus preces coram te, sed in miserationibus tuis multis, Exaudi Domine, placare Domine, attende et fac, Ne moreris propter temet-

59) spes ex meritis debet] *sic h. l. legendum esse pro* spes ex meritis tantum debet, *id quod h. l. in* Ed. 1. *legitur*, Melanthon in Apologiae *titulo inter emendanda indicavit.*

fide, propter Christum reconciliari Deo, et iustificari, quia homines naturaliter ita iudicant, Deum per opera placandum esse. Nec videt ratio aliam iusticiam, quam iusticiam legis ciuiliter intellectae. Ideo semper extiterunt in mundo qui hanc carnalem iusticiam solam docuerunt oppressa iusticia fidei, et tales doctores semper existent etiam. Idem accidit in populo Israel. Maxima populi pars senciebat se per sua opera mereri remissionem peccatorum, cumulabant sacrificia, et cultus. Econtra Prophetae damnata illa opinione, docebant iusticiam fidei. Et res gestae in populo Israel sunt exempla eorum quae in Ecclesia futura fuerunt. Itaque non perturbet pias mentes multitudo aduersariorum, qui nostram doctrinam improbant. Facile enim iudicari de spiritu eorum potest, quia in quibusdam articulis adeo perspicuam et manifestam veritatem damnauerunt, vt palam appareat eorum impietas. Nam et Bulla Leonis decimi damnauit articulum maxime necessarium, quem omnes Christiani teneant et credant, videlicet, Non esse confidendum quod simus absoluti propter nostram contricionem, sed propter verbum Christi. Quodcunque ligaueris etc. Et nunc in hoc conuentu autores confutationis damnauerunt apertis verbis hoc quod fidem diximus partem esse poenitentiae, qua consequimur remissionem peccatorum, et vincimus terrores peccatorum, et conscientia pacata redditur. Quis autem non videt hunc articulum, quod fide consequamur remissionem peccatorum, verissimum, certissimum, et maxime necessarium esse omnibus Christianis. Quis ad omnem posteritatem audiens, talem sententiam damnatam esse iudicabit autores huius condemnationis vllam Christi noticiam habuisse? Et de spiritu eorum coniectura fieri potest ex illa inaudita crudelitate, quam constat eos, in bonos viros plurimos hactenus exercuisse. Et accepimus in hoc conuentu, quendam Reuerendum patrem in senatu Imperij cum de nostra confessione sententiae dicerentur, dixisse, nullum sibi consilium videri vtilius, quam si ad confessionem, quam nos exhibuissemus atramento scriptam, sanguine rescriberetur. Quid diceret crudelius Phalaris? Itaque hanc vocem nonnulli etiam Principes iudicauerunt indignam esse, quae in tali consessu diceretur, Quare etiam si vindicant sibi aduersarij nomen Ecclesiae, tamen nos sciamus Ecclesiam Christi apud hos esse, qui Euangelium Christi docent, non qui prauas opiniones contra Euangelium defendunt, sicut inquit Dominus, Oues meae vocem meam audiunt. Et Augustinus ait. Quaestio est vbi sit Ecclesia? Quid ergo facturi sumus. In verbis nostris eam quaesituri sumus, an in verbis capitis sui Domini nostri Iesu Christi? puto quod in illius verbis quaerere debemus qui veritas est, et optime nouit corpus suum. Proinde non perturbent nos iudicia aduersariorum, cum humanas opiniones contra Euangelium, contra autoritatem sanctorum Patrum qui in Ecclesia scripserunt, contra piarum mentium testimonia defendunt.

[*Haec particula, quae pag.* 492. *lin.* 3. *incipit a verbis*: Citantur aduersus nos et aliae quaedam sententiae, *etc. et in hac pag.* 516. *lin.* 3. *finitur verbis*: testimonia defendunt. *h. l. ex* Ed. 1531. 4° *recusa, in* Ed. 1531. 8° *sic retractata et fere iisdem verbis in* Editt. 1540. 4° *et* 1542. 8° *repetita est*:

Citantur contra nos et aliae sentenciae de operibus. Danielis 4. a) Peccata tua elemosynis redime. Et Esaiae 58. Frange esurienti panem tuum, tunc inuocabis, et Dominus exaudiet. Lucae 6. Remittite, et remittetur uobis. Matth. 6. Beati misericordes, quia misericordiam consequentur.

Ad has sentencias et similes de operibus, primum hoc respondemus, quod supra dictum est, legem non uere fieri sine fide, nec placere nisi propter fidem in Christum, iuxta illud, Sine me nihil potestis facere, Item, Sine fide impossibile est placere Deo. Item, Per Christum habemus accessum per fidem. Itaque quoties requiruntur et probantur opera, addendum est Euangelium de Christo.

Secundo, hae sentenciae quas paulo ante commemoraui, fere sunt contiones poenitentiae. Constant enim ex duabus partibus, habent inicio praedicationem legis, quae arguit peccata, et iubet bene operari. Deinde est addita promissio. Certissimum est autem in praedicatione poenitenciae, non sufficere praedicationem legis, quae tantum terret et condemnat conscientias, Sed necesse est accedere Euangelium, quod peccata gratis remittantur propter Christum, et quod fide consequamur remissionem peccatorum. Haec sunt adeo certa et perspicua, ut si dissentiant aduersarij, et excludant Christum et fidem a praedicatione poenitenciae, merito tanquam blasphemi in Christum reijciendi sint. b)

Quare contio Danielis non tantum ad elemosynas detorqueri debet, sed fides etiam in ea requirenda est. Dissimilis est contio Danielis orationi Aristotelis, qui ad suum Regem scribens, etiam hortatur eum ad beneficentiam, et iubet eum potenciam suam conferre ad publicam utilitatem, et salutem omnium gentium, non ad superbiam. Sic enim ad Alexandrum scribit *διὸ πειρῶ τὴν ἀρχὴν μὴ εἰς ὕβριν, ἀλλ' εἰς εὐεργεσίαν κατατίθεσθαι*. Honestissima oratio est, neque de officio publico magni Principis aliud dici quidquam melius potest. Sed Daniel non tantum de officio seu uocatione Regem suum docet, Sed de poenitencia, de pietate erga Deum, de remissione peccatorum, deque illis magnis rebus extra Philosophiam positis. Non igitur tantum hic elemosynae requirendae sunt, sed etiam fides. Idque textus ostendit Regem conuersum esse, non solum ad elemosynas largiendas, sed multo magis ad fidem. Extat enim egregia confessio Regis de Deo Israel. Non est alius Deus qui possit ita saluare.

Itaque duae partes sunt in contione Danielis, Altera pars est praedicatio poenitenciae, quae arguit peccata, et praecipit de noua uita. Redime peccata tua iusticia, et iniquitates tuas beneficijs erga pauperes. Sic enim in sua lingua loquitur Daniel, ubi satis apparet eum non solum de elemosynis praecipere, sed de tota iusticia, hoc est, de noticia Dei et fide. Ait enim, peccata redime per iusticiam. Iusticia autem erga Deum est fides, qua credimus Deum nobis ignoscere. Deinde praecipit Daniel de beneficijs erga pauperes, hoc est, ne superbe, nec crudeliter imperet, sed consulat utilitatibus subditorum. Altera pars concionis promittit remissionem peccatorum. Ecce erit sa-

---

a) 4.] Ed. 3.: quarto.
b) sint.] Ed. 4.: sunt.

mus[83]) enumerationem peccatorum non esse necessariam Iure diuino, Idque placet Panormitano, et plaerisque alijs eruditis Iuris consultis. Nec volumus imponere necessitatem conscientijs nostrorum per constitucionem illam, Omnis vtriusque, de qua perinde iudicamus, vt de alijs traditionibus humanis, de quibus sentimus, quod non sint cultus ad iustificationem necessarij. Et haec constitucio rem impossibilem praecipit, vt omnia peccata confiteamur.[84]) Constat autem plurima nos nec meminisse, nec intelligere, iuxta illud, Delicta quis intelligit?

Si sint boni Pastores, scient quatenus prosit examinare rudes, sed illam carnificinam Summistarum confirmare non volumus, quae tamen minus fuisset intollerabilis, si verbum vnum addidissent, de fide consolante, et erigente conscientias, Nunc de hac fide consequente remissionem peccatorum, nulla est syllaba, in tanta mole constitucionum, glosarum, Summarum, Confessionalium, Nusquam ibi Christus legitur,[85]) Tantum leguntur supputaciones peccatorum. Et maxima pars consumitur in peccatis, contra traditiones humanas, quae est vanissima. Haec doctrina adegit multas pias mentes ad desperationem, quae non potuerunt acquiescere, quia sentiebant Iure diuino necessariam esse enumerationem, et tamen experiebantur impossibilem esse. Sed haerent alia non minora vicia in doctrina aduersariorum de poenitencia, quae iam recensebimus.

DE POENITENCIA.

In articulo duodecimo probant primam partem, qua exponimus, Lapsis post Baptismum contingere posse remissionem peccatorum quocunque tempore, et quociescunque conuertuntur. Secundam partem damnant, in qua poenitenciae partes dicimus esse contricionem et fidem. Negant fidem esse alteram partem poenitenciae. Quid hic Carole Caesar Inuictissime faciamus? Haec est propria vox Euangelij, quod fide consequamur remissionem peccatorum. Hanc vocem Euangelij damnant isti scriptores confutacionis. Nos igitur nullo modo assentiri confutacioni possumus. Non possumus saluberrimam vocem Euangelij, et plenam consolacionis damnare. Quid est aliud negare, quod fide consequamur remissionem peccatorum, quam contumelia afficere sanguinem et mortem Christi? Rogamus igitur te Carole Caesar Inuictiss. vt nos de hac re maxima, quae praecipuum Euangelij locum, quae veram Christi cognitionem, quae verum cultum Dei continet, pacienter ac diligenter audias et cognoscas. Comperient enim omnes boni viri, nos in hac re praecipue docuisse vera, pia, salubria, et necessaria vniuersae Ecclesiae Christi. Comperient ex scriptis[86]) nostrorum plurimum lucis accessisse Euangelio, et multos perniciosos errores emendatos esse, quibus antea obruta fuit doctrina de poenitencia, per Scholasticorum et Canonistarum opiniones.

Ac priusquam accedimus ad defensionem nostrae sentenciae, hoc praefandum est. Omnes boni viri, omnium ordinum ac Theologici ordinis etiam, haud dubie fatentur, ante Lutheri scripta, confusissimam[87]) fuisse doctrinam poenitentiae. Extant libri Sentenciariorum, vbi sunt infinitae quaestiones, quas nulli Theologi vnquam satis explicare potuerunt. Populus neque rei summam complecti potuit, nec videre quae praecipue requirerentur in poenitencia, vbi quaerenda esset pax conscientiae. Prodeat nobis aliquis ex aduersarijs, qui dicat, quando fiat remissio peccatorum. Bone Deus, quantae tenebrae sunt. Dubitant, vtrum in attricione, vel in contricione fiat remissio peccatorum. Et si fit propter contricionem, quid opus est Absolucione, quid agit potestas clauium, si peccatum iam est remissum? Hic vero multo magis etiam sudant, et potestatem clauium impie extenuant, Alij somniant potestate clauium non remitti culpam, sed mutari poenas aeternas, in temporales. Ita saluberrima potestas, esset ministerium non vitae, et spiritus, sed tantum irae, et poenarum, alij videlicet cautiores fingunt potestate clauium remitti peccata, coram Ecclesia, non coram Deo. Hic quoque perniciosus error est. Nam si potestas clauium non consolatur nos coram Deo, quae res tandem reddet pacatam conscientiam? Iam illa sunt magis etiam perplexa. Docent nos contricione mereri gratiam. Vbi si quis interroget, quare Saul, Iudas, et similes non consequantur gratiam, qui horribiliter contriti sunt, Hic de fide, et de Euangelio respondendum erat, quod Iudas non crediderit, non erexerit se Euangelio et promissione Christi. Fides enim ostendit[88]) discrimen inter contricionem Iudae et Petri. Verum aduersarij de lege respondent, quod Iudas non dilexerit Deum, sed timuerit poenas. Quando autem territa conscientia, praesertim in serijs, veris, et illis magnis terroribus, qui describuntur in Psalmis ac Prophetis, et quos certe degustant isti, qui

83) sentimus] Nor.: senciamus
84) confiteamur.] Ed. 4.: confiteantur.
85) legitur,] Nor: legitur.
86) ex scriptis] Nor.: scriptis
87) confusissimam] Ed. 4. typ. err.: confussimam
88) ostendit] Nor.: facit

contricione praecidimus illas ociosas et infinitas disputaciones, quando ex dilectione Dei, quando ex timore poenae doleamus. Sed dicimus contricionem esse veros terrores conscientiae, quae Deum sentit irasci peccato et dolet se peccasse. Et haec contricio ita fit, quando verbo Dei arguuntur peccata, quia haec est summa praedicationis [1]) Euangelij, Arguere peccata, et offerre remissionem peccatorum, et iusticiam propter Christum, et spiritum sanctum, et vitam aeternam, et vt renati benefaciamus. Sic complectitur summam Euangelij Christus, cum ait, Lucae vltimo. Praedicari in nomine meo [2]) poenitenciam et remissionem peccatorum inter omnes gentes. Et de his terroribus loquitur scriptura, vt Psalm. xxxvij. Quoniam iniquitates meae supergressae sunt caput meum, Sicut onus graue, grauatae sunt super me etc. Afflictus sum et humiliatus sum nimis, Rugiebam a gemitu cordis mei. Et Psal. vi. Miserere mei domine, quoniam infirmus sum, Sana me domine, quoniam conturbata sunt ossa mea, Et anima mea turbata est valde, Et tu domine vsque quo? Et Esaiae .xxxviij. Ego dixi in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi. Sperabam vsque ad mane. Quasi leo sic contriuit omnia ossa mea. In his terroribus sentit conscientia iram Dei aduersus peccatum, quae est ignota securis hominibus secundum carnem ambulantibus. Videt peccati turpitudinem, et serio dolet se peccasse, etiam fugit interim horribilem iram Dei, quia non potest eam sustinere humana natura, nisi sustentetur verbo Dei. Ita Paulus ait, Per legem legi mortuus sum. Lex enim tantum accusat et terret conscientias. In his terroribus aduersarij nostri nihil de fide dicunt, Ita tantum proponunt verbum, quod arguit peccata. Quod cum solum traditur, doctrina legis est, non Euangelij. His doloribus ac terroribus dicunt homines mereri gratiam, si tamen diligunt Deum. At quomodo diligent Deum homines in veris terroribus cum sentiunt horribilem et inexplicabilem humana voce iram Dei? Quid aliud nisi desperationem docent, qui in his terroribus tantum ostendunt legem?

Nos igitur addimus alteram partem poenitentiae de fide in Christum, quod in his terroribus debeat conscientijs proponi Euangelium de Christo, in quo promittitur gratis remissio peccatorum de Christo. Debent igitur credere, quod propter Christum gratis remittantur [3]) ipsis peccata. Haec fides erigit, sustentat, et viuificat contritos, iuxta illud, Iustificati ex fide pacem habemus. Haec fides consequitur remissionem peccatorum. Haec fides iustificat coram Deo, vt idem locus testatur, Iustificati ex fide. Haec fides ostendit discrimen inter contricionem Iudae et Petri, Saulis et Dauidis. Ideo Iudae aut Saulis contricio non prodest, quia non accedit ad eam haec fides apprehendens remissionem peccatorum donatam propter Christum. Ideo prodest Dauidis aut Petri contricio, quia ad eam fides accedit, apprehendens remissionem peccatorum donatam propter Christum. Nec prius dilectio adest, quam sit facta fide reconciliatio. Lex enim non fit sine Christo, iuxta illud. Per Christum habemus accessum ad Deum. Et haec fides paulatim crescit, et per omnem vitam luctatur cum peccato, vt vincat peccatum et mortem. Caeterum fidem sequitur dilectio, vt supra diximus. Et sic clare definiri potest filialis timor, talis pauor qui cum fide coniunctus est, hoc est, vbi fides consolatur et sustentat pauidum cor. Seruilis timor, vbi fides non sustentat pauidum cor.

Porro potestas clauium administrat [4]) et exhibet Euangelium per Absolutionem, quae est vera vox Euangelij, Ita et absolutionem complectimur, cum de fide dicimus, quia fides est ex auditu, vt ait Paulus. Nam audito Euangelio, audita absolutione, erigitur et concipit consolationem conscientia. Et quia Deus vere per verbum viuificat, claues vere coram Deo remittunt peccata, iuxta illud. Qui vos audit, me audit. Quare voci absoluentis, non secus ac voci de coelo sonanti credendum est. Et Absolutio proprie dici potest sacramentum poenitenciae, vt etiam Scholastici theologi erudiciores loquuntur. Interim haec fides in tentacionibus multipliciter alitur per Euangelij sentencias, et per vsum sacramentorum. Haec enim sunt signa noui testamenti, hoc est, signa remissionis peccatorum. Offerunt igitur remissionem peccatorum, sicut clare testantur verba coenae Domini.

Grammaticis significet, improbare id quod antea probabamus. Id magis quadrat ad contricionem, quam ad fidem. Sed nos hic docendi causa, poenitenciam totam conuersionem intelligimus, in qua duo sunt termini, mortificatio et uiuificatio. Nos uocamus usitatis nominibus contricionem et fidem.

1) doleamus. Sed dicimus contricionem — summa praedicationis] *haec verba fol.* Bb 1ª *lin.* 1—4. (*a syllaba* nis *lin.* 5. *orditur*) *aeque ac in ceteris* Editionis 1. *exemplis, etiam in* Nor. *h. l. leguntur, hoc vero exemplum a ceteris eo differt, quod paene eadem verba paucis tantum ab illis diversa iam fol.* Aa 4ᵇ *lin.* 25—28. *sic exhibet*: doleamus. Sed dicimus contricionem esse veros dolores et terrores conscientiae, quae Deum sentit irasci peccato. Et haec contricio ita fit, quando verbo Dei arguuntur peccata, quia haec est Summa predicatio*s* (*conf. supra* p. 399 sq. *et* p. 401 sq. nota *), *in qua ostendi, quomodo haec verba ab illis differant*).

2) meo] Ed. 3.: eius

3) remittantur] Editt. 2—4.: remittuntur

4) administrat] Ed. 3.: administrant

factos. In haec duo opera distributa est vniuersa scriptura. Altera pars lex est quae ostendit, arguit et condemnat peccata. Altera pars Euangelium, hoc est promissio gratiae in Christo donatae, et haec promissio subinde repetitur in tota scriptura, primum tradita Adae, postea Patriarchis, deinde a Prophetis illustrata. Postremo praedicata et exhibita a Christo inter Iudaeos, et ab Apostolis sparsa in totum mundum. Nam fide huius promissionis sancti omnes iustificati sunt, non propter suas attriciones, vel contriciones. Et exempla ostendunt similiter has duas partes. Adam obiurgatur post peccatum, et perterrefit. Haec fuit contricio, Postea promittit Deus gratiam, dicit futurum semen, quo destruetur regnum diaboli, mors et peccatum, ibi offert remissionem peccati. Haec sunt praecipua. Nam etsi postea additur poena, tamen haec poena non meretur remissionem peccati. Et de hoc genere poenarum paulo post dicemus, Sic Dauid obiurgatur a Nathan et perterrefactus inquit, Peccaui Domino. Ea est contricio. Postea audit [8]) absolutionem, Dominus sustulit peccatum tuum, Non morieris. Haec vox erigit Dauidem, et fide sustentat, iustificat, et viuificat eum. Additur et hic poena, sed haec poena non meretur remissionem peccatorum, Nec semper adduntur peculiares poenae, sed haec duo semper existere in poenitencia oportet contricionem et fidem, vt Lucae vij. [9]) Mulier peccatrix venit ad Christum lachrymans. Per has lachrymas agnoscitur contricio. Postea audit absolutionem, Remittuntur tibi peccata. Fides tua saluam te fecit, vade in pace. Haec est altera pars poenitenciae, fides quae erigit et consolatur eam. Ex his omnibus apparet pijs lectoribus, nos eas partes poenitenciae ponere, quae propriae [10]) sunt in conuersione, seu regeneratione et remissione peccati. Fructus digni et poenae sequuntur regenerationem et remissionem peccati. Ideoque has duas partes posuimus, vt magis conspici fides possit, quam in poenitencia requirimus. Et magis intelligi potest, quid sit fides, quam praedicat Euangelium, cum opponitur contricioni, ac mortificationi.

[*Post haec verba*: ac mortificationi, *in Editt.* 2—4, *addita sunt haecce*:

Et ut totus orbis terrarum uideat, quanta sit inscitia uerae pietatis in nostris Criticis qui confutacionem scripserunt, addemus et Bernardi sententiam, qui prorsus ad eundem modum coniungit haec duo membra in poenitencia, contricionem et fidem, sicut nos coniungimus. Verba sunt haec in sermone tertio de annunciatione. Auditam fac mihi mane misericordiam tuam, quia in te speraui Domine. Sola nimirum spes apud te miserationis locum obtinet, nec oleum misericordiae, nisi in uase fiduciae ponis. Sed est infidelis fiducia, solius utique maledictionis capax cum uidelicet in spe peccamus. Quanquam nec fiducia illa dicenda sit, sed insensibilitas quaedam et dissimulatio [a]) perniciosa. Quae enim fiducia est ei qui periculum non attendit? aut quod ibi timoris remedium, ubi nec timor sentitur, nec materia ipsa timoris? Fiducia solatium est, nec eget ille solatio qui letatur cum male fecerit et in pessimis rebus magis exultat. Rogemus itaque fratres responderi nobis quantas habeamus iniquitates et peccata, scelera nostra et delicta nobis desideremus ostendi. Scrutemur uias nostras et studia nostra periculaque uniuersa uigili intentione pensemus. Dicat quisque in pauore suo, uadam ad portas inferi, ut iam non nisi in sola Dei misericordia respiremus. Haec uera hominis fiducia est, a se deficientis, et innitentis domino suo. Haec inquam uera fiducia est cui misericordia non denegatur, Propheta testante. Beneplacitum est domino super timentes eum, et in his qui sperant super misericordia eius. Nec parua utique suppetit nobis, in nobis quidem causa timoris, in ipso autem causa fiduciae. Hactenus Bernardus, cuius sentenciam propterea etiam non inuiti retulimus, ut uideant lectores, quomodo fidem hic intelligamus de fiducia misericordiae, quae erigit et consolatur perterrefactos, quam iste recte fiduciam appellat. Et haec clare conspici potest, cum fit Antithesis terrorum et consolationis. Sicut hic Bernardus uult in hominibus existere cognitionem peccatorum, seu contricionem, seu terrores, Et uult accedere fiduciam quae erigat in contricione.]

Sed quia aduersarij nominatim hoc damnant, quod dicimus homines fide consequi remissionem peccatorum, addemus paucas quasdam probationes, ex quibus intelligi poterit, remissionem peccatorum contingere, non ex opere operato propter contricionem, sed fide illa speciali, qua vnusquisque credit sibi remitti peccata. [11]) Nam hic articulus praecipuus est, de quo digladiamur cum aduersarijs, et cuius cognitionem ducimus maxime necessariam esse Christianis omnibus. Cum autem supra de iustificatione, de eadem re satis dictum videatur, hic breuiores erimus. Sunt enim loci maxime cognati, doctrina poenitenciae, et doctrina iustificationis.

Aduersarij cum de fide loquuntur, et dicunt eam praecedere poenitenciam, intelligunt fidem, non hanc quae iustificat, Sed quae in genere credit Deum esse, poenas propositas esse impijs etc. Nos praeter illam fidem, requirimus, vt credat sibi quisque remitti peccata. [12]) De hac fide speciali litigamus, et opponimus eam opinioni quae iubet confidere non in promissione Christi, sed in opere operato contricionis, confessionis et satisfactio-

8) audit] Ed. 4.: ostendit

9) vij.] Ed. 3.: septimo.

10) propriae] Ed. 3.: proprie

a) dissimulatio] Ed. 4.: dissimilitudo

11) sibi remitti peccata.] Editt. 2—4.: sibi propter Christum remitti peccata.

12) sibi quisque remitti peccata.] Editt. 2—4.: sibi quisque propter Christum remitti peccata.

nostra. Et hoc mandato Dei sustentent se aduersus desperationem, et aduersus terrores [17]) peccati et mortis. Et hanc sentenciam sciant a principio mundi in Ecclesia extitisse apud sanctos. Petrus enim clare allegat consensum Prophetarum, et Apostolorum scripta testantur eos idem sentire. Nec desunt Patrum testimonia. Nam Bernardus idem dicit verbis minime obscuris. Necesse est enim primo omnium credere, quod remissionem peccatorum habere non possis, nisi per indulgentiam Dei, sed adde adhuc, vt credas et hoc, quod per ipsum peccata tibi donantur. Hoc est testimonium, quod perhibet spiritus sanctus in corde tuo dicens, Dimissa sunt tibi peccata tua. Sic enim arbitratur Apostolus gratis iustificari hominem per fidem. Haec Bernardi verba mirifice illustrant causam nostram, quia non solum requirit vt in genere credamus peccata remitti per misericordiam. Sed iubet addere specialem fidem qua credamus et nobis ipsis remitti peccata. Et docet, quomodo certi reddamur de remissione peccatorum, videlicet cum fide corda eriguntur et fiunt tranquilla per spiritum sanctum. Quid requirunt amplius aduersarij? Num adhuc audent negare fide nos consequi remissionem peccatorum? aut fidem partem esse poenitenciae?

Tertio. Aduersarij dicunt peccatum ita remitti, quia attritus seu contritus elicit actum dilectionis Dei, per [18]) hunc actum meretur accipere remissionem peccatorum. Hoc nihil est nisi legem docere, deleto Euangelio, et abolita promissione de Christo. Tantum enim requirunt legem, et nostra opera, quia lex exigit dilectionem. Praeterea docent confidere, quod remissionem peccatorum consequamur propter contricionem et dilectionem. Hoc quid est aliud nisi collocare fiduciam in nostra opera, non in verbum et promissionem Dei de Christo. Quod si lex satis est ad consequendam remissionem peccatorum, quid opus est Euangelio, quid opus est Christo, si propter nostrum opus consequimur remissionem peccatorum? Nos contra a lege ad Euangelium reuocamus conscientias, et a fiducia propriorum operum, ad fiduciam promissionis et Christi, quia Euangelium exhibet nobis Christum, et promittit gratis remissionem peccatorum propter Christum. Hac promissione iubet nos confidere, quod propter Christum reconciliemur patri, non propter nostram contricionem aut dilectionem. Non enim alius est mediator aut propiciator nisi Christus. Nec [19]) legem facere possumus, nisi prius per Christum reconciliati simus. Et siquid faceremus, tamen senciendum est, quod non propter illa opera, sed propter Christum mediatorem et propiciatorem consequimur remissionem peccatorum. Imo contumelia Christi, et Euangelij abrogatio est, sentire quod remissionem peccatorum propter legem aut aliter consequamur, quam fide in Christum. Et hanc rationem supra tractauimus de iustificatione, cum diximus, quare profiteamur homines fide iustificari non dilectione. Itaque doctrina aduersariorum cum docent homines contricione et dilectione sua [20]) consequi remissionem peccatorum, et confidere hac contricione et dilectione, [21]) tantum est doctrina legis et [22]) quidem non intellectae, sicut Iudaei in velatam Moisi faciem intuebantur. Fingamus enim adesse dilectionem, fingamus adesse opera, tamen neque dilectio, neque opera possunt esse propiciatio pro peccato. Ac ne possunt quidem opponi irae et iudicio Dei, iuxta illud. Non intrabis in iudicium cum seruo tuo, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Nec debet honos Christi transferri, in nostra opera.

Propter has causas contendit Paulus, quod non iustificemur ex lege, et opponit legi promissionem remissionis peccatorum, quae propter Christum donatur, ac docet non gratis propter Christum fide accipere remissionem peccatorum. Ad hanc promissionem reuocat nos Paulus a lege. In hanc promissionem iubet intueri, quae certe irrita erit, si prius lege iustificamur, quam per promissionem, aut si propter nostram iusticiam consequimur remissionem peccatorum. At constat, quod ideo nobis data est promissio, ideo exhibitus est Christus, quia legem non possumus facere, Quare necesse est prius nos promissione reconciliari quam legem facimus. Promissio autem tantum fide accipitur. Igitur necesse est contritos apprehendere fide promissionem remissionis peccatorum donatae propter Christum, ac statuere quod gratis propter Christum habeant placatum Patrem. Haec est sentencia Pauli ad Roma. iiij. [23]) vbi inquit. Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio. Et ad Galatas iij. Conclusit scriptura omnia sub peccatum, vt promissio ex fide Iesu Christi detur credentibus, Id est, omnes sunt sub peccato, nec possunt aliter liberari, nisi fide apprehendant promissionem remissionis peccatorum. Prius igitur

17) terrores] Ed. 3. *typ. err.*: rerrores

18) per] Editt. 2—4.: propter

19) Nec] Ed. 3.: Neque

20) contricione et dilectione sua] Editt. 2—4.: propter contricionem et dilectionem

21) dilectione,] Ed. 4.: delectione,

22) et] in Ed. 4. *deest*.

23) Roma. iiij.] Editt. 2—4.: Roma. (Ed. 3.: Romanos) quarto.

coniungere sentencias profuisset. Nam Tertullianus egregie de fide loquitur, amplificans iusiurandum illud apud Prophetam. Viuo ego, dicit Dominus, nolo mortem peccatoris, sed vt conuertatur[29] et viuat. Quia enim iurat Deus, nolle se mortem peccatoris, ostendit requiri fidem, vt iuranti credamus, et certo statuamus eum nobis ignoscere. Magna debet esse autoritas apud nos promissionum diuinarum per sese. At haec promissio etiam iureiurando confirmata est. Quare siquis non statuit sibi ignosci, is negat Deum verum iurasse, qua blasphemia atrocior nulla excogitari potest. Sic enim ait Tertullianus. Inuitat premio salutem, iurans etiam, Viuo dicens,[30] cupit sibi credi. O beatos quorum causa iurat Deus. O miserrimos, si nec iuranti Domino credimus. Atque hic sciendum est, quod haec fides debeat sentire, quod gratis nobis ignoscat Deus propter Christum, propter suam promissionem, non propter nostra opera, contricionem, confessionem, aut satisfactiones.[31] Nam si fides nitatur his operibus, statim fit incerta, quia conscientia pauida videt haec opera indigna esse. Ideo praeclare ait Ambrosius de poenitentia. Ergo et agendam poenitentiam, et tribuendam veniam credere nos conuenit, vt veniam tamen tanquam ex fide speremus, tanquam ex syngrapha fides impetrat. Item fides est quae peccata nostra cooperit. Extant itaque sentenciae apud Patres, non solum de contricione et operibus, sed etiam de fide. Verum aduersarij, cum neque naturam poenitentiae intelligant, neque sermonem Patrum, excerpunt dicta de parte poenitentiae, videlicet de operibus, Alibi dicta de fide, cum non intelligant[32], praetereunt.

DE CONFESSIONE ET SATISFACTIONE.

Boni viri facile iudicare[33] possunt, plurimum referre, vt de superioribus partibus, videlicet contricione et fide, conseruetur vera doctrina. Itaque in his locis illustrandis semper plus versati sumus, de confessione et satisfactionibus non admodum rixati sumus. Nam et nos confessionem retinemus praecipue propter Absolutionem, quae est verbum Dei, quod de singulis autoritate diuina pronunciat potestas clauium. Quare impium esset ex Ecclesia priuatam Absolutionem tollere. Neque quid sit remissio peccatorum, aut potestas clauium intelligunt, si qui priuatam Absolutionem aspernantur. Caeterum de enumeratione delictorum in confessione supra diximus, quod senciamus eam non esse iure diuino necessariam, Nam quod obijciunt quidam, Iudicem prius debere cognoscere causam, priusquam pronunciat, hoc nihil ad hanc rem pertinet, [34]quia ministerium absolutionis, beneficium est, seu gratia, non est iudicium seu lex. Itaque ministri in Ecclesia habent mandatum remittendi peccata, non habent mandatum cognoscendi occulta peccata. Et quidem absoluunt ab his quae non meminimus, quare absolutio quae est vox Euangelij remittens peccata et consolans conscientias, non requirit cognitionem.[34] Et ridiculum est huc transferre dictum Salomonis, Diligenter cognosce[35] vultum pecoris tui. Nihil enim dicit Salomon de confessione, sed tradit Oeconomicum praeceptum patri familias, vt vtatur suo, et abstineat ab alieno, et iubet eum res suas diligenter curare, ita tamen, ne studio augendarum facultatum, occupatus animus, abijciat timorem Dei, aut fidem, aut curam verbi Dei. Sed aduersarij nostri mirifica Metamorphosi transformant dicta scripturae, in quaslibet sentencias. Hic cognoscere significat eis audire confessiones. Vultus non externam conuersationem, sed arcana conscientiae. Pecudes significant homines. Sane bella est interpretatio, et digna istis contemptoribus studiorum eloquentiae. Quod si velit aliquis per similitudinem transferre praeceptum a patre familias ad pastorem Ecclesiae, certe vultum debebit interpretari de externa conuersatione. Haec similitudo magis quadrabit, Sed omittamus ista. Aliquoties fit in Psalmis mentio confessionis, vt, Dixi, confitebor aduersum me iniusticiam meam Domino, et tu remisisti iniquitatem peccati mei. Talis confessio peccati, quae Deo fit, est ipsa contricio. Nam cum Deo fit confessio, corde fieri necesse est, non solum voce, sicut fit in scenis ab histrionibus. Est igitur talis confessio, contricio, in qua sencientes iram Dei, confitemur Deum iuste irasci, nec placari posse nostris operibus, Et tamen

29) conuertatur] Ed. 3. *typ. err.*: conuertantur

30) dicens,] Ed. 3.: (dicens)

31) aut satisfactiones.] Editt. 2—4.: satisfactionem aut dilectionem.

32) intelligant,] Editt. 2—4.: intelligunt,

33) iudicare] Ed. 3. *typ. err.*: iudicari

34) quia ministerium absolutionis — — — non requirit cognitionem.] Editt. 2—4.: quia Absolutio est executio alieni beneficij, non est iudicium. Christus enim dedit mandatum remittendi peccata, Id mandatum exequuntur ministri. Non habent mandatum de cognoscendis occultis, Hoc intelligi potest ex eo, quia infinita peccata remittunt, quae nec nos ipsi meminimus, quibus remittuntur. Et si penderet remissio ex cognitione, tota res esset incerta. Caeterum in his delictis quae publice nota sunt, qualem habeat Iurisdictionem Ecclesia, id non pertinet ad praesentem disputacionem. Nam haec quia nota sunt, nominatim accusantur, et postea nominatim remittuntur, si autor uelit recipi ab Ecclesia.

35) cognosce] Ed. 4.: cognoscere

Vbi enim leguntur haec in scripturis? Christus de remissione peccati loquitur, cum ait. Quidquid solueritis[59]) etc. quo remisso[60]) sublata est mors aeterna, et reddita vita aeterna. Neque hic loquitur de imponendis poenis, quidquid ligaueris. Sed de retinendis peccatis illorum qui non conuertuntur. Sed dictum Longobardi de parte poenarum remittenda, sumptum est a Canonicis poenis. Harum partem remittebant pastores. Quanquam igitur sentimus, quod poenitencia debeat bonos fructus parere propter gloriam et mandatum Dei. Et boni fructus habent mandata Dei, vera ieiunia, verae orationes, verae elemosynae etc. tamen hoc nusquam reperimus in scripturis sanctis, quod poenae aeternae non remittantur nisi propter poenam purgatorij, aut satisfactiones Canonicas, hoc est, propter certa quaedam opera non debita, aut quod potestas clauium habeat mandatum commutandi poenas, aut partem remittendi. Haec probanda erant aduersarijs.

Praeterea mors Christi non est solum satisfactio pro culpa, sed etiam pro aeterna morte, iuxta illud. Ero mors tua, o mors. Quid est igitur monstri, dicere, quod Christi satisfactio redimat culpam. Nostrae poenae redimant mortem aeternam, vt iam illa vox, Ero mors tua, intelligi debeat, non de Christo, sed de nostris operibus, et quidem non de operibus a Deo praeceptis, sed de frigidis quibusdam obseruationibus excogitatis ab hominibus. Et dicuntur mortem abolere, etiam cum fiunt in peccato mortali. Incredibile est, quanto cum dolore has ineptias aduersariorum recitemus, quas qui expendit, non potest non succensere istis doctrinis daemoniorum, quas sparsit in Ecclesia diabolus, vt opprimeret cognitionem legis, et Euangelij, poenitenciae, et viuificationis, et beneficiorum Christi. Nam de lege sic dicunt, Deus condescendens nostrae infirmitati, constituit homini mensuram eorum ad quae de necessitate tenetur, quae est obseruatio praeceptorum, vt de reliquo, id est, de operibus supererogationis possit satisfacere de commissis. Hic fingunt homines legem Dei ita facere posse, vt plus etiam, quam lex exigit facere possimus. Atqui scriptura vbique clamat, quod multum absimus ab illa perfectione, quam lex requirit. Sed isti fingunt legem Dei contentam esse externa et ciuili iusticia, non vident eam requirere veram dilectionem Dei ex toto corde, etc. damnare totam concupiscentiam in natura. Itaque nemo tantum facit, quantum lex requirit. Ridiculum igitur est, quod fingunt nos amplius facere posse. Quanquam enim externa opera facere possumus, non mandata legi Dei, tamen illa est vana et impia fiducia, quod legi Dei sit satisfactum. Et verae orationes, verae elemosynae, vera ieiunia, habent praecepta Dei, Et vbi habent praeceptum Dei, non possunt sine peccato omitti. Verum illa opera quatenus non sunt praecepta lege Dei, sed habent certam formam ex humano praescripto, sunt opera traditionum humanarum, de quibus Christus dicit, Frustra colunt me mandatis hominum, vt certa ieiunia, instituta non ad carnem cohercendam, sed vt per id opus reddatur honos Deo, vt ait Scotus, et compensetur mors aeterna. Item certus numerus precum, certus modus elemosynarum, cum ita fiunt, vt ille modus, sit cultus ex opere operato, reddens honorem Deo, et compensans mortem aeternam. Tribuunt enim his ex opere operato satisfactionem, quia docent quod valeant etiam in his qui sunt in peccato mortali. Iam illa longius recedunt a praeceptis Dei, peregrinationes, et harum magna est varietas, alius facit iter cataphractus, alius facit iter nudis pedibus. Haec vocat Christus inutiles cultus, quare non prosunt ad placandam offensam Dei, vt aduersarij loquuntur. Et tamen haec opera magnificis titulis ornantur, vocantur opera supererogationis. Tribuitur eis honos, quod sint precium pro morte aeterna. Ita praeferuntur operibus praeceptorum Dei. In hunc modum lex Dei bifariam obscuratur, et quia putatur legi Dei satisfactum esse, per externa et ciuilia opera, et quia adduntur traditiones humanae, quarum opera praeferuntur operibus legis diuinae. Deinde obscuratur poenitencia et gratia. Nam mors aeterna non redimitur illa compensatione operum, quia est ociosa, nec degustat in praesentia mortem. Alia res opponenda est morti cum tentat nos. Sicut enim ira Dei fide in Christum vincitur, ita vincitur mors fide in Christum, Sicut Paulus ait. Deo gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum, non inquit, qui dat nobis victoriam, si aduersus mortem opponamus satisfactiones nostras. Aduersarij ociosas speculationes tractant de remissione culpae, nec vident quomodo in remissione culpae, liberetur cor ab ira Dei, et a morte aeterna, per fidem in Christum. Cum igitur mors Christi sit satisfactio pro morte aeterna, et cum ipsi aduersarij fateantur illa opera satisfactionum esse opera non debita, sed opera traditionum humanarum, de quibus Christus inquit, quod sint inutiles cultus, tuto possumus affirmare, quod satisfactiones Canonicae non sint necessariae[61]) Iure diuino, ad remissionem culpae aut poenae aeternae, aut poenae purgatorij.

nem peccatorum gratuitam esse, seu gratis propter Christum donari, sequitur non requiri satisfactiones. Et Euangelium habet mandatum gratis remittendi peccata, non imponendi poenas, et nouas leges, aut partem poenarum imponendi parte remissa.

59) solueritis] Editt. 2—4.: solueris

60) remisso] Ed. 4. *typ. err.*: remisio

61) necessariae] Ed. 3.: necessarie

beneficium Christi, et quia conscientia non potest reddi pacata, si remissio non contingit gratis. Postremo ut maxime Deus puniat, tamen poenae illae nihil ad claues pertinent. Hae nec de imponendis, nec de remittendis illis poenis quae sunt opera Dei, mandatum habent.

Caeterum concedimus Deum punire peccata, primum in contricione, cum in illis terroribus iram suam ostendit, sicut significat Dauid cum orat, Domine ne in furore tuo arguas me. Et Ieremiae. Corripe me Domine, ueruntamen in iudicio, non in furore, ne ad nihilum redigas me. Hic sane de acerbissimis poenis loquitur. Et fatentur aduersarij contricionem posse tantam esse, ut non requiratur satisfactio. Verius igitur contricio poena est, quam satisfactiones Canonicae.

Secundo subiecti sunt sancti morti et alijs communibus afflictionibus, Sicut ait Petrus. Tempus est incipere iudicium a domo Dei. Si autem primum a nobis, qualis erit finis istorum qui non credunt? Et ut hae afflictiones plerunque sint poenae peccatorum, tamen in pijs habent alium finem, infliguntur enim ad mortificandum praesens peccatum, quia in sanctis extinguunt et mortificant concupiscentiam. Mors enim ad hoc reliqua est in sanctis, ut aboleat hanc naturam immundam. Ideo Paulus ait. Corpus mortuum est propter peccatum, id est, mortificatur [*verba*: propter peccatum, id est, mortificatur *in* Ed. 3. *omissa sunt*.] propter praesens peccatum quod adhuc in carne reliquum est. Crux igitur non poena, sed exercitium est, et praeparatio ad renouationem, Nam cum mortificatur praesens peccatum, cumque inter tentaciones discimus quaerere auxilium Dei, et experimur praesentiam Dei, magis magisque agnoscimus diffidentiam cordium nostrorum, et erigimus nos fide. Ita crescit nouitas spiritus. Sicut Paulus ait. Etsi exterior homo corrumpitur, tamen interior renouatur de die in diem. Item Esaias ait. Angustia in qua clamant, disciplina tua est ipsis. Praeterea mors tunc uere [Ed. 4. *male*: uerae] poena est, quando cor perterrefactum sentit iram Dei, iuxta illud. Aculeus mortis peccatum est. Postquam autem in sanctis, fide terrores peccati superati sunt, mors sine illo sensu irae Dei proprie non est poena. Porro claues neque imponunt neque remittunt has poenas. Quare satisfactiones non pertinent ad has poenas. Claues enim non remittunt aut mortem aut partem afflictionum communium. Iam si has poenas compensant satisfactionibus, quare iubent in purgatorio satisfacere?]

Obijciunt de Adam, de Dauide, qui propter adulterium punitus est. Ex his exemplis faciunt vniuersalem regulam, quod singulis peccatis respondeant propriae poenae temporales in remissione peccatorum [68]). Prius dictum est sanctos sustinere poenas, quae sunt opera Dei, sustinent contricionem seu terrores, sustinent et alias communes afflictiones, Ita sustinent aliqui proprias poenas a Deo impositas, exempli causa. Et hae poenae nihil pertinent ad claues, quia claues neque imponere, neque remittere eas possunt, sed Deus sine ministerio clauium imponit et remittit. Nec sequitur vniuersalis regula. Dauidi propria poena imposita est. Igitur praeter communes afflictiones, alia quaedam purgatorij poena est, in qua singulis peccatis singuli gradus respondent. Vbi docet hoc scriptura, non posse nos a morte aeterna liberari, nisi per illam compensationem certarum poenarum praeter communes afflictiones? At contra saepissime docet remissionem peccatorum gratis contingere propter Christum, Christum esse victorem peccati et mortis, quare non est assuendum meritum satisfactionis. Et quamuis afflictiones reliquae sint, tamen has interpretatur praesentis peccati mortificationes esse, non compensationes aeternae mortis, seu precia pro aeterna morte. Iob excusatur, quod non sit afflictus propter praeterita mala facta. Itaque afflictiones non semper sunt poenae, aut signa irae, Imo pauidae conscientiae docendae sunt alios fines afflictionum potiores esse, ne sentiant se a Deo reijci, si in afflictionibus nihil nisi poenam et iram Dei videant. Alij fines potiores sunt considerandi, quod Deus alienum opus faciat, vt suum opus facere possit etc. Sicut longa contione docet Esaias Cap. xxviij. Et cum discipuli interrogarent de coeco, quis peccasset. Iohannis ix. [69]) respondet Christus, causam coecitatis esse, non peccatum, sed vt opera Dei in eo manifestentur. Et apud Ieremiam dicitur, Quibus non erat iudicium, bibentes bibent etc. Sicut Prophetae interfecti sunt, Iohannes Baptista, et alij sancti. Quare afflictiones non semper sunt poenae pro certis factis praeteritis, sed sunt opera Dei destinata ad nostram vtilitatem, et vt potencia Dei fiat conspectior in infirmitate nostra, Sic Paulus ait. Potencia Dei perficitur in infirmitate mea. Itaque corpora nostra debent esse hostiae, propter voluntatem Dei, ad obedientiam nostram declarandam, non ad compensandam mortem aeternam, pro qua aliud precium habet Deus, scilicet mortem filij sui. Et in hanc sentenciam interpretatur Gregorius ipsam etiam poenam Dauidis, cum ait. Si Deus propter peccatum illud fuerat comminatus, vt sic humiliaretur a filio, cur dimisso peccato quod erat ei comminatus impleuit. Respondetur, remissionem illam peccati factam esse, ne homo ad percipiendam vitam impediretur aeternam. Subsecutum vero illud comminationis exemplum, vt pietas hominis etiam in illa humilitate exerceretur atque probaretur. Sic et mortem corporis propter peccatum Deus homini inflixit, et post peccatorum remissionem propter exercendam iusticiam non ademit, videlicet vt exerceatur et probetur iusticia istorum qui santificantur.

Neque vero tolluntur communes calamitates proprie per illa opera satisfactionum Canonicarum, hoc est, per illa opera traditionum humanarum quae ipsi sic valere dicunt, ex opere operato, vt etiam si fiant in peccato mortali, tamen redimant poenas. Et cum obijcitur illud Pauli. Si nos iudicaremus

68) in remissionem peccatorum.] Editt. 2—4.: in imponenda potestate clauium.

69) ix.] Ed. 3.: nono

opus est remissionibus illis. Et tamen mansit nomen indulgentiarum. Et sicut satisfactiones non intellectae sunt de politica disciplina, sed de compensatione poenae. Ita indulgenciae male intellectae sunt, quod liberent animas ex purgatorio. At clauis non habet potestatem, nisi super terram ligandi, [74]) et soluendi iuxta illud. Quicquid ligaueris super terram, erit ligatum in coelo. Quidquid solueris super terram, erit solutum in coelo. Quanquam vt supra diximus, Clauis potestatem habet non imponendi poenas aut cultus instituendi, sed tantum habet mandatum remittendi peccata his, qui conuertuntur, et arguendi et excommunicandi istos, qui nolunt conuerti. Sicut enim soluere significat remittere peccata, Ita ligare significat non remittere peccata. Loquitur enim Christus, de regno spirituali. Et mandatum Dei est, vt ministri Euangelij absoluant hos qui conuertuntur, iuxta illud, Potestas nobis data est ad aedificationem. Quare reseruatio casuum politica res est. Est enim reseruatio poenae Canonicae, non est reseruatio culpae coram Deo in his qui vere conuertuntur. Proinde recte iudicant [75]) aduersarij cum fatentur, quod in articulo mortis illa reseruatio casuum non debeat impedire absolutionem. Exposuimus summam nostrae doctrinae de poenitencia, quam certo scimus piam, et salubrem bonis mentibus esse. Et boni viri si contulerint nostram doctrinam cum confusissimis disputacionibus aduersariorum, perspicient aduersarios omisisse doctrinam de fide iustificante, et consolante pia corda. Videbunt etiam multa fingere aduersarios, de merito attricionis, de illa infinita enumeratione delictorum, de satisfactionibus, οὔτε γῆς φασὶν, οὔτε οὐρανοῦ ἁπτόμενα, quae ne ipsi quidem aduersarij satis explicare possunt.

DE NVMERO, ET VSV SACRAMENTORVM.

In XIII. articulo probant aduersarij, quod dicimus Sacramenta non esse tantum notas professionis inter homines, vt quidam fingunt, sed magis esse signa et testimonia voluntatis Dei erga nos, per quae mouet Deus corda ad credendum. Sed hic iubent nos etiam septem Sacramenta numerare. Nos sentimus praestandum esse, ne negligantur res et ceremoniae in scripturis institutae, quotcunque sunt. Nec multum referre putamus, etiam si docendi causa alij numerant aliter, si tamen recte conseruent res in scriptura traditas. Nec veteres eodem modo numerauerunt.

Si Sacramenta vocamus ritus, qui habent mandatum Dei, et quibus addita est promissio gratiae, facile est iudicare quae sint proprie Sacramenta. Nam ritus ab hominibus instituti non erunt hoc modo proprie dicta Sacramenta. Non est enim autoritatis humanae, promittere gratiam, Quare signa sine mandato Dei instituta, non sunt certa signa gratiae, etiam si fortasse rudes docent, aut admonent aliquid. Vere igitur sunt sacramenta, Baptismus, Coena Domini, Absolutio, quae est sacramentum poenitenciae. Nam hi ritus habent mandatum Dei, et promissionem gratiae, quae est propria noui Testamenti. Certo enim debent statuere corda, cum baptizamur, cum vescimur corpore Domini, cum absoluimur, quod vere ignoscat nobis Deus propter Christum. Et corda simul per verbum, et ritum mouet Deus, vt credant, et concipiant fidem, sicut ait Paulus. Fides ex auditu est. Sicut autem verbum incurrit in aures, vt feriat corda, Ita ritus ipse incurrit in oculos, vt moueat corda. Idem effectus est verbi et ritus, sicut praeclare dictum est ab Augustino, Sacramentum esse verbum visibile, quia ritus oculis accipitur, et est quasi pictura verbi, idem significans, quod verbum. Quare idem est vtriusque effectus.

Confirmatio et Extrema vnctio sunt ritus accepti a patribus, quos ne Ecclesia quidem tanquam necessarios ad salutem requirit, quia non habent mandatum Dei. Propterea non est inutile hos ritus discernere a superioribus, qui habent expressum mandatum Dei, et claram promissionem gratiae.

Sacerdotium intelligunt aduersarij non de ministerio verbi et sacramentorum alijs porrigendorum, sed intelligunt de sacrificio, quasi oporteat esse in nouo Testamento, sacerdotium simile Leuitico, quod pro populo sacrificet, et mereatur alijs remissionem peccatorum. Nos docemus sacrificium Christi morientis in Cruce, satis fuisse pro peccatis totius mundi, nec indigere praeterea alijs sacrificijs, quasi illud non satis fuerit pro peccatis nostris. Ideo iustificantur homines, non propter vlla reliqua sacrificia, sed propter illud vnum Christi sacrificium, si credant illo sacrificio se redemptos esse. Ideo sacerdotes vocantur, non ad vlla sacrificia velut in lege pro populo facienda, vt per ea mereantur populo remissionem peccatorum, sed vocantur ad docendum Euangelium, et sacramenta porrigenda populo. Nec habemus nos aliud sacerdotium, simile Leuitico, sicut satis docet Epistola ad Ebreos. Si autem ordo de ministerio verbi intelligatur, non grauatim vocauerimus ordinem sacramentum. Nam ministerium verbi habet mandatum Dei, Et habet magnificas promissiones, Roma. 1. Euangelium est potencia Dei ad salutem omni credenti. item Esaiae. lv. Verbum meum

74) ligandi] Ed. 3. typ. err.: litigandi

75) iudicant] Ed. 3. iudicent

Paulus ad Colossenses scribit, traditiones habere speciem sapientiae. Et habent profecto, Nam εὐταξία illa valde decet in Ecclesia, eamque ob causam necessaria est, sed humana ratio, quia non intelligit iusticiam fidei, naturaliter affingit, quod talia opera iustificent homines, quod reconcilient Deum etc. Sic sentiebat vulgus inter Israelitas, et hac opinione augebant tales ceremonias, sicut apud nos in monasterijs creuerunt. Sic iudicat humana ratio etiam de exercitijs corporis, de ieiunijs, quorum finis cum sit, cohercere carnem, ratio affingit finem, quod sint cultus, qui iustificent. Sicut Thomas scribit, Ieiunium valere ad deletionem et prohibitionem culpae. Haec sunt verba Thomae. Ita sapienciae ac iusticiae species in talibus operibus decipit homines. Et accedunt exempla Sanctorum, quos dum student imitari homines, imitantur plaerumque externa exercitia, non imitantur fidem eorum.

Postquam fefellit homines haec species sapienciae ac iusticiae, deinde sequuntur infinita incommoda, obscuratur Euangelium de iusticia fidei in Christum, et succedit vana fiducia talium operum. Deinde obscurantur praecepta Dei, haec opera arrogant sibi titulum perfectae [88]) et spiritualis vitae, et longe praeferuntur operibus praeceptorum Dei, vt operibus suae cuiusque vocationis, administrationi rei publicae, administrationi Oeconomiae, vitae coniugali, educationi [89]) liberorum. Haec prae illis ceremonijs iudicantur esse prophana, ita vt cum quadam dubitacione conscientiae a multis exerceantur. Constat enim multos deserta administratione reipublicae, deserto coniugio, illas obseruationes amplexos esse tanquam meliores et sanctiores. Neque hoc satis est, vbi occupauit animos persuasio, quod tales obseruationes ad iustificationem necessariae sint, misere vexantur conscientiae, quia non possunt omnes obseruationes exacte praestare. Nam quotus quisque numerare omnes potuit? Extant immensi libri, imo Bibliothecae totae, nullam syllabam de Christo, de fide in Christum, de bonis operibus suae cuiusque vocationis continentes, sed tantum colligentes traditiones, et harum interpretaciones, quibus interdum exacerbantur, interdum relaxantur. Quomodo torquetur vir optimus Gerson, dum quaerit gradus et latitudines praeceptorum, Nec tamen potest constituere ἐπιείκειαν in gradu certo, Interim grauiter deplorat pericula piarum conscientiarum, quae parit haec acerba interpretacio traditionum.

Nos igitur contra illam speciem sapienciae et iusticiae in humanis ritibus, quae fallit homines, muniamus nos verbo Dei, et primum sciamus eas neque remissionem peccatorum, neque iustificationem mereri coram Deo, neque ad iustificationem necessarias esse. Testimonia quaedam supra citauimus. Et plenus est Paulus, ad Coloss. ij. clare dicit. Nemo vos iudicet in cibo, potu, aut stato festo, aut nouilunio, aut sabbatis, quae sunt vmbrae futurorum, corpus autem Christi. Atque hic simul et legem Moisi, et traditiones humanas complectitur, ne aduersarij eludant haec testimonia, vt solent, quod Paulus tantum de lege Moisi loquatur. Ille vero hic clare testatur se loqui de traditionibus humanis. Quanquam quid dicant aduersarij non vident, si Euangelium negat ceremonias Moisi quae erant diuinitus institutae [90]) iustificare, quanto minus iustificant traditiones humanae.

Neç habent Episcopi potestatem instituendi cultus tanquam iustificantes, aut necessarios ad iustificationem. Imo Apostoli Actorum xv. [91]) dicunt. Quid tentatis Deum, imponentes iugum etc. vbi velut magnum peccatum accusat [92]) Petrus, hoc consilium onerandae Ecclesiae. Et ad Galatas v. vetat Paulus iterum seruituti subijci. Volunt igitur Apostoli in Ecclesia manere hanc libertatem, ne iudicentur vlli cultus legis aut traditionum necessarij esse, sicut in lege, fuerunt necessariae ceremoniae ad tempus, ne obscuretur iusticia fidei, si iudicent homines cultus illos mereri iustificationem, aut ad iustificationem necessarios esse. Multi varias ἐπιεικείας quaerunt in traditionibus, vt conscientijs medeantur, neque tamen certos gradus reperiunt, per quos explicent conscientias ex his vinculis. Verum sicut Alexander soluit gordium nodum, quem cum explicare non posset, gladio semel dissecuit, ita Apostoli semel liberant conscientias traditionibus, praesertim si tradantur ad promerendam iustificationem. Huic doctrinae cogunt nos Apostoli aduersari docendo, et exemplis, Cogunt nos docere, quod traditiones non iustificent, quod non sint necessariae ad iustificationem, quod

populo, et illustrari, Sed his finibus affingunt aduersarij alium quadam Pharisaica persuasione, quod uidelicet tales obseruationes mereantur remissionem peccatorum, quod sint cultus necessarij ad iustificationem, quod propter eos reputentur homines iusti coram Deo. Hoc plane est, Deum colere auro, argento, et rebus preciosis, sentire quod Deus fiat placatus uarietate uestitus, ornamentorum, et similibus rebus, quales sunt infinitae in traditionibus humanis, aut quod eiusmodi res, sint cultus Dei, temporum, ciborum, uasorum, uestitus discrimina.

88) perfectae] Ed. 2.: perfecte

89) educationi] Ed. 3. *male*: educatione.

90) quae erant diuinitus institutae] Ed. 3.: (quae erant diuinitus institutae)

91) xv.] Ed. 3.: decimo quinto

92) accusat] Ed. 3.: accuset

incommodo seruari possunt. Et in hoc ipso conuentu satis ostendimus nos propter caritatem ἀδιάφορα non grauatim obseruaturos esse cum alijs, etiam si quid incommodi haberent, sed publicam concordiam, quae quidem sine offensione conscientiarum fieri posset, iudicauimus omnibus alijs commodis anteferendam esse. Sed de hac tota re paulo post etiam dicemus, cum de votis, et de potestate Ecclesiastica disputabimus.

Articulum XVI. recipiunt aduersarij sine vlla exceptione, in quo confessi sumus, quod liceat Christiano gerere magistratus, exercere iudicia, ex Imperatorijs legibus, seu alijs praesentibus legibus, supplicia iure constituere, iure bella gerere, militare, iure contrahere, tenere proprium, iusiurandum postulantibus magistratibus dare, contrahere matrimonium, denique quod legitimae[96]) ordinationes ciuiles, sint bonae creaturae Dei, et ordinationes diuinae, quibus tuto Christianus vti potest. Hic totus locus de discrimine regni Christi, et regni ciuilis, literis nostrorum vtiliter illustratus est, quod regnum Christi sit spirituale, hoc est, in corde noticiam Dei, timorem Dei, et fidem, iusticiam aeternam et vitam aeternam inchoans. Interim foris sinat nos vti politicis ordinationibus legitimis, quarumcunque gentium inter quas viuimus, sicut sinit nos vti medicina, aut Architectonica, aut cibo, potu, aere. Nec fert Euangelium nouas leges de statu ciuili, sed praecipit, vt praesentibus legibus obtemperemus, siue ab ethnicis, siue ab alijs conditae sint, et hac obedientia caritatem iubet exercere. Insaniebat enim Carolostadius, qui nobis imponebat leges iudiciales Moisi. De his rebus ideo copiosius scripserunt nostri, quia Monachi multas perniciosas opiniones sparserunt in Ecclesiam. Vocauerunt politiam Euangelicam, communionem rerum, dixerunt esse consilia, non tenere proprium, non vlcisci. Hae opiniones valde obscurant Euangelium et regnum spirituale, et sunt periculosae rebus publicis. Nam Euangelium non dissipat politiam aut Oeconomiam, sed multo magis approbat, et non solum propter poenam, sed etiam propter conscientiam iubet illis parere tanquam diuinae ordinationi.

Iulianus Apostata, Celsus et plerique alij, obiecerunt Christianis, quod Euangelium dissiparet respublicas, quia prohiberet vindictam, et alia quaedam traderet parum apta ciuili societati. Et hae quaestiones mire exercuerunt Origenem, Nazanzenum et alios, Cum quidem facillime explicari possint, si sciamus Euangelium non ferre leges de statu Ciuili, sed esse remissionem peccatorum, et inchoationem vitae aeternae in cordibus credentium, Caeterum non solum externas politias approbare, sed nos etiam subijcere illis, sicut necessario subditi sumus legibus temporum, vicibus hyemis et aestatis tanquam diuinis ordinationibus. Euangelium prohibet vindictam priuatam, Idque hoc consilio Christus toties inculcat, ne Apostoli putarent se Imperia debere istis eripere, qui alioqui tenebant, sicut Iudaei de regno Messiae somniabant, Sed vt scirent se de regno spirituali docere oportere, non mutare ciuilem statum. Itaque priuata vindicta, non consilio, sed praecepto prohibetur Matth. v.[97]) et Roma. xij.[98]) Publica quae fit ex officio magistratus, non dissuadetur, sed praecipitur, et est opus Dei, iuxta Paulum Roma. xiij. Iam publicae vindictae species sunt, iudicia, supplicia, bella, milicia. De his rebus quam male iudicauerint multi scriptores, constat, quia in hoc errore fuerunt, Euangelium externam quandam nouam et monasticam politiam esse, nec viderant Euangelium cordibus afferre iusticiam aeternam, foris autem probare statum ciuilem.

Vanissimum et hoc est, quod sit perfectio Christiana, non tenere proprium. Nam perfectio Christiana est sita, non in contemptu ciuilium ordinationum, sed in motibus cordis, in magno timore Dei, in magna fide, sicut Abraham, Dauid, Daniel, etiam in magnis opibus atque imperijs non minus perfecti erant, quam vlli eremitae. Sed Monachi illam externam hypocrisin offuderunt oculis hominum, ne videri[99]) posset in quibus rebus sit vera perfectio. Quibus laudibus vexerunt communionem rerum, quasi Euangelicam. At hae laudes plurimum habent periculi, praesertim cum longe dissentiant a scripturis. Scriptura enim non praecipit, vt res sint communes, sed lex decalogi, cum inquit. Non furtum facies, dominia distinguit, et suum quemque tenere iubet. Plane furebat Vuiglefus, qui negabat licere sacerdotibus tenere proprium. Sunt infinitae disputaciones de contractibus, de quibus nunquam satis fieri bonis conscientijs potest, nisi sciant hanc regulam, quod Christiano liceat vti ciuilibus ordinationibus ac legibus. Haec regula tuetur conscientias, cum docet eatenus licitos esse contractus coram Deo, quatenus eos magistratus seu leges approbant.

Hic totus locus rerum politicarum a nostris ita patefactus est, vt plurimi boni viri, qui versantur in republica, et in negotijs praedicauerint se magnopere adiutos esse, qui antea Monachorum opinionibus vexati dubitant,[100]) Vtrum illa ciuilia

---

96) legitimae] Ed. 4.: legitime

97) Matth. v.] Editt. 2—4.: Matth. quinto.

98) Roma. xij.] Ed. 3.: Romanos duodecimo.

99) videri] Ed. 3.: videre

100) dubitant,] Editt. 2—4.: dubitabant,

scelesto obruta est ab istis, qui somniauerunt homines legi Dei obedire posse sine spiritu sancto, dari autem spiritum sanctum, vt accedat respectus meritorij.

Articulum XIX. recipiunt aduersarij, in quo confitemur, quod etsi vnus ac solus Deus condiderit vniuersam naturam, et conseruet omnia quae existunt, tamen causa peccati sit voluntas in diabolo et hominibus auertens se a Deo, iuxta dictum Christi, de diabolo. Cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur.

In Articulo XX. diserte ponunt haec verba, quod reijciant et improbent hoc quod dicimus, quod non mereantur homines remissionem peccatorum bonis operibus. Hunc articulum clare praedicant se reijcere et improbare. Quid in re tam manifesta dicendum est? Hic aperte ostendunt architecti confutacionis, quo spiritu agantur. Quid est enim certius in Ecclesia, quam quod remissio peccatorum contingat gratis propter Christum, quod Christus sit propiciacio pro peccatis, non nostra opera, sicut Petrus inquit. Huic omnes Prophetae perhibent testimonium, in nomine ipsius accipere remissionem peccatorum omnes qui credunt in eum. Huic Ecclesiae Prophetarum assenciamur potius quam istis perditis Scriptoribus confutacionis, qui tam impudenter blasphemant Christum. Nam etiam si qui fuerunt Scriptores, qui senserunt post [10]) remissionem peccatorum homines iustos esse coram Deo, non fide, sed ipsis operibus, tamen hoc non senserunt, quod ipsa remissio peccatorum contingat propter opera nostra, non gratis propter Christum. Non ferenda est igitur blasphemia, tribuere honorem Christi, nostris operibus. Nihil pudet iam istos theologos, si talem sentenciam in Ecclesia audent ferre, Neque dubitamus quin optimus Imperator, ac plaerique Principum, hunc locum nullo modo fuerint in confutacione relicturi, si essent admoniti. Infinita hoc loco testimonia ex Scriptura, ex Patribus, citare possemus. Verum et supra satis multa de hac re diximus. Et nihil opus est pluribus testimonijs, illi, qui scit quare Christus nobis donatus sit, qui scit Christum esse propiciationem pro peccatis nostris. Esaias inquit. Posuit Dominus in eo iniquitates omnium nostrum. Aduersarij contra docent, Deum ponere iniquitates nostras, non in Christo, sed in nostris operibus. Neque hic dicere libet qualia opera doceant. Videmus horribile decretum contra nos compositum esse, quod magis terreret nos, si de ambiguis, aut leuibus rebus contenderemus. Nunc cum conscientiae nostrae intelligant damnari ab aduersarijs manifestam veritatem, cuius propugnatio Ecclesiae necessaria est, et amplificat gloriam Christi, facile terrores mundi contemnimus, et ingenti animo, si quid erit paciendum, propter gloriam Christi, propter vtilitatem Ecclesiae, feremus. Quis non gaudeat mori in confessione horum articulorum, quod remissionem peccatorum fide consequamur gratis propter Christum, quod operibus nostris non mereamur remissionem peccatorum? Nullam habebunt satis firmam consolationem conscientiae piorum aduersus terrores peccati et mortis, et aduersus diabolum sollicitantem ad desperationem, si non sciant se debere statuere, quod gratis propter Christum habeant remissionem peccatorum. Haec fides sustentat, et viuificat corda in illo asperrimo certamine desperacionis. Digna igitur causa est, propter quam nullum recusemus periculum. Tu ne cede malis, sed contra audentior ito, quisquis assentiris confessioni nostrae, cum aduersarij, terroribus, cruciatibus, supplicijs, conantur excutere tibi tantam consolationem, quae vniuersae Ecclesiae in hoc nostro articulo proposita est. Non deerunt quaerenti testimonia Scripturae, quae confirmabunt animum. Nam Paulus tota voce, vt dicitur, [11]) clamitat Roma. iij. et iiij. [12]) gratis remitti peccata propter Christum. Ideo inquit ex fide iustificamur, et gratis, vt firma sit promissio, Id est, Si ex nostris operibus penderet promissio, non esset firma. Si propter nostra opera daretur remissio peccatorum, quando sciremus eam nos consecutos esse, quando reperiret opus conscientia territa, quod statueret ad placandam iram Dei sufficere? Sed supra de tota re diximus. Inde lector sumat testimonia. Nam hanc, non disputacionem, sed querelam indignitas rei nobis expressit, quod hoc loco diserte posuerunt, se improbare hunc nostrum articulum, quod remissionem peccatorum consequamur non propter opera nostra, sed fide et gratis propter Christum. Aduersarij etiam addunt testimonia suae condemnationi, Et operae precium est vnum atque alterum recitare. Allegant ex Petro, Studete firmam facere vocationem vestram etc. Iam vides lector aduersarios nostros non perdidisse operam in discenda Dialectica, sed habere artificium ratiocinandi [13]) ex Scripturis prorsus quidquid libet, Facite firmam vocationem vestram, per bona opera. Igitur opera merentur remissionem peccatorum. Sane concinna erit argumentacio, Si quis sic ratiocinetur de reo capitalis poenae, cui poena remissa est. Magistratus praecipit, vt in posterum abstineas ab alieno. Igitur per hoc meritus es condonationem poenae, quod nunc ab alieno absti-

10) post] *in* Ed. 3. *omissum est.*

11) voce, vt dicitur,] Ed. 4.: voce (ut dicitur)

12) Roma. iij. et iiij.] Ed. 3.: Romanos tertio et quarto,

13) ratiocinandi] Ed. 3. *typ. err.*: rationandi

cationem nostram, aut, vt maxime intelligant, quod Deus eam approbet. Quare aduersarij non debebant nos ad rem incertam cogere, quia oratio sine fide non est oratio. Nam quod allegant Ecclesiae exemplum, constat nouum hunc in Ecclesia morem esse, Nam veteres orationes etsi mentionem sanctorum faciunt, non tamen inuocant Sanctos. Quanquam etiam illa noua inuocatio in Ecclesia, dissimilis est inuocationi singulorum.

Deinde aduersarij non solum inuocationem in cultu sanctorum requirunt, sed etiam applicant merita sanctorum pro alijs, et faciunt ex sanctis non solum deprecatores, sed etiam propiciatores. Id nullo modo ferendum est. Nam hic prorsus transfertur in sanctos proprius honor Christi. Faciunt enim eos mediatores, et propiciatores, et quanquam distinguunt de mediatoribus intercessionis et mediatoribus redemptionis, tamen plane faciunt ex sanctis mediatores redemptionis. Atque etiam illud dicunt sine testimonio scripturae, quod sint mediatores intercessionis, quod vt verecundissime dicatur, tamen obscurat officium Christi, et fiduciam misericordiae debitam Christo, transfert in sanctos. Fingunt enim homines Christum duriorem esse, et sanctos placabiliores, et magis confidunt misericordia [22]) sanctorum, quam misericordia [22]) Christi et fugientes Christum, quaerunt sanctos. Ita faciunt ex eis reipsa mediatores redemptionis.

Itaque ostendemus, quod vere faciant ex sanctis non tantum deprecatores sed propiciatores, hoc est, mediatores redemptionis. Nondum recitamus hic vulgi abusus. De doctorum opinionibus adhuc loquimur. Reliqua etiam imperiti iudicare possunt. In propiciatore haec duo concurrunt. Primum, oportet extare verbum Dei, ex quo certo sciamus, quod Deus velit misereri et exaudire inuocantes per hunc propiciatorem. Talis extat de Christo promissio, Quidquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis. De sanctis nulla extat talis promissio, quare conscientiae non possunt certo statuere, quod per sanctorum inuocationem exaudiamur. Itaque inuocatio illa non fit ex fide. Deinde mandatum etiam habemus, vt inuocemus Christum iuxta illud, Venite ad me qui laboratis etc. quod certe nobis quoque dictum est. Et Esaias ait xi. [23]) In die illa, stabit radix Iesse, in signum populorum, Ipsum gentes deprecabuntur. Et Psal. xliij. Vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis. Et Psal. lxxi. Et adorabunt eum omnes reges terrae. Et paulo post, orabunt coram eo iugiter, Et Ioh. v. inquit Christus, Vt omnes honorificent filium, sicut honorificant Patrem. Et Paulus .ij. Thessalo. ij. orans inquit, Ipse autem Dominus noster Iesus Christus et Deus, et pater noster, exhortetur corda vestra, et confirmet vos etc. At de sanctorum inuocatione quod possunt aduersarij praeceptum, quod exemplum ex Scripturis afferre? Alterum est in propiciatore, quod merita ipsius proposita sunt, vt quae pro alijs satisfacerent, quae alijs donentur imputacione diuina, vt per ea, [24]) tanquam proprijs meritis iusti reputentur, vt si quis amicus pro amico soluit aes alienum, debitor alieno merito tanquam proprio liberatur. [25]) Ita Christi merita nobis donantur, vt iusti reputemur fiducia meritorum Christi, cum in eam credimus, tanquam propria merita haberemus.

Et ex vtroque, nempe ex promissione, et donatione meritorum, oritur fiducia misericordiae. Talis fiducia promissionis diuinae, Item meritorum Christi debet afferri ad orandum. Vere enim statuere debemus, et quod propter Christum exaudiamur, et quod ipsius meritis habeamus placatum Patrem. Hic aduersarij primum iubent inuocare sanctos, cum neque promissionem Dei, neque mandatum, neque exemplum Scripturae habeant. Et tamen faciunt, vt maior fiducia misericordiae sanctorum concipiatur quam Christi, cum Christus ad se venire iusserit, non ad sanctos. Secundo applicant merita sanctorum alijs, sicut merita Christi. Iubent confidere meritis sanctorum, quasi reputemur iusti propter merita sanctorum, sicut iusti reputamur meritis Christi. Nihil hic fingimus, In indulgentijs dicunt se applicare merita sanctorum, Et Gabriel interpres Canonis Missae confidenter pronunciat, nos ordine instituto a Deo, debere ad auxilia sanctorum confugere, vt saluemur eorum meritis et votis. Haec sunt verba Gabrielis, Et tamen passim in libris et concionibus aduersariorum leguntur absurdiora. Quid est facere propiciatores, si hoc non est? Prorsus aequantur Christo, si confidere debemus, quod meritis eorum saluemur. Vbi autem institutus est ille ordo a Deo, quem dicit iste, quod debeamus ad auxilia sanctorum confugere? proferat exemplum ex Scripturis, aut praeceptum. Fortassis ex aulis Regum sumunt hunc ordinem, vbi amicis intercessoribus vtendum est. At si Rex constituerit certum intercessorem, non volet ad se causas per alios deferri. Ita cum Christus sit constitutus intercessor et Pontifex, cur quaerimus alios? Passim vsurpatur haec forma absolutionis. Passio Domini nostri Iesu Christi, merita beatissimae virginis Mariae, et omnium sanctorum sint tibi in remissionem peccatorum. Hic

22) misericordia] Ed. 4. *utroque loco*: misericordiae

23) ait xi.] Editt. 2. 4. *male*: ait 9. *item* Ed. 3.: nono ait, (*legitur locus citatus* Ies. 11, 10.)

24) per ea,] Editt. 2—4.: propter ea,

25) liberatur.] Ed. 3.: liberator.

conquisiuit. At vero prodest audire, quomodo sancti viri administrauerint respublicas, quos casus, quae pericula subierint, quomodo sancti viri regibus auxilio fuerint in magnis periculis, quomodo docuerint Euangelium, quas habuerint cum haereticis dimicationes, prosunt et exempla misericordiae, vt cum videmus Petro condonatam esse negationem, cum videmus Cypriano condonatum esse, quod magus [33]) fuisset, cum videmus Augustinum in morbo expertum vim fidei, constanter affirmare, quod vere Deus exaudiat preces credentium. Huiusmodi exempla, quae vel fidem vel timorem, vel administrationem reipublicae continent, proderat recitari. Sed histriones quidam nulla neque fidei, neque rerum publicarum regendarum scientia praediti, confinxerunt fabulas imitacione Poematum, in quibus tantum insunt supersticiosa exempla, de certis precibus, certis ieiunijs, et addita sunt quaedam ad questum facientia. Cuiusmodi sunt miracula de rosarijs et similibus ceremonijs conficta. Neque opus est hic recitare exempla. Extant enim legendae vt vocant, et specula exemplorum, et Rosaria, in quibus plaeraque sunt non dissimilia veris narrationibus Luciani. His prodigiosis et impijs fabulis applaudunt Episcopi, Theologi, Monachi, quia faciunt πρὸς τὰ ἄλφιτα, Nos non ferunt, qui vt Christi honos et officium magis conspici possit, non requirimus inuocationem sanctorum, et abusus in cultu sanctorum taxamus, Cumque omnes boni viri vbique desiderent in his abusibus corrigendis vel Episcoporum autoritatem, vel diligentiam concionantium, tamen aduersarij nostri in confutacione omnino dissimulant etiam manifesta vitia, quasi recepta confutacione, velint nos cogere vt etiam notissimos abusus approbemus. Ita insidiose scripta est confutacio non tantum in hoc loco, sed fere vbique. Nullus est locus in quo a dogmatibus suis discernant manifestos abusus, Et tamen apud ipsos, si qui sunt saniores, fatentur, multas falsas persuasiones haerere in doctrina Scholasticorum et Canonistarum, multos praeterea abusus in tanta inscitia et negligentia pastorum irrepsisse in Ecclesiam. Neque enim primus fuit Lutherus qui de publicis abusibus quereretur. [34]) Multi docti et praestantes viri longe ante haec tempora deplorauerunt abusus Missae, fiduciam obseruationum Monasticarum, quaestuosos cultus sanctorum, confusionem doctrinae de poenitentia, quam vel maxime oportebat perspicuam et explicatam extare in Ecclesia. Ipsi audiuimus excellentes Theologos desiderare modum in Scholastica doctrina, quae multo plus habet rixarum philosophicarum, quam pietatis. Et tamen in his veteres fere propiores sunt scripturae, quam recentiores. Ita magis magisque degenerauit istorum theologia. Nec alia causa fuit multis bonis viris, qui inicio amare Lutherum coeperunt, quam quod videbant eum explicare animos hominum ex illis labyrinthis confusissimarum et infinitarum disputationum, quae sunt apud Scholasticos [35]) theologos et Canonistas, et res vtiles ad pietatem docere. Quare non fecerunt candide aduersarij, quod cum vellent nos assentiri confutacioni, dissimulauerunt abusus. Ac si vellent Ecclesiae consultum, maxime isto in loco, in hac occasione, debebant hortari optimum Imperatorem, vt de corrigendis abusibus consilium caperet, quem quidem non obscure animaduertimus cupidissimum esse bene constituendae, et sanandae Ecclesiae. Sed aduersarij non hoc agunt, vt honestissimam et sanctissimam voluntatem Imperatoris adiuuent, Sed vt nos quoquo modo opprimant. De statu Ecclesiae multa signa ostendunt eos parum sollicitos esse. Non dant operam, vt extet apud populum certa quaedam summa dogmatum Ecclesiasticorum. Manifestos abusus noua et inusitata crudelitate defendunt. Nullos paciuntur in Ecclesijs idoneos doctores. Haec quo spectent, boni viri facile iudicare [36]) possunt. Sed hac via neque suo regno, neque Ecclesiae bene [37]) consulunt. Nam interfectis bonis doctoribus, oppressa sana doctrina, postea existent fanatici spiritus, quos non poterunt reprimere aduersarij, qui et Ecclesiam impijs dogmatibus perturbabunt, et totam Ecclesiasticam politiam euertent, quam nos maxime cupimus conseruare. Quare te optime Imperator Carole propter gloriam Christi quam nihil dubitamus te cupere, ornare atque augere, oramus, ne violentis consilijs aduersariorum nostrorum assentiaris, sed vt quaeras alias honestas vias concordiae ita constituendae, ne piae conscientiae grauentur, neue seuicia aliqua in homines innocentes, sicut hactenus fieri vidimus, exerceatur, neue sana [38]) doctrina in Ecclesia opprimatur. Hoc officium Deo maxime omnium debes, sanam doctrinam conseruare et propagare ad posteros, et defendere recta docentes. Id enim postulat Deus cum Reges ornat [39]) nomine suo, et Deos appellat, inquiens, Ego dixi, Dij estis, vt res diuinas, hoc est, Euangelium Christi in terris conseruari et propagari curent, et tan-

33) magus] Ed. 3.: magis
34) quereretur.] Ed. 3. *male*: quaereretur.

35) Scholasticos] Ed. 3.: Scolasticos
36) iudicare] Ed. 3. *typ. err.*: iudicari
37) Ecclesiae bene] Ed. 4.: Ecclesiae suae
38) sana] Ed. 4.: sua
39) ornat] Ed. 4.: ornant

discrimen tantopere defendant. Nos ne de vera dignitate ordinis detrahere videamur, de hoc callido consilio plura non dicemus.

Allegant et periculum effusionis, et similia quaedam, quae non habent tantam vim, vt ordinationem Christi mutent. Et fingamus sane liberum esse, Vti vna parte aut ambabus, quomodo poterit prohibitio defendi? Quanquam Ecclesia non sumit sibi hanc libertatem, vt ex ordinationibus Christi, faciat res indifferentes. Nos quidem Ecclesiam excusamus quae hanc iniuriam pertulit, cum vtraque pars ei contingere non posset, sed autores qui defendunt recte prohiberi vsum integri sacramenti, quique nunc non solum prohibent, sed etiam vtentes integro sacramento excommunicant, et vi persequuntur, non excusamus. Ipsi viderint, quomodo Deo rationem suorum consiliorum reddituri sint. Neque statim iudicandum est Ecclesiam constituere aut probare, quidquid Pontifices constituunt, praesertim cum Scriptura de Episcopis et pastoribus vaticinetur in hanc sentenciam, vt Ezechiel ait, Peribit lex a sacerdote.

DE CONIVGIO SACERDOTVM.

In tanta infamia inquinati coelibatus, audent aduersarij non solum defendere legem Pontificiam impio et falso praetextu nominis diuini, sed etiam hortari Caesarem ac Principes, ne tolerent coniugia sacerdotum ad ignominiam et infamiam Romani Imperij. Sic enim loquuntur. Quae maior impudentia vnquam vlla in historia lecta est, quam haec est aduersariorum? Nam argumenta, quibus vtuntur, postea recensebimus. Nunc hoc expendat prudens lector, quid frontis habeant isti nihili homines, qui dicunt coniugia parere infamiam et ignominiam Imperio, quasi vero Ecclesiam valde ornet ista publica infamia flagiciosarum ac prodigiosarum libidinum, quae flagrant apud istos S. Patres qui Curios simulant, et bacchanalia viuunt. Ac plaeraque ne verecunde[44]) quidem nominari queunt,[45]) quae isti summa licentia faciunt. Et has suas libidines castissima dextra tua Carole Caesar, quem etiam vetera quaedam vaticinia appellant regem pudica facie. De te enim dictum apparet. Pudicus facie regnabit vbique, propugnari postulant, Postulant vt contra Ius diuinum, contra Ius gentium, contra Canones conciliorum dissipes matrimonia, vt in homines innocentes, tantum[46]) propter coniugium atrocia supplicia constituas, vt Sacerdotes trucides, quibus religiose parcunt etiam barbari, vt in exilium agas extorres mulieres, orbos pueros. Tales leges tibi ferunt optime et castissime Imperator, quas nulla barbaria, quamlibet immanis ac fera posset audire, Sed quia nulla cadit in hos tuos mores vel turpitudo, vel seuicia, speramus te, et in hac causa clementer nobiscum acturum esse, praesertim vbi cognoueris nos grauissimas habere causas nostrae sentenciae sumptas ex verbo Dei, cui aduersarij nugacissimas et vanissimas persuasiones opponunt. Et tamen non tuentur serio coelibatum. Neque enim ignorant quam pauci praestent castitatem, sed praetexunt speciem religionis regno suo, cui prodesse coelibatum putant, vt intelligamus Petrum recte monuisse, futurum vt pseudoprophetae fictis verbis decipiant homines. Nihil enim vere, simpliciter et candide in hac tota causa dicunt, scribunt, aut agunt aduersarij, sed reipsa dimicant de dominatione quam falso putant periclitari, et hanc impio praetextu pietatis munire conantur.

Nos hanc legem de coelibatu, quam defendunt aduersarij, ideo non possumus approbare, quia cum Iure diuino, et naturali pugnat, et ab ipsis Canonibus conciliorum[47]) dissentit, Et constat superstitiosam, et periculosam esse. Parit enim infinita scandala, peccata, et corruptelam publicorum morum. Aliae controuersiae nostrae aliquam disputacionem doctorum desiderant. In hac ita manifesta res est, in vtraque parte, vt nullam requirat disputacionem. Tantum requirit iudicem virum bonum et timentem Dei. Et cum defendatur a nobis manifesta veritas, tamen aduersarij calumnias quasdam architectati sunt, ad cauillanda argumenta nostra.

Primum. Genesis docet homines conditos esse, vt sint foecundi, et sexus recta ratione sexum appetat. Loquimur enim non de concupiscentia quae peccatum est, sed de illo appetitu qui in integra natura futurus erat, quem vocant *στοργὴν φυσικήν*. Et haec *στοργὴ* est vere ordinatio diuina sexus ad sexum. Cum autem haec ordinatio Dei sine singulari opere Dei tolli non possit, Sequitur Ius contrahendi matrimonij non posse tolli statutis, aut votis.*) Haec cauillantur aduersarij, dicunt inicio fuisse mandatum vt repleretur terra, nunc repleta terra non esse mandatum coniugium. Videte quam prudenter iudicent. Natura hominum formatur illo verbo Dei, vt sit foecunda, non solum inicio creationis, sed tantisper dum haec corporum natura

44) verecunde] Editt. 2—4.: verecundae

45) queunt,] Ed. 4. *male*: quaeunt,

46) tantum] *ab* Editt. 2—4. *abest.*

47) conciliorum] Ed. 4.: consiliorum

*) Cum autem haec ordinatio — aut votis.] *haec verba* (*fol.* Mm 2a *lin.* 2—5.) Lutherus *in suo exemplo rubro colore subnotavit.*

primunt et cognitionem donorum et praeceptorum Dei. Vult enim Deus nos pie vti donis suis. Ac nos exempla commemorare possemus, vbi valde perturbatae sunt piae quaedam conscientiae, propter legitimum vsum coniugij. Id malum erat natum ex opinionibus Monachorum supersticiose laudantium coelibatum. Neque tamen temperantiam aut continenciam vituperamus, sed supra diximus exercitia et castigationes corporis necessarias esse. Fiduciam vero iusticiae detrahimus certis obseruationibus. Et eleganter dixit Epiphanius, obseruationes illas laudandas esse, διὰ τὴν ἐγκράτειαν καὶ διὰ τὴν πολιτείαν, hoc est, ad cohercendum corpus, aut propter publicos mores, sicut sunt instituti quidam ritus, ad commonefaciendos imperitos, non quod sint cultus iustificantes. [63])

Sed aduersarij nostri non requirunt coelibatum per supersticionem. Sciunt enim non solere praestari castitatem. Verum praetexunt supersticiosas opiniones, vt imperitis fucum faciant. Magis igitur odio digni sunt, quam Encratitae, qui quadam specie religionis lapsi videntur, illi Sardanapali consulto abutuntur praetextu religionis.

Sexto. Cum habeamus tot causas improbandae legis de perpetuo coelibatu, tamen praeter has accedunt etiam pericula animarum, et publica scandala, quae etiamsi lex non esset iniusta, tamen absterrere bonos viros debent, ne approbent tale onus, quod innumerabiles animas perdidit. Diu omnes boni viri de hoc onere questi [64]) sunt, vel sua, vel aliorum causa, quos periclitari videbant, sed has querelas nulli Pontifices audiunt. Neque obscurum est, quantum haec lex noceat publicis moribus, quae vicia, quam flagiciosas libidines pepererit. Extant Romanae Satyrae, In his etiamnum agnoscit mores Roma, legitque suos. Sic vlciscitur Deus contemptum sui doni, suaeque ordinationis, in istis qui coniugium prohibent. Cum autem hoc fieri in alijs legibus consueuerit, vt mutentur, si id euidens vtilitas suaserit, cur idem non fit in hac lege, in qua tot graues causae concurrunt, praesertim his postremis temporibus, cur mutari debeat? Natura senescit, et fit paulatim debilior, et crescunt vicia, quo magis remedia diuinitus tradita adhibenda erant. Videmus quod vicium accuset Deus ante diluuium, quod accuset ante conflagrationem quinque vrbium. Similia vicia praecesserunt excidia aliarum vrbium multarum, vt Sybaris, Romae. Et in his imago temporum proposita est, quae proxima erunt rerum fini. Ideo in primis oportuit hoc tempore seuerissimis legibus atque exemplis munire coniugium, et ad coniugium inuitare homines, Id ad magistratus pertinet, qui debent publicam disciplinam tueri. Interim doctores Euangelij vtrunque faciant, hortentur ad coniugium incontinentes, hortentur alios vt donum continenciae non aspernentur. Pontifices quotidie dispensant, quotidie mutant alias leges optimas, in hac vna lege coelibatus, ferrei et inexorabiles sunt, cum quidem constet eam simpliciter humani Iuris esse, Et hanc ipsam legem nunc exacerbant multis modis. Canon iubet suspendere sacerdotes, isti parum commodi interpretes, suspendunt non ab officio, sed ab arboribus. Multos bonos viros crudeliter occidunt, tantum propter coniugium. Atque haec ipsa parricidia ostendunt hanc legem doctrinam esse Daemoniorum. Nam diabolus, cum sit homicida, legem suam defendit his parricidijs. Scimus aliquid offensionis esse in Schismate, quod videmur diuulsi ab his qui existimantur esse ordinarij Episcopi, Sed nostrae conscientiae tutissimae sunt, postquam scimus nos summo studio concordiam constituere cupientes, non posse placare aduersarios, nisi manifestam veritatem proijciamus, deinde nisi cum ipsis conspiremus, quod velimus hanc iniustam legem defendere, contracta matrimonia dissoluere, interficere sacerdotes, siqui non obtemperent, in exilium agere miseras mulieres atque orbos pueros. Cum autem certum sit has conditiones Deo displicere, nihil doleamus nos non habere συμμαχίαν tot parricidiorum cum aduersarijs.

Exposuimus causas, quare non possimus bona conscientia assentiri aduersarijs, legem Pontificiam de perpetuo coelibatu defendentibus, quia pugnet cum Iure diuino, et naturali, ac dissenciat ab ipsis Canonibus, et sit supersticiosa, et plena periculi. Postremo quia tota res sit simulata. Non enim imperatur lex religionis causa, sed dominationis causa, et huic impie praetexitur religio. Neque quidquam a sanis hominibus, contra has firmissimas rationes afferri potest. Euangelium permittit coniugium his, quibus opus est. Neque tamen hos cogit ad coniugium, qui continere volunt, modo vt vere contineant. Hanc libertatem et sacerdotibus concedendam esse sentimus, nec volumus quenquam vi cogere ad coelibatum, nec contracta matrimonia dissoluere.

Obiter etiam dum recensuimus argumenta nostra, indicauimus quomodo aduersarij vnum atque alterum cauillentur, et calumnias illas diluimus. Nunc breuissime commemorabimus, quam grauibus rationibus defendant legem. Primum dicunt a Deo reuelatam esse. Videtis extremam impudentiam istorum nebulonum, Audent affirmare, quod diuinitus reuelata sit lex de perpetuo coelibatu, cum aduersetur manifestis Scripturae testimonijs, quae iubent, vt vnus quisque habeat vxorem suam pro-

64) questi] Editt. 3. 4. *male*: quaesti [illegible]

tradunt quaestiones Philosophicas, quas neque populus, neque ipsi qui proponunt intelligunt. Postremo qui sunt tolerabiliores, legem docent, de iusticia fidei nihil dicunt. Aduersarij in confutacione miras tragoedias agunt de desolatione templorum, quod videlicet, stent inornatae arae, sine candelis, sine statuis. Has nugas iudicant esse ornatum Ecclesiarum. Longe aliam desolationem significat Daniel, videlicet ignorationem Euangelij. Nam populus obrutus multitudine et varietate traditionum atque opinionum, nullo modo potuit complecti summam doctrinae Christianae. Quis enim vnquam de populo intellexit doctrinam de poenitencia, quam aduersarij tradiderunt? Et hic praecipuus locus est doctrinae Christianae, vexabantur conscientiae enumeratione delictorum et satisfactionibus. De fide, qua gratis consequimur remissionem peccatorum, nulla prorsus fiebat ab aduersarijs mencio, de exercitijs fidei luctantis cum desperatione, de gratuita remissione peccatorum propter Christum omnes libri, omnes conciones aduersariorum mutae erant. Ad haec accessit horribilis prophanacio Missarum, et alij multi impij cultus in templis. Haec est desolatio, quam Daniel describit.

Econtra Dei beneficio apud nos seruiunt ministerio verbi sacerdotes, docent Euangelium de beneficijs Christi, ostendunt remissionem peccatorum gratis contingere propter Christum. Haec doctrina affert firmam consolationem conscientijs. Additur et doctrina bonorum operum quae Deus praecipit. Dicitur de dignitate atque vsu sacramentorum. Quod si iuge sacrificium esset vsus sacramenti, tamen nos magis retineremus, quam aduersarij, quia apud illos sacerdotes mercede conducti vtuntur sacramento. Apud nos crebrior et religiosior vsus est. Nam populus vtitur, sed prius institutus, atque exploratus. Docentur enim homines de vero vsu sacramenti, quod ad hoc institutum sit, vt sit sigillum, et testimonium gratuitae remissionis peccatorum. Ideoque debeat pauidas conscientias admonere, vt vere statuant et credant sibi gratis remitti peccata. Cum igitur et praedicationem Euangelij et legitimum vsum sacramentorum retineamus, manet apud nos iuge sacrificium. Et si de externa specie dicendum est, frequentia in templis apud nos maior est, quam apud aduersarios. Tenentur enim auditoria vtilibus et perspicuis concionibus. Verum aduersariorum doctrinam nunquam neque populus, neque doctores intellexerunt. Et verus ornatus est Ecclesiarum, doctrina pia, vtilis, et perspicua, vsus pius sacramentorum, oratio ardens, et similia. Candelae, vasa aurea, et similes ornatus, decent, sed non sunt proprius ornatus Ecclesiae. Quod si aduersarij in talibus rebus collocant cultus, non in praedicatione Euangelij, in fide, in certaminibus fidei, sunt in istis numerandi, quos Daniel describit colere Deum suum auro, et argento.

Allegant et ex Epistola ad Ebreos. Omnis Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in his quae sunt ad Deum, vt offerat dona et sacrificia pro peccatis. Hinc ratiocinantur, cum in nouo testamento sint Pontifices et Sacerdotes, sequitur quod sit et sacrificium aliquod pro peccatis. Hic locus vel maxime mouet indoctos, praesertim cum illa pompa sacerdotij et sacrificiorum veteris testamenti offunditur oculis. Haec similitudo decipit imperitos, vt iudicent oportere ad eundem modum apud nos existere aliquod ceremoniale sacrificium applicandum pro peccatis aliorum, sicut in veteri testamento. Neque aliud est ille cultus Missarum, et reliqua politia Papae, quam Leuitica politia male intellecta. 79)

Et cum sentencia nostra habeat praecipua testimonia in Epistola ad Ebreos, tamen aduersarij locos ex illa Epistola truncatos contra nos detorquent, vt in hoc ipso loco, vbi dicitur Pontificem constitui, vt offerat sacrificia pro peccatis, Scriptura ipsa statim attexit Christum Pontificem. Verba praecedentia de Leuitico sacerdotio loquuntur, et significant Leuiticum Pontificatum fuisse imaginem Pontificatus Christi. Nam sacrificia Leuitica pro peccatis, non merebantur remissionem peccatorum coram Deo, tantum erant imago sacrificij Christi, quod vnum futurum erat propiciatorium sacrificium, vt supra diximus. Itaque Epistola magna ex parte consumitur in hoc loco, quod vetus Pontificatus, et vetera sacrificia non fuerint ad haec 80) instituta, vt mererentur remissionem peccatorum coram Deo, seu reconciliationem, sed tantum ad significandum futurum sacrificium, vnius Christi. Oportuit enim sanctos in veteri testamento iustificari fide, ex promissione remissionis peccatorum, donandae propter Christum, sicut et sancti in nouo testamento iustificantur. Omnes sanctos ab initio mundi sentire oportuit, hostiam et satisfactionem fore pro peccato, Christum qui promissus erat, sicut Esaias docet Cap. liij. Cum posuerit animam suam hostiam pro peccato etc. Cum igitur in veteri testamento sacrificia non mererentur reconciliationem, nisi similitudine quadam. Merebantur enim reconciliationem politicam, sed significarent venturum sacrificium, Sequitur vnicum esse sacrificium Christi, applicatum pro aliorum peccatis. Nullum igitur reliquum est in nouo testamento sacrificium applicandum pro peccatis aliorum, praeter vnum Christi sacrificium in cruce.

---

79) Leuitica politia male intellecta.] Editt. 2—4.: κακοζηλία Leuiticae politiae male intellectae.

80) haec] Editt. 2—4.: hoc

bonos in Monasterijs esse, qui de humanis cultibus et facticijs, vt quidam scriptores vocant, [99]) moderate senciunt, nec probant seuiciam, quam exercent hypocritae apud ipsos.

Sed de genere doctrinae disputamus, quod nunc defendunt Architecti confutacionis, non vtrum vota seruanda sint, Sentimus enim licita vota seruari debere, sed vtrum cultus illi mereantur remissionem peccatorum et iustificationem, Vtrum sint satisfactiones pro peccatis, Vtrum sint pares baptismo, Vtrum sint obseruatio praeceptorum et consiliorum, Vtrum sint perfectio Euangelica, Vtrum habeant merita supererogationis, Vtrum merita illa applicata alijs [100]) saluent eos. Vtrum sint licita [1]) vota his opinionibus facta, Vtrum licita sint vota, quae praetextu religionis tantum ventris et ocij causa suscepta sunt, Vtrum vere sint vota, quae sunt extorta aut inuitis, aut his qui per aetatem nondum iudicare poterant de genere vitae, quos parentes aut amici intruserunt in Monasteria, vt [2]) de publico alerentur, sine patrimonij priuati iactura. Vtrum licita sint vota, quae palam vergunt ad malum exitum, vel quia propter imbecillitatem non seruantur, vel quia hi qui sunt in illis sodalicijs, coguntur abusus Missarum, impios cultus sanctorum, consilia seuiendi in bonos viros, approbare et adiuuare. De his quaestionibus disputamus, Et cum nos in confessione plaeraque diximus de eiusmodi votis, quae etiam Canones Pontificum improbant, tamen aduersarij iubent omnia quae produximus reijcere. His enim verbis vsi sunt, Ac operae [2a]) precium est audire, quomodo cauillentur nostras rationes, et quid afferant ad muniendam suam causam. Ideo breuiter percurremus pauca quaedam argumenta nostra, et diluemus in his obiter cauillationes aduersariorum. Cum autem haec tota causa diligenter et copiose a Luthero tractata sit, in libro cui titulum fecit De votis Monasticis, volumus hic librum illum pro repetito habere.

Primum hoc certissimum est, non esse licitum votum, quo sentit is qui vouet, se mereri remissionem peccatorum coram Deo, aut satisfacere pro peccatis coram Deo. Nam haec opinio est manifesta contumelia Euangelij, quod docet nobis gratis donari remissionem peccatorum propter Christum, vt supra copiose dictum est. Recte igitur citauimus Pauli locum ad Galatas. Euacuati estis a Christo, qui in lege iustificamini, a gratia excidistis. Qui quaerunt remissionem peccatorum, non fide in Christum, sed operibus Monasticis, detrahunt de honore Christi, et iterum crucifigunt Christum. Audite autem audite, quomodo hic elabantur Architecti confutacionis. Pauli locum tantum de lege Moisi exponunt, et addunt Monachos omnia propter Christum obseruare, et conari propius secundum Euangelium viuere, vt mereantur vitam aeternam. Et addunt horribilem epilogum, his verbis. Quare impia sunt, quae hic contra Monasticen allegantur. O Christe, quamdiu feres [3]) has contumelias quibus Euangelium tuum afficiunt hostes nostri. Diximus in confessione remissionem peccatorum gratis accipi, propter Christum per fidem. Si haec non est ipsa Euangelij vox, si non est sentencia Patris aeterni, quam tu qui es in sinu Patris, reuelasti mundo, iure plectimur. Sed tua mors testis est, tua resurrectio testis est, Spiritus sanctus testis est, tota Ecclesia tua testis est, vere hanc esse Euangelij sentenciam, quod consequamur remissionem peccatorum, non propter nostra [4]) merita, sed propter te, per fidem. Paulus cum negat homines lege Moisi mereri remissionem peccatorum, multo magis detrahit hanc laudem traditionibus humanis, Idque aperte ad Colossenses testatur. Si lex Moisi quae erat diuinitus reuelata, non merebatur remissionem peccatorum, quanto minus istae fatuae obseruationes, abhorrentes a ciuili consuetudine vitae, merentur remissionem peccatorum. Aduersarij fingunt Paulum abolere legem Moisi, et Christum ita succedere, vt non gratis donet remissionem peccatorum, Sed propter opera aliarum legum, si quae nunc excogitentur. Hac impia et fanatica imaginatione obruunt beneficium Christi. Deinde fingunt inter hos qui obseruant illam legem Christi, Monachos propius obseruare, quam alios, propter hypocrisin paupertatis, obedientiae, et castitatis, [*]) cum quidem omnia sint plena simulationis. Paupertatem [**]) iactant in summa copia rerum omnium, obedientiam [**]) iactant, cum nullum genus hominum libertatem habeat maiorem, quam Monachi. De coelibatu [**]) non libet dicere, qui quam purus sit in plaerisque qui student continere Gerson indicat. Et quotus quisque con-

99) et facticijs, vt quidam scriptores vocant,] *in* Editt. 2—4. *desunt*.

100) applicata alijs] *sic* Editionis 1. exemplum Nor. *et* unum meorum exemplorum *atque* Editt. 2—4.; duo alia meorum exemplorum, aliudque, quod Bibliothecae Orphanotrophei Halens. est, *habent*: applicata pro alijs

1) sint licita] *sic* Editionis 1. exemplum Nor. *et* unum meorum exemplorum; duo alia meorum exemplorum, aliudque Biblioth. Orphan. Hal. *atque* Editt. 2—4. *habent*: licita sint

2) vt] Ed. 4.: aut

2a) operae] Ed. 3.: opere

3) feres] Ed. 4.: feras

4) nostra] *in* Editt. 2—4. *deest*.

*) paupertatis, obedientiae, et castitatis,] *haec verba* (*fol.* Ss 2a *lin.* 5.) Lutherus *rubro colore subnotavit et in margine adscripsit*: „tria vota."

**) Paupertatem (*fol.* Ss 2a *lin.* 7.) .. obedientiam (*ibid. lin.* 8.) .. De coelibatu (*ibid. lin.* 9.)] *his verbis rubro colore subnotatis* Lutherus *in margine apposuit numeros*: 1 2 3

sericordiae promissae in Christo, et curam obediendi vocationi, sicut et Paulus describit perfectionem, transformamur a claritate in claritatem, tanquam a Domini spiritu. Non ait, alium subinde cucullum accipimus, aut alios calceos, aut alia cingula. Miserabile est in Ecclesia tales Pharisaicas, imo Mahometicas voces legi atque audiri, videlicet, perfectionem Euangelij, regni Christi, quod est vita aeterna, in his stultis obseruationibus vestium, et similium nugarum collocari.

Nunc audite Areopagitas nostros quam indignam sentenciam posuerint in confutacione. Sic aiunt SACRIS LITERIS EXPRESSVM est Monasticam vitam, debita obseruatione custoditam, quam per gratiam Dei, quilibet Monastici custodire possunt, mereri vitam aeternam, et quidem multo auctiorem Christus eis promisit, qui reliquerint domum aut fratres etc. Haec sunt verba aduersariorum, in quibus hoc primum impudentissime dicitur, quod sacris literis expressum sit, vitam Monasticam mereri vitam aeternam. Vbi enim loquuntur sacrae literae de Monastica? Sic agunt causam aduersarij, sic citant scripturas nihili homines, cum nemo nesciat Monasticam recens excogitatam esse, tamen allegant autoritatem scripturae, et quidem dicunt hoc suum decretum expressum esse in scripturis. Praeterea contumelia afficiunt Christum, cum dicunt homines per Monasticam mereri vitam aeternam. Deus ne suae quidem legi hunc honorem tribuit, quod mereatur vitam aeternam, sicut clare dicit apud Ezechielem Cap. xx. 7) Ego dedi eis praecepta non bona, et iudicia in quibus non viuent. Primum hoc certum est, quod vita Monastica non meretur remissionem peccatorum, sed hanc fide gratis accipimus, vt supra dictum est. Deinde propter Christum, per misericordiam donatur vita aeterna, his qui fide accipiunt remissionem, nec opponunt merita sua iudicio Dei, sicut et Bernardus grauissime dicit. Necesse est primo omnium credere, quod remissionem peccatorum habere non possis, nisi per indulgentiam Dei. Deinde quod nihil prorsus habere queas operis boni, nisi et hoc dederit ipse. Postremo quod aeternam vitam nullis potes operibus promereri, nisi gratis detur et illa. Caetera quae in eandem sentenciam sequuntur supra recitauimus. Addit autem in fine Bernardus. Nemo se seducat, quia si bene cogitare voluerit, inueniet procul dubio, quod nec cum decem millibus possit 8) occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se. Cum autem nec diuinae legis 9) operibus mereamur remissionem peccatorum aut vitam aeternam, sed necesse sit quaerere misericordiam promissam in Christo, multo minus obseruationibus Monasticis, cum sint merae traditiones humanae, tribuendus est hic honor, quod mereantur remissionem peccatorum, aut vitam aeternam. Ita simpliciter obruunt Euangelium de gratuita remissione peccatorum, et de apprehendenda misericordia promissa in Christo, qui docent Monasticam vitam mereri remissionem peccatorum, aut vitam aeternam, et fiduciam debitam Christo transferunt in illas stultas obseruationes. Pro Christo colunt suos cucullos, suas sordes. Cum autem et ipsi egeant misericordia, impie faciunt, quod fingunt merita supererogationis, eaque alijs vendunt. Breuius de his rebus dicimus, quia ex his quae supra de iustificatione, de poenitencia, de traditionibus humanis diximus, satis constat vota Monastica non esse precium, propter quod detur remissio peccatorum et vita aeterna. Et cum Christus vocet traditiones cultus inutiles, nullo modo sunt perfectio Euangelica.

Verum aduersarij videri volunt astute moderari vulgarem persuasionem de perfectione. Negant Monasticam vitam perfectionem esse, sed dicunt statum esse acquirendae perfectionis. *) Belle dictum est, et meminimus hanc correctionem extare apud Gersonem. Apparet enim prudentes viros offensos immodicis illis encomijs vitae Monasticae, cum non auderent in totum detrahere ei laudem perfectionis, addidisse hanc ἐπανόρθωσιν, quod sit status acquirendae perfectionis. Hoc si sequimur, nihilo magis erit Monastica, status perfectionis, quam vita agricolae, aut fabri. Nam hi quoque sunt status acquirendae perfectionis. Omnes enim homines in quacunque vocatione perfectionem expetere debent, hoc est, crescere in timore Dei, in fide, in dilectione proximi et similibus virtutibus spiritualibus. Extant in historijs Eremitarum exempla Antonij et aliorum, quae exaequant genera vitae. Scribitur Antonio **) petenti, vt Deus sibi ostenderet, quantum in hoc vitae genere proficeret, quendam in vrbe Alexandria sutorem monstratum esse, per somnium, cui compararetur. Postridie Antonius veniens in vrbem, accedit ad sutorem, exploraturus illius exercitia et dona, collocutus cum homine, nihil audit, nisi mane cum pro vniuersa ciuitate paucis verbis orare, deinde

7) Cap. xx.] Ed. 3.: capite vigesimo.

8) possit] Ed. 4.: posset

9) legis] Ed. 4. *male*: leges

*) perfectionis.] *huic voci* (*fol.* Ss 4b *lin.* 16.) Lutherus *in margine haec adscripsit*: „1. Perfectio 2. Status perfectionis."

**) Scribitur Antonio] *haec verba* (*fol.* Ss 4b *lin. penult.*) Lutherus *rubro colore subnotavit et in margine adscripsit*: „S. Antonius". (*Hanc et praecedentem annot.* Spiekerus *omisit.*)

[redacted]